

19718

T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MAKEDONYA'DA TÜRK-İSLAM MİMARİSİNDE
GÖRÜLEN DUVAR SÜSLEMELERİNDEN ÖRNEKLER

DOKTORA TEZİ

Mehmet İBRAHİMİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA

ANKARA - 1989

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	IV
Fotograflar Listesi	VI
Çizim Fotografları Listesi	XVI

I. BÖLÜM

GİRİŞ	1
A- Duvar Süslemelerinin Tanımı, Makedonya'daki Plâstik Sanatlarda Türk-İslâm Duvar Süslemelerinin Yeri ve Önemi	1
B- Araştırmanın Amacı ve Sınırı	4
C- Araştırmada izlenen Yöntem	5
D- Makedonya'daki Türk ve İslâm Eserleriyle İlgili Kaynaklara Toplu Bir Bakış	8
E- Makedonya'daki, Türk-İslâm Eserlerini Besleyen Kaynaklar	10
1- İslâm Öncesi Hristiyan Duvar Süsleme ve Resim Sanatına Toplu Bir Bakış	16
2- Makedonya'daki İslâm Kültürünün Gelişimine Toplu Bir Bakış	16
a- Makedonya'daki Cami Tiplerine Toplu Bir Bakış	20
1)- Kıрма Ahşap Çatı İle Örtülü Camiler.	21
2)- Çok Kubbeli Veya Zaviye Tipi Camiler	21
3)- Tek Kubbeli Camiler	22
b- Makedonya'daki Duvar Süslemeleri Dışında Kalan Süsleme Sanatlarına Toplu Bir Bakış	23
1)- Tuğla, Taş ve Mermer İşçiliği	23
2)- Alçı İşçiliği	26
3)- Çini Süslemeler	27
4)- Cam İşçiliği	27
5)- Ağaç İşçiliği	27

II. BÖLÜM

KATALOG	36
1- II. Sultan Murat Camii	37
2- İsa Bey Camii	50
3- Mustafa Paşa Camii	56
4- Alaca Camii (Paşa Camii)	66
5- İshakiye Camii	79
6- Yeni Camii (Kadı Mahmut Efendi Camii)	86
7- Haydar Kadı Camii	92
8- Sersem Ali Baba Türbesi	98
9- Harabati Baba Türbesi	105
10-Fatıma Evi-Harem Dairesi	112

III. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME	117
A- Makedonya'daki Duvar Süslemelerinin Tablolar Doğrultusunda Dökümü	118
1- Yapıların Süslenen Mimari Elemanları	119
2- Kullanılan Malzemeler	119
3- Uygulanan Teknikler	120
4- İşlenen Konular	124
5- Seçilen Renkler	126
6- Eserleri Yapan Sanatçı ve Ustalar	127
7- Eserlerin Onarım Durumu	127
8- Eserlerin Kitabeleri ve İnşa Tarihleri	127
B- Makedonya'daki İslâm Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler	128
1- Makedonya'daki Dini Mimaride Görülen Duvar Süslemelerinin Birbiriyle Benzerlikleri	128

(III)

a)-Duvar Süslemelerinde Teknik Benzerlikler ve Farklılıklar	128
b)-Duvar Süslemelerinde Seçilen Renkler Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	130
c)-Duvar Süslemelerindeki Konular Açısından Benzerlik ve Farklılıklar	131
1)-Bitkisel Bezemenin Bulunduğu Eserler	132
2)-Duvar Süslemelerinde Yer Alan Manzara Resimleri	133
3)-Duvar Süslemelerinde Yeralan Natüremort Motifleri	137
4)-Duvar Süslemelerinde Figürlü Motifler	137
5)-Geometrik Süslemelerin Yeraldığı Eserler.	137
6)-Duvar Resimlerinde Yeralan Yazılı Süslemeler.	138
d)-Duvar Süslemelerinde Kompozisyonlar Açısından Benzerlikler	139
1)-Osmanlı Tesirinde Gelişen Duvar Resimleri.	139
2)-Batı Tesirinde Gelişen Duvar Resimleri	140
2- Makedonya'daki Duvar Süslemeleriyle Osmanlı İmparatorluğunun Başka Bölgelerdeki Duvar Süslemeleri Arasındaki Benzerlikler	141
C- Makedonya'daki Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Duvar Süslemeleri İle Hristiyan Mimarısındaki Duvar Resimleri Arasındaki Benzerlikler	145

IV. BÖLÜM

SONUÇ	159
A- Türk-İslam Geleneğine Bağlı Gelişen Duvar Süsleme Sanatı	161
B- Batı Anlayışına Göre Gelişen Duvar Süsleme-Resim Sanatı Fotograflar	162 178
Çizim Fotografları	271
BİBLİYOGRAFYA	288

Ö N S Ö Z

Osmanlı mimarisinin Anadolu'dan Balkanlara hatta Avrupa'ya kadar taşması, idarî ve manevî faktörlerin yanında estetik ve sanata verilen önemin belirtisidir. Türkler her gittikleri yerde, estetik duygularını İslâmiyetin yüksek manevî inancı ile kaynaştırarak, bilhassa mâmarî alanda, sanat değeri gün geçtikçe daha iyi anlaşılan birçok eser meydana getirmişlerdir. Bugün Türkiye sınırları dışında kalan bu eserlerin çoğu, zaman ve tabii âfetler karşısında yok olup gitmektedir. Türk-İslâm varlığının izlerini her geçen gün daha fazla yitirdiğimiz Balkanların Osmanlı devri mimarisi hakkında, Ayverdi'nin "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri" adlı dört ciltlik yapıtından başka, derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Ayverdi'nin eserinde, genellikle mimariye ağırlık verilmiş, dekorasyon ikinci plânda tutulmuştur. Biz, bu araştırmamızda, Makedonya'daki Türk-İslâm mimarisinde görülen duvar süslemelerini örnekleriyle tanıtmaya çalıştık.

Tezimle ilgili çalışmalarına yön ve izin veren Prof.Dr. Ruçan Arık'a, danışmanım Prof.Dr. H. Örcün Barışta'ya, değerli fikirlerinden faydalandığım Prof.Dr. Beyhan Karamağaralı'ya şükranlarımın arzını bir borç bilirim. Ayrıca tezin yazılmasında yardımlarını esirgemeyen Kenan Bilici ve Ziyaettin Efendiler'e, kitapların Arapça yazılışını yapan Yrd.Doç.Dr. Tahsin Hancıoğlu'na, fotoğrafların çoğaltılmasını sağlayan Ertuğrul Şama'ya, çizim ve arşiv fotoğraflarından istifade etmemde kolaylık gösteren Makedonya Cumhuriyeti Eski Eserler Koruma Enstitüsü yetkililerine ve bilhassa Vasil Traykovski'ya, daktiloyu büyük bir titizlikle yapan Latif Köksal Bey'e teşekkür ederim.

(V)

Araştırmanın değerini ve maddi külfetini çok iyi anlayarak bana maddi ve manevî yardımda bulunan yüksek hoşgörü sahibleri Makedonya Diyanet İşleri Başkanı Sayın Hacı Yakup Selimovski'ye, T.C. Diyanet İşleri Başkanı Sayın Prof.Dr. M. Sait Yazıcıoğlu'na Őukranlarımı sunmaktan büyük mutluluk duymaktayım.

Bu alışmamla Türk-İslâm Mimarisi Tarihine katkıda buldumsa, bunu öncelikle az önce Őukranlarımı arzettiğim seçkin kişilerin yardımlarına borçluyum. Başarı Allah'tandır.

Mehmet İBRAHİMİ

17-9-1989

A N K A R A

Fotograflar Listesi

- Foto. 1- Mustafa Paşa Camii avlusunda Umme Hatun'a ait sanduka, s.179
- Foto. 2- Mustafa Paşa Camii, pencere alınlığındaki renkli taş, işçiliği, s.179
- Foto. 3- Mustafa Paşa Camii, minaresinin kapı alınlığında taş üzerinde yer alan "Besmele" ibaresi, s.180
- Foto. 4- Harabati Baba Bektaşî Tekkesi avlusunda çeşme üzerinde figürlü motifler, s.180
- Foto. 5- Harabati Baba Bektaşî Tekkesi avlusunda, çeşme üzerinde figürlü motifler, s.181
- Foto. 6- Yahya Paşa Camii, portal nişi üzerinde bulunan stalakitler s.181
- Foto. 7- Mustafa Paşa Camii, mihrap nişinde rozet, s.182
- Foto. 8- Mustafa Paşa Camii, portal nişi kitabesi ve tekerlek motifleri, s.182
- Foto. 9- İshakiye Camii, vaiz kürsüsü, s.183
- Foto. 10-İshakiye Camii, minber kapısı kemer alınlığında yer alan palmet motifleri, s.183
- Foto. 11-Haydar Kadı Camii, somaki mermer sütun başlığı, s.184
- Foto. 12-Haydar Kadı Camii, beyaz mermer sütun başlığı, s.184
- Foto. 13-Haydar Kadı Camii, portal nişinde yer alan arma motifi, s.185
- Foto. 14-Üsküp, Faik Paşa Camii mihrap nişini çevreleyen alçı işlemler, s.185
- Foto. 15-Harabati Baba Bektaşî Tekkesi'nde, Mescid'in tavan göbeğinde yer alan alçı işlemler, s.186
- Foto. 16-Tekke'deki Mescid'in kubbe göbeğinde çevreleyen alçı bordürde yer alan çiçek motifi. s.186

(VII)

- Foto. 17- Tekke'deki Mescid'in kitabesini çevreleyen alçı bordür,s.187
- Foto. 18- Üsküp, Alaca Camii (İshak Bey Camii) avlusunda bulunan türbenin, kemer küşelikleri ve kubbe kasnağı çiniden yapılmıştır. s.187
- Foto. 19- Üsküp, Yahya Paşa Camii, pencerelerinde yer alan renkli cam örnekleri ve mermer taklidi. s.188
- Foto. 20- Mustafa Paşa Camii Ahşap Kapı kanatları, s.188
- Foto. 21- Üsküp, Alaca Camii (İshak Bey Camii) kapı kanatları,s.189
- Foto. 22- İshakiye Camii kapı kanatları ,s.189
- Foto. 23- Haydar Kadı Camii, son cemaat yerinde ahşap tablo üzerine yazılı "İhlas Sûresi",s.190
- Foto. 24- Üsküp-Faik Paşa Camii ahşap kapı kanatları, s.190
- Foto. 25- Faik Paşa Camii, ahşap kapı kanatlarından detay, s.191
- Foto. 26- Tekke'de Harem Dairesi veya Fatıma Evi ahşap kapı kanatları ve alınlığı, s.191
- Foto. 27- Harabatı Baba Tekkesi şadırvan kapısı , s.192
- Foto. 28- Tekke'deki şadırvan kapısından detay, s.192
- Foto. 29- II. Sultan Murat Camii pencere kanatları, s.193
- Foto. 30- II. Sultan Murat Camii, kadınlar mahfilini ayıran kafes,s.193
- Foto. 31- II. Sultan Murat Camii, mahfil bölümünde ahşap direkler ve korkulukları, s.194
- Foto. 32- II. Sultan Murat Camii, ahşaptan yapılmış mahfil kısmının genel görünüşü, s.194
- Foto. 33- II. Sultan Murat Camii, ahşap tavan göbeği, s.195
- Foto. 34- Üsküp,Yahya Paşa Camii tavan göbeği, s.195
- Foto. 35- II. Sultan Murat Camii, ahşaptan yapılmış minber,s.196
- Foto. 36- II. Sultan Murat Camii. vaiz kürsüsü, s.196

- Foto. 37- İshakiye Camii harim kısmında, sağır kemer alınlıklarına yerleştirilmiş ahşap ayakkabı rafları, s.197
- Foto. 38- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı misafir hanesinde ahşap tavan işçiliği, s.197
- Foto. 39- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı'nda ahşap tavan göbeği, s.198
- Foto. 40- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı, misafir odasında bulunan musandra kapısından detay, s.198
- Foto. 41- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı, misafir odasındaki musandranın genel görünüşü, s.199
- Foto. 42- Kirovası (Kiçevo), Hayati Baba halveti Tekkesi'nin ahşaptan yapılmış semahanesi, s.199
- Foto. 43- II. Sultan Murat Camii 1963 depreminden sonra görünüşü (Arşiv'den), s.200
- Foto. 44- II. Sultan Murat Camii, 1963 yılı depremde, minarenin şerefeden sonra yıkılan kısmı. (Arşiv'den), s.200
- Foto. 45- II. Sultan Murat Camii, depremden yıkılmış minarenin onarılmış hali, s.201
- Foto. 46- II. Sultan Murat Camii, duvar örgü sistemi ve pencere kenarı, s. 201
- Foto. 46- II. Sultan Murat Camii, portalin sağ köşesinde yer alan manzara resmi, s.202
- Foto. 48- II. Sultan Murat Camii, portalin sol köşesinde manzara resmi, s.202
- Foto. 49- II. Sultan Murat Camii, portal üzerinde onarım kitabesinin her iki yanında manzara resimleri, s.203
- Foto. 50- II. Sultan Murat Camii, son cemaat yeri pencere alınlıklarındaki panolarda manzara resimlerinin silinmiş hali, s.203

- Foto. 51- II. Sultan Murat Camii, son cemaat yerinde 1963 depremin-
den önceki manzara resmi (Arşiv'den), s.204
- Foto. 52- II. Sultan Murat Camii Son Cemaat yeri duvar yüzeyinin
genel görünüşü, s.204
- Foto. 53- II. Sultan Murat Camii, revak kısmının kubbe göbeğinde
yer alan bitkisel motifler, s.205
- Foto. 54- II. Sultan Murat Camii, sütunlar arası kemer köşeliklerin-
de dikdörtgen panolar. s.205
- Foto. 55- II. Sultan Murat Camii, mahfil kısmında ahşap sütun bas-
kılarında yer alan rûmi motifler, s.206
- Foto. 56- II. Sultan Murat Camii, Son Cemaat yerindeki mihrap nişin-
de orijinal duvar süslemeleri, s.206
- Foto. 57- II. Sultan Murat Camii, revak bölümündeki mihraptan
detay, s.207
- Foto. 58- II. Sultan Murat Camii, Harim kısmı kible duvarının doğu
köşesi yencere alınlığında bitkisel motifler. s.207
- Foto. 59- II. Sultan Murat Camii, tavan altı silmelerinde bitkisel
motifler. s.208
- Foto. 60- İsa Bey Camii Genel görünüşü, s. 209
- Foto. 61- İsa Bey Camii, son cemaat yerinin 1963 yılı depreminden
çökmesi (Arşiv'den), s. 209
- Foto. 62- İsa Bey Camii, portal kemeri alınlığında yer alan manzara
resimlerinin onarımdan önceki hali (Arşiv'den). s.210
- Foto. 63- İsa Bey Camii, portal kemeri alınlığında bulunan manzara
resimlerinin onarımdan sonraki durumu, s.210
- foto. 64- İsa Bey Camii kubbe pendentifi ile kubbe kasnağı, s.211

- Foto. 65- İsa Bey Camii, kubbe eteğinde yer alan bitkisel motifler, s.211
- Foto. 66- İsa Bey Camii, kubbe göbeğinde yıldız motifi, s.212
- Foto. 67- İsa Bey Camii, pencere üstü panolarda mermer taklidi, s.212
- Foto. 68- İsa Bey Camii, kuzey duvarı kapı ve pencere alınlıklarında bulunan motifler. s.213
- Foto. 69- İsa Bey Camii, kible duvarı, s.213
- Foto. 70- İsa Bey Camii, 1963 depreminden sonra son cemaat yerinin yıkılmış hali (Arşiv'den), s.214
- Foto. 71- Mustafa Paşa Camii, genel görünüşü, s.215
- Foto. 72- Mustafa Paşa Camii, Umme Hatun lahiti, s.215
- Foto. 73- Mustafa Paşa Camii, orijinal pendentif süslemeleri ve kandil gezintisi, s.216
- Foto. 74- Mustafa Paşa Camii, onarım görmüş pendentif süslemeleri, s.216
- Foto. 75- Mustafa Paşa Camii, dış duvar pencere alınlıklarında alçı üzerine yapılmış bitkisel motifler, s.217
- Foto. 76- Mustafa Paşa Camii, son cemaat yerinde ortadaki kubbe göbeğinde bulunan çiçek rozeti, s.217
- Foto. 77- Mustafa Paşa Camii, batı duvar yüzeyinin iç görünümü, s.218
- Foto. 78- Mustafa Paşa Camii, ikinci sıra pencere bordürleri, s.218
- Foto. 79- Mustafa Paşa Camii, mahfil silmesinde yer alan çiçek motifleri. s.219
- Foto. 80- Mustafa Paşa Camii, merkezi kubbe göbeği, s.219
- Foto. 81- Mustafa Paşa Camii, Son Cemaat yeri duvar yüzeyi kubbe göbeği, s.220
- Foto. 82- Alaca Camii, güney ve doğu duvar dış cephesi, s.221
- Foto. 83- Alaca Camii, güney duvarı dış cephesi, s.221

- Foto. 84- Alaca Camii batı duvarı dış cephesi, s.222
- Foto. 85- Alaca Camii güney cephesi saçak altı "S" kıvrımları,s.222
- Foto. 86- Alaca Camii,kuzey duvarı dış cephesi, s. 223
- Foto, 87- Alaca Camii,kuzey duvarı cephesinden detay, s. 223
- Foto. 88- Alaca Camii,kadınlar mahfili dış duvar yüzeylerinde yer alan bitkisel motifler, s.224
- Foto. 89- Alaca Camii,Son Cemaat yeri tavan kısmı, s.224
- Foto. 90- Alaca Camii,Son Cemaat yeri genel görünüşü, s.225
- Foto. 91- Alaca Camii,batı duvarı iç görünümü, s. 225
- Foto. 92- Alaca Camii'nde Kâbe tasviri, s. 226
- Foto. 93- Alaca Camii, ikinci sıra alçı kafesli pencereler,s.226
- Foto. 94- Alaca Camii, mihrap duvarı, s. 227
- Foto. 95- Alaca Camii, mahfil kısmında çıkıntı yapan balkonlar,s.227
- Foto. 96- Alaca Camii mahfil kısmında çıkıntı yapan yan balkon detayı, s. 228
- Foto. 97- Alaca Camii,mahfil kısmında çıkıntılı orta balkon,s.228
- Foto. 98- Alaca Camii,batı duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi,s.229
- Foto. 99- Alaca Camii,batı duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.229
- Foto.100- Alaca Camii,batı duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.230
- Foto.101- Alaca Camii,batı duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.230
- Foto.102- Alaca Camii,batı duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.231
- Foto.103-Alaca Camii,güney duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.231
- Foto.104- Alaca Camii güney duvarı tavan eteğinde manzara resmi,s.232
- Foto.105- Alaca Camii güney duvarı tavan eteğinde manzara resmi, s. 232

- Foto. 106- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.233
- Foto. 107- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi. s.233
- Foto. 108- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde manzar resmi. s.234
- Foto. 109- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi. s.234
- Foto. 110- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.235
- Foto. 111- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.235
- Foto. 112- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.236
- Foto. 113- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi. s.236
- Foto. 114- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.237
- Foto. 115- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan eteğinde manzara resmi, s.237
- Foto. 116- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.238
- Foto. 117- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.238
- Foto. 118- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.239
- Foto. 119- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi. s.239

- Foto. 120- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi, s.240
- Foto. 121- Alaca Camii, kubbe göbeği, s.240
- Foto. 122- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.241
- Foto. 123- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.241
- Foto. 124- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.242
- Foto. 125- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.242
- Foto. 126- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.243
- Foto. 127- Alaca Camii, kubbe göbeğinde manzara resmi, s.243
- Foto. 128- Alaca Camii, kubbe göbeğinde natürmort örneği, s.244
- Foto. 129- Alaca Camii, kubbe göbeği (detay), s.244
- Foto. 130- Manastır, İshakiye Camii genel görünüşü, s.245
- Foto. 131- Manastır, İshakiye Camii son cemaat yeri görünümü, s.245
- Foto. 132- Manastır, İshakiye Camii son cemaat yeri mihrap nişi bordürünün üzerinde yer alan süslemeler, s.246
- Foto. 133- Manastır, İshakiye Camii son cemaat yeri kenar alınlığında yer alan manzara resmi, s.246
- Foto. 134- İshakiye Camii, portal kemer alınlığında bulunan manzara resmi, s.247
- Foto. 135- İshakiye Camii, son cemaat yeri duvar süslemeleri, s.247
- Foto. 136- İshakiye Camii, alt sıra pencere üstünde yer alan süsleme örneği, s.248
- Foto. 137- İshakiye Camii, harim kısmı duvar süslemeleri, s.248
- Foto. 138- İshakiye Camii, kürevi pandantif örneği, s.249
- Foto. 139- İshakiye Camii, kubbe eteğindeki kandil gezintisinde yer alan manzara resmi, s.249

(IVX)

- Foto. 140- İshakiye Camii, kürevi pandantif ve köşelikler, s.250
- Foto. 141- Manastır Yeni Camii genel görünüşü, s.251
- Foto. 142- Yeni Camii, kurevi tromp ve kubbe kasnağı, s.251
- Foto. 143- Yeni Camii, kubbe kasnağı ve göbeği, s.252
- Foto. 144- Yeni Camii, kibbe göbeğinde yıldız motifleri, s.252
- Foto. 145- Manastır, Haydar Kadı Camii, pencere kemer alınlıklarında rumi motif örneği, s.253
- Foto. 146- Haydar Kadı Camii, pencere kemer alınlıklarında yer alan rûmi motifler (detay), s.253
- Foto. 147- Haydar Kadı Camii, son cemaat yerindeki sütun başlık örnekleri. s.254
- Foto. 148- Haydar Kadı Camii, doğu duvarı yüzeyinde yer alan duvar süslemeleri, s.254
- Foto. 149- Haydar Kadı Camii, batı duvarı görünüşü, s.255
- Foto. 150- Haydar Kadı Camii, kürevî tromp ve kible duvarı görünüşü, s.255
- Foto. 151- Haydar Kadı Camii, iç duvar süslemeleri. s.256
- Foto. 152- Haydar Kadı Camii, alt sıra pencerelerinde yer alan süslemeler, s.256
- Foto. 153- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın oturduğu ahşap direkler, s.257
- Foto. 154- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın duvar yüzeyinde yer alan geometrik şekil (detay), s.257
- Foto. 155- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın duvar yüzeyinde bulunan duvar süslemeleri, s.258
- Foto. 156- Harabati Baba Türbesi, sundurmanın genel görünüşü, s.259
- Foto. 157- Harabati Baba Türbesi, duvar yüzeyinde Tac-Mahal tasviri, s.259
- Foto. 158- Harabati Baba Türbesi, duvar yüzeyinde Sultan Ahmet Camii tasviri, s.260

- Foto. 159- Tekke'deki Harem Dairesi-Fatıma Evi genel görünüşü, s.261
- Foto. 160- Tekke'deki Harem Dairesi, saçak altı yuvarlak pence-
releri, s.261.
- Foto. 161- Tekke'deki Harem Dairesi, saçak altı duvar süslemeleri, s.262
- Foto. 162- Tekke'deki Harem Dairesi, saçak altı bordürde yerleş-
tirilen arslan motifi, s.262
- Foto. 163- Üsküp, Aziz Spas Kilise'sinde İkonanın etrafını çevre-
leyen süslemeler, s.263
- Foto. 164- Resne (Resen)-Kurbinovo Köyünde Aziz Georgi Kilise'sinde
ikonlarda baklava motifi, s.264
- Foto. 165- Üsküp-Aziz Spaz Kilisesi opsis bölümünde Meryem Ana
ikonasını çevreleyen kumaş motifleri, s.265
- Foto. 166- Resne, Kurbinovo Köyünde Aziz Georgi Kilisesi'nde
ikonlarla birlikte baklava motifleri, s.266
- Foto. 167- Cafer Efendi Konağı güney cephesi, s.267
- Foto. 168- Debre Mehmet Zlatku Konağı, Musandra nişi içerisinde
yer alan natürmort örneği, s.267
- Foto. 169- Cafer Efendi Konağında yer alan duvar resimleri, s.268
- Foto. 170- Cafer Efendi Konağı, Cumba kısmında yer alan manzara
resmi, s.268
- Foto. 171- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında yer alan
manzara resimleri, s.269
- Foto. 172- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında yer alan
manzara resimleri, s.269
- Foto. 173- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında pano
içerisinde yer alan manzara resmi, s.270

Çizim Fotografları Listesi

- Çizim 1- II. Sultan Murat Camii Plânı (Ayverdi'den), s.272
- Çizim 2- İsa Bey Camii plânı (Ayverdi'den), s.273
- Çizim 3- Kalkandelen, Alaca Camii plânı (Arşiv'den), s.274
- Çizim 4- Alaca Camii doğu duvar yüzeyi, s.275
- Çizim 5- Alaca Camii güney duvar yüzeyi, s.276
- Çizim 6- Alaca Camii batı duvar yüzeyi, s.277
- Çizim 7- Alaca Camii kuzey duvar yüzeyi, s.278
- Çizim 8- Alaca Camii, Son Cemaat yeri duvar yüzeyinde yer alan mimari öğelerinin plânı, s.279
- Çizim 9- Alaca Camii, Son Cemaat yeri tavan yüzeyinde yer alan süslemelerin çizimi, s.280
- Çizim 10- Alaca Camii, kuzey duvarı yüzeyinde süslemelerinin çizimi, s.281.
- Çizim 11- Alaca Camii, batı cephe (kısmen) ve kadınlar mahfili dış duvar yüzeylerindeki süslemeler, s.282
- Çizim 12- Alaca Camii, ikinci sıra pencere kafesleri, s.283
- Çizim 13- Alaca Camii, kuzey duvar kesiti, s.284
- Çizim 14- İshakiye Camii kesiti (Tomovski'den), s. 285
- Çizim 15- Manastır, İshakiye Camii plânı (Tomovski'den), s.285
- Çizim 16- Manastır, Yeni Camii kesiti, s.286
- Çizim 17- Yeni Camii plânı, (Tomovski'den), s.286
- Çizim 18- Haydar Kadı Camii kesiti, s.287
- Çizim 19- Haydar Kadı Camii plânı (Tomovski'den), s.287
- Çizim 20- Harabatî Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi plânı (Arşiv'den), s. 288.

G İ R İ Ş

A- Duvar Süslemelerinin Tanımı, Makedonya'daki Plastik Sanatlarda Türk-İslâm Duvar Süslemelerinin Yeri ve Önemi

Duvar süslemeleri mimarının duvar, pencere kenarı, pencere alınlığı, kapı kenarları, kapı alınlığı, silme, tavan altı silmeleri, kubbe, kubbe kasnağı, pandantif, tromp, kemer ve mihrap v.b. gibi elemanlarını süslemek amacıyla çeşitli tekniklerle yapılan duvar nakışı -duvar resmidir. Başlıca mozaik fresk, seko, kalemîşi ve malakârî v.b. gibi cinsleri bulunan duvar süslemelerinin tek renkle (monokrom) ve çok renkle yapılan türleri mevcuttur. Konumuz dışında kaldığından mozaik'i bir tarafa bırakarak; fresk, seko, kalem işi ve malakârinin tanımlarını şöyle sıralayabiliriz.

Fresk: Yeni sıvanmış bir duvar üzerinde suda karıştırılmış boya ile yapılmış resimlere Fresko-Bouno olarak tanımlanmaktadır. Hafif nemli sıva üzerinde yapılmış duvar resimlerine Fresko-mezzo denilmektedir. Tamamen kuru sıva üzerine yapılmış duvar resimlerine ise al-secco veya fresko-secco denilmektedir. Asıl freskte sanatçı sert ve pütürlü bir harç (arriccio) üzerine füzen ve kırmızı toprak kullanarak sinopa adı verilen bir taslak çizer (XV. y.y. ortalarından sonra taslak genellikle kağıt ya da bez bir levha üzerine çizildi ve delme ya da çizgi kesme yöntemiyle duvara aktarıldı) sonra üstü boyanacak olan ince sıva katmanlarını (intonaco) sürer. Bu sıvanın tazeliğini koruması için sıvama işlemi ressamın bir çalışma günü içinde boyayabileceği bir yüzeye uygulanır. Sıvanın içerdiği kireç bağlayıcı işlevi görür ve kuruduğu zaman sıvayla boyalar

tek bir madde halinde bütünleşir. Fresk hiç bir değişiklik ya da rutuş kabul etmez.¹ "Freskten farklı olarak kalem işleri kuru sıva üzerine uygulandığından daha yüzeysel kalır".² "Malakâri, alçak kabartma tekniğinde alçı süsleme mala ile yapıldığından bu adı alır. Alçı süslemeyle kalem işi tekniğinin birleştiği bu bezemede alçak kabartma nakışlar genellikle beyaz bırakılarak zemin çoğunlukla kiremit kırmızısına boyanır. Kimi zaman aralara çini de yerleştirilir."³ Çeşitli malzeme ve teknik kullanılarak uygulanan duvar süslemelerinde: ustanın, sanatçının yansıttığı biçimin gösterdiği estetik değere göre kompozisyon süsleme-nakış veya resim olarak isimlendirilir. Yansıtılan biçim yapıyı süslemek amacıyla tek bir motif, tek bir desen, bir kompozisyon veya birden fazla motifin, desenin tekrarıyla oluşturulmuş su (bordür) biçiminde tasarlanabilir. Bazı örneklerde farklı bazı örneklerde aynı motif, desen ve kompozisyon tek tek serpiştirilerek; bazı örneklerde ise bir bordür oluşturacak biçimde düzenlenerek kullanılabilir. Bu süslemeler arasında motiflerin, desenlerin, bordürlerin genellikle tekrarlanarak kullanıldığı gözlenirken; kompozisyonların tekrarlanmadığı ve süsleme resminden-nakıştan öte resim niteliği taşıdığı görülmektedir. Bazı sanat tarihçilerce kavram resmi bazı estetikçilerce naiv resim olarak isimlendirilen bu kompozisyonlarla duvar süslemeleri güzel sanatlar düzeyine ulaşan örnekler sergilemektedir. ⁴

Tarih öncesi döneminden başlayarak günümüze kadar insanoğlunun severek uyguladığı sanat dallarından biri duvar süslemeleridir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde değişik dönemlere ait farklı üslûp ve teknik özellikler arzeden pek çok duvar süslemesi vardır. Makedonya bu bölgelerden birisidir. Bilindiği gibi Makedonya Balkan yarımadasının güneyinde, Yunanistan'ın kuzeyinde Ege denizine

kıyası olan bir bölgedir. Günümüzde topraklarının bir kısmı Yugoslavya sınırları içinde yer alan bu bölge ⁵ Bizans ile Roma arasında bağ kuran "Via Egnatia" adlı ticaret, kültür, sanat yolunun köpürülüğünü yapmış, tarihi ve kültür mirası antik çağlara kadar dayanan önemli yerleşim merkezidir. ⁶ Bu merkez Osmanlıların İstanbul'u fethetmeleri ve Bizans İmparatorluğunun yıkılması ve Bizans topraklarının giderek Osmanlıların eline geçmesiyle de önemini yitirmemiştir aksine bu defa İslâm olan Osmanlılarla Hıristiyan olan Roma arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesinde köprü görevini sürdürmüştür. Farklı dinlerle beslenen iki sanatın da değişik açılardan iletişim kurmasına yardımcı olmuştur. Diğer taraftan kendi ustasının, sanatçısının eserleriyle plastik sanat dallarında belli bir seviyeye gelmiştir.

Makedonyalıların İslâm kültürüyle ilk olarak temasları 9. asırda Arapların Asya'dan Sicilya adası üzerinden Adriyatik sahiline kadar uzanan gemi ticareti yoluyla başlamıştır. Bu ticarî ilişkiler gerek Adriyatik sahillerinde gerekse Yugoslavya'nın diğer bölgelerinde, Arapların İslâm kültürünü yerleştirmelerine ve geliştirmelerine imkân vermemiştir.

Makedonya'da İslâm medeniyetinin her alanda kendini göstermesi, 14. asırda, Türklerin Batıya doğru yaptıkları akınlarla görülmeye başlamıştır. Türkler'in İslâm kültürünün her çeşit alanında gösterdikleri faaliyetler kısa zamanda yerli halkın bir grubu tarafından İslâmiyetin ve İmparatorluk Türkçesinin benimsenmesine vesile olmuştur. Türklerin kültür, din v.b. gibi değişik sahalarda gösterdikleri yoğun faaliyetlerin tabii neticesi olarak, 14. asırdan sonra her biri birer sanat değeri taşıyan, birçok cami, mescit,

tekke, medrese, imaret, sübyan mektebi, han, hamam, kervansaray, bedesten, köprü, kale ve ev inşa edilmiş, böylece halkın sosyal ve dinî ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışılmıştır.

Bu dini, sosyal, ticari ve askeri amaçlı yapıların birçoğu zamanın akışıyla tabii ve siyasi afetler karşısında yaşama gücünü yitirip ortadan kaybolmuştur. Bütün felâketlere göğüs gererek günümüze kadar gelebilen eserlerin sayısı Yugoslavya'nın diğer bölgelerine nazaran Makedonya'da çoktur. En iyi şekilde korunabilenler arasında Makedonya'daki Türk-İslâm eserleri dikkati çekmektedir.

Çoğu arzettikleri nitelik ve nicelikleriyle detaylı bir biçimde bilinmeyen ve literatüre geçmemiş olan bu eserlerin Makedon sanatında ayrı bir yeri vardır. Türk-İslâm sanatına ait olan ve 15.-20. asırlar arasında yapılmış bu yapılar gerek mimari gerek süslemeleriyle Yugoslavya'da, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde pek tanınmamaktadır. Ancak bu yapıtlar değişik plan tipleri, inşa teknikleri ve değişik malzeme, teknik, konu ve üslûpla yapılmış süslemeleriyle göz kamaştırmaktadır. Taş ve mermer işçiliği, alçı işçiliği, cam işçiliği çini ve duvar süslemeleri olarak sıralanabilecek süsleme sanatlarının her biri ayrı ayrı araştırmalara konu olabilecek zenginlikindedir.

B- Araştırmanın Amacı ve Sınırı

Bu araştırmada amacımız Osmanlılar Döneminde Makedonya'da yapılan dini mimari eserlerinin bazılarını, üzerindeki duvar süslemeleriyle belgelemek ve tanıtmaktır. Burada Üsküp'te bulunan II. Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii; Kalkandelen'de bulunan Alaca Camii; Manastır'da bulunan Yeni (Kadı Mahmut Efendi) Camii, İshak Çelebi (İshakiye) Camii, Haydar Kadı Camii ve

Tetovada bulunan Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Bektâşi tekkesindeki yapılar ve üzerindeki duvar süslemeleri belli bir sistematik içinde ele alınarak incelenmiştir. Böylece beş asırlık zaman dilimi içinde yapılan süsleme-nakış olarak başlayıp, duvar resmine dönüşen, Makedonya'daki Türk-İslâm dini mimarisinde görülen duvar süslemeleri örneklerle belirlenmiştir. Balkanların bir bölgesinin bir tek sanat dalının günümüze gelene kadarki akışı safha safha aktarılmaya çalışılmıştır.

C- Araştırmada İzlenen Yöntem

Bu araştırmada eserler Üsküp, Kalkandelen, Manastır, Tetova şehirleri sırasıyla kronolojik düzen içinde tek tek ele alınmış ve aşağıda boş bir örneği sunulan, gözlem fişi aracılığıyla incelenmiş, gözlenen özellikler aynı sıra ile tesbit edilmiş ve fişlere işlenmiştir.

GÖZLEM FİŞİ ÖRNEĞİ

Örnek:

Eserin Adı:

Fotoğraf No:

Çizim No:

İnceleme Tarihi:

Eserin Yeri:

1- Yapının Tanıtımı:

A- Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

B- Kitabeler:

C- Banisi:

D- Ustası:

E- Vakfiyesi :

F- Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

G- Tarihleme:

2- Eserin Süsleme Programı

A- Süslemenin Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme

2)-İç Süsleme

B- Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

C- Motif, Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara

2)-Bitkisel Motifler

D- Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)- Tarihi

2)- Yaptıran

3)- Yapan

E- Eserle İlgili Yazılı Kaynaklar: 7

Böylece bir örneklığe dikkat edilerek aynı fiş aracılığıyla eserlerin özelliklerine ait donneler elde edilmeğe çalışılmıştır.⁸ Eser mimari ve süsleme elemanlarıyla bir bütün olarak düşünülüşünden gözlem fişlerinde kısa envanter giriş bilgisinden sonra yapının tanıtımı başlığı açılmış ve bu başlık altında yapıyla ilgili genel bilgiler sunulmuş mimariye de planıyla birlikte kısaca değinilmiştir. Eserin süsleme programı başlığı altında dekorasyonla ilgili analizlere zemin hazırlayacak maddelere yer verilmiştir. Bu maddelerden yola çıkılarak: Mimarının süslenen birimleriyle ilgili döküm tablosu, duvar süslemelerinde kullanılan malzeme döküm tablosu, duvar süslemelerinde uygulanan teknik döküm tablosu, duvar süslemelerinde işlenen konu döküm tablosu, duvar süslemelerindeki renk döküm tablosu, eserlerin imzalarıyla ilgili döküm tablosu, eserlerin onarımlarıyla ilgili döküm tablosu ve eserlerin kitabeleriyle ilgili döküm tabloları oluşturulmuştur. Tablolarda puantaj yapılarak 10 yapıda gözlenen müşterek özellikler ve farklılıklar tesbit edilmeğe çalışılmıştır. Objektif kriterlerle hazırlanan tablolarda beliren veriler (danneler)den hareket edilerek bulgulara ulaşılmağa uğraşılmıştır. Verilerden, bulgulardan hareket ederek değerlendirme yapılmıştır.⁹ Bu alanda ilk defa oluşturulan gözlem fişleri ve tablolar başka araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. (Bkz. 147-155) Puantajlar kanalıyla elde edilen özellikler değerlendirmede önce objektif kriterlerle anlatılmış sonra yoruma gidilmiştir. Subjektif karakter arzeden yoruma ulaşmak için analogi yöntemine başvurulmuştur. Yorum objektif bulgulardan ayrı bir paragrafta sunulmuştur.¹⁰ Değerlendirmede katalog bölümünde ele aldığımız eserlerin duvar resimlerindeki

özellikleri birbiriyle karşılaştırılmış, sonra Makedonya dışında benzer özelliklerle ilişki kurulmaya çaba harcanmıştır.

Duvar resimlerinde gerek teknik gerekse malzeme olarak görülen benzerlikler, yapıldığı döneme farklılıkları göz önünde bulundurularak karşılaştırma yapılmıştır.

Duvar resimlerinde, bütün bu saydığımız özelliklerin doğrultusunda, tezin değerlendirme kısmında sonuca sağlıklı zemin hazırlamağa çalışılmıştır.

D- Makedonya'daki Türk-İslâm Eserleriyle İlgili Yazılı Kaynaklara Toplu Bir Bakış

Makedonya'daki Türk-İslâm eserleri üzerinde çalışan ve yayınlar yapan pek çok bilim adamı vardır. Genellikle 19. Yüzyıldan sonra çok büyük bir artış görülen bu araştırma ve yayınlar arasında dikkati çekenler kısaca şöyle özetlenebilir:

Evliya Çelebi,¹¹ Beuve,¹² Nuşiç,¹³ Truhelka¹⁴ gibi seyyahların, seyahatnamelerindeki notlarda Türk-İslâm mimarisinin bazı önemli gördükleri örneklerden söz ederek, sonradan yapılan çalışmalara ışık tutmuşlardır. Makedonya'da İslâm mimarisi üzerinde ciddi ilmi araştırmalar yaşadığımız yüzyılın başlangıcında yoğunlaşmıştır. Minneti¹⁵ Üsküp ve Manastır'daki Osmanlı eserlerini ele alarak mimari ve estetik yönünü incelemeye çalışmıştır.

Bu çalışmadan sonra G. Elezoviç tarafından, Makedonya ve hatta Yugoslavya'daki Türk-İslâm mimarisi incelenmiş ve araştırma sonucu birçok eser ve makale yayınlanmıştır.¹⁶ Bu yayınlarda araştırmacı, eserlerin vakfiyesi, kitabesi ve mimari özelliklerini tanıtmıştır.

Boškoviç, ¹⁷ Ortaçağ mimarisi üzerinde yaptığı geniş kapsamlı çalışmasında, Makedonya'da birçok İslâm eserini incelemiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında, Üsküp'te Almanya'nın askeri atesi olarak bulunan, H. Duda, ¹⁸ Üsküp'teki birçok caminin plân, kesit ve fotoğraflarını vererek, yeni yapılan incelemelere katkıda bulunmuştur.

Osmanlı şehir mimarisini ele alan Dobroviç, ¹⁹ Osmanlı Dönemi yerleşim merkezlerinden birkaç örnek alarak özelliklerini belirtmeye çalışmıştır. Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki Osmanlı mimarisi üzerinde birçok makelesi olan Yireçek, ²⁰ daha çok tarihi vesikalar üzerinde durmuştur.

Tomovski, ²¹ Manastır camilerini ele aldığı makelesinde, camilerin plân, kesit, tarihçesini verdikten sonra mimari özelliklerini detaylı bir şekilde incelemiştir.

Yugoslavya'daki Türk-İslâm mimari örneklerini tarihi yönüne ağırlık vererek ele alan ve önemli ölçüde açıklık getiren Deroko'nun, ²² çalışması ansiklopedik bir tarzda hazırlanmıştır.

Bayraktareviç'in, ²³ Ohri'de, Türk Devri mimarisiyle ilgili makelesi eserler hakkında genel bilgi verici niteliktedir.

Belgrat "Eski Eserler Koruma Enstitüsü'nün gayretleriyle Zdravkoviç, ²⁴ tarafından Yugoslavya'da Türk-İslâm eserlerinden önemli görülen yapılar seçilerek, plân, kesit ve tanıtıcı bilgi verilmiştir.

Reçiç, ²⁵ İslâm sanatını geniş kapsamlı bir şekilde ele aldığı çalışmasında, Yugoslavya'da Türk-İslâm mimarisinden örnekler vermiştir. Daha çok Bosna-Hersek'teki eserleri kapsayan çalışmada örnekler verilerek bilgi sunulmuştur.

Uzun yılların emeğiyle, Andrejeviç, ²⁶ tarafından hazırlanan etüd çalışmasında: Yugoslavya'da bulunan camiler ele alınmıştır. Burada mimari dekorasyon da geniş bir şekilde tanıtılmaktadır. Çalışma detaylı araştırmalardan biri olma niteliğini taşımaktadır.

Son yıllarda Üsküp -Şehir Müzesinde çalışan Kumbaracı'nın ²⁷ makaleleri, Makedonya'da Türk mimarisi üzerinde çalışanlara ışık tutacak niteliktedir.

Makedonya'da Türk mimarisi, Türkiye'deki sanat tarihçileri tarafından ele alınarak incelenmiştir. Bunlar arasında Ayverdi'nin, ²⁸ Eyice'nin, ²⁹ Önge'nin ³⁰ makaleleri ilgi çekmektedir. Avrupa'daki Türk mimarisi üzerinde, Ayverdi'nin başkanlığındaki bir ekip tarafından hazırlanan 2. ve 3. ciltlik çalışmada Makedonya'daki Türk Devri mimarisi hakkında geniş bilgi verilmiştir. Eser bu konuda çalışacak olanlara önemli bir kaynak sayılmaktadır.

Yukarıda sıralanan Makedonya'da Türk-İslâm mimarisiyle ilgili yayınlar, buradaki Türk eserlerine duyulan yakın alâkanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan inceleme mahsulleridir. Ancak hiç birinde Makedonya'da bulunan II. Sultan Murad, İsa Bey, Mustafa Paşa, Kalkandelen'deki Alaca, İshak Çelebi (İshakiye), Yeni Cami (Kadı Mahmut Efendi), Haydar Kadı Camileri ve Sersem Ali Baba (Harabâti Baba) Bektaşî tekkesindeki duvar resimleri detaylı bir biçimde tek tek ele alınıp incelenmemiş ve toplu bir bakışla bir senteze ulaşılmamıştır.

E- Makedonya'daki Türk-İslâm Mimarisinde Duvar Süslemelerini Besleyen Kaynaklar

Makedonya'daki İslâmi mimariyi bezemek amacıyla yapılmış duvar süslemeleri başlıca iki kaynaktan beslenmiştir. Bu kaynak-

lardan birincisi: Antik kültür ve sanattan feyiz alan Hristiyan sanatçıların yaptıkları duvar resim ve süslemeleridir. İkincisi ise İslâmî kültürün şekillendirdiği, Orta Asya Türk resim ve süsleme sanatlarından feyiz alan Türk-İslâm sanatçıların yüzyıllar boyu süren bir sanat arayışı içinde geliştirdiği Osmanlı duvar resim ve süslemeleridir. Genellikle Anadolu duvar süslemesi ve resmiyle paralellik arzeden bu sanat dalında kuşkusuz Makedon usta ve sanatçıların da büyük payı vardır.

1- İslâm Öncesi Hristiyan Duvar Süsleme ve Resim Sanatına Toplu Bir Bakış

Makedonya'da Osmanlı Döneminde yapılan cami, tekke ve türbelerin duvar süslemelerine geçmeden önce Hristiyan plastik sanatlarına genel çizgilerle kısaca değinmekte ve duvar süslemelerinin resim gelişimine kısaca göz atmakta yarar vardır.

14. ve 15. asırda Makedonya'da Doğu Hristiyan (Bizans) kültür ve sanatının her alanda tesirlerinin süregeldiği farkedilmektedir. Duvar resim sanatında da bu etkiler görülmektedir. Hristiyanlıkta anlaşılması güç olan dini mevhumların daha kolay bir şekilde anlaşılabilmesine yardımcı olmak amacıyla, ikonografiye önem verilmiştir. Makedonya'da Ohri Başpiskoposluğu'nun da böyle düşünmesi ikonografiyi ön planda tutması, Makedonya'da resim atölyelerinin kurulmasına vesile olmuştur.³² Makedonya'da kurulan resim atölyelerinin en güzel örneğini, "Ohri'deki Resim Okulu" teşkil etmektedir. Ohri aynı zamanda Bizans'ın önemli siyaset, ticaret, kültür ve sanat merkezi durumundadır.

Ohri'deki resim okulu, 14. asırın sonlarına kadar, Bizans'ın İstanbul'daki resim anlayışının tesirinde çalışmıştır.³³ Bu döneme

kadar Ohri resim atölyelerinde çalışan sanatçıların çoğunun Bizans'ın başkenti olan İstanbul'dan geldikleri düşünülmektedir.

Önemli duvar resimlerinde çalışması için, İstanbul'dan özel davetlerle çağırılan sanatçılar arasında Astrapa ailesinden, Mihaylo Evitiy v.b. gibi ünlü sanatçılar sayılabilir. ³⁴ Ohri'nin merkez kilisesi sayılan, Ayasofya'nın duvar resimlerini ikonlarını bu iki kardeş yapmışlardır. ³⁵

İstanbul'dan önemli sanatçıların çağırılması moda olan bu dönemde: Aziz Panteneon kilisesinin duvar resimlerinin yapılması için Yovan ³⁶ ve 14. yüzyıl sonlarına doğru Bizans'ın duvar resim sanatında başlıbaşına bir ekolün öncüsü sayılan Teofan Krikânin Makedonya'nın değişik bölgelerindeki kiliselerde çalışmalarını için davet edilmiştir. ³⁷

İstanbul'un değişik atölyelerinden Makedonya'ya gelen bu sanatçılar kendi resim anlayışlarını, üslûplarını ve tekniklerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Dolayısıyla, Makedonya'da farklı stillerde çalışan resim atölyeleri oluşmuştur.

Teofan Krikânin'in resim üslûbunun, Makedonya'da gerek halk, gerekse diğer resim sanatçıları tarafından beğeni kazanması, burada gelişmekte olan Bizans etkili resim sanatının bir dönüm noktası olarak gözükmektedir. Eski kalıplaşmış üslûpların yerini, artık Teofan'ın getirdiği aristokrat anlayışındaki resim sanatı almıştır. ³⁸

1334 yılında Ohri Başpiskoposluğu, Bizans'tan aldığı maddi ve manevî gücü yitirmiş, siyasi ve ekonomi bunalıma girmiştir. Bu sırada, yeni kurulmuş Sırp hükümetinin işgaline uğraması, Makedonya'da sosyal hayatta olduğu gibi gelişmekte olan resim sanatı

üzerinde bazı değişiklikler ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

14. asrın sonlarına doğru, Makedonya'da Bizans hakimiyetinin zayıflaması, sosyal alanda olduğu gibi, kültür ve sanat alanında da kuzeyden gelen Batı eğilimli Sırp akınlarının etkili olmasını sağlamıştır. Sırp'ların Makedonya'ya getirdikleri sanat anlayışında Venedik ve Roma resim sanatının özellikleri hakimdir. ³⁹

Makedonya'da Bizans etkili resim anlayışıyla, Sırp'ların Batıdan getirdiği resim anlayışı bir arada gelişmesi, karışık üslup nitelikleri arzeden bir resim sanatının ortaya çıkmaya sebep olmuştur.

Bizans'ın aristokratik duvar resmi anlayışına karşılık, Sırp'ların Batı'dan getirdiği manzara ve yapı elemanlarının yer aldığı bir resim sanatı anlayışı hakim olmaya başlamıştır. ⁴⁰ Sırp'ların Batı eğiliminde geliştirdikleri bu resim sanatını Morava ve İpek (Peç) atölyelerinde yetişen sanatçılar uygulamıştır. ⁴¹

Morava ve İpek atölyelerinde yetişen, sanatçılar başlangıçta figürlü resimlerin arka taraflarına yapı elemanlarını veya manzara görüntüsünü yerleştirerek resimlerine derinlik-perspektif kazandırmaya çalışmışlardır. ⁴² Buna karşılık Ohri atölyelerinde yetişen sanatçılar, yerli ve Bizans resim sanatı geleneğine bağlı kalarak, resimlerinde yalnız figürlere yer vermişlerdir.

Makedonya'da bu dönemde karışık üslûp arzeden resim sanatı karşısında, kendi benliğini ispat etmeye çalışan genç sanatçılar ortaya çıkmıştır. Bu genç sanatçılar, ne Ohri ne de İpek'teki resim ekollerine bağlı kalmamışlardır. Tamamen farklı, kendi düşündüklerine ve hislerine dayanan anlayışla bir resim sanatı geliştirmişlerdir. ⁴³ Kendi özel atölyelerine sahip olan bu sanatçılar, Makedonya'da daha küçük kiliselerde çalışarak başarılı olmuşlardır.

15. yüzyılda Balkanlar'daki siyasi çalkantılar, Ohri'de resim sanatı çalışmalarını durdurmuş, giderek atölyelerin ayakta kalması bile sözkonusu olmaya başlamıştır. Ohri Başpiskoposluğu eski gücünü yitirmesi, dışarıdan sanatçı getirmesini daha da güçleştirmiştir.

Ohri resim ekolünün son kuşağını oluşturan resim sanatçıları arasında Yovan Teoriyanos ve Zavin gibileri, çökmekte olan resim sanatı geleneğinin Makedonya'da ancak birkaç yıl daha ayakta kalmasına yardımcı olmuşlardır. 44

Makedonya'da Ohri'deki resim atölyelerinde yetişen sanatçılarla, Bizans'ın önemli merkezlerinden getirilen sanatçılar, sanat değeri yüksek olan eserler vermesiyle, burada 14. yüzyılda resim sanatının altın çağını yaşadığı bilinmektedir.

Ohri Atölyelerinde yetişen sanatçılar duvar resimlerinde teknik olarak fresko tekniğini kullanmışlardır. 45

1395 yılında, Osmanlı hakimiyetinin hüküm sürmeye başladığı Makedonya'da, sosyal hayatta olduğu gibi kültür ve sanatta da bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. 46

Türkler, Anadolu'dan Balkanlara gelerek yerleştikleri zaman beraberinde yeni bir toplum düzeni yanısıra, Türk kültür ve sanatın her dalını beraberinde getirmişlerdir.

Bu idare ve kültür değişiklikleri karşısında, elbette yerli halkın kültürü etkilenmiştir.

Osmanlıların Makedonya'ya hakimiyetiyle, duvar resim sanatçılarının kendilerine iş bulabilmek için Slav memleketlerine ve Batı'ya doğru göç ettikleri söylenmektedir.⁴⁷ Böylece asırlar boyu Ohri resim atölyelerinde yetişen sanatçılar zinciri durmuştur. Sanatçılar yeni bir kültür ve sanat anlayışının arayışı içine girmiş-

lerdir. Önceden de belirtildiği gibi Osmanlıların gelmesinden önce gerek mimarisiyle, gerekse resim sanatıyla Makedonya'da Bizans kültürünün etkileri devam etmiştir. Duvar resim sanatının 14. yüzyılın sonlarına doğru zirveye tırmandığı söylenebilir.

Bu zengin kültür potansiyeline sahip olan Makedonya'yı, Osmanlılar kendi topraklarına kattıklarında, elbette bu yerli kültürden istifade edecekleri birçok sanatçı ve usta bulmuşlardır.

Makedonya'da gelişmiş resim sanatı yanında, dini ve sivil mimarinin de güzel örnekleri vardır.

Türklerin gelmesinden önce, Bizans anlayışıyla müteşekkil şehir dokularında birçok manastır, kilise ve katedral yapılmıştır. Makedonya'da Bizans mimarisinin en güzel örnekleri Ohri, Üsküp ve Manastır şehirlerinde bulunmaktadır. Mimari örnekleri arasında Ohri'de Aziz Penteleymon, Aziz Kliment, Aziz Yovan Bogaslov Kaneo ve "Ayasofya Katedrali önemlidir. Üsküp'te Treska nehri üzerinde Aziz Andrea (1388), Aziz Arhangel (14.y.y.), Aziz Marko'nun Manastırı, Aziz Nikola Manastırı (1308) dikkati çekmektedir. Osmanlıların Makedonyayı ele geçirdiklerinde, Manastır yapılarının bolluğu ile "Manastır" (Bitola) ismi verilen bu şehirde, Aziz Nikola, Aziz Dimitrie ve Aziz Arhangel Manastırları⁴⁸ bulunmaktadır. Makedonya, Hristiyan dini mimarisinin yanında askeri mimariden de birkaç parça mevcuttur. Bunlara örnek olarak Ohri, Manastır ve Üsküp kaleleri sayılabilir.

Makedonya'da yerli gelenekten ilhamını alan gelişmiş bir ev mimarisi vardır. Dülgerci olarak çalışan bu ustalar daha çok Debre ve Radika nehir boyu dağ köylerinde yetişmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde de bu ustalardan faydalanabildiği ve burada birçok caminin inşaatında çalıştıkları bilinen tarihi bir gerçektir. II. Sultan

Mehmet Fatih'in 1463'te, Batı Makedonya'da ayaklanan çeteleri bastırmak için sefere geldiğinde, istikâmcı olarak, Debre ve civar köylerinden İstanbul'a birçok inşaat ustası gönderdiği bilinmektedir. ⁵⁰

Makedonya'da, Osmanlılar'dan önce bulunan zengin mimari mirasının yanında, el sanatlarında da zengin örnekler mevcuttur. El sanatlarından gelişmiş olanları: Debre ve Ohri civarında kilim ve halıcılık, ⁵¹ Üsküp'te bakırcılık, ⁵² Kratova bölgesinde madencilik, ⁵³ ve Manastır'da kuyumculuk ⁵⁴ sayılabilir.

2- Makedonya'daki İslâm Kültürünün Gelişimine Toplu Bir Bakış

Makedonya'da İslâm kültürüyle olan ilişkiler 9. asıra kadar dayanmaktadır. Osmanlı Devletinin kuruluşundan çok daha evvel, Güney-Doğu Avrupa'da (Bugünkü, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova ve Makedonya bölgelerinde) Türklerin bulunması, tarihi bir gerçek olduğu gibi, İslâmiyetin Osmanlılardan önce yayılmış olduğu inkar edilemeyecek kadar gerçektir. ⁵⁵ Balkanlar'da Osmanlı fetihleri 1361 yılında Orhan Gazi ile başladığı sırada ⁵⁶ buralarda Osmanlılar yerli halktan Peçenekler, Kumanlar, Avarlar, Vardariyotlar gibi Türk kavimleri ile karşılaştılar. Osmanlılar geldikleri zaman bunların izleri hala silinmemiş durumdaydı. ⁵⁷ Avrupa'nın bu Güney-Doğu bölgelerinde bir hayli Türkçe veya eski Türkleri hatırlatan yer isimlerine rastlanmaktadır. ⁵⁸

Makedonya'ya can veren Vardar nehrinin ismi Vardariot Türk boyu ile, Kumanova kasabasının ismi de Kuman Türk boyu ile bir ilgisi olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Balkanlar'da İslâm kültürünün Osmanlılar'dan önce yayılmış olmasını üç ana sebebe bağlayabiliriz.

a- Arap işgali altında bulunan İtalya'nın güneyindeki Sicilya adasında, 840 tarihinde Arap donanması buradan Adriyatik sahillerini de tehdit etmeye başlamıştır. Adriyatik sahilinde yaşayan "Neretfalılar" Arapların sempatisini kazanarak, ticari ve kültür alışverişinde bulunarak, burada Hristiyanlığa karşı büyük bir güç oluşturmalarını,⁵⁹ İslâmiyete duydukları beğeniyle açıklanması mümkündür.

b- Endülüs Emevileri'nin, Adriyatik sahillerindeki ticari merkezlerde ve bilhassa "Dubrovnik" ile dostane münasebetleri bulunması⁶⁰ sonuçta bu bölgelerde halkın İslâmiyetle temasa geldikleri söylenebilir.

c- Arapların, İslâmiyeti yaymak için Balkanlara ve Bulgaristan'a misyonlar ve dini yayınlar göndermesi⁶¹ bu bölgelerde İslâmiyetin ilk tohumları atıldığıнын bir işareti olarak sayılmaktadır.

Balkanlar'da ve Makedonya bölgesinde, Osmanlılardan önce İslâmiyetin ve Türklerin varolduğunun bir diğer kanıtı da burada Hristiyanlığa karşı bir "Bogomil" hareketinin başlatılması ve Hristiyanlıktan farklı bir din ve kültür anlayışının olmasıdır. Bogomil hareketi veya din kavramı, Eski Türk inançlarından, İslâm dini prensiplerinden ve Hristiyanlık dininden esinlenerek ortaya çıkan karma bir inanç sistemi⁶² sayılmaktadır. Bogomil inancına sahip olanlar, Hristiyanlarla aynı kiliseyi hiçbir zaman paylaşmamışlardır. Kendilerine ait başpiskoposluğa bağlı kalmışlardır.⁶³ Bu göçebe Türk boylarının dinleri ve dilleri, Slav dilleri ve Ortodoks dini propogandanın tesirinde kalarak dejenere olmuştur.

Ancak, hiçbir zaman ne Slav kökenli lisanları ne de Ortodoks dinini kendilerine dil ve din olarak benimsememişlerdir. ⁶⁴ Göçebe hayatı ve hayvancılıkla uğraştıklarından, kendilerine mesken olarak dağ bölgelerini ve otlaklı yaylaları seçmişlerdir.

Makedonya'da bu göçebe Türk kavimlerinden, Vardariot Türkleri Vardar nehri boyunca, Kuman Türkleri ise/kuzey bölgesinde yerleşmişlerdir. Avar Türklerinin Bulgaristan'da, Peçenek Türklerinin ise Bosna-Hersek'te yerleştikleri söylenmektedir. ⁶⁵

Osmanlıların Bizans'la yürüttüğü savaşlar sırasında, Bizans'ın paralı askeri gücünü Peçenek ve Kumanlar oluşturmuştur. Bu durumu bazı tarihçiler Bizans'ın yıkımına sebep olarak göstermektedirler. ⁶⁶

Osmanlıların Rumeli'ye yaptığı akınlar esnasında, buralarda kendi kültür ve benliklerini büyük miktarda yitirmiş Peçenek, Kuman, Vardar, Oğuz ve Avar Türk nesilleri ile karşılaştılar. Osmanlıların kolayca Balkanı fethetmelerinin bir bedelinin de bu olması gerekmektedir.

Balkanlardaki Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran diğer bir hususta, fetihlerden önce buralara gönderilen misyoner Türk dervişleri sayılmaktadır. Bugünkü Bulgaristan, Yugoslavya'nın güneydoğu bölgesi ve Arnavutluk'ta efsaneleşmiş Türk Kolonizatör dervisi Sarı Saltuk'un ananesi hala yaşanmaktadır. ⁶⁷ Bu bölgelerdeki İslamlaştırma keyfiyeti, tereddütsüz bir şekilde onun adına atfedilmektedir. Sarı Saltuk'un Balkanlar'da bir çok dergah veya tekke kurduğu söylenmektedir. ⁶⁸ Balkanlarda kurulan bu tekkelerin çoğu Bektaşî tarikatına atfedildiği ve önemli ticaret yollarının kavşaklarında kurulması dikkat çekicidir. Tekkelerin önemli ticaret

yolları üzerinde kurulmuş olması, etraftaki halkın daha güvenli bir şekilde siyasi ve sosyal durumunu denetlemesinden kaynaklanmaktadır.

Böylece, Osmanlıların Balkanlar'da fetihlerini kolaylaştıran iki ana sebep görülmektedir. Bunlardan birincisi; Osmanlıların gelmesinden önce, burada aynı dili halâ konuşan ve Ortodoks dinine muhalif Türk boylarının bulunması durumudur. Diğeri de, Balkanlar'da fetihlerden önce gönderilen misyoner dervişlerin faaliyetleri, karşı tarafı mânen fethederek fütuhata kolaylık sağlamışlardır.⁶⁹

Bütün bu tarihi hadiseleri göz önünde bulunduracak olursak, Balkanlar'da İslâm kültürünün yerleşmesi, bazı tarihçilerin dediği gibi zorla ve gayri müslimlere uygulanan ağır cizye vergisinden değil, İslâmiyeti benimseyerek kabul ettikleri kolayca anlaşıl- maktadır. Makedonya'da başlangıçta İslâm kültürünün, şehir ve kasabalarından ziyade, dağ köylerinde hayvancılıkla uğraşan toplumlarda benimsenmesi, bu halkın göçebe Türk boylarının olmasıyla izah edilebilir. Osmanlılar tarafından yerli halka, eğer İslâmiyeti zorla kabul ettirilmiş durumu olsaydı, önce şehir ve kasaba merkezlerinin güç kuvvetleri dağ köylerinden çok şehir merkezlerinde hakimdi.

Makedonya, Osmanlıların fetihleriyle İslâm kültürünün kısa bir sürede yerleşip yayılması hızlanmıştır. Türkler beraberinde bu kültüre has sanatı ve mimarisini de getirmişlerdir. Manastır, kilise ve katedrallerin yerine, cami, mescit, türbe, tekke, imaret, medrese, han, hamam gibi yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Makedonya kısa sürede, kültürüyle, sanatıyla, mimarisiyle Anadolu'nun bölünmez bir parçası durumuna gelmiştir. Burada gelişen Türk-İslâm mimarisi ilhamını Anadolu'dan almaktadır. Başlangıçta, Bizans ve

yerli geleneğe bağlı olarak kurulan şehir dokusu, Türkler'in getirdiği yeni anlayışa göre düzenlenmiştir. Şehirler esnafın ve ticaretin yapıldığı bir ticaret merkezi ile halkın günlük yaşantısını sürdürdüğü yerleşim bölgesi olarak tertiplenmektedir.

Makedonya'da Türk-İslâm mimarisi, İmparatorluğun ilk dönemlerinde gerçekteşmiş olduğundan, Beylikler Dönemi mimari özelliklerini taşıyan yapılar çoğunluktadır. Klasik Osmanlı mimarisini bütün nitelikleriyle temsil edecek bir yapı yoktur. Diğer bir ifade ile klasik Osmanlı mimarisini bütün nitelikleriyle zirveye ulaştırdığı merkezi planlı, kubbeli, monumental camilere ait örnek yoktur. Ancak camii mimarisinin gelişimini gösteren pek çok eser mevcuttur. Tek kubbe ile örtülü yapıların zengin çeşitlemeleri vardır. Bunların bir grubunda merkezi kubbeli yapıların denemelerinin yapıldığı fark edilmektedir.

Makedonya'da Osmanlı Döneminde inşa edilmiş camilerin çoğu 15. yüzyıla aittir. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilen camiye ender rastlanmaktadır.

Konumuz olan camilerin duvar süslemelerine geçmeden önce Makedonya'daki camilerin plân tiplerine ve duvar süslemeleri dışındaki dekoratif sanatlarına toplu bir bakışta yarar vardır.

a- Makedonya'daki Cami Tiplerine Toplu Bir Bakış

Makedonya'da Osmanlı Döneminde inşa edilen camileri örtü sistemine göre başlıca üç ana grupta toplamak mümkündür. Kıрма çatı ile örtülü camiler, çok kubbeli veya zaviye tipi camiler ve tek kubbeli camiler.

1)- Kıрма Ahşap Çatı İle Örtülü Camiler

Bu gruptaki camilerin çoğu şehirlerin mahalleler arası veya küçük kasabalarda inşa edilmiştir. Bu gruba dahil olan camilerin en güzel örnekleri Üsküp'te Kebir Mehmet Bey Camii (1469), Murat Paşa Camii (17. asır), Hatuniye Camii (17. asır), Manastır'da İsa Fekih-Çınar Müftü Camii (15. asır); Kalkandelen, Alaca Camii (1495), Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Tekkesindeki mescit (18. asır); Ohri, Hacı Turgut Camii (17. asır), Fatih Sultan Mehmet (İmaret Camii) (1491); Ustrumca (Strumica), Durak Efendi Camii (1606); Resne Hacı Ramazan Subaşı Camii (17. asır); Köprülü (T.Veles) Hacı İbrahim Kumsal Camii (18. asır) ve İştîp-Kadın Ana Camii-leridir. (18. asır).

Bu cami grubunda mimariden çok iç dekorasyona önem verilmiştir. Her çeşit dekorasyon örneği bu camilerde karşımıza çıkmaktadır.

2)- Çok Kubbeli veya Zaviye Tipi Camiler

Makedonya'da çok kubbeli veya zaviye tipi camiler, fetihlerin ilk yıllarında inşa edilmiştir. Çok fonksiyonlu bir amaca yönelik olan bu camilerde, ibadetin yanında cemaatin sosyal ve kültürel faaliyetleriyle de ilgilenilmiştir. Zaviye tipi camiler, Makedonya'da en çok yaygın olanlarıdır. Makedonya'da Zaviye tipi camilerin en güzel örneklerini; Üsküp-II. Sültan Murat Camii (1436), İshak Bey Camii (1438), İsa Bey Camii (1475), Burmalı-Karlı İli Mehmet Bey Camii (1494) ve Saray'da Hüseyin Şah Camii (1554)'lerini sayabiliriz.

Zaviye tipi camilerin, Makedonya'da İslâmiyetin yayılmasında ve yerleşmesinde büyük önemi vardır. Bu camiler, ibadet görevinin yanında, cemaatin her çeşit dini problemini danışacağı merkez olarak da görev yapmışlardır.

3)- Tek Kubbeli Camiler

Makedonya'da tek kubbeli camilerin sayısı azdır. Camilerdeki tek kubbe sistemi ya altıgen veya sekizgen bir kasnağa oturur. Merkezi kubbe, harim köşeliklerindeki kürevi tromp veya pandantiflere oturur. Erken Osmanlı mimarisini temsil eden bu camilerin en güzel örneklerini: Manastır, Sungur Çavuş Camii (1434),⁷⁰ İshak Çelebi (1508), Hacı Mahmut Bey Camii (1521), Yeni Camii-Kadı Mahmut Camii (1508), Haydar Kadı Camii (1561); Üsküp Mustafa Paşa Camii (1492), Yahya Paşa Camii (1503),⁷¹ Faik Paşa Camii (16. asır)⁷² Kumanova, Tatar Sinan Camii (15. asır) ve Ohri Ali Paşa Camii (16. asır)'lerini sayabiliriz.

Tek kubbeli camilerde mimari ile dekorasyon eş değerde tutulmaktadır.

Makedonya'da klasik Osmanlı tipi camilerine çok az bir sayıda rastlanmasının sebebi de, Makedonya'nın İstanbul'un fethinden önce dini mimarinin yerleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Makedonya'da klasik Osmanlı mimarisinin gelişim safhalarına da basamak teşkil eden Manastır Sungur Çavuş Camii ile Üsküp Mustafa Paşa Camilerini gösterebiliriz.

Görüldüğü üzere Türkler, Makedonya'da birçok mimari eser bırakmışlardır. Bu yapılar gerek mimari konstrüksiyonları, gerekse dekorasyonları ile sanat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

b- Makedonya'daki Duvar Süslemeleri Dışında Kalan Süsleme Sanatlarına Toplu Bir Bakış

Makedonya'daki mimarının dış ve iç kısımlarının süslenmesinde çeşitli süsleme sanatları uygulanmıştır. Kısaca bu sanat: Tuğla, taş mermer işçiliği, alçı işçiliği, cini süslemeler, cam işçiliği, ağaç işçiliği olarak sıralanabilir. Duvar süslemelerine geçmeden önce kısaca bu sanat dallarına bir göz atmakta fayda vardır.

1)- Tuğla, Taş ve Mermer İşçiliği

Makedonya'daki camilerin bir grubunda taş işçiliği tek başına; bare grubunda ise tuğla ile birlikte kullanılmıştır. Tuğla malzemenin duvar etine katıldığı örnekler arasında Üsküp Alaça (İshak Çelebi) Camii zengin çeşitlemeler arz etmektedir. Benzer bir durum Manastır Sungur Çavuş Camiinin tuğla kullanılmış olan minaresi için söz konusudur. Genellikle geometrik bir sistemle yapılmış tuğla süslemeler veya tuğla taş karışımı süslemeler Makedonya için tipiktir. Daha kapsamlı bir araştırmayla incelenmelidir.

Makedonya'daki Osmanlı Dönemi eserlerinde, dekorasyonda malzeme olarak taş ve mermer işçiliğinin önemli bir yeri vardır. Taş işçiliğinde bölge malzemesi olan "Bigor" taşı olarak adlandırılan bir taş çeşidi kullanılmıştır.

Malzeme olarak taş, camilerin minarelerinde, türbelerde, han hamam ve köprülerin inşaatında istifade edilmiştir.

Makedonya'da taş işçiliğinin en güzel örneklerini Üsküp Mustafa Paşa Camii avlusundaki "Ummi Hanım" lahidi sunmaktadır. (Foto 1) Lahidin örtü kapağı hariç, dört yüzeyinde palmet, rumi ve kıvrak dallarla sonsuza açılan bir kompozisyon süslemektedir. Burada

kullanılan rumî kıvrımları ve palmetler, Mustafa Paşa Camii'nin pendentiflerinde kullanılan süslemelerle benzerlik göstermektedir. Lahidin yan yüzeylerinin orta kısmında kitabe yazılmak için bir bordür bulunmaktadır.

Mustafa Paşa Camii'nde, Mustafa Paşa'ya ait olan kesme taşla yapılmış türbe güzel bir işçilik arz etmektedir.

Taş işçiliğine bir başka güzel örnekte, Üskûp-Yahya Paşa Camii'nin pencere kemerleri alınlıklarında yaralan süslemelerdir. "Davut Yıldızı" motifinin kollarında kırmızı renkte taşlar kullanılarak yapılan taş işçiliğinde güzel bir desen görülmektedir.

(Foto. 2) Minareye çıkışı sağlayan kapının kemer alınlığında taş üzerine yazılmış "Besmele" kitabesi bulunmaktadır. Derin rölyefle oluşturulmuş bu yazıya özen gösterilmiştir. (Foto. 3)

Üskûp-İshak Bey Camii'nde, son cemaat yeri tamamen taştan yapılmıştır. Son cemaat yerinin sütün ve sütünları bağlayan kemer yüzeylerinde, yer yer çiçek motiflerine ve rumî kıvrımlarına yer verilmiştir. Camii'nin geçirdiği felaketler ve tadilatlar sonucu bu motiflere çok azı günümüze ulaşmıştır.

Kalkandelen-Harabâti Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşi tekkesinde figürlü taş işçiliğine rastlanmaktadır. Tekke avlusunda bugün fonksiyonunu yitirmiş çeşmenin yan kenar yüzeylerinden birinde karşılıklı iki güvercinin vazo içinde su içtiği görülmektedir.

(Foto. 4) Vazonun oturduğu zeminde çiçek motifleri bulunmaktadır. Çeşmenin diğer yüzeyinde ise; birbirine sırt çevirmiş iki aslan figürü yer almaktadır. (Foto. 5)

Tekke'nin şadırvan-Köşk yapısında yer alan fışkıye çanağı ve Yahya Paşa Camii'ndeki fışkıye çanağının yan yüzeyleri palmet ve kıvrık dal motifleriyle süslenmiştir.

Taş işçiliğinin başka güzel örnekleri, Üskûp-Mustafa Paşa Haziresinde ve Manastır-Hasan Baba Hazinesindeki mezar taşlarında gözlenmektedir. Burada barok süslemelere sahip, sembolik ve bitkisel motifler dikkat çekmektedir.

Makedonya'da Türk Devri eserlerinde, mimari dekorasyon olarak mermer daha çok son cemaat yerleri, sütunlar, sütun başlıkları, minber, kürsü, postal ve mihrap nişleri gibi mimari öğeleri üzerinde kullanılmıştır. Mermer dekorasyon Üskûp ve Manastır gibi merkezlerin dini mimari örneklerinde görülmektedir.

Üskûp, Yahya Paşa Camii'nin mermerden yapılmış portal nişi tek başına bir şah eser sayılmaktadır. Portal nişinin her üç yanında iki sıra kitabe bordürleri bulunmaktadır. Portal nişinin derinliği yedi sıra stalaktitli olup, her iki yanında aşağıya sarkan, birer motif bulunmaktadır. (Foto. 6) Mihrap nişi kitabesinin üst tarafında 8 dallı bir rozet vardır. (Foto. 7)

Mustafa Paşa Camii'nin son cemaat yeri, sütunları, portal ile mihrap nişleri ve minber tamamen mermerdendir. Camii'nin portal nişine eyvanı andıracak şekilde bir derinlik verilmiştir. Ortasında aşağıya doğru sarkan bir şamdan motifi bulunmaktadır. Portal nişi, sivri kemerinin her iki yanında tekerlek motifini andıran iki rozet bulunmaktadır. (Foto. 8)

Manastır-İsakiye Camii'nin yapı elemanlarından minber ve kürsü'de beyaz mermer kullanılmıştır. (Foto. 9) Minberin merdiven korkuluğu sonsuza doğru açılan geometrik şekillerle süslenmiştir. Güzel bir mermer işçiliğine sahip olan bu minber, geç dönemlere ait tamir ve tadilat izleri taşımaktadır. Bazı bölümleri altın varakla sıvanarak tabii güzelliğini yitirmiş durumdadır. Minber kapısının kemerinde, mermer üzerine işlenmiş palmet motifleri vardır. (Foto. 10)

Manastır, Haydar Kadı Camii'nde bulunan mermer çeşitleri, Makedonya'daki Türk-İslâm mimarisinde kullanılan en güzel örneklerden sayılmaktadır. Son cemaat yerinde ortadaki iki sütunda Somaki, köşelerdeki iki sütunda ise beyaz mermer kullanılmıştır. Somaki mermer örneklerinin spolyen malzeme olduğu söylenmektedir. 62 somaki mermer sütunlarının sütun başlıkları, stalaktitlidir. (Foto. 11) Beyaz mermer sütun başlıkları Türk üçgenleriyle bezenmiştir. (Foto. 12) Mermerden yapılmış beş sıra stalaktitli portal nişi içerisinde arma (tuğra) işlenmiştir. (Foto. 13) Portal nişinin her iki yanında birer kabartma çiçek motifi bulunmaktadır.

Kalkandelen Alaca Camii minberi ve Harabatı Baba Bektaşî tekkesindeki şadırvanın fışkıyeside mermerdendir.

2)- Alçı İşçiliği

Makedonya'da, Türk-İslâm mimarisinde alçı üzerine işlenmiş eserlerin sayısı azdır. Alçı malzeme üzerine işlenmiş dekorasyonun güzel bir örneğini Üsküp-Faik Paşa Camii'nde görülmektedir. Mihrap üzerindeki padişah sorgucu ve mihrap nişi yanlarında yuvarlak pano içerisindeki geçme şeritler ince bir işçiliğe sahiptir. Mihrap nişini dolayan bordürde de alçıdan yapılmış geçme şeritlerle, esere güzel bir görünüm kazandırmaktadır. (Foto. 14)

Harabatı Baba Bektaşî Tekkesindeki mescidin iç dekorasyonu tamamen alçıdan yapılmıştır. Mescidin kubbe göbeğinde beş sıra çember bordürü dolamaktadır. Merkezdeki çemberde asma dal kıvrımları ile beraber üzüm salkımları bulunmaktadır (Foto. 15). İkinci sıra bordürde çiçek motifleri ile beraber kıvrım dalları vardır (Foto. 16). Kubbe göbeğinin çember köşeliklerinde taşan üçgen kısımlarda ise kıvrım dallar, çiçek motifleri ve yer yer tek başına üzüm motifleri kullanılmıştır. Mescidin portal kemerini ve kitabesini dolayan bor-

dürde alçı kabartma dal kıvrımları ve bitkisel motifler bulunmaktadır (Foto. 17).

3)-Çini Süslemeler

Makedonya'daki Türk-İslâm mimarisi dekorasyonunda çini de çok az sayıda örnekte görülmektedir.

Üsküp-Alaca Camii avlusunda İshak Bey'e ait türbe sekiz köşeli kubbe ile örtülüdür. Sağır kemerlerin köşe aynalarında altı köşeli yıldızları oluşturacak şekilde, lacivert renkte çiniler yerleştirilmiştir. Kubbe kasnağı da birbirine geçmiş altı köşeli yıldızların içine katılmış çinilerle süslenmiştir (Foto. 18).

Pirlepe (Prilep)'te Çarşı-(saat) Camii'nin mihrap nişini dolayan bordür mavi renkte bitkisel motiflerle süslü çini kaplamadır.

Manastır-Yeni Camii'nin portali ve üst kitabeyi dolayan bordür, İznik çinileriyle kaplıdır. Çiniler, bitkisel motiflerle süslüdür. 73

4)-Cam İşçiliği

Makedonya'da Türk-İslâm eserlerinde cam işçiliği sadece bir tek örnekte vardır. Üsküp-Yahya Paşa Camii'nin ikinci sıra pencerelerinde mavi ve kırmızı renkte cam kullanılmıştır. Bu da camiye özel bir görünüm kazandırmıştır. (Foto. 19)

5)-Ağaç İşçiliği

Cami mimarisinde ağaç işçiliği dekorasyon olarak; minber , kürsü, tavan, mahfil, kapı ve pencere kanatları v.b. gibi mimari öğelerde kullanılmıştır.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi mimarisinde değişik dönemlere ait ağaç işçiliği örnekleri bulunmaktadır.

Ağaç dekorasyonunda, geometrik bezemeler, kıvrık dallar, yapraklar ve çiçek motifleri gözlenmektedir.

Teknik olarak, hakiki ve taklidî kondekâri, sedef kakma, Edirnekâri ve geç dönemlerde oyma tekniği kullanılmıştır.

Ağaç işçiliğinin en güzel örneklerinden olan Üsküp-Yahya Paşa Camii portali hakiki kondekâri tekniğiyle yapılmıştır. ⁷⁴ Portalin iki kanadı geniş tutularak her ikisi de üç dikdörtgen panoya ayrılmıştır. İki kanadın alt sıradaki panolarında altı kollu bir yıldızı çevreleyen, sonsuza doğru açılan geometrik bir şema bulunmaktadır. İkinci sıradaki panonun merkezinde on kollu yıldız motifini çevreleyen bir rozet ve etrafını sonsuza doğru açılan üçgenler sistemi vardır. (Foto. 20) Kapı kanatlarının üçüncü sıra dikdörtgen panolarında ise ahşap üzerine yazılmış iki hadis-i şerif kitabesi dikkati çekmektedir. Kapı kanatlarının 16. yüzyıla ait olduğu söylenmektedir. ⁷⁵

Üsküp Mustafa Paşa Camii portali iki kanatlı hakiki künde-kâri tekniğiyle yapılmış üç dikdörtgen panodan oluşmaktadır. Ortadaki dökdörtgen pano ost ve alt sıradaki panolardan çok daha yüksek tutulmuştur. Orta panonun merkezinde 10 kollu bir yıldızı çevreleyen geometrik rozet bulunmaktadır. Rozetin çevresinde üçgenler oluşturan geometrik şekiller bulunmaktadır. Kapının üst sıradaki panolar içinde yer alan kitabeler demir levhalar üzerine yazılıp kapı kanatlarına kakılmıştır. Kapının Cami ile beraber 1492 yılında yapıldığı söylenmektedir. ⁷⁶ Kapı kanatlarındaki panolar çivi vazifesini gören demir pullarla ayrılmaktadır.

Üsküp-Alaca Camii (1436) (İshak Bey Camii) portali, yağlı boya ile boyandığından asıl güzelliğini bir hayli yitirmiştir. Kapı kanatlarındaki iki sıra pano ahşap üzerine düz çizgiler

oyularak derinlik verilmeye çalışılmıştır. Kapının üstünde kare panolarında koyu bir zemin üzerine altın varakla yazılı kitabeler ilgi çekmektedir (Foto. 21).

Manastır İsakiye Camii (1506) portali aynı Üsküp-Alaca Camii'ne benzer şekilde yapılmıştır. Panoları oluşturan 8 sıra düz çizgi oyularak ortası düz bırakılmıştır (Foto. 22). Üzerinde tekrar koyu bir zemin üzerine yazılmış kitabeler bulunmaktadır.

Manastır-Haydar Kadı Camii'nin son cemaat yerinde ahşaptan yapılmış kare bir tablonun içerisinde merkezi çembere doğru toplanacak şekilde ihlas sûresi yazılıdır (Foto. 23). Üsküp'te Paik Paşa Camii'nin portali bitkisel motiflerle süslü ender kapı kanatlarına sahiptir (Foto. 24). Kapı kanatlarından sağdaki eser yangın geçirdiğinden güzelliğini tamamen yitirmiştir. Kapı kanatları eşit büyüklükte tutulmuş üç panodan oluşmaktadır. Alt sıradaki panoda baklava dilimi içerisinde bitkisel bir motif yerleştirilmiştir. Üçüncü sıradaki panoda bulunan baklava diliminde ise ahşap üzerine örülmüş ağ rozeti bulunmaktadır (Foto. 25). Dördüncü sıradaki pano portalin kemer kavis çizgisini takip ederek üçgenimsi bir pano oluşturmaktadır. Bu üçgen pano içinde yer alan çiçek motifini çevreleyen kıvrık dallar bulunmaktadır.

Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekke'sinde Fatma Evi'nin ikinci kattaki kapı üzerinde, ahşap işlemeli bitkisel motiflerle süslü bir kaplama bulunmaktadır (Foto. 26). Tekke'deki Yazlık köşk-şadırvan yapısı tamamen ahşaptandır. Şadırvandaki ahşap işçilik 19. yüzyıla ait sayılmaktadır. Kapı kanatları açık kafeslerle örtülüdür. Üst tarafındaki ahşap kemer kaplamasında ise başka karakter arzeden ahşap üzerine işlenmiş bitkisel motifler fark edilmektedir (Foto. 27-28).

Camilerin ahşap pencere kanat ve kafeslerindeki zengin ahşap işçiliği sergilenen parçalar vardır (Foto. 29). Seçkin örnekler arasında Üsküp-Sultan Murat Camii, pencere kanatları kadınlar mahfilini ayıran ahşap kafesleri (Foto. 30) sayılabilir. Aynı zamanda Kalkandelen Alaca Camii pencere kanatları güzel bir işçiliğe sahiptir. Edirnekâri tekniği ile yapılmış bu kanatlar süslemeleriyle göz ka- maştırmaktadır. Makedonya'da camilerin iç dekorasyonunda da ağaç malzeme ile yapılmış, güzel örneklerden mahfil bölümleri bulunmak- tadır. Üsküp Sultan Murat Camii mahfil kısmı 19. yüzyıla ait güzel ve sade bir işçiliğe sahiptir (Foto. 31-32). Sultan Murat Camii'- nin tavan kısmı geç dönemlere ait olmasına rağmen sade bir işçiliğe sahiptir. (Foto. 33) Üsküp Yahya Paşa Camii tavanı çember bir rozeti dolaşan 10 kollu yeşil renkte bir yıldızla süslenmiştir. Yıldızın etrafını Ayet'el-kürsi yazılı çember bordürü kuşatmaktadır. Bu çember bordürüde sekizgen içinde yerleşmiştir (Foto. 34). Üsküp, Sultan Murat Camii'nin ahşaptan yapılmış menber (Foto. 35) ve kür- sü (Foto. 36) kısmı sade bir işçiliğe sahiptir. İshakiye Camii sağır kemer alınlıklarında ise ahşaptan yapılmış ayakkabı rafları bulunur (Foto. 37).

Makedonya'da sivil mimaride de ağaç işçiliğinin güzel örnek- lerine rastlanmaktadır. Ağaç işçiliğinin güzel bir örneğini Kalkan- delen-Hakkı Paşa konağı misafir odası tavan örtüsünde görülmekte- dir (Foto. 38 -39). Konağın oda kapıları (Foto. 40) ve musandra (Foto. 41) dolapları 19. asır ağaç işçiliğine sahiptir.

Kırçova-Hayati Baba Halveti tekkesinin yazlık altıgen plan- lı semahanesi ahşap kafeslerle çevrilidir (Foto. 42).

Makedonya'da ahşap işçiliğine sahip birçok ev eşyası ve mobilya parçaları Debre-Mehmet Zlatku konağı ve Kalkandelen Cafer Efendi konağında bulunmaktadır.

Notlar:

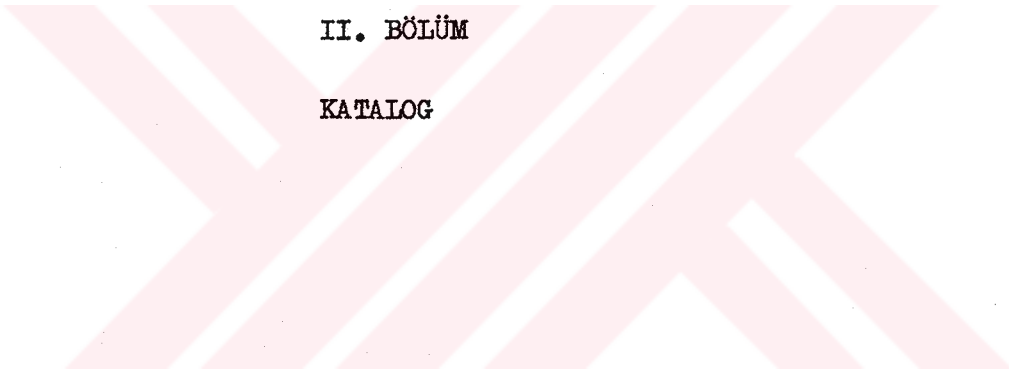
- 1- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.7, Gelişim Yayınları, 1985, s.4299.
- 2- Büyük Larousse, a.g.e., C.10, s.6217.
- 3- Büyük Larousse, a.g.e., C.13, s.7709.
- 4- Barışta, H. Ö., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 1985-86 Ders Yılı "Türk Süsleme Sanatları Tarihi" dersi takrirlerinden alınmıştır.
- 5- Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, C.7, Gelişim Yayınları, 1983, s.2679.
- 6- Makedonya'da Osmanlı Döneminde belli başlı şehir merkezlerinden; Üsküp, Manastır, Katlanovo, İştıp, Ohri, Kalkandelen ve Debre sayılmaktadır.
- 7- Bu gözlem fişinde süslemenin yeri ve tanımı başlığı altında genel kompozisyona değinildiğinden ,motif, desen ve kompozisyon başlığı altında motif,desen,kompozisyon ve bordürlerin tasarlanması konusunda bilgi verildiğinden ayrıca kompozisyon başlığı açılmamıştır.
- 8- Barışta, H.Ö., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1985-86 ders yılı "Sanat Tarihinde Araştırma Yöntemleri" ders yılı takrirlerinden alınmıştır.
- 9- Barışta, H.Ö., a.g. dersten alınmıştır.
- 10- Barışta, H.Ö., a.g. dersten alınmıştır.
- 11- Evliya Çelebi, "Putopis", Odlomci O Jugoslovenskim Zemljama, Sarajevo, 1979.
- 12- Beue, A., Recueil d'itineraire dans la Turguie d'Europe, Vienne 1854.
- 13- Nuşiç, B.,Kraj Obala Ohridskog Jezera, Belgrad, 1894.
- 14- Truhelka, Ç., Tursko-Slovjenski Spomenici Dubrovačka Arhive, Sarajevo, 1911.

- 15- Minetti, H., Osmanische Provinziale Baukunst auf dem Balkan, Hannover, 1923.
- 16- Elezović, G., Turski Spomenici, Belgrad, 1940; Turski Spomenici, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skopje, 1927, 1929, 1933.
- 17- Bošković, C., Osnovi Srednovekovna Arhitektura, Beograd, 1947.
- 18- Duda, W. H., Balkantürkische Studien, Sitzungberichte, 226, Band 4 Abhandlung, Wien, 1949.
- 19- Dobrović, N., Urbanizam Kroz vekove, Kn.1, Jugoslavia, Beograd, 1950.
- 20- Jireček, K., Zbornik Konstantina Jireček'a, I, Beograd, 1959.
- 21- Tomovski, K., Camii vo Bitola, Godišen Zbornik na Tehničkiot Fakultet II, Skopje, 1957 (s. 29-60).
- 22- Derreko, A., Monumentalna Dekorativna Arhitektura Srednovekonoj Srbiji, Beograd, 1953.
- 23- Bayraktarević, F., "Turski Spomenici Ohridu "Prilozi", Orientalni Institut. br. V. Sarajevo, 1935, (s. 112-127).
- 24- Zdravković, I. Izbor Grace za Proučavanje Spomenika Islamske Arhitekture u Jugoslaviji, Beograd, 1964.
- 25- Rečić, H., Islamska Umetnost, Beograd, 1967; Daha geniş şekliyle ikinci baskısı "Arhitektura i Dekorativna Umetnost İslama" adı altında Belgrad, 1969 yılında yayınlanmıştır.
- 26- Andreyevič. A., Monumentalna Islamska Umetnost u Jugoslaviji, Belgrad, 1984.
- 27- Kumbaracı-Bogoević, L., Mustafa Paşina Camija Skoplja, Zagreb, 1975; "Les Turbes de Skopje" (II. Türk Sanatları Kongresi neşriyatından ayrı basım) Napoli, 1965.
- 28- Ayverdi, E.H., Yugoslavija'da Türk Abideleri ve Vakıfları, Vakıflar Dergisi, Sayı: III, Ankara, 1956. (s. 2-95)
- 29- Eyice, S., Üsküp'te Türk Devri Eserleri, Türk Kültürü, C.1, Sayı: 11, Ankara 1963. (s. 20-30)

- 30- Önge, Y., Yugoslavya'da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar, Önasya, Sayı: 5/56, İstanbul 1970, (s.3-5).
- 31- Ayvardi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.3, Kitap 3, İstanbul 1981.
- 32- Subotić, G., Ohridska Slikarska Škola od XV. vok, Ohrid, 1980, (183).
- 33- Mesensel, F., Srednovekovni Spomenici u Ohridu, Glasnik Skopskog Naučnog Društva XII, Skopje, 1933, (s.130-165).
- 34- Milković-Papak, P., Deloto an Zogratiše Mihaylo i Evitij, Skopje, 1967, (s. 19).
- 35- Lubinković, R., Sv. Sofija u Ohridu. Konzervatoski Raboti na Crkvi Sv. Sofije u Ohridu, Beograd, 1955, (s.20).
- 36- Korović, M.-Lubinković, R., Srednovekovno Slikarstvo, Ohrid, 1961, (s. 102).
- 37- Subotić, G., a.g.e., (s. 182).
- 38- Korović, M.-Lubinković, R., a.g.e., (s. 103).
- 39- Jastrebov, I., Podatci za İstoriju Srpske Crkve, Beograd, 1879, (s.49).
- 40- Petković, S., Zidno Slikarstvo na Podrađju Pecke Patrivaršije, (1557-1614), Novisad, 1965, (s.17).
- 41- Stanić, R., Arhitektura i Slikarstvo XVI-XVII veka, Beograd, 1969, (s. 229).
- 42- Petković, S., a.g.e., (s.19).
- 43- Subotić, G., a.g.e., (s. 182).
- 44- Lubinković, R.-Korović, M., a.g.e., (s.130).
- 45- Brkić, N., Tehnologija Slikarstva, vajarstva i İkonografija, Beograd, 1968, (s. 95).
- 46- Goodvin, G., Ottoman Architecture in the Balkans, Arp 9, Art and Archeology Papers April 102 st. Pauls Road, N.1, London, 1976, (s.53-59).

- 47- Subotić, G., a.g.e., (s. 26).
- 48- Vasiljević, H.J., Grad Bitolj, Brastvo, Kn. 23, Beograd, 1911 (s.206)
- 49- Tomovski, K., Debarskite Kuki od XIX vek, Zbornik an Arhitektonski ot Fakultet, br. 2, Skopje, 1978 (s.5-28).
- 50- Nišić, B., Kraj Obala Ohridskog Jezera, Brastvo, Kn. 13-14, Beograd, 1894, (s. 20-65).
- 51- Recić, H., Studije O Islamskoj Arhitektonskoj Baštini, Sarajevo, 1983, (s. 163).
- 52- Lap, L., Skopje After The Earthquake of 1963, Aarp 9, Art and Archaeology Papres, 102 st. Pouls Road, N.1., London, 1976, (s.82-86).
- 53- Scarce, M. J., Islam in the Balkans, Aarp 9 Art and Archeology Papers, 102 st. Pouls Road, N.1, London, 1976, (48-54).
- 54- Sinić, S., Kratovsko Kule, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skopje, 1940 (s.148-156).
- 55- Okić, T., Bir Tenkidin Tenkidi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 2, Ankara, 1953, (s. 240-270).
- 56- Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, c.11, Ankara-1951 (s. 86)
- 57- Tufai, M., Bigorski Naučen Kulturni Sobir, I.Naučen Sobir, Gostivar, 1976 (s. 22-35).
- 58- Okić, T., a.g.e., (s.260).
- 59- Aş-Şayal, C., Arapsko İslamski Uticaji na Evropsku Renesansu (Ter.Mesud Hafisović) Sarajevo, 1987, (s. 265).
- 60- Truhelka, Ç., a.g.e.,(s. 38).
- 61- Okić. T., a.g.e., (s. 258).
- 62- Vasiljević, H. J., Ohrid, Bratstvo, Kn. 32, Belgrad, 1929, (s. 80-101).

- 63- Radanoviç, V., Naum, Narodna Anciklopedija, Srpsko-Hrvatsko-Slovenaça; Zagreb, 1928, (s.
- 64- Okiç, T., a.g.e., (s.263).
- 65- Okiç, T., a.g.e., (s.268).
- 66- Palikruşeva, G., Etnografskite Osobenosti na Makedonskite Juruci, Etnogeza na Jurucite i nivnoto naseluvanje na Balkanot, Skopje, 1986, (s.69-80).
- 67- Barkan, Ö.L., İstilâ Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara, 1953.(s.
- 68- Hasluck, F. W., Bektaşılık ve Tetkikleri, (Çev. Ragıb Hulisi), İstanbul, 1928, (s. 25).
- 69- Kaplan, M. Tükenmez Bir Hazine, Milli Kültür, Sayı: 37, Ankara, 1982, (s. 60-66).
- 70- Sungur Çavuş Camii; Makedanya'da Osmanlı Döneminde ilk yapılan cami ünvanını taşımaktadır. Bkz. Krum Tomovski, a.g.e. (s.49)
- 71- Yahya Paşa Camii; Tek kubbeli cami olmasına rağmen, Pikolomini'-nin Üsküp'ü işgali sırasında ateşe verilerek kubbesi düşmüştür. Düşen kubbenin yerine kubik bir çatı yerleştirilmiştir.
- 72- Üsküp'teki Faik Paşa Camii; Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri" adlı kitapta Caminin yok olduğu yazılıdır. Halbuki, Cami ayakta olup, ibadete kapalıdır.
- 73- Tomovski, K., a.g.e., (s.42).
- 74- Andrejeviç, A., a.g.e., (s.100).
- 75- Kumbaracı-Bogoeviç, L., Portalot na Yahya Paşina Camija vo Skopje, Zbornik Arkeološki Muzeja br. VI-VII, Skopje , 1975, (s.97-105).
- 76- Kumbaracı-Bogoeviç, L., Mustafa Paşina Camija Skopje, Zagreb, 1975, (s. 98).
- 77- Kumbaracı, Bogoeviç, L., a.g.e., (s. 32).

II. BÖLÜM

KATALOG

Örnek : 1
 Eser Adı : II. Sultan Murat Camii (Hünkâr Camii)
 Fotoğraf No : 43 - 59
 Çizim No : 1
 İnceleme Tarihi : 1987 - 1988.
 Eserin Yeri : Üsküp (Skopje) Eskişehir merkezinde, Bitpazarı-
 nın doğusunda, saat kulesinin yanbaşıında bulun-
 maktadır.

I- Yapının Tanıtımı:

A- Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Üsküp'te mevcut camilerden en büyüğü sayılan II. Sultan Murat Camii, dış ölçülere göre 27.65 X 27.60 m. ebadında, kare planlı bir yapıya sahiptir (çizim 1). Caminin harim kısmında kibleye doğru yerleştirilmiş iki sırada üçer kare sütun birbiriyle masiv kemer sistemiyle bağlanarak, harimi üç sahına bölmektedir. Orta sahin bölümü, yan sahinlara nispeten daha geniştir.

Caminin, mahfil kısmı, tavanı ve minberi ahşaptandır. Harimin orta sahin doğrultusunda hafif çıkıntı yapan mahfili, iki sıra dörder ahşap direğe oturmaktadır.

Üç sıra istalaktitli olan mihrap nişi bordürünün üstünde sorguç bulunmaktadır.

Caminin her duvar yüzeyinde iki sıra dörder pencere bulunmak üzere, toplam 32 pencereden ışığını almaktadır.

Cami, 7.15 m. genişliğindeki son cemaat yerini de örtecek şekilde kırma çatı ile örtülüdür.

Altı sütûna oturan son cemaat yerinin her iki tarafında birer mihrap nişi bulunmaktadır.

Altıgen kaideye oturmuş poligonal minareye son cemaat yerinden çıkılmaktadır. Minare'deki merdiven sayısının 114 oluşu Kur'an-ı Kerim'deki sûre sayısını hatırlatmaktadır.

Caminin duvarlarında bir, sıra taş iki sıra tuğla örgüsü kullanılmış iken, son cemaat yeri kesme taştandır.

B- Kitabeler:

Sultan Murat Camii'nin portal üzerinde iki onarım kitabesi bulunmaktadır.

1)- Caminin birinci onarım kitabesinde ¹, H.840/M.1437-38 tarihinde Mehmet Han'ın oğlu II. Sultan Murat tarafından inşa edildiği, H.944/M.1538 yılında ise yandığı ve H.945/M.1542 tarihleri arasında Kanunî Sultan Süleyman tarafından onarıldığı yazılıdır.

Kitabe:

قد بنى الجامع العتيق في زمان سلطان الغزات والمجاهدين السلطان مراد بن محمد خان طاب ثراهما في سنة اربعين وثمانمائه واحترق في سنة اربع واربعين وتسعمائه

وامر بتجديد اصله عن قبل سلطان السلاطين ظل الله تعالى في الارضين سليمان شاه

سلطان خان ابن السلطان سليم خان مد الله تعالى ظلاله خلائق الى امر الدين

وواقع الابتداء بنيانه في شوال خمس واربعين وتسعمائه والاختتام بالخير في اخر

شعبان المعظم المنخرط في سنة تسع واربعين وتسعمائه تقبل الله تعالى قبولا حسنا

Okunuşu:

Kad bena el-cami ul-a'tik fi zeman Sultân-ül guzât vel-mucâhidin el-Sultân Murad bin Mehmed Hân serâhüma fi sene erbeîne

ve senenmâe ve ihtereka fi sene erbea ve erbaîne ve tis'amâe ve emer bitecdid aslihi 'an kibel sultân es-selâtîn sillallah-ü te-ala fil-arzeyin Süleyman Şah Sultan Hân İbnis Sultan Selim Hân med-allahu teâla zilâlühü halayık ilâ emr-üd-din vevaki-ül-ibtidâ-i bünyanühü fi şevval hamsün ve erbeîne ve tis'amâe vel-ihtifam bil hayr fi âhir. Şabân el-muazzam el-munharit fi sene tisa ve erbeine ve tisamâe tekabbele-allahü taâlâ'kabulen hasenen

2)- Caminin ikinci onarım kitabesi ise², H.1124/M.1712 tarihlidir. Kitabede 1689 yılında Üsküp'ü işgalden Avusturya Generali Pikolomini'nin camii ateşe vererek yaktığı ve harabeye dönmüş olan yapıyı 23 sene sonra III. Sultan Ahmet'in onarttığı yazılıdır.

Avusturya Generali Pikolomini'nin Üsküp'ü işgali sırasında (1689), birçok Türk eserinin ateşe verilip tahrip edilmesi durumu, Sultan Murat Camii'ne de isabet etmiştir. Nitekim 1712 yılına kadar harabeye dönmüş olan cami, Sultan Ahmet tarafından tahrip olan kısımları onarılmıştır. Bu onarım safhasında caminin yıkılmış olan çatısı ateşten tahrip edilmiş duvarlardaki sıva tabakaları yenilenmiştir. ³

Kitabe:

جنت مکان سلطان مراد صاحب الخیرات - اولوب بو جامعه بانی اول ایلمش تکریم

ادای پنجگناه و جمعه و عیدین ایجون حقا - بو زیبا جامعی یابدی ایدوب خیراتنی تعمیر

جه سال اولدی اهل دین واسلامه عبادتگاه - خدا اول شاهی سیراب ایده جنته ویره تسلیم

سراف و مائه سالنده استیلا ایدوب کفار - بو بیت باکی احراق ایله حقندن ایتدیلمر بیم

فقط حیطان جار و بر مناره بی کله دلدی - شروط خمسہ اسلامی ایلردی اوده تفهیم

یکرم اوج سنه بو حال ایله بو جامع بر فیض - بر اهل خیری کوزلردی کایده تعمیرینی تصمیم

زهی توفیق ربانی که سلطان احمد ثالث - بو بیتلک ایلدی تعمیرینی شوقله تقدیم

اولندی صورتا تعمیر واحیا حق بودر لیکن - او شه در بانی ثانی که ایتدی خیریه تصمیم

نه تعمیر اولدی اولدن اولوب اعلا بو فیض اثار - کورنلر جمله اثار و خیرن ایتدیلمر تسلیم

اولوب تخت سعادتده ابدخیرات ایله مألوف - عبادت مسلینه خیر و لطف ایله ایده تلمعیم

زهی ارایش مدحت اولوب نام همایونی - رخام حسن اثاره ایدلر سکه و شر ترقیم

بجابر بویله تاریخ لطف اتمامنه نعتی - بو والا معبدی سلطان احمد ایلدی ترمیم

الفقییر المذنب علی سنه - ۱۱۲۴ -

Okunuşu:

Cennet mekân Sultan Murad Sahib-ül-hayrat olup bu camia

baniyi ol eylemiş tekrim

Edayı penceğâh ve cumâ ve 'idin için hakka bu ziba camii
yapdı idüp hayratını ta'mim.

Çeh sâl oldu ehli din ve islâme ibadetgâh huda ol şahı sirab
ide cennete vere teslim.

seralif ve mâc salında istilâ edüp küffar be beyt baki ihrâk
ile hakdan etmediler bim

Fakat hitân car ve bir minare-i bî gele deldi şurutu hamseyi
islâmı eyledi oda tephüm

Yigirmi üç sene bu hâlile bu camii bir feyz, bir ehli hayrı
gözlerdi gayda ta'mîrini tasmin

Zehi Tevfik rebbani ki Sultan Ahmed Salis bu beyitlik eyledi
ta'mirini şevkile takdim

Olundi sünneten tamir ve ihyâ hakkan budur. Liyekün o şahdır
bani sani-i ki etdi hayriyle tetmim

Ne tamir oldu evvelden olup â'lâ bu feyz'asâr görenler cümle
'asaâr ve hayrın ettiler teslim

Olup taht-ı saâdetle ebed hayrat ile me'luf ibadet mesline
hayr-ü lütf ile ede telim

Zehi arayış medhas olup nam hûmayûnı Ruhân-ı Hasan asâre
idiler sikke ves-terkim

Bicabir böyle tarih lutf itmamına na'ti bu velâ ma'bedi
Sultan Ahmed eyledi termim.

El-fakîr-el-müznib alâ sene 1124

3)-Duvardaki sıva üzerine yazılmış üçüncü onarım kitabesi,
günümüze kadar gelememiş olmasına rağmen, G.Elezoviç tarafından
kaleme alınıp neşredilmiştir. H.1329/1910 tarihleri olan bu kita-
bede, caminin son onarımının Sultan Reşat tarafından yapıldığı
kayıtlıdır.⁴ 1910 yılında Sultan Reşat tarafından caminin üçüncü

onarım safhası gerçekleştirilmiştir. Camide ahşaptan yapılmış mahfil minber ve kürsü bu onarımın eseri olmasının yanında,⁵ duvar süslemelerinin büyük bir kısmı da bu döneme ait olduğu intibasını vermektedir.

Kitabe

بو عبادتخانهی اعمار ایدوب سلطان رشاد
قیلدی لطف و همتیه عالم اسلامی شاد

(عروة الوثقی بجا) کلدی بو تاریخه ندا

ایله شوکت بعد ازین کلسون نماز قیلشون عباد

- ۱۳۲۹ -

Okunuşu:

Bu ibadet haneyi imar edüp Sultan Reşâd kıldı lutf ve himmetiyle âlemî islâm-ı şâd (urvet-ül-vuskâ bicâ) geldi bu tariha nida

Eyle Şevket ba'de ezin gelsun namaz kılsun ibâd

-1329-

C-Banisi:

Camideki birinci onarım kitabesinden de anlaşıldığı gibi, caminin banisi Mehmet Han'ın oğlu II. Sultan Murat Han'dır.

D-Ustası:

Cami üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda caminin inşaatında çalışan usta veya ustalar hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

E- Vakfiyesi:

Caminin vakfiyesine rastlanmamıştır.

F- Eserin Tamir ve Tecdid Durumu:

Kitabelerinden anlaşıldığı üzere, üç onarım safhası geçirmiş olan bu yapıtın, aslı halini tespit etmek çok zordur. Caminin kubbeli olduğu ihtimali ⁶ varsada, bunu doğrulayacak bir vesikaya rastlayamadık. Bu onarım safhalarında, yapıda nelerin tamir edildiği de meçhul sayılmaktadır.

Üsküp'ün 1963 yılında geçirdiği şiddetli deprem sonucu, cami duvarlarında çatlama görülmüş ve minarenin şerefeden sonra olan kısmı tamamen yıkılmıştır (Foto. 43-44). Makedonya'da Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından depremden harabeye dönmüş olan cami, 1966-1976 yılları arasında aslına uygun bir şekilde restore edilerek cemaatin hizmetine sunulmuştur. Minarenin şerife üstü yıkılmış olan kısmı onarılmış (Foto. 45) camideki duvar süslemeleri tecdit edilmiştir.

II- Eserin Süsleme Programı:

A- Süsleme Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme:

Caminin doğu-batı ve güney duvarlarındaki dörder alt sıra pencerelerin kemer alınlıklarında, alçı üzerine işlenmiş bitkisel motifler vardır (Foto. 46).

Son cemaat yerinin yan duvar yüzeylerinde, ikinci sıra pencere aralarında ve portal üzerindeki kitabelerin her iki yanında bordürlerle çevrili dikdörtgen panolar içerisinde yerleştirilmiş manzara resimleri bulunmaktadır (Foto. 47-48-49).

Bu panolar içerisinde yerleştirilmiş olan manzara resimlerinin çoğu silinmiş durumdadır (Foto. 50). Bazı manzara resimlerinin depremden önce çekilmiş fotoğraflar, resimlerin mahiyetine ışık tutmaktadır (Foto. 51). Pano içinde bulunan manzara resmini çevreleyen bordür kısımları çeşitli yaprak motifleriyle süslüdür.

Son cemaat yerinde, alt sıra pencere kemerlerinin ve mihrap nişlerinin üst kısımları ile ikinci sıra pencere bordürleri bitkisel motiflerle süslüdür (Foto.52). Bitkisel süslemelerde daha çok yaprak ve kıvrık dal kullanılmıştır. Revak kısmının kubbe göbeklerinde ise bir çember içinde alınmış bir merkezden çıkan ve çemberin içini dolduran yaprak motifleri bulunmaktadır (Foto. 53).Ortadaki merkezde basit bir papatyaya benzer çiçek motifi vardır.

2)- İç Süsleme:

Caminin kemer yüzeyleri ile pencere kemerleri üst üste yerleştirilmiş üç renkli palmetlerden meydana gelmiş bitkisel motifli bordürlerle süslüdür. İkinci sıra pencere aralarında kitabeler yazacak şekilde, aynı hizada bitkisel motiflerle çevrili dikdörtgen panolar bulunmaktadır (Foto. 54). Harimdeki tavan silmesini bir örgü motifi çevreler. Örgünün içinde bir küçük, bir büyük sıra ile palmetler yerleştirilmiştir.

Mahfil kısmını taşıyan ahşap direklerin başlıkları ve ortada harime doğru çıkıntı yapan bölümün alt kısmından rûmilerden oluşan süslemeler bulunmaktadır.(Foto. 55).

B- Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Caminin duvar süslemelerinde farklı dönemlere ait üç çeşit malzeme kullanılmıştır.

1712 onarımına ait olduğunu tahmin ettiğimiz duvar işlemlerinde fresko-seko tekniği ile süslemeler yapılmıştır. 2-3 mm.kalınlığında üçüncü bir sıva tabakası sürülür. Bu malzemenin içinde kireç, inek sütü, yumurta ve tabii minerallerden oluşan mavi, kahverengi ve sarı rengin tonları kullanılmıştır. Bu çeşit malzeme ile yapılmış olan süslemeler: Son cemaat yerindeki mihrap nişleri (Foto. 56-57) ile harimdeki kible duvarlarının üzerinde alt sıradaki sol pencere kemerindeki bitkisel motiflerdir (Foto. 58).

1912 yılına ait süslemelerde ise, malzeme olarak tutkal (yapıştırıcı) kireç ve endüstri boya ları kullanılmıştır. Bu döneme ait olan süslemeler son cemaat yerindeki manzara resimleri ve pencere bordürleridir. Burada kullanılan renkler mavi ve açık sarıdır. Bu sıradaki süslemeler kalem işi tekniğiyle yapılmıştır.

1966-1976 yılları arasında onarım sırasında, mevcut duvar süslemelerinin tazelenmesi için tempera kullanılmıştır. Bu onarımda, ilk süslemeleri taklit etmek için kahverengi, yeşil, sarı ve mavi renkler kullanılmıştır.

C- Motif, Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

Caminin portali üzerindeki kitabeyi ortada olacak şekilde iki yanda panolar içerisinde yerleştirilmiş manzara rasimleri vardır. (Foto.47-48). Son cemaat yerindeki ikinci sıra pencere aralarında panolar içine yerleştirilmiş manzara resimleri ise tahribata uğrayarak silinmiştir.(Foto. 50.) Elimizdeki eski fotoğraflarda (Foto. 51) pencere aralarındaki manzaralar tesbit edilmektedir.

Manzara resimlerinde konu olarak sivil ve dini yapılardan örnekler seçilmiştir.

Portal üzerinde, sağ taraftaki pano içinde bulunan manzara resminde, merkezi kubbeli dört minareli üçer şerefeli ve avlusu

olan bir caminin yanında üçer katlı hafif çıkıntı yapan yapılar yerleştirilmiştir (Foto. 47). Bu resim büyük bir ihtimaller Süleymaniye Camiine aittir.

Sol taraftaki manzara resminde ise, üç kubbeli son cemaat yerine sahip, merkezi kubbeli caminin her iki köşesinde iki şerefeli birer minare bulunmaktadır (Foto. 48). Cami önünde bir türbe, sağında ve solunda sivil mimari yapıları bulunmaktadır. Minaresine ait olduğunu pek çıkaramadığımız bu manzara resmi yine İstanbul mahallelerinden biri olduğu kanısındayız.

Üsküp'teki 1963 yılındaki deprem sırasında çekilmiş bir fotoğrafla görebildiğimiz manzara resmi son cemaat yerinin batı duvar yüzeyinde bulunmaktadır. Bu manzara resminde, devlet konağını andıran bir yapı ve merkezi kubbeli bir camii bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu duvar yüzeyinde ise bulunan manzara resmi çok silik olduğundan fotoğrafı iyi çekilememiştir. Ancak buradaki manzara resminde "Ayasofya" camii seçilmiştir.

2)- Bitkisel Motifler:

Camide pencere kenarı ve kemer yüzeylerindeki bordürlerde kıvrık dallardan oluşan bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Tavanın silmesini dolaşan bordürdür örgü motifi içinde palmetler bulunmaktadır (Foto. 59).

Harimin sol köşesindeki pencere üzerinde bulunan bitkisel motif haşhaş çiçeği ve yaprakların dolaşmasıyla güzel bir kompozisyon oluşturmaktadır.

D- Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Camideki süslemenin tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip

değiliz. Ancak, yapıda belirli yerlerde yaptığımız sondajlar neticesinde, değişik malzeme, teknik ve renk kullanılmış sıva tabakaları ortaya çıkmıştır.

Caminin son cemaat yerindeki mihrap nişlerinin iç yüzeyleri ile bordürlerinde bulunan duvar süslemelerinde kullanılan malzeme, teknik ve renklerin şeffaflığı göz önüne alınacak olursa XVIII.yüzyılın ilk yarısına ait olduğu ihtimali vardır.⁹ Nitekim, bu süslemeler caminin 1712 yılındaki onarıma ait olması gerekir.

Elezoviç 1930'larda yazılmış makalesinde, manzara resimleri ve bordürlerin bir kısmının 1910 yılında Sultan Reşat tarafından yaptırılan onarımda eklendiğinden söz etmektedir.¹⁰ Yazar camideki örneklerin panolar içerisinde çizilmesi XIX. yüzyıl batı eğilimli manzara resmini yansıtmaktadır.

Üsküp'teki 1963 yılındaki depremden hasara uğramış olan caminin onarımını 1966-1976 yılları arasında Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından eskisine uygun bir şekilde onarılmaya çalışılmıştır. Bu onarım sırasında camideki bütün duvar süslemelerinin tazelendiği ve harap olan yerlerin onarıldığı bilinmektedir.

2)-Yaptıran:

Camide duvar süslemelerini yaptıran hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Cami onarımlarını gerçekleştirenlerin duvar süslemelerini de onarmış olduklarını akla getirmektedir. Bu durumda, 1712 yılına ait süslemelerin Sultan III. Ahmet tarafından 1910 yılına ait duvar süslemelerin ise Sultan Reşat tarafından yaptırıldığını söyleyebiliriz.

3)-Yapan:

Camide süslemeyi gerçekleştiren usta veya ustalar hakkında

hiç bir doyurucu bilgiye sahip olamadık. Ancak, manzara resimlerindeki konuların İstanbul'dan seçilmesi ve resimdeki derinlik anlayışının mükemmelliği 1910 yılına ait süslemelerin Anadolu'dan getirilen bir usta sanatçı tarafından gerçekleştirildiği akla getirilmektedir.

Notlar:

- 1- Elezoviç, G., Turski Spomenici u Skoplju, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Kn. VI-VIII, Skopje, 1930 (s.160-198), da kitabenin okunuşu ve Sırpça açıklaması verilmiştir. Kitabeye aynı zamanda Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimarisi, Yugoslavya, C.III, Kitap, 3, İstanbul 1981, (s. 267)'de kitabenin okunuşu ve Türkçe açıklaması yapılmıştır.
- 2- Ayverdi, E.H., a.g.e., (s. 268)'de ikinci kitabenin okunuşu ve açıklaması yapılmıştır.
- 3- Elezoviç, G., a.g.e., (s. 189).
- 4- Nikolovski, A.-Balabanov, K.- Kornakov, D., Spomenicite na Kultura na Makedonija, Skopje, 1980 (s. 45).
- 5- Elezoviç, G., a.g.e., (s. 191).
- 6- Eyice, S., Üsküp'te Türk Devri Eserleri, Türk Kültürü, C.I, Sayı: 11, Ankara 1963, (s.20-30).
- 7- Tanovska, A., Sanaciona-Konzervatorski Raboti na Sultan, Muratova Camija vo Skopje, Kulturno İstorisko Nasledstvo vo S.R.M. Skopje, 1983, (s. 105).
- 8- Duvar süslemelerinde kullanılan malzeme çeşitleri, Üsküp Eski Eserleri Koruma Enstitüsü'ndeki kimyasal Laboratuvarında Vasil Traykovski tarafından yapılmıştır.
- 9- Ayverdi, E. H., a.g.e., (s. 267).
- 10- Elezoviç, G., a.g.e., (s. 185).

Örnek : 2
 Eserin Adı % İsa Bey Camii
 Fotoğraf No : 60 - 70
 Çizim No: : 2
 İnceleme Tarihi : 1987 - 1988 - 1989.
 Eserin Yeri : İsa Bey Camii, Üsküp şehir merkezinin Bitpazarı meydanında bulunmaktadır.

I - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Üsküp'deki camilerin en güzellerinden birisi olan İsa Bey Camii, mihrap doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve çift kubbeyle örtülü bir harim (esas mekan) ile bunun doğu ve batı yanlarında simetrik bir konuyla bitişik ikişer yan mekandan meydana gelir (çizim 2).

Dikdörtgen planlı harim enine doğrultuda büyük bir kemerle eş büyüklükte iki kareye ayrılarak birer kubbe ile örtülmüştür. Yan mekânlar ise birbirleriyle hemen hemen aynı büyüklükte ve kare planlı olup birer çapraz tonozla örtülmüştür.

Harim, kütle ve örtü sistemi bakımından daha büyükboyutlarıyla, dış görünüşte yan mekânlara göre oldukça etkili bir konuma sahiptir.

Esas kütle ve yan mekânlarla birlikte ters "T" biçiminde bir plana sahip olan yapının kuzey cephesi önünde eş büyüklükte beş kubbeyle örtülü son cemaat yeni revakı vardır. Revakın doğu ve batı yanları esas yapının duvar uzantılarıyla sınırlandırılmış, ön cephesi ise beş kemer gözüyle kuzeye açılmıştır (Foto.60).

Mânare yapının kuzey-batı köşesinde yükselir. Silindirik gövdeli, tek şerefeli, sivri, kurşun külahlı minareye, son cemaat yerinin batı yan duvarındaki kapıdan girilir ve duvar içerisinde başlayan merdivenle çıkılır.

B-Kitabeler:

Caminin portal üzerinde Arapça yazılmış H.880/M.1476 tarihli

iki satırlık kitabesi vardır¹.

Kitabe:

امر بدنا هذه العمارة العريفة المباركة المرحوم المنفور الغازي عيسى بك بن المرحوم الحاج
اسحاق في ايام السلطان بن السلطان محمد خان بن مراد خان احسن الله مال سلطنته ابتغاء

لمرضاته في تاريخ ثمانين وثمانماية

- ۸۸۰ -

Okunuşu:

Emere budna hazihil-imâretül-arî ka el-mubareke el merhûm
el-magfur el-gazi İsâBey bin el-merhûm El-hac İshak beg fi eyyam
es-Sultân bin es Sultan Mehmed Hân bin Murad hân ehsenel-allahü
mâle saltanatıhi ibtigâe limerzâtihi fi tarih semanine ve semânmaye

-880-

C-Banisi:

Üsküp'teki, İsabey Camii'nin bânisi, İshak Bey'in oğlu
İsa Bey'dir.

D-Ustası:

Yapıyı gerçekleştiren ustalar hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

E-Vakfiyesi:

İsa Bey Camii ve külliyesi hakkında H.874/M.1470 tarihinde yazılmış bir vakfiyesi vardır². Caminin vakfiyesi, inşa kitabesinden altı yıl önceye rastlaması, cami ve külliyesinin inşaatının devam ettiği sırada yazılmış olmasıyla izah edilebilir³.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Caminin inşa tarihinden (1475), Üsküp'te 1963 yılındaki zelzeleye kadar geçen zaman dilimi içinde yapının 1963 yılına kadar geçirdiği onarımları hakkında hiçbir bilgi sahibi değiliz. Ancak, Avusturya Generali Pikolomini'nin Üsküp'ü 1689 yılındaki işgali sırasında, şehri yangına verdiği, bu yapısında çarşı

içinde olması nedeniyle yangın geçirmiş olduğu düşünülebilir. Ancak bu konuda herhangi bir vesika veya bilgiye rastlayamadık.

1963 yılında Üsküp'te geçen şiddetli zelzelede, caminin son cemaat yeri tamamen çökmüş (foto.61) harim kısmının duvar yüzeylerinde ve kubbe kısımlarında çatlama olmuştur. 1966 yılında, Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından yıkılan son cemaat yeri, çatlayan kısımları ve duvar süslemeleri yeniden onarılmıştır.

II - Eserin Süsleme Programı:

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme:

İsa Bey Camii, portalin kemer alınlığında yer alan pencerenin, her iki yanında dikdörtgen panolar içerisinde manzara resimleri bulunmaktadır. Aynı zamanda son cemaat yerinin ikinci sıra pencere aralarında, dikdörtgen panolar içerisinde manzara resimleri vardır. Ancak, bu manzara resimleri, yıpranmış durumdadır.

Portalin kemer alınlığında yer alan manzara resimleri, 1963 yılında onarılmış ve "İstanbul Tasvirleri" olduğu ihtimali vardır. Sağ taraftaki dikdörtgen panoda (foto.62) konu olarak, tek kubbeli bir cami ve ev mimarisi yerleştirilmiştir.

Portalin sol köşesindeki manzara resminde (foto 63) ise, devlet konağı, cami ve ev mimarisi bulunmaktadır.

Revak kısmının pencere üstlerinde bulunan panolar mermer taklidiyle süslenmiştir. Bu pencere üstü panoların üzerinde de şamdanı andıracak şekilde kıvrık dal bulunmaktadır. Revak kısmının kubbeler göbeğinde birbirine açılan ince bordürlerin içinde bir rozet bulunmaktadır.

2)-İç Süsleme:

Camide iç süsleme olarak, kemer yüzeylerindeki birbirini takip eden üç sıra bordür ve bunların içinde yerleştirilmiş çiçek motifleri bulunmaktadır (foto.64). Pandandifler ile kubbe kasnağı arasında bulunan, kemer kuşağındaki baklavali kısımlar

belirgin çizgilerle gösterilmiştir.

Harim kısmındaki iki kubbenin alt kısmındaki bordür "U" formü içinde çiçek motiflerle süslenmiştir (foto.65). Her iki kubbenin göbeğinde çiçek motifleriyle süslü iki sıra bordür ve bunun içinde on kollu bir yıldız, bu çember içinde de beş kollu bir yıldız bulunmaktadır (foto.66).

Doğu-batı ve güney duvarında alt sırada panolar içinde alınmış pencerelerin pano kısımları pencere açıklığından yüksek tutulmuş ve bu boşluk mermer taklidiyle süslenmiştir (foto.67). Kuzey duvarındaki pencere kemer alınlıklarında güneşin doğuşunu andıran bir motif bulunmaktadır (foto.68). Portalin harim kısmı tarafından olan kemer alınlığında taşra üslubunda naiv bir manzara resmi bulunmaktadır.

İki ince bordür içinde alınmış olan mihrap nişinin iç yüzeyinde derinliği verircesine boşluğa açılan bir perde çizilmiştir. Mihrap nişi alınlığında kitabe ve üzerinde de sorguç kısmı bulunmaktadır (foto.69).

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Caminin 1966 yılından önceki süslemesi hakkında ancak elimizde bulunan birkaç siyah-beyaz çekilmiş fotoğrafla şimdilik yetinmek zorundayız. Bundan dolayı fotoğraflarda gördüğümüz süslemelerde kullanılan malzemedен, teknikten ve renkten bahsetme imkânına sahip değiliz. Dolayısıyla, caminin 1966 yılındaki süslemelerinden bahsetmekle yetineceğiz.

Süslemelerde malzeme ve teknik olarak yağlı boya kullanılmıştır. Renklerden mavi, yeşil, gri ve az miktarda kırmızı ile sarı kullanılmıştır.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Cami giriş kapısı üzerinde çizilmiş iki manzara resminde derinlik verilmişse de üzeri yağlı boya ile tazelandığından önceden verilmiş olan derinlik kaybedilmiştir. Manzara resimlerinde konu olarak dini mimariden cami ve sivil mimariden örnekler seçilmiştir.

Bu manzara resimlerinin Makedonya'da bir örneği mevcut olmadığından İstanbul çevrelerinden siçildiği ihtimali vardır.

2)-Bitkisel Motifler:

Kubbe ve kemer bordürleri sıra halinde palmet motifleriyle süslüdür. Kıvrık dalların bittiği yerde çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Caminin 1963 yılındaki zelzeleden önce de aynı süslemelere sahip olduğunu elimize geçmiş eski fotoğraflardan görebiliyoruz (foto. 70). Bu ilk süslemelerin ne zaman yapıldığı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. 1966 yılındaki onarımda eski süslemeleri taklit edencesine tekrar aynı süslemeler yapılmıştır. Bugün camide mevcut olan süslemeler 1966 yılına aittir.

Camide 1966 yılına ait süslemeleri Eski Eserleri Koruma Enstitüsü restorasyon çalışmalarını yürüten ekip tarafından yapılmıştır.

2)-Yaptıran:

Caminin duvar süslemelerin yaptıran hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

3)-Yapan:

Duvar resimlerini yapan belli değil.

Notlar:

- 1- Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, Kitap, 3, İstanbul, 1981, (s. 254)'de kitabenin okunuşu ve açıklaması verilmiştir.
- 2- Elezoviç, G., Turski Spomenici, Kn.I, Su.2, Belgrad, 1952,(s.13-30)'de vakfiyenin okunuşu ve Sırpça açıklaması yapılmıştır.
- 3- Nikolovski, A.-Balabonov, K.-Kornakov, D., Spomenici na Kultarata na N.R. Makedonija, Skopje, 1961 (s. 42).

Örnek : 3
 Eserin Adı : Mustafa Paşa Camii
 Fotoğraf No : 71-81
 Çizim No : Yoktur
 İnceleme Tarihi : 1987 - 1988 - 1989.
 Eserin Yeri : Üsküp(Skopje) kalesinin doğu tarafındaki giriş kapısının karşısında bulunmaktadır.

I - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Mustafa Paşa Camii, Üsküp kalesinin doğu tarafındaki giriş kapısının karşısında, Üsküp'e hakim yüksek bir tepede kurulmuştur. Cami dış ölçülere göre 20X20m. ebadında kare planlı ve pandantiflere oturan 16.30m. çapındaki kubbesiyle anıtsal bir görünüm sunar.

Caminin yanı başında, Mustafa Paşa'ya ait olduğu söylenen bir türbe ile şadırvan ve Mustafa Paşa'nın kızı Umimi Hatun 'a ait kesme taştan yapılmış bir **lâhit** bulunmaktadır. Vaktiyle külliye dahil olduğunu bildiğimiz¹ medrese ve imareten hiçbir iz kalmamıştır (Foto. 71-72).

Caminin beyaz mermer ile inşa edilmiş üç bölmeli son cemaat yer, ortada daha geniş, iki yanda ise daha dar tutulmuş ve üzerleri kubbe ile örtülü revak kısmı vardır.

Altıgen kaideli poligonel gövdeli güney-batı köşesinde yükselen minareye son cemaat yerinin revak kısmından çıkılmaktadır.

B-Kitabeler:

Mustafa Paşa Camii'nin portal üzerinde H.898/M.1492 yılına ait kitabesi vardır.²

Kitabe:

هو قد كان جامع الخيرات نور الله روضته به لسلوة في تاريخ حتامه

رفع القدره الحق صاحبه مطفي بن عبدالله تحريراً في اوائل محرم سنه ثمان وتسعين وثمانه م

Okunuşu:

Hüvve kad kâne camiül-hayrat neeverellahü navzatihi bîhı
lisalavati fî tarih hitamehü

Refaa el-kaderuhu el-hak sahibihî Mustafa bin Abdullah tahrîren
fî evail muharrem sene semân ve tisîne ve semânmae

- 898 -

C-Banisi:

Kitabeden anlaşıldığı üzere, caminin banisi Abdullah'ın oğlu Mustafa'dır. Ancak, Mustafa Paşa'nın kimliği hakkında bazı tereddütler söz konusudur. Mustafa Paşa'nın, Osmanlı devletinde II.Beyazıt (1481-1512)devrinde Rumeli Beyler Beyliği ve Vezir-i Âzamlık yapmış olan "Koca Mustafa Paşa"³ olduğu iddia edilmiştir. Ancak, Mustafa Paşa'nın Koca Mustafa Paşa ile aynı kişi olmadığı görüşü L.Kumbaracı ve E.H.Ayverdi tarafından belirtilmiştir⁴. Koca Mustafa Paşa'nın Sultan Selim I.(1512-1520)⁵ ve caminin yanındaki türbede, Mustafa Paşa'nın 1519 yılında öldüğü yazılı olduğu dikkate alınırsa onu eşraftan biri olarak görmemiz pek yanlış olmaz.

D-Ustası:

Mustafa Faşa Camii'nin inşa eden ustalar hakkında tatmin edici hiçbir bilgi yoktur.

Her ne kadar bu caminin gerçekleşmesinde Bizans usta ve geleneklerinden faydalanıldığı söylenilmektedir.⁸

E-Vakfiyesi:

Vakfiyesine rastlanmamıştır.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durum:

Cami inşa edildikten sonra birkaç defa tamir geçirmiştir. Avusturya Generali Pikolomini'nin 1689 yılında Üsküp'ü tahribi sırasında, bu eserde şehirdeki yangın, yağma ve tahribattan payını alması ihtimali vardır⁹. Akabinde, tekrar Osmanlıların eline geçen Üsküp'teki diğer dini yapılarda yapılan tamirler gibi bu yapının da onarılması doğaldır.

Osmanlıların 1912 yılında Balkanları terketmesiyle harabeye dönmüş olan bu eser, 1933 yılına kadar cami görevini yapamamıştır.

1933 yılındaki geniş çaplı onarımda kurşun örtülü kubbelerin hasar görmüş kısımları tamir edilerek, şeffaflığını kaybetmiş iç dekorasyondaki boyalı süslemelerle tazelenmiş olduğu söylenmektedir⁷.

1963 yılında Üsküp'te meydana gelen zelzelede caminin merkezi kubbesinin üst kısmında ve duvarlarında çatlama meydana gelmiş minarenin şerefesinden yukarı olan külâh kısmı ise yıkılmıştır⁸. Zelzeleden tahribata uğramış caminin restorasyon ve onarım çalışmaları 1968 yılında Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından yapılmıştır.

Görüldüğü üzere, Mustafa Paşa Camii, 1689, 1933, ve 1963 yıllarında onarım görmüştür. Ancak, sözettiğimiz bu onarımlarda yapı üzerinde nelerin onarıldığı veya eklenecek yeni süslemelerin neler olduğu problemi kendiliğinden doğmaktadır.

Caminin duvar süslemeleri üzerinde yapılan 1968'de sondaj çalışmalarında üç kat renk tabakası çıkmıştır⁹.

1968'deki sondaj çalışmaları sonucu caminin doğu duvarındaki iki pandantif ile kubbe eteğinde kandil gezintüsünü çepeçevre dolayan üçgenlerin süslemeleri (foto. 73) , gerek kullanılan teknik ve motif özellikleri göz önüne alınacak olursa yapının orjinal süslemelerinde olduğu intibacı vermektedir¹⁰.

Buna mukabilen batı duvarındaki pandantifler (foto. 74) ve kible duvarındaki pencere bordürlerindeki (bugün mevcut olan renk tabakasının altında)'ki süslemelerin 1933 yılında yapılmış onarım eseri olduğu söylenmektedir¹¹. Bu orta tabakada bulunan süslemeler gerek renk, gerekse teknik olarak bir önceki süslemelerden farklılık göstermektedir.

1966 yılında yapılmış onarımda ise, cami baştan sonuna kadar, bazen gelişmiş güzel bazen eski motifleri taklit ederek değişik renkte süslenmiştir.

II - Eserin Süsleme Programı:

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı

1)-Dış Süsleme:

Müstafa Paşa Camii'nin doğu, güney ve batı caphelerinin alt sı-

rasındaki toplam altı adet pencerenin kemer alınlığında alçıdan yapılmış zemin üzerine mavimsi ve gri renkli bitkiser motiflerden meydana gelen süslemeler görülür (foto.75). Çok süluk durumdaki süslemelerin ana elemanlarını tespit etmek güçtür.

Son cemaat yerini örten üç kubbenin merkezinde çevresini şamdan ve romantik şekillerin süslediği çember şeklindeki bordürlerin çevrelediği bir çiçek rozeti vardır (foto.76). Kubbe eteğini de aynı şekilde kıvrık dallardan oluşan bordürler doladır.

2)-İç Süsleme:

Harim duvarlarının iç yüzeylerinde, alt sırada her bir duvar yüzeyinde ikişer pencere olmak üzere toplam sekiz pencere vardır. Bunların üst kısımlarında bordürlerle çevrili boş birer pano bulunmaktadır (foto.76). Duvar yüzeylerinin ikinci sırasında, her duvar yüzeyinde üçer tane olmak üzere toplam dokuz sivri kemerli pencerelerin kenarlarında da aynı şekilde bordür süslemektedir. (foto.77). Bu çerçeveler yazı veya resim için ayrılmış durumdadır. Güney, doğu ve batı duvarlarında alttaki pencerelerin arasına tesadüf eden sahalarda altıgen şeklinde panolar içinde yazılmış "Allah" ve Muhammed" ve dört halifenin ismi dikkati çeker.

Merkezi kubbeyi taşıyan dört pandantiftten doğu taraftakilerin ikisinde sondajlar neticesinde ortaya çıkmış orjinal fresk süslemeler görülür (foto.73). Bunlar çok güzel rumi süslü parçalardır.

Batı taraftaki panadiftlerde görülen süsleme ise (foto.74) yapının asıl dekorasyonundan faydalanmak suretiyle 1689 yılındaki onarımda yeniden yapılmıştır.

Merkezi kubbeyi taşıyan pandantiflerin bittiği yer ile kandil gezintisinin, başladığı hizaya kadar bir bordür bulunur. Kandil gezintisinin üçgenler şeklinde olan çıkıntılılarından da, onarımlarda yapılan renk tabakaların çıkarılmış, orjinal süslemesiyle bırakılmıştır.

Güney duvarındaki alt pencerelerin bordürleri ile pencere üstlerindeki boş pano yerleri gerek ebat olarka gerekse renk olarak (foto.77) orjinal süslemelerden ve sonradan onarımlarla yapılan süslemelerden

farklılık göstermektedir. Burada renk olarak sarı, hakverengi ve yeşil kullanılmıştır. Bu süslemelerin 1933 yılındaki onarımı gerçekte olduğu ihtimali vardır¹². Mahfil'in çıkıntı yapan balkon kısmının alt tarafı kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslüdür (foto.78-79).

1966 yılındaki onarımda ise, caminin bütün süslemeleri, mevcut süslemelerin üzerine yeniden yapılmıştır. Merkezi kubbe göbeğindeki süsleme de yıldız motifini andıracak şekilde bir rozet bulunmaktadır (foto.80).

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Merkezi kubbeyi taşıyan pandantiflerin dekorasyondaki motifler fresko tekniğiyle işlenmiştir. Caminin diğer bölümlerindeki dekorasyon süslemeleri kalem işi tekniği ile yapılmıştır.

Fresko tekniğiyle yapılmış pandantif süslemeleri üç safhadan oluşmaktadır.¹³

Pendantifler üzerine, derin rölyefleri elde etmek için ilk sığa da kullanılan malzemenin kalınlığı 3-5 cm.ye kadardır. Horasan sığa tabakasında şu malzemeler mevcuttur: Kalın kum, döğülmüş tuğla, kireç ve kazein.

İkinci safhada Horasan malzemenin üzerine 5-7 mm. kalınlığında hafif sarı renkte fresko malzeme kullanılmıştır. Bu ikinci sığa tabakasında malzeme olarak ise, bölgesel malzeme olarak döğülmüş "bigor" taşı, kireç ve talaş kullanılmıştır.

Fresko tekniğinin üçüncü safhasında, ıslak sıvanın üzerine renk tabakası alkol ortamına dayanıklı tabii minerallerden oluşan renkler ve yapıştırıcı unsur olarak kazein kullanılmıştır. Kazein malzemenin yapıştırıcı unsur olarak kullanılması Ortaçağ'dan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu bölgedeki yapıların süslemelerinde yaygın olarak kullanılmış bir tekniktir.¹⁴ Burada söz konusu olan fresko tekniği, Bizans yapılarında kullanılmış olanıdır¹⁵. Roma yapılarında kullanılan, fresko tekniğinden farklıdır. Bizans fresklerinde birkaç kat sığa tabakası varken, Roma fresklerinde tek bir sığa tabakası üzerine resim yapılır.

Burada kullanılan tekniğe aynı zamanda, Osmanlı eserlerinde "Malakâri" tekniği olarak adlandırılmaktadır¹⁶. Pandantiflerde son-
suza doğru açılan dal kıvrımları, sıva tabakasında derin rölyeflere sahiptir. Halbuki, kuzey ve güney batı duvarlarda ise 1933 yılında yapılmış onarımda orjinalliğini taklit edencesine mavi renkte tempera boyalar kullanılarak yapılmıştır. Orjinal pandantiflerde ise yeşil, kırmızı, renkler kullanılmıştır.

Caminin diğer bölümlerindeki süslemeler kalem işi tekniği ile yapılmıştır. Gördüğümüz mavi renk ağırlıklı bitkisel süslemelerin alt tabakasında sarı, yeşil ve kahverengi tonlu süslemeler bulunmaktadır.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Camide manzara resmi yoktur.

2)-Bitkisel Motifler:

Son cemaat yerindeki kubbelerin göbeğinde bir gül bezek motifi yerleştirilmiştir. Altı köşeli yıldız şekliyle başlayan motif, giderek dışa doğru açıldığında ikinci kademede 12, ondan sonra 24 köşeli yıldızlara dönüştürülmüştür. Aynı zamanda, yıldızların köşesi stilize edilmiş birer ağaç yaprağı şeklindedir. Her yıldız köşelerinin dip kısımları bir öncekinin altına geçer şekilde yapılmış, bunlar giderek içe doğru koyulaştırarak bir derinlik kazandırılmıştır. Böylece en ortadaki altılı yıldız 12 yıldızın üstünde 24'lü yıldız görünmektedir. Bu kompozisyona genel olarak baktığımızda, sadece bir seri ağaç yaprağının yanyana gelişinin yanı sıra bir çiçek motifinin üstten bakışı görünümünü vermektedir.

Bu yıldızların etrafını çember şeklinde ince çizgili bordürler dolaşmaktadır. Çemberin son bordürünü oluşturan bitkisel motifler bir öncekilerden daha kalın "T" ve "I" harfini andıran süslemeler bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin diğer iki yan kubbe göbeğinde ise, ortada bir çiçek motifi tepeden resmedilmiştir. Daha sonra borak sitilini andıran kıvrımlı kalın ağaç yaprakları, bu çiçeğin etrefını sarmaktadır.

Caminin iç kısmı süslemelerinde, mahfilin altı (foto.79) pencere bordürleri, kitabe panolarının bordürleri hemen hemen aynı anlayışta bitkisel motiflerle süslenmiştir. Mahfil altındaki bitkisel süslemelerde barok stilini andıran, adeta kabartma şeklinde çizilmiştir.

Harım'deki merkezi kubbenin göbeğindeki süslemelerde ise, ortada sekizli bir yıldız ve bunun etrafını saran açık koyulu ağaç yaprakları bulunmaktadır (foto.81). Bu ağaç yapraklarının etrafı düz daire şeklinde çizildiğinden adeta yapraklar yan yana getirilmiştir.

Caminin doğu duvarındaki pandantifi süslemelerinde sonsuza doğru açılan, gayettitiz ve ince bir bitkisel motif dikkatimizi çekmektedir. Kıvrık dal ve çizgilerden oluşan bu motifler koyu renkte olup, iki daha açık renkte zemine işlenmiştir. Pandantifin dış çevresini oluşturan, çizgilerde zincirleme bitkisel motifleri yer almaktadır.

Batı duvarındaki pandantifte ise, sonradan tamir edilmiş orjinal süslemeyi taklit edencesine aynı çizgi hatlarını kullanmıştır. Ancak, burada iki renkteki zemin yerine tek renk olarak yapılmıştır. Burada bordür çizgisi birinci pandantifle ayrıdır.

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Makedonya'da Osmanlı dönemi duvar süslemeleri üzerine yaptığımız incelemede, duvar resimlerinin en erken döneme ait örneğini Mustafa Paşa Camii doğu duvarı pandantiflerinde görülmektedir.

Camide 1968'de yapılan sondaj çalışmalarında ortaya çıkan bu orjinal motifler, gerek kompozisyon gerekse teknik olarak, geleneksel Osmanlı süsleme sanatının 16. yüzyıla ait özelliklerini taşımaktadır. Pandantiflerde yer alan süslemeler, kıvrık dal ve rumilerden oluşmaktadır. Süslemelerde malâkârî tekniğiyle yapılmış röl-yeflerin derinliği ve motiflerin konu itibarıyla seçilişi 16. yüzyıla ait olduğunu doğrulamaktadır.

1933 yılında camide yapılan onarımda, bu orjinal duvar süslemelerini taklit edencesine onarılmışsada, renk ve teknik itibarıyla farklılık göstermektedir. Bu onarım esnasında caminin pencere ve ka-

pı kenarları ile son cemaat yerindeki kubbe göbeğindeki süslemeler değiştirilerek, mavi renk ağırlıklı bitkisel motiflere yer verilmiştir.

2)-Yaptıran:

Caminin orjinal 16. yüzyıla ait duvar süslemelerinin, yapının bânisi sayılan Mustafa Paşa tarafından yapılması ihtimali vardır.

1933 yılında gerçekleşen duvar süslemeleri ise, cami mütevelli heyeti tarafından yapıldığı söylenmektedir.

3)-Yapan:

Caminin ne orjinal, nede 1933 yılına ait süslemelerin kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Notlar:

- 1- Kumbaracı-Bogoeviç, L., Mustafa Paşına Camija Skopje Zagreb, 1975, (s.10); Evliya Çelebi, "Putopis" Odlomci O Jugoslovenskim Zemljama, (Ter.Hazim Şabanoviç), Sarajevo, 1979 (s. 209).
- 2- Elezoviç, G., "Natpis na kameru uzidanom iznad glavnog ulaza Camija Koca Mustafa Paşa"Zbornik za İstoriju Juzna Srbija, Kn.I, Beograd, 1930, (s.316)'da kitabenin istinsahı ve Sırpça açıklaması yapılmıştır; Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, Kitap 3, İstanbul, 1981, (s.264)'te kitabenin istinsahı ve Türkçe açıklaması verilmiştir.
- 3- Duda, W.H., Balkentürkisch Studien, Sit., 226, Band, 4. Abhardling, Wien, 1949, (s. 48).
- 4- Ayverdi, E.H., a.g.e., (s. 265).
- 5- Ayverdi, E.H., a.g.e., (s. 266).
- 6- Deroko, A., Monumentelna Arhitektura na Teritoriji Jugoslavije iz Vremena Turske Vlasti, Beograd,1964, (s. 197).
- 7- Ayverdi, E. H., a.g.e., (s. 267).
- 8- Kumbaracı-Bogoviç, L., a.g.e., (s. 16).
- 9- Birinci sıva tabakasında çıkan duvar süslemeleri, fresk tekniğiyle yapılmıştır. Bu tabakada renk; yeşil, sarı ve kahverengi kullanılmıştır. İkinci sıva tabakasında renk; sarı ve kahverengi kullanılmıştır. Üçüncü sıva tabakasında ise mavi gri rengi hakimdir.
- 10- Kullanılan tekniği ve işlenen motifleri göz önünde bulunduracak olursak, 16. yüzyıla ait duvar süsleme özelliklerini taşımaktadır.
- 11- Kumbaracı-Bogoviç, L., a.g.e., (s. 18).

- 12- Kumbaracı-Bogoviç, L., a.g.e., (s. 13).
- 13- Brkiç, N., Teknologija, Slikarstva, Vajarstva i İkonografija
Beograd, 1950, (s. 95).
- 14- Brkiç, N., a.g.e., (s. 92).
- 15- Brkiç, N., a.g.e., (s. 72)
- 16- Önge, Yılmaz, "Yugoslavya'da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar",
Önasya, Sayı: 5/56, İstanbul, 1970, (s. 3-5).

Örnek	: 4
Eserin Adı	: Alaca Camii (Paşa Camii)
Fotoğraf No	: 82 - 129
Çizim No	: 3 - 13
İnceleme Tarihi	: 1988 - 1989.
Eserin Yeri	: Kalkandelen (Tetovo)'dan geçen Pena nehri köprüsünün yanbaşıda, Gostivar yolu güzergahında yer almaktadır.

I. - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Alaca Camii, iç ölçülerine göre 10.12 X 10.05 m. ebadında yaklaşık kare planlı bir yapıdır (çizim 3). İçten ahşap kubbeli olan yapı dıştan ahşap kırma çatı ile örtülüdür. Caminin içerisi altta 15 ve üstte 15 olmak üzere toplam 30 pencere ile yadınlanmakla birlikte harim kısmı yine de loş bir etki bırakır. Harimin kuzey duvarına bitişik, doğu ve batıdan üçer, kuzeyden ise altı sütüntarafından taşınan 12.52 m. genişliğinde ve 4.08 m. eninde üst katı: Kadınlar mahfili olarak değerlendirilmiştir. Yapının önünde son cemaat yeri vardır. Bu üç cumba ile caminin bu duvarını süslemektedir. Son cemaat yerinin güney-batı köşesindeki ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Caminin batı cephesinde, ortaya doğru altıgen kaideli ve üçgenlerden oluşan bir pabuç kısmı bulunan poligonal gövdeli ve tek şerefeli minare yükselmektedir. Minarenin camiye sonradan ilave edildiği arkasından kalan süslemelerden anlaşılmaktadır. Caminin iç ve dış duvarlarında sıvalar üzerinde karşımıza çıkandıvar süslemeleri, yapının en önemli karakteristliğidir.

B- Kitabeler:

Caminin inşa, banisi ve sanatkâr kitabeleri yoktur. Ancak, tamir kitabesi caminin portali üzerinde bulunmaktadır. Talik yazısıyla Arapça yazılmış olan kitabe 2.20 X 0.80 ebadındadır. Onarım kitabesi H.1230/M.1815 tarihini taşımaktadır. Kitabede, onarımı gerçekleştiren Recep Paşa'nın ve oğlu Abdurrahman Paşa isimleri yazılıdır¹.

C-Banisi:

Caminin banisi hakkında kesin ve doyurucu bir bilgiye sahip olmadık. Bazı araştırmacılar, bir vakfiyeye göre caminin 1564 yılında

Hurşide ve Mansuren adlı kızkardeşler tarafından yapıldığını iddia etmektedir². Mûallif, bu eserinde kati bir delil göstermeden ileri sürdüğü bu görüş pek inandırıcı sayılmaz. Bu yazışmada daha çok Hurşide ve Mansure kızkardeşlerin kişilikleri üzerinde durmuştur. Kızkardeşlerin hiç evlenmediklerini, 40-50 yaşlarında iken babalarından kalan mirasla Allah yolunda Alaca Camii'ni ve yanındaki Çifte Hamamı inşa ettikleri belirtilmektedir.

Öte yandan caminin 1495 yılında inşa edildiğini, Hurşide ve Mansure adlı kızkardeşlerin ise 1564 yılında camiyi tamir ettirdiklerini kabul edenler de vardır³.

Her iki durumda da, araştırmacıları destekleyecek ve doğrulayacak bir belgeye sahip değiliz.

Gerek cami avlusunda bu iki kızkardeşe ait bir türbe bulunması ve gerekse caminin yakınındaki "Çifte Hamam"ın bu kızkardeşler tarafından inşa edilmiş olabileceği ihtimali⁴ netice itibariyle onların caminin inşaatı veya tamiriyle yakından ilişkili olduklarını akla getirmektedir. Şüphesiz bu konu, ortaya çıkacak vesikalarla aydınlanabilecektir.

D-Ustası:

Caminin gerek inşaatı gerekse tamirleri ile uğrasan usta veya ustalar hakkında kesin bir bilgi edinilememiştir.

E-Vakfiyesi:

Caminin inşa tarihini aydınlatacak bir vakfiyeye rastlanmamıştır. Yalnız bazı yayınlarda, halen caminin yanındaki türbede medfun Hurşide ve Mansure adlı iki kızkardeş tarafından tanzim edilmiş bir vakfiyeden söz edilmektedir.⁵ Bilmenoğlu'nun 1564, Boşkoviç ve Zdravkoviç'in 1673 tarihli olarak bahsettikleri ve vakfiyede, iki kızkardeşin caminin onarımını yaptıkları ve vakıf gelirlerini arttırdıkları iddia edilmesine karşılık araştırmacıların vakfiye suretini vermeme-leri ve bugün nerede olduğu bile şüpheli hale getirmektedir. Kalkan-delen şehir arşivinde bizzat sürdürdüğümüz çalışmalarda da böyle bir vakfiyeye tesadüf edemememiz, esasen ortada bir vakfiyenin olmadığını düşündürmektedir.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Caminin ilk inşaat tarihi bilinmediği gibi 19. yüzyıla kadarki süre içerisinde tamir görüp görmediği de kesin olarak bilinmemektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, bazı araştırmacıların caminin muhtelif zamanlarda tamir gördüğünü söylemelerine, belge ortaya koymadıkları için itibar etmek mümkün değildir.

Kanaatimizce yapının geçirdiği en büyük onarım, portalinin üzerindeki ta'lik hafle yazılmış kitabedende anlaşılacağı gibi, H.1230/M.1815 tarihinde, Kalkadehen'in o dönemdeki idarecisi Recep Paşa tarafından yapılmıştır. 2.20 X 0.80 ebadındaki kitabede, caminin onarım gördüğü belirtildikten başka, Avrupa modasını yansıtan duvar resimlerinin de zaten resme düşkün olduğun bildiğimiz Recep Paşa tarafından yaptırıldığı vurgulanmaktadır⁵. Son olarak 1978-79 yılında "Makedonya Cumhuriyeti Eski Eserler Genel Müdürlüğü" tarafından ele alınan yapıda, duvar resimlerinin renkleri yenilenmiş ve yıpranan kısımları aslına uygun bir şekilde onarılmıştır.

II - Eserin Süsleme Programı:

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı:

Yapının bütün dış cepheleri, son cemaat yeri, kemer alınlıkları ve tavanı, kadınlar mahfilinin harim kısmının iç yüzeyleri, kadınlar mahfilinin harime bakan korkuluklu balkonları, mihrap, kubbe ve kubbe eteği, boş yer kalmamasına fresko-seko tekniğinde⁷ yapılmış süslemeler ile doldurulmuştur.

1)-Dış Süsleme:

Yapının doğu, güney ve batı cephelerinde (foto.82-83-84), üstüste dörder sıra halinde dikdörtgen panolardan meydana gelen son derece renkli ve çarpıcı bir süsleme programı dolaşmaktadır. Üst kısımdakiler alçı kafesli olmak üzere, batıda altı üstlü üçer⁸ güney ve doğu da ise dörder pencerenin bulunduğu cephelerde, pencereler hariç bütün yüzeyler bir ara ile yeşil ve kırmızı renklerle dekore edilmiştir. Bu süsleme aşağıdan yukarıya doğru da münevveli olarak yeşil ve kırmızı panolarla süslenmiştir. Bu renk zenginliği yapıya çok katlı ve olağanüstü bir görünüm kazandırmaktadır (çizim 4-5-6).

Buna göre, en altta 1 m. yüksekliğindeki subasman üzerinde yer alan panolarda, merkezde bir daire içerisinde onaltı kollu yıldız motifinin işlendiği süsleme örnekleri bilinmekte, bunlar birbirlerinden hem birer sütun tasviri ile ayrılmakta ve hemde bir kırmızı bir yeşil renkli olacak şekilde yanyana dizilerek her üç cephesinde dolaşmaktadır.

Bunun üzerindeki ince bir silme ile ayrılan ikinci sıra da, aynı tematik bütünlük içerisinde, hem yanyana ve hemde alttaki sıra ile renk alternatifi (almasıklık) meydana getirecek şekilde düzenleme görmüş. Bir başka deyişle, yine birbirlerinden birer sütun tasviri ile ayrılan panolar, yatay istikamette bir kırmızı, bir yeşil renkli olacak şekilde yanyana dizilirken, dikey konumdaki alt panolarla da aynı düzende bir renk dağılımı meydana getirirler.

Yine ince bir silme yasıtasıyla ayrılan üçüncü sırada aynı program dahilinde her üç cepheyi dolaşmaktadır. Yalnız burada panoların içleri baklava motiflerini andıran örneklerle değerlendirilmiştir. Ayrıca, pencere üstlerinde de palmetli akroterlerin bulunduğu görülmektedir.

Üstteki son sırada, sadece pencere üstüne gelen bölümlerin çapraz fırça vuruşları yapılmak suretiyle renkli, fakat boş yüzeyler halinde bırakıldıkları, geri kalan sahaların ise yine merkezde bir daire içerisinde onaltı kollu yıldız motifinin işlendiği geometrik karakterli örneklerle değerlendirildiği görülmektedir. Burada dikkat çekici husus, yukarıda işaret ettiğimiz diğer üç sıradaki panoların aksine, her bir panoyu ayıran bodur sütun tasvirleri ile bunlara oturan ve karşılıklı bir ters bir düz şekilde işlenmiş "S" kıvrımları yapan kemer tasvirleridir (foto.85).

Çatıya geçişi sağlayan ve dört cephede devam eden eğimli saçak silmesi üzerinde de linear karakterli bazı süsleme örnekleri görülmektedir.

Yapının kuzey cephesinde (foto.86), diğer cephedekilerden daha farklı bir süsleme programı hakimdir. Hatırlanacağı üzere burada, doğu ve batı cepheleri de bir harim duvarına gömülü, diğer ikisi serbest olmak üzere altı sütun tarafından sınırlandırılan beş bölmeli bir son ce-
naat yeri ile bunun üstünde yükselen bir kadınlar mahfili bulunduğu

daha önce işaret edilmiştir (çizim 7).

Kadınlar mahfili son cemaat yerinin üzerinde 10 cm.'lik silme vasıtasıyla dışa doğru çıkmaktadır.

Son cemaat yer sütunları tarafından taşınan "S" ve "Ç" kıvrımları yapacak şekilde profillendirilmiş Bursa kemerlerinin alınlarında, ortada bir vazö ve bunun içinden çıkan çiçek motifleri ile bütün bu kompozisyonu iki taraftan sınırlandıran kıvrımlı yaprak motiflerinin tasvir edildiği bir süsleme yer almaktadır. Her bir kemerin profili iç yüzü ve karını ise geniş ve dar sekizgen kartuşlar içerisine alınmış çizgisel bir süsleme ile değerlendirilmiştir.

Son cemaat yeri ile kadınlar mahfilini ayıran eğilimli silme üzerinde de, bu tipte bir süslemeyerastlanmaktadır.

Vaktiyle kadınlar mahfili iken, bugün Kur'an kursu olarak hizmet veren üst katın kuzeycephesinde beş adet pencere bulunmakta olup, diğer iki cephede de ikişer pencereye rastlanır. Kadınlar mahfilinin her üç cephesindeki pencereler, yanlardan alttan ve üstten enli bir silme vasıtasıyla adeta çerçeve içine alınmıştır.

Kuzey cephesinin ortasındaki pencerenin iki yanında daha geniş, diğer iki yanda ise daha dar olmak üzere toplam altı sahaya ayrılan duvar yüzeyinde (çizim 8), son derece girift, karmaşık ve çözümlenmesi hayli güç bir kompozisyon meydana getirecek şekilde rozetler, motifler çiçek ve yaprak motifleri tasvir edilmiştir (foto.87). Bu durum doğu vebatı cephelelerinde de karşımıza çıkar (çizim 9). Pencerelerin alt köşelerine isabetseden kısımlarda, adeta pencereleri taşıyormuş islenimi bırakacak şekilde ikişer bordür sütun tasviri ve bunların aralarında da geniş sekizgen kartuşlar işlenmiştir. Kartuşların içlerinde çiçek motiflerinin tasvir edildiği görülmektedir. (foto 88).

Pencerelerin üstünde yer alan enli silmedede, kapaklı vazolar ile kıvrımlı yaprak motiflerinden meydana gelen iki ayrı süsleme, her sırada alternatifli olarak değişerek bütün yüzeyi kesintisiz dolamaktadır.

Kuzey cephenin ortasındaki pencerenin üzerinde ise bir madalyon içerisine yazılmış "Maşallah" ibaresi dikkati çeker.

Bugün üç basamakla çıkılan son cemaat yeri düz tavanlı olup, harim duvarının ortasında bir portal ile bunun iki yanında birer mihrap

ve portal ile mihraplar arasında da üç adet pencere bulunmaktadır (çizim 10). Bata köşedeki pencere ise, buradan kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdiven tarafından, kısmen ipt I edilmiş vaziyette-
dir (çizim 11).

Beş bölmeli son cemaat yerinin düz tavanı ortada daha dar, iki yanda geniş olmak üzere üç panoya ayrılmıştır (foto.89). Ortadaki panonun merkezinde, bütün pano yüzeyini kaplayacak şekilde bir mühr-ü Süleyman (altı kollu yıldız) motifi yer almaktadır. Mahfilin ortasındaki altıgende de son derece girift çiçek tasvirleri işlenmiştir. Yıldızın kolları arsında kalan üçgen sahalarda ise yine birer çiçek motifi yer almaktadır.

Yıldız ile panonun çerçevesi arasındaki deltoit ve üçgen yüzeylere yine çiçek tasvirleri işlenmiştir.

Ortadaki panoyu iki yandan sınırlandıran diğer panolarda ise, bütün yüzey baklava motiflerine bölünerek, her birinin merkezinde yıldız motifini andıran birer çiçek tasviri yerleştirilmiştir.

Harim duvarının ortasında bir portalin bulunduğu işaret edilmişti. Portalin iki yanında, yarım daire plânlı birer mihrap nişi bulunmaktadır. Panlardan birer sütun tasviri ve sütun boşluğuna oturan vazolar içerisinden çıkan çiçek tasvirleri ile sınırlandırılan mihrap nişine sathi çizgi demetleri halinde dört sıralı bir kavsara işlenmiştir. Nişin alt kısmı da düşey çizgilerle bölüntüye uğramıştır. Bu kısmın üstünde kıvrımlı yaprak motifleri ile bunların merkezinden sarkan zincir ve bunun ucunda bir kandil tasviri yer almaktadır (foto90).

Gerek mihraplar ve gerekse pencerelerin üzerinde yer alan vazolar içerisinden çıkan çiçek tasvirleri, aynı zamanda son cemaat yerinin doğu, batı ve kuzeyindeki kemerlerin iç kısmında da tekrarlanmaktadır.

2)-İç Süsleme:

Portaldan harim kısmına girildiğinde, bütün yüzeylerin boş yer kalmamacasına muhtelif süslemeler ile doldurulduğu dikkati çeker.

Her dört duvarı, farklı türdeki süslemeler dikkate alınarak, üç bölümde inceleyebiliriz. Buna göre:

a)-Zeminden 3.90 m. yükselen ve ikili saç örgüsü motifinin işlendiği bir bordür tarafından kesintiye uğrayan birinci bölümde, pencereler, kapı ve mihrabın bulunduğu kısımların aralarındaki yüzeyler, adeta çelenk gibi tasvir edilmiş yaprak motiflerinden meydana gelen bir madalyon ile bunun ortasından işlenmiş çiçek demetleriyle değer-

lendirilmiştir (foto.91). Barok karakterli "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış bu süslemenin üzerindeki geniş yüzeyde ise akant yaprakları, çiçekler, kumaş kıvrımlarını andıran tasvirler birarada verilmiştir. Son derece girift bir kompozisyon oluşturan bu süslemedeki elemanları tanımlayabilmek çok güçtür. Bu süslemenin üzerinde ise yatay düzlemde istiflenen daire ve dikdörtgen kartuşların içleri hadislerle doldurulmuştur.

Bu bölümde karşımıza çıkan endişişik örnek ise, hiç şüphesiz minber ile batı cephe arasında kalan ve özellikle kible cephesinde işlenmiş Mekke'deki Ka'be tasviridir (foto.92). Minyatür esprisinde, değişik perspektifi ile muhtelif binaların gösterildiği bu tasvirde, iki veya üç şerefeli minareler, kubbeli birimler, çok katlı evler dikkati çekmektedir.

b)-Bu kısmın üzerinde kubbe eteğine kadar yükselen 1.91 m.'lik ikinci bölümde, alçı pencerelerin (çizim 12) arasında kalan yüzeylerde çeşitli süslemelerin tasvir edildiği görülür (foto.93). Burada da akant yaprakları arasında, adeta yüksek ayaklı bir vazo içerisine o-turtulmuş çiçek tasvirleri işlenmiştir. Yine barok karakterli kıvrımlar yapan süslemelerin arasında kalan dairelerin içlerine ise 28 peygamberlerin adları yazılmıştır. Bu bölümde iki hususa daha işaret edilmelidir. Birincisi mihrabın üzerindeki taç kısmını iki yandan kuşatan kıvrımlı kumaş (perde), tasviri (foto.94) diğeri ise kuzey cep-hede kadınlar mahfilinin harim kısmına çıkıntı yapan korkuluklu balkonlarının (çizim 13) alt yüzeylerine işlenen geometrik ve bitkisel karakterli süslemelerdir (foto 95-96- 97).

c)-Harim duvarını dört yandan kuşatan 29 cm'lik bordürde ise tamamıyla manzara resimleri yer almaktadır. Ağaçlar arasında tek veya çok katlı binalar, dağlar, deniz ve kalyonlar, köprü, minareler ve şehir tasvirlerinin işlendiği "peysaj" mahiyetindeki resimler, perspektifinde etkisiyle adeta yanyana getirilmiş yağlı boya tualler gibi durmaktadır (foto.98-120).

Kubbe ile duvarlar arasında kalan üçgen yüzeylerde de çiçek tasvirlerinin işlendiği dikkati çekiyor.

Kubbe yüzeyinde, kıvrımlı akant yaprakları ve muhtelif çiçek tasvirleri arasında toplam 12 daire yer alır (foto.121). Herbir dairede

şehir tasvirleri ile natürmortlar yanyana dizilmekte, böylelikle 6 şehir tasviri ile 6 natürmort tasviri kubbe yüzeyini dolaşmaktadır (foto.122-128).

Kubbenin merkezindeki daire içerisinde son derece girift bitkisel bir süsleme bulunur (foto.129).

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Alaca Camii'nin duvar inşaatında önce ahşap çitalarla kafesler oluşturulmuş ve bunun içi moloz taşla doldurulmuştur. Bu kafes, duvarların iç ve dış yüzeylerinde iri kum, kireç ve keçi yünü kullanılarak, kaba bir şekilde sıva tabakası ile örtülmüştür. Birinci sıvanın kabalıklarını düzeltmek için ikinci bir defa ince bir sıva tabakası sürülmüştür. Duvar yüzeylerinin üçüncü bir sıva tabakası ile kaplanarak duvar resmine zemin hazırlanmıştır. Bu üçüncü sıvanın içinde malzeme olarak alçı, kireç, döğülmüş taş ve tabii minarelerden oluşan renkler kullanılmıştır.

İç duvar yüzeylerinde ve kadınlar mahfilinin iç ve dış kısımlarında malzeme olarak: Kireç, ince kum ilave olarak kırıntı (talaş) ve alçı kullanılmıştır.

Alaca Camii'nin duvar resimlerinde teknik, kuru sıva üzerine yapılan fresko-seko tekniğidir.⁹

XVIII ve XIX yüzyılda yaygın olarak kullanılan bu resim tekniği¹⁰, Alaca Camii duvar resimlerinde de kullanılmıştır¹¹.

Fresko-seko tekniğinin özellikleri: Alkali ortama dayanıklı tabii minarelerden oluşan boyalar (renkler) alçıyla düzelenmiş kuru duvar malzemesi üzerine boyanırken yapıştırıcı unsur olarak döğülmüş taş kullanılmıştır. Alaca Camii'nde kullanılan renkler arasında, kırmızı, yeşil rengin tonları, sarı, gri ve mor renkleri kullanılmıştır. Mavi renk, XVIII ve XIX yüzyılın diğer yapılarında anlaşılabacağı gibi, gerek elde edilmesi zor¹² ve gerekse pahalı bir malzeme olduğundan görünmez.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

Caminin konu ve desen özellikleri kompozisyon içerisinde gelişmektedir.

Caminin süslemelerinde, esas itibariyle üç ana kompozisyon temasine dikkati çekmektedir.

1)-Manzara:

Sadece caminin harim kısmında, kubbe yüzeyi ile kubbe eteğini dolaşan enli bordür üzerinde görülen manzara resimleri, figürsüz uygulamalar halinde şehir tasvirleri, tek veya çok katlı sivil binalar evler, camiler veya köprü gibi mimari eserler, kalyonlar, bol sayıda minarelerle ilgi çekici görüntüler sunmaktadır. Caminin kible cephesinin batı köşesine yakın bir saha üzerinde karşımıza çıkan Kâ'be tasviri de, değişik bir tema olarak dikkati çekiyor.

2)-Bitkisel Motifler:

Diğer bir süsleme teması da, bitkisel veya geometrik karakterli öğelerdir'ki bunlar arasında muhtelif çiçekler, akant yaprakları veya yıldız eşkenar dörtgen gibi şekiller görülmektedir.

3)-Natüremortlar:

Son cemaat yerinde karşımıza çıkan bu süsleme, özellikle harim kısmında ve bilhassa kubbe yüzeyinde daha yoğun olarak işlenmiştir. Vazo içerisinden çıkan çiçek tasvirleri, karakteristik bir sahne olarak bütün yüzeylerde görülmektedir.

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Caminin inşa tarihi ile duran resimlerinin yapıldığı tarih arasında farklılık olduğu muhakkaktır. Nitekim portalin üzerindeki kitabeden de açıkça anlaşıldığı gibi, burada daha önce mevcut bir cami, 1815 yılında kısmen onarılmış ve bu arada tamamiyle tezyin edilmiştir¹³.

2)-Yaptıran:

Camideki süslemelerin, kitabesine göre Abdurrahman Paşa tarafından yaptırıldığı açıktır. Caminin bu göz kamaştırıcı *süslemelerin* zengin tezniyatında, yaptıran kişi olarak Paşa'nın şahsiyeti birinci derecede rol oynamışa benziyor. Nitekim sadece bu cami değil aynı zamanda Paşa'nın batı sanatına düşkün olduğunu açıklayan kendi evindeki süslemeler ve yine Sersem Ali Babâ Tekkesi'nde yaptırdığı onarım ve bu esnada yapılan süslemeler, camideki tasvirlerin bizzat Paşa tarafından ısmarlandığını da açıkça göstermektedir.

3)-Yapan:

Yapıdaki duvar resimlerini yapan usta veya ustalar hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, duvar resimlerinde kullanılan

teknik, renk ve üslup göz önüne alınacak olursa, Alaca Camii duvar resimlerini gerçekleştirenlerin bugünkü Arnavutluk'un Korça ve Berat atölyelerine mensup ustalar olduğu düşünülebilir¹⁴.

Her ne kadar caminin duvar resimlerinin Debre ustaları tarafından gerçekleştirildiği iddia ediliyorsa da¹⁵, bu iddiayı destekleyen hiçbir delil ileri sürülmediği için buna itibar edilemez.

Alaca Camii'ndeki duvar resimlerinin 1895 yılında Kalkandelen 'li Nikola Princip tarafından yapıldığını öne sürenler de vardır¹⁶. N.Princip'in torunları, evlerinde bulunan kalıpların dedeleri tarafından caminin süslemesinde kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Ancak, Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından 1979 yılında, caminin duvar resimleri üzerinde yapılan restorasyon çalışmalarında, desenlerin gerçekleşmesinde kalıpların kullanılmadığı anlaşılmıştır. Öte yandan, iddia edilen 1895 tarihi, zaten camide onarım yapıldığı 1830 tarihi ile çelişki içerisindedir.

Camideki resimlerin, gayri-İslam'i bir karakter taşıması, sanatçının batılı olduğunu düşündürüyor.

Manzara resimlerinde batı yapılarını örnek göstermesi ve İslami bir hava vermek için adeta havada durmuşcasına gereğinden fazla minare çizimleri yapması sanatçının milliyeti hakkında düşündüklerimizi doğrulamaktadır.

Korça ve Berat resim okulu atölyelerinde çalışan sanatçıların XVIII ve XIX yüzyılda talepler üzerine gerek sivil gerekse dini mimari eserlerde çalıştıkları bilinmektedir¹⁷. Sanatkarların, Korça ve Berat atölyesinin tesirinde oldukları anlaşılmaktadır.

Alaca Camii duvar resimlerini gerçekleştiren ustanın kimliği hakkında herhangi bir vesikanın veya sanatçı imzasının olmayışı, öne sürdüğümüz varsayımlardan ileri gitmemize şu anda imkân vermemektedir.

Diğer taraftan süslemenin bir batılı ustanın elinden çıktığı görülmekle birlikte, yazı yazanan Arapça'yı çok iyi bilen bir müslüman hattat olduğu muhakkaktır. Öyle anlaşılıyor ki duvar resimlerini yapan usta İbaha sonra içine yazı yazılması amacıyla resimlerin aralarında daire ve dikdörtgenlerden oluşan boş sahalar ayırmıştı. Caminin portal üzerine yazılmış onarım kitabesi ve harimin duvar süslemelerinde panolar içerisinde peygamberlerin isimlerinin yazılış

şekli, Harabatı Baba Türbesi'nde panolar içerisinde yazılan "nefes"lerin yazı şekliyle benzerlik göstermesi, her iki yapıda da hattat olarak "Zerzu Hakki" 'nın çalıştığını göstermektedir. Gerek Alaca Camii'nin gerekse Harabatı Baba Bektaşî Tekkesi'nin onarımını Recep Paşa'nın yürütmesi ve iki yapının onarım tarihleri birbirine yakın oluşu gözönüne alacak olursak, iki yapıda bir tek hattatın çalıştırıldığı ihtimalini doğrulamaktadır.

Notlar:

- 1- Muezzinoviç, M., "Natpiston na Alaca Camija u Tetova", İslamska Misao br. 52, Sarajevo, 1976 (s.18-23).
- 2- Bilmenoğlu, N., Kalkandelen, Kalkandelenliler Yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği Bülteni, İstanbul, 1975, (s.46).
- 3- Zoravkoviç, İ., İzbor Grace za Provçavonje Spomenika İslamska Arhitekture u Jugoslavija, Beograd, 1964, (s.94).
- 4- Duda, W.H., Balkanturkisch Studien, Wien 1949, (s. 68).
- 5- Caminin portali üzerindeki 1815 tarihli onarım kitabesinin transkripsiyonu ve Sırpça tercümesi için bkz. Mezinoviç, M. a.g.e., (s. 18-23).
- 6- Boşkoviç, C., Osnovi Srednavekovna Arhitektura, Beograd, 1947, (s. 58); Zdravkoviç, İ., a.g.e., (s.93).
- 7- Bilmenoğlu, N., a.g.e., (s. 42).
- 8- Diğer cephelerde altlı üstlü dörder pencere bulunmasına rağmen üçer pencere rastlanması, dördüncü pencere sırasının yerinde minare kaidesinin bulunmasıyla açıklanabilir. Nitekim harim kısmında, minare kaidésinin bulunduğu yere inhisar eden pencereler, bu yüzden sahte pencere fonksiyonunu görmektedir.
- 9- Makedonya Cumhuriyeti Eski Eserleri Koruma Enstitüsü restorasyon atölyesinde uzman olarak çalışan Vasil Trajkovski'nin kimyasal laboratuarda yaptığı analiz sonucu ortaya çıkmıştır.
- 10- Popa, T., "Consideration Generales sur la Penture post Byzantine en Albanie", Actes elu Premier-Congres International des Etudes Balkaniques et sued-est Europeenne's, Sofija, 1969 (s. 780).
- 11- Nikolovski, A-Balabanov, K.-Kornakov, D., Spomenici na Kultarata na Narodna Republika Makedonija, Skopje, 1961, (s.202).

- 12- Petkoviç, S., Sidna Slikarstvo na Području Peçke Patrijarsije, 1557-1614, Novi Sad, 1965 (s.33)'de tabii minarellerden elde edilen mavi rengin alkalik ortamda (kireçle karıştığında) rengini kaybederek griye dönüştüğü için duvar resimlerinde pek kullanılmadığına işaret edilmektedir.
- 13- Muezinoviç, M., a.g.e., (s.19)'da caminin onarım kitabesinde cami süslemesini Recep Paşa tarafından yaptırıldığını göstermektedir.
- 14- Popa, T., a.g.e., (s. 782).
- 15- Tomovski, K., Palikruşeva, G., Tekinya vo Makedonija XVIII.XIX. (Milletlerarası II. Türk Sanat Kongresinde sunulmuş bildiriden ayrı basım). Napoli, 1965, (s. 32); Kalkandelen'-de Alaca Camii Birlik Gazetesi, Sayı: 495, Yıl: XIX, 18 Ekim 1962. Üsküp, Anonim olarak neşredilmiştir.
- 16- Şuput, M., İstorija Prouçavanje Srpske Arhitekture iz Doba Turske Vasti, Beograd, 1984, (s.97).

Örnek : 5
 Eserin Adı : İshakiye Camii
 Fotoğraf No : 130 - 140
 Çizim No : 14 - 15
 İnceleme Tarihi : 1987 - 1988 - 1989.
 Eserin Yeri : Manastır (Bitola)'nın şehir merkezinde, Dragor Nehrinin sol yakasında, bedestenin yanbaşıda bulunmaktadır.

I - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Tek kubbeyle örtülü, kare plânlı olan bu cami, iç ölçülerine göre 14.50 X 14.60 m. ebadındadır(çizim 14). Oniki köşelibir kaideye oturan kubbe, dört trompun oluşturduğu sekizgen bir kaide üzerine yükselmektedir (çizim 15). Tromplar 17 dilimlidir. Kubbe kasnağının her köşesinde birer pencere bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler düz kemerli, orta sıradakiler ise yuvarlak kemerli olup üçer tanedir. Üçüncü sıradaki pencereler daha küçüktür ve ikitanedir. Her duvar yüzeyinde bir pencere düşmektedir.

Merkezdeki kubbenin eteğinde "kandil gezintisi" vardır. Kandil gezintisini çevreleyen bir de demir korkuluk mevcuttur.

Caminin harim kısmında geç dönemlere ait ahşaptan yapılmış bir kadınlar mahfili vardır.

Minber ve kürsü beyaz mermerden olup, geometrik motiflerle süslenmiştir. Mihrap nişi yedi sıra istalaktitlidir.

Caminin dört sütuna oturmuş üç kubbeli son cemaat yerine yarıdan birer, önden ise beş kubbe eklenmek suretiyle kapalı bir mekan haline getirilmiş ve bu durum caminin mütevazı mimari yapılışına gölge düşürecek bir nitelik kazandırmıştır. Camiden daha geniş olarak dışa taşan her iki yandaki kubbe sonradan çökmüştür.

Bugün burası kubbeleri de içine alacak şekilde ahşap birkırma çatı ile örtülüdür.

Minare, ince yüksekliğiyle zarif bir işçiliğe sahiptir. Minare şerefesi üç sıra istalaktitlidir.

Caminin duvar örgülerinde bir sıra taş üç sıra tuğla tertibi kullanılmıştır (foto.130).

B-Kitabeler:

Caminin portali üzerinde 150 X 170 cm. ebadında H.912/M.1506 /7 tarihli Arapça yazılı inşa kitabesi bulunmaktadır¹.

Kitabe:

عون بسم الله الرحمن الرحيم - طالب تاريخا لبيت القديم

ان اسحق ابن عيسى فاضلا - دام سعدا زاد عزا بالنعيم

قد بناه جاما نعم الينا - ارتضى من شانه البر العليم

ثم املى ملهما تاريخه - وصل بسم الله الرحمن الرحيم

Okunuşu:

'Aun bismillahirrahamanirrahîm taliben tarîhan li beytîl-kadim
Inne İshak İbni İsa fadilen, dâme sâden zade izzen bin-neîm
Kad benahû camian ni'me iley'na-irtedâ min şenihi el-birrül-âlim
Sümme emlâ mülhemen tarihahü vesala bismillahirrahmanirrahîm.

C-Banisi:

Caminin kitabesinde ve vakfiyesinde açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, caminin banisi İshak Çelebi İbni İsa Fakih'tir. Selanik Kadısı görevini yapmış olan İshak Çelebi, caminin inşa edildiği H.912/M.1506-7 yılında Manastır'a kadı olarak tayin edilmiştir². Cami vakfiyesinin Selanik'te imzalanmış olması kendisinin burada görevde iken Manastır'da cami inşaatının devam etmesinin bir delili olarak sayılmaktadır.

İshak Çelebi'nin kadılık görevinin yanında Manastır'ın ileri gelen zenginlerinden biri olduğundan da sözedilmektedir³.

D-Ustası:

Cami gerçekleştiren ustalar hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, bu konuda ileri sürülen bazı tahminlere yer vermek istiyoruz.

Tomovski, camide Anadolu'dan getirilen üsta mimarların çalıştırıldığından sözetmektedir⁴. Buna neden olarakta, İshakiye Camii'

nin gerçekleştiren ustaların, gelişmekte olan Osmanlı Mimarisini çok iyi tanımış olmaları gerektiğini ve bunların ancak, Anadolu'dan getirilen ustalar olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşıt olarak diğer görüşte camide yerli ustaların çalıştırılmış olması ihtimali vardır. Ancak bu görüşte de tutarlı açıklama öne sürülmektedir⁵.

İshakiye Camiinin plânlı, çağdaşları sayılan İstanbul Firuz Ağa ve Bali Faşa Camii'nin plân şeması gibi⁶ klasik Osmanlı mimarisinin bütün özelliklerini taşıması açısından bu mimariyi çok iyi tanıyan birinin elinden çıktığını düşünebilir. Klasik Osmanlı mimarisini çok iyi tanıyan dışardan getirilmiş bir mimarın yanında yerli inşaat ustalarının çalıştırılması Osmanlı Mimarisinde bilinen bir husustur.

E-Vakfiyesi:

Camiye ait H.914/M:1508 tarihli vakfiyesi vardır¹². Vakfiyede illiye şeklinde olan cami yapılarında çalışan memurların ücretleri ve vakfın gelir giderlerini ele alınmıştır. Medresede kaç talebenin bulunduğu, imarethanede günde kaç kişiye yemek verileceği ve kütüphanede kaç kitabın bulunduğunu belirten vakfiye Arapça yazılıdır.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

İshakiye Camii'nin 1890⁷ veya 1910⁸ yıllarında onarım geçirmiştir. 1890 yılında yapının onarım geçirdiğini söyleyen muellif, onarım sebebinin Manastır'da yoğunlaşmış Osmanlı askerine ibadet yerlerinin artmasını ve gelişini öne sürmektedir.

Yapının onarım tarihini 1910 yılı olarak veren muellifise, Manastır'a 1911 yılında Sultan Reşat'ın ziyaretini sebep olarak göstermektedir.

Onarım sebebinin her iki müellife göre farklı olmasına rağmen muellifler, camide onarım gören yerleri tesbitinde ittifak halindedirler. Her ikisine göre, bu onarımda caminin son cemaat yerine, kapalı bir bölümün daha eklenmiş, kadınlar mahfili yapılmış ve cami süslemeleri de gerçekleştirilmiştir⁹. Ayrıca yıldırımın düşmesiyle yıkılmış olan minarenin küllü kısmının Manastır'ın yakın köylerinden Smilevo'lu İno adlı yerli bir usta tarafından yapıldığını ileri sürmektedirler¹⁰.

Caminin 1959 yılında geçirdiği bir onarımın daha olduğu giriş kapısındaki manzara resmindeki sanatçı isimlerinden ve 1959 tarihinin yazılı bulunmasından anlaşılıyor. Ancak, bu onarımda nelerin onarıldığı

çok bilinmiyor. Caminin süslemelerininin 1947'ye¹¹ ait fotoğraflardan bugün mevcut olan duvar süslemelerininin taklit edildiğini göstermektedir.

II - Eserin Süsleme Programı:

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme:

Caminin dış süslemesi yoktur.

2)-İç Süsleme:

Camide iç süsleme olarak, kapalı son cemaat yerinde pencere kemer bordürleri ve kemer alınlıklarında vazoyu andıran motifler bulunmaktadır. Son cemaat yerinde portelin her iki yanında birer mihrap nişi bulunmaktadır (foto.131).

Girişe göre sağ taraftaki mihrap nişinin üzerinde birvazo içinde çiçekler ve yanlarında bitkisel motifler bulunmaktadır (foto132). Sol taraftaki mihrap nişi üzerinde dal kıvrımları içerisinde manzara resmi bulunmaktadır (foto.133). Giriş kapısının bordürü üzerinde ise arma gibi duran yarım yıldız ve bunun üzerinde bitkisel kıvrımların içinde deniz manzarası bulunmaktadır (foto.134).

Son cemaat yerindeki iki sıra sütun kaidelerinde mermer taklidi sütunları bağlayan kemer yüzeyleri, pencere kemerleri bordürlerle aralarında ise bitkisel kıvrımlar yapılmıştır (foto.135).

Caminin harim kısmında ise, pencere bordürleri, pencere aralarında kitabeler için hazırlanmış dikdörtgen panolar da kalem işi bitkisel motiflerle süslüdür (foto.136-137). Tromp kemerleri ince çizgi halindeki bordürle belirgindir. Kubbe de mevcut olan "kandil gezintisi"nde "kır bahçelerini" andıran manzara resimleri bulunmaktadır. Kubbeyi çevreleyen "kandil gezintisi"ndeki bu manzara resimleri birbirinin devamı gibi az farkla değişikliklerle devam etmektedir (foto.138-139-140).

Caminin minberi beyaz mermerdendir. Minber korkuluğu geometrik figürlerle işlenmiş olup, altın varakla sıvanmıştır. Mihrap beş sıra istalaktit yuvalarına sahiptir. İstalaktit yuvaları ve mihrap bordürleri varakla boyanmıştır. Cami içindeki kürsüde, dört köşe sütuna oturmuş, üstünde poligon bir korkuluk mevcuttur. Kürsüde işlenmiş motifler tekrar altın varakla boyanmıştır.

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Caminin iç duvar yüzeylerinde iki sıra tabakası bulunmaktadır¹³.

İrinci sıva tabakasında malzeme olarak:Kireç, iyice döğülmüş saman ve döğülmüş tuğla kullanılmış olduğunda tabiatıyla bu sıva tabakası kırmızı rengealmaktadır. Bu ilk sıva tabakasının kalınlığı 2,5 cm. dir.

İkinci sıva tabakası yalnız kireç ve samandan ibarettir. Bu ikinci sıva tabakasının kalınlığı 0.5-1 cm. ye kadardır. Bu elde edilen düz sıva tabakasının üzerin kalem işiteknigiyle işlenmiş süslemeler bulunmaktadır¹⁴.

Caminin süslemelerinde kullanılan renkler arasında: Mavi, gri, kevi, kahverengi, yeşil ve toprak rengi kullanılmıştır.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

Caminin iç süslemesinde kompozisyon olarak iki ana konu işlenmiştir.

1)-Manzara:

Caminin portal üzerindeki panoda (foto.134) deniz manzarası arasında bir gökyüzü ve deniz kıyısında iki ağaç tasvir edilmiştir. Respektif verilmeye çalışılmışsada pek başarılı olduğu söylenemez. Ön cemaat yerinin sol taraftaki (girişe göre) mihrap nişi üzerinde tekrar pano içinde alınmış bir manzara resmi vardır (foto.133). Bitkisel motifler içindealınan bu manzara resminde deniz, arkada kalan taş (yamaçları) ve kökyüzü derinlik içinde verilmeye çalışılmıştır.

Kubbe kasnağındaki, kandil gezintisinin oluşturduğu bordür kısmında birbirinin devamı olarak gözüken ve kır bahçelerinin tasvir edildiği manzara resimleri bulunmaktadır. Sanatçı manzara resimlerindeki derinliği kırmızı rengin tonlarıyla vermeye çalışmıştır.

Manzara resimlerinde konu olarak denizi ve kır bahçelerini seçmiştir.

2)-BitkiselMotifler:

Camide pencere alınlıkları ve bordürleri, kemer yüzeyleri, pencere aralarında kalan boşlukları, tromp yuvaları ve kubbe göbeği bitkisel motiflerle süslüdür.

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarih:

Camii süslemesinin1910 yılındaki onarımında yapıldığı söylenmektedir¹⁵. Ancak, bu onarımda tamamen yeniden mi,yoksa mevcut olan süs-

lemeyi tazeleme mi pek kesin bilinmemektedir. Caminin ilk süslemesinin olup olmadığı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz.

Giriş kapısı üzerindeki manzara resimlerinde, İsa, Aziz, Nuri, Mile, ve Neşat imzasının yanında 1959 tarihi bulunmaktadır. 1959 yılında bu sanatçıların cami süslemesinde neleri gerçekleştirdikleri hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu söz ettiğimiz manzara resimleri bunlara mı ait yoksa 1910 yılında çalışan ustalara mı ait olduğu durumuna açıklık getirecek bir bilgiye şu anda sahip olmadık.

2)-Yaptıran:

Caminin süslemesini ve gerek 1910, gerekse 1959 yılındaki onarımın kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Kanaatimizce bu süslemelerin geç dönemlere ait olduğu dikkate alınacak olursa, cami mütevellî heyeti tarafından yaptırılmış olması ihtimali doğru olması gerekir.

3)-Yapan:

Caminin 1910 yılındaki onarımında, Fransızların siparişiyle İtalyan ustaların çalıştırıldığı söylenmektedir¹⁶. Osmanlı toprakları içerisindeki bir caminin süslemesini Fransızların siparişi hiçte normal karşılanacak ve kabullenilecek bir durum değildir.

Caminin 1959 yılındaki onarım esnasında, cami süslemesini gerçekleştiren sanatçıların imzaları vardır. Ekip şeklinde çalışan bu sanatçıların adları sırasıyla: İsa, Aziz, Nuri, Mile ve Neşat isimleri ve 1959 yılı yazılıdır.

Notlar:

- 1- Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, Kitap 3, İstanbul,1981, (s.102)'de kitabenin istinsahi ve açıklaması yapılmıştır.
- 2- Kaleşi, H., Najstariji Vakıfski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku, Priština, 1972, (s.146).
- 3- Momidiç, R., Camijata İshak Çelebi vo Bitola, Zbornik na Trudovi. br.1, Bitola,1979 (s.49).
- 4- Tomovski, K., "Camijite vo Bitola", Godišen Zbornik na Tehničkiot Fakultet, Kn.2, Tom.2, God.II Skopje, 1956, (s. 47).
- 5- Momidiç, R., a.g.e., (s. 53).
- 6- Andrejeviç, A., İslamska Monumentelma Umetnost XVI. veka u Jugoslaviji, Beograd,1984,(s.75)
- 7- Momidiç, R., a.g.e., (s. 49).
- 8- Tomovski, K., a.g.e., (s. 54).
- 9- Nikolovski. A.-Kornakov, D.-Balabanov, K., Spomenici na Kulturata na N.R. Makedonija, Skopje, 1961, (s. 147).
- 10- Hüseyin, S., "Eski Mimarlığın Değerli Eseri Olan Manastır Asarı", "Birlik Gazetesi", Yıl: XIX, Sayı: 216, 2-XI-1963,Üsküp, 1963.
- 11- Tomovski, K., a.g.e., (s. 36).
- 12- Kaleşi, H., a.g.e., (s.130-148)'de vakfiyenin fotokopisi ve Sırpça açıklaması yapılmıştır. "
- 13- Tefvik, M., "Manastır Vilayeti'nin Tarihcesi" Manastır Beynelmi-nel Ticaret Matbaası, Manastır 1927, (s. 92).
- 14- Sıva tabakasında kullanılan malzeme ve tekniğini, Manastır Mimarlık Fakültesinde Kimyasal Laboratuarda tespit edilmiştir. Kimyasal Laboratuar çalışmasını bu fakülte hocalarından "Kristo Stanboliev"in analizleri sonucu tespit edilmiştir.
- 15- Momidiç, R., a.g.e., (s.50).
- 16- Tomovski. K., a.g.e., (s.55).

Örnek : 6
 Eserin Adı : Yeni Camii (Kadı Mahmut Efendi Camii)
 Fotoğraf No : 141 - 144
 Çizim No : 16 - 17
 İnceleme Tarihi : 1988 - 1989.
 Eserin Yeri : Manastır (Bitöfe) meydanında, saat kulesi, İshakiye camii ve Bedesten'in oluşturduğu üçgen ortasında bulunmaktadır.

I - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Cami, banisinin ismiyle değilde "Yeni Camii" olarak adlandırılması Rumeli'de çok rastlanan bir olaydır. Caminin asıl banisi sayılan "Kadı Mehmet Efendi" olduğu¹, da unutulmamalıdır.

Tek kubbeli olan cami, son cemaat yeri hariç dış ölçülere göre 13.80 X 16.30 m. ebadındadır. (çizim 16-17). Oniki köşeli bir kasnağı sekizköşelibir kaideye oturmaktadır. Caminin duvar kalınlıkları kubbeyi taşıyan sütunları kuşatacak şekilde geniş tutulmuştur. Ortadaki kubbenin oturduğu kürevi köşelikler, dilimlere ayrılmıştır (foto.141).

Son cemaat yeri "İshak Çelebi Camii"nde olduğu gibi iki sıra kubbelidir. Her iki sırada üçer tane kubbe olmak üzere toplam altı tane bulunmaktadır. Manastır'da emsali sayılan İshak Çelebi Camii'nden farkı da revak kısımları, hafifçe dışa doğru taşan duvarla çevrilmesi bir tamir sonucunda yapıldığı, portal üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır.

Minare kesmetaştan yapıлып yüksek tutulmuştur. Minare şerefesine dört sıra istilaktile çıkılmaktadır.

Cami, manastır şehir müzesinin sergi yeri olarak kullanıldığından, mihrap ve minber bölümleri ile bölünmüştür. Caminin mahfil kısmı kaldırılmıştır. Mahfil kısmının ahşaptan olduğu söylenmektedir³.

Portaldaki kapı kanatları, çubuklu tablolar kullanılarak güzel bir işçilik arz etmektedir. Kapı kanatlarının üst kısımlarında, ahşap kabartmalar üzerine "İhlas Suresi" yazılıdır.

Cami inşaatında malzeme olarak, kesme taş ve tuğla kullanılmışsada, son tamirde dış yüzeylerini de bir sıra tabakasıyla örtülmüş-

tür⁴.

B-Kitabesi:

Caminin inşa kitabesi yoktur, ancak H.1308/M.1890 tarihleri portal üzerinde onarım kitabesi vardır. Kitabede, cami cemaatının talepleri üzerine, Manastır valisi tarafından, caminin son cemaat yeri genişletildiği ve tezyin edildiği yazılıdır⁵.

Kitabe:

بارك زحى عمارت بو - ما نك الله مثال جنت بو
 والى باشا كه نامى فائقدر - ايد الله وزير دولت بو
 ايتدى خلقى اعانه يه تشويق - عمل خيره بر دلالت بو
 يكي قيلدى خرابه مشرف ايكن - اهل اسلامه بر عنایت بو
 دلکشادر مقام فرخنده - دانشا مجمع عبادت بو
 نظم اولندى لالی تاریخ - جامع فيض و جای رحمت بو
 - ۱۳۰۸ -

Okunuşu:

Bareke züha imaret bu, saneke, Allahû misalû cennet bu
 Vali Paşa ki nâm-i faikdir-eyyede-Allahû vezîrû devlet bu.
 Etdi halkı iameye teşvik-amele hayruhû bir delâlet bu
 Yeni kıldı harabe müşerref iken ehli İslâma bir inayet bu
 Dil kûşâdır makam ferhında-danışâ mecmea ibadet bu
 Nazm olundu lali-tarih-cami Feyz ve cay rahmet bu.

- 1308 -

C-Banisi:

Caminin banisi, Kadı Mahmut Efendi olduğunu Mehmet Tefik⁶ ve K. Tomovski⁷'nin neşriyatlarında belirtilmektedir. Muallifler, her ne kadar cami banısının Kadı Mahmut Efendi olduğunu söylüyorlarsada dayandıkları bir vesika veya delilden söz etmemektedirler. Ancak, Ayverdinin de "Evkav Kayıtları"nda yaptığı araştırmalar sonucu, caminin ismi "Kadı Mahmut Efendi" kayıtlı olduğu anlaşılmıştır⁸.

D-Ustası:

Camiyi gerçekleştiren ustalar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

E-Vakfiyesi:

Cami vakfiyesine rastlanmamıştır.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Kapalı son cemaat yerindeki portal üzerinde H.1308/M.1890 tarihli onarım kitabesi vardır⁹. Bu tarihlerde, Manastır şehrinde Osmanlı subay ve askerlerinin çoğalmasi üzerine, caminin genişletilmesine ihtiyaç görülmüş, bunun üzerine onarım zamanının şehir valisi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Caminin üç kubbeli revak kısmının ön tarafına, aynı büyüklükte bir sıra revak kısmı daha eklenmiştir. İki sıra revak kısmı duvarla çevrilmiş olduğundan, duvar kalınlıkları cami genişliğinden hafifçe dışa doğru taşmaktadır. Son cemaattikinci sıra revak kısmı yerleştirilirken orada dört tane sütun yerleştirilmiştir.

Camideki kuvar süslemeleri 1890sonarımında yapıldığı onarım kitabesinden anlaşılmaktadır.

Camide kubbe örtülerinde kullanılan kurşun kaplaması bu dönemde değiştirildiği söylenmektedir.¹⁰

1968 yılında, caminin resim galerisi olarak kullanılması kararlaştırıldığında, şehir müzesi tarafından harap olan kısımlar tamir edilmiştir. Aynı zamanda, cami duvar yüzeylerinde pencereler arası, panolar içinde bulunan manzara resimlerinin renkleri tazelenmiştir¹¹.

G-Tarihleme:

Caminin inşa tarihini kesin olarak belirtecek ne bir kitabeye ne de bir vakfiyeye sahip değiliz. Müelliflerce cami banisinin ismi verildiği gibi, inşa tarihinin H.966/M.1558-59 olarak göstermişlerdir¹². Müelliflerin neye dayanarak bu inşa tarihini verdiklerini de açıklığa kavuşturmamışlardır¹³. Elimizde bu karanlık noktaya bir vesikanın bulunamayışıda durumu daha da güçleştirmektedir. Bütün bu imkansızlıklara rağmen, caminin plân konstruksiyonu itibari ile, çağdaşları olması gereken Novi Pazar'daki Altın Alem Camii(H.956/M.1549) ve Sarayeyo'daki Ferhadiye Camii(H.969/M.1561-62) aynı mimari özelliklerine sahiptirler. Dolayısı ile caminin inşa tarihi olarak verilen 1558 yılı doğru almasını gerektirmektedir.

II - Eserin Süsleme Programı:

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme:

Caminin dış süslemesi yoktur.

2)-İç Süsleme:

Camide iç süsleme olarak pencere bordürleri tromp köşelikleri, kubbe göbeği bitkisel motiflerle (foto.142), harim ve 12 pencere kubbe kasnağı arasında dikdörtgen ~~şeklinde~~ yerleştirilmiş panolar manzara resimleriyle süslenmiştir (foto.143). Harim'in orta sıra duvar pencereleri arasına her duvarda üçer pano olmak üzere, toplam 12 pano içinde manzara resmi bulunmaktadır. Kubbe kasnağındaki pencereler arasında 11 pano içinde manzara resmi bulunmaktadır (foto.144).

Kubbe kasnağının oturduğu dört kürevi krompun dilimli olan iç yüzeyleri bitkisel motiflerle süslüdür. Kubbedeki yıldız motifleri bize, gök kubbeyi hatırlatmaktadır.

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Bir sıra taş iki sıra tuğla örgüsüyle yapılan caminin, duvar yüzeylerinde iki sıva tabakası vardır. Birinci sıva tabakasında, malzeme olarak:kireç, kum ve döğülmüş tuğla kullanılmıştır. İkinci sıva tabakasında ise, yalnız kireç ve çok iyidöğülmüş saman kullanılmıştır¹⁴.

İkinci sıva tabakasının üzerinde, kalem işi tekniğiyle işlenmiş bitkisel motifler ve manzara resimleri işlenmiştir.

Caminin duvar süslemelerinde renk olarak, yeşil, okev, kahverengi, mavi ve toprak rengi kullanılmıştır.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri

1)-Manzara:

Derinliğe önem verilen bu manzara resimlerinde konu olarak, tabiat manzaralarından örnekler verilmektedir. Açık havada çalışan ressamın tabloları gibi tabiatın güzel manzaralarını seçip bu tablolara yerleştirmişlerdir. Manzara resimlerinde yapı öğelerine yer verilmiştir. Tamamen açık alan konu edilmiştir. Ağaç gövdeleri, kavaklar, yamaçlar ve düzlükler hep bir arada verilmeye çalışılmıştır. Bu manzara resimlerinin hayali olduğu düşünülmektedir.

2)-Bitkisel Motifler:

Kubbe eteğinde yatay "S" kıvrımlar üstten zincir motifi ile

birbirine bağlanmaktadır. Bitkisel motiflerden, dal kıvrımları, çiçekler, yapraklar, ağaçlar, laleler ve meralar kullanılmıştır.

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Caminin süslemesi, 1890 yılındaki onarım sırasında yapılmıştır¹⁵. Camide bu süslemeden önce nasıl bir tezyinata sahip olduğunu bilemiyoruz. Ancak, süslemede borak özelliklerinin hakim olması, burasınınında süslemeleri XIX. yüzyıla ait olduğu kendiliğinden doğmaktadır.

2)-Yaptıran:

Caminin 1890 tarihli onarım kitabesinden anlaşıldığı üzere, cami onarım ve süslemesini zamanın Manastır valisinin teşvikiyle yapılmıştır¹⁶.

3)-Yapan:

Süslemeyi gerçekleştiren sanatçılar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak, resimlerinde gerek konu seçilişi, gerekse yapılaş tarzı, cami süslemelerinin batı eğilimi altında kalan bir sanatçının eseri olması gerekir.

Notlar :

- 1- Tefvik, M., "Kratka İstoriya na Bitolskom Vilajetu" Brastvo XXVII, Beograd,1933, (s.85-110); Tomovski, K., "Camijite vo Bitola", Godišen Zbornik na Tehnçkiot Fakultet. br.2, II, Skopje, 1957, (s. 29-60).
- 2- Cami hakkında verilen ölçüler, Ayverdi,E.H., "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri",Yugoslavya, C.III, Kitap 3, İstanbul, 1981, (s. 106)'da gösterilen plân şemasından faydalanılarak göstermeye çalışılmıştır.
- 3- Nikolovski,A.-Balabanov,K.-Kornakov,D., Spomenici na Kulturata na Narodna Republika Makedonija, Skopje,1961,(s.191).
- 4- Deroko, A., Monumentalna Arhitektura na Teridoriji Yugoslavije iz Vremena Türske Vlasti, Beograd,1964 (s.195).
- 5- Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, K.3, İstanbul 1981, (s.107).
- 6- Tefvik, M., a.g.e., (s.96).
- 7- Tomovski, K., a.g.e., (s.97).
- 8- Ayverdi, E.H., a.g.e., (s.107).
- 9-Ayverdi, E.H., a.g.e., (s.107).
- 10- Momidiç, R., "Camijita İshak Çelebi vo Bitola", Zbornik na Trudovi, br.1, Bitola 1979, (s.48).
- 11- Nikolovski, A.- Balabanov,K.-Kornakov,D., a.g.e., (s. 191).
- 12- Tomovski, K., a.g.e., (s.50)'de; Tefvik, M., a.g.e., (s.88).
- 13- Andrejeviç, A., İslamska Monumentelne Umetnost XVI veka u Yugoslaviji, Beograd,1984,(s.74).
- 14- Tomovski., K., a.g.e., (s.39)'da camide duvar süslemelerinde kullanılan teknik ve malzemenin analizini, Manastır Üniversitesi, Teknik Fakültesi Öğretim Üyelerinden Hristo Stanboliev tarafından laboratuvar incelemeleri yaptığı yazılıdır.
- 15- Momidiç, R., a.g.e., (s. 51).
- 16- Ayverdi, E.H., a.g.e., (s. 107).

Örnek : 7
 Eserin Adı : Haydar Kadı Camii
 Fotoğraf No : 145 - 152
 Çizim No : 18 -19
 İnceleme Tarihi : 1988 - 1989.
 Eserin Yeri : Manastır (Bitola), eskiden Karaoğlan Mahallesinde Manastır, Dragon nehri köprüsünün tarafında bulunmaktadır.

I - Yapının Tanıtımı:

A-Yapının Mimarisiyle İlgili Bilgiler:

Tek kubbeli yapılardan olan Haydar Kadı Camii'nin harim kısmı, iç ölçülerine göre 11.000 X 11.00 m. ebadındadır (çizim 18-19). Büyük kubbe sekiz köşe bir kaideye, bu da dört dilimli tromplara oturur kubbe kasnağının her köşesinde birer tane olmak üzere toplam 8 tane pencere bulunur. Cami, her duvar yüzeyinde ikişer pencere olmak üzere 8 pencereden ışık almaktadır.

Yapının üç bölmeli son cemaat yeri sekizgen kasnaklara oturan üç kubbe ile örtülüdür.

Son cemaat yerindeki üç kubbeyi taşıyan 4 sütundan ortadakiler somaki, köşedekiler ise beyaz mermerdir.

Caminin her iki köşesinde birer minaresinin olduğu bilinmektedir.¹ Bugün ise tek bir minarenin yalnız kaidesi ayakta kalabilmiştir.

Harim kısmındaki mahfil ve minber çıkarılmış olduğundan, bunların yapılış tarzı hakkında bilgi sahibi olamadık.

B-Kitabeler:

Caminin portal üzerinde 61 X 108 cm. ebadında, H.969/M.1561-62 tarihli Arapça yazılmış bir kitabesi vardır².

Kitabe:

قد بنى اعدل قضاة المسلمين مولانا حيدر صراه الله

تعالى في الجنة بالبيت المزين والكوثر هذا الجامع الشريف والمعبد اللطيف

خالما لوجه الله العظيم وطالبا لمرضاه الرحيم في تاريخ سنة تسع وستين وتسعمائة

Okunuşu:

Kad bena ađel kuzzat-ül-müslimin mevlâna Haydar sarahül-allah taâlä fil-cenneti bil-beytil-müzin vel-kevser haza-camiuş-şerif vel-ma'bed-ül-latif halisan Liveçhillahil-azîm ve taliben limerzahi er-rahim fi tarif sene tisa ve sittine ve tisamae

- 969 -

C-Banisi:

Kitabedende anlaşıldığı üzere caminin banisi, bu dönemde Manastır vilayesinin kadısı olan Haydar Bey'dir. Haydar Efendi, ilk olarak Selanik'te kadılık yapmış, sonradan bu görevini Manastır'da devam ettirmiştir³. Manastır şehrinin zenginlerinden sayılan Haydar Beyin Selanik'te, Filibe'de ve Manastır'dan bahsedilmektedir⁴.

D-Ustası:

Camiyi yapan ustalar hakkında kesin olarak hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak, bu konuda tahmin yürüten araştırmacılar vardır. Caminin mimari özelliklerini ve yapılış tarzını dikkate alarak, yapının Anadolu'dan getirilen ustalar tarafından inşa edildiğini önesürenlerin yanında⁵, yerli ustalar tarafından yapılmış olabileceğini söyleyenler vardır⁶. Tomovski, yapının yerli ustalar tarafından yapıldığını ve ustaların Manastır'ın yakın köylerinden Smilevo'lu olduklarını söylemektedir. Buna neden olarakta, camide kullanılan Şpolyen malzemeyi göstermektedir. Halbuki, önceki, yapılardan veya harabelerde kullanıldığını zannettiği birkaç taş ve sütun ustalar hakkında yürüttüğü ihtimalini doğrulayacak nitelikte sayılmaz.

E-Vakfiyesi:

Haydar Kadı Camii'nin vakfiyesine rastlanmamıştır.

F-Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Caminin 1890 yılından önce geçirdiği onarımlar hakkında hiçbir bilgiye sahip olamadık. Ancak, kaynaklar bu dönemde caminin sol minaresinin yıkık olduğunu ve sağdaki minareye yıldırım düşmesiyle, bunun da kulaHkısının yıkıldığını söylerler⁷. Caminin bir onarım gördüğü ve minareküllahının onarıldığı da bilinmektedir⁸. 1910 yılında Sultan Reşat IV'ün Manastırı ziyaretinden önce bütün Manastır camilerinin elden geçirilip onarıldığı⁹ dikkate alınacak olursa, bu yapısında bu sırada (1910) yılında onarım geçirmesi ihtimali vardır.

Bu onarım esnasında, caminin iç dekorasyonunun onarıldığı veya yapıldığı söz konusudur. Bu sırada yapılan duvar süslemeleri ya bir önceki mevcut süslemelerin taklidinden veyatamamen yeniden bir sanatçı tarafından yapılmıştır.

Balkan Harbinde (1912), caminin tamir edilen minaresine bir top mermisi düşmüş ve minarenin kaide gövdesine kadar yıkılmasına sebep olmuştur.

Osmanlıların Balkanlar'dan çekilmesiyle harabeye dönmüş olan bu cami, 1967 yılında çalınan kubbe kurşurları yerine yenisi takılmış¹⁰, ancak onarım yapılmamıştır. İbadete kapalı bir şekilde muhafaza edilmektedir.

II - Eserin Süsleme Programı

A-Süslemenin Yeri ve Tanımı:

1)-Dış Süsleme:

Camide dış süsleme son cemaat yerindeki pencere kemer alınlıkları (foto.145) ile giriş kapısının her iki yanında pek belirgin olmayan mihrap nişlerinde bulunmaktadır (foto.146). Son cemaat yerindeki dört sütun başlıklarında (foto.147), ortadaki sütunlar somakidendir. Sütun başlığı istilaktitlidir.

2)-İç Süsleme:

Harim içinde alt sıradaki pencere kemerlerinin alınlıkları, ikinci sıra pencere aralarındaki dikdörtgen pano şekilleri üçüncü sıra pencere arasında birer şamdan motivi ile pendantif kısımları süslenmiştir.

Alt sırada, her duvar yüzeyinde ikişer olmak üzere toplam 8 pencere kemer alınlığında kıvrım dalları ve rumi motifleri bulunmaktadır (foto.148).

İkinci sırada her duvar yüzeyindeki üçer tane pencere arasında birer dört köşeli pano bulunmaktadır. Pano koyu renkte bir bordör içinde alınmıştır.

Üçüncü sırada, bir duvar yüzeyinde bulunan ikişer pencere arasında birer şamdan motifini andıran dal kıvrımları vardır (foto.149).

Tromplar 17 dilimli olmakla beraber üç köşe dörder sıralı istilaktit yuvaları belirgin kalem işçiliğiyle süslenmiştir (foto.150).

Tromplar ile sekiz köşeli kubbe kasnağı arasında oluşan üçgenler arasında çiçek motifleri bulunmaktadır (foto.151).

B-Kullanılan Malzeme Teknik ve Renk:

Süsleme sıva üzerine kalem işi tekniğiyle yapılmıştır. Sıvada malzeme olarak: Kireç, kum, ve doğranmış (ufaklanmış) saman parçaları bulunmaktadır. Bu sıva tabakasının üzerine çiçek ve dal kıvrımları kalıp tekniğine yakın bir şekilde kalem işi motifleri yapılmıştır.

Cami süslemelerinde renk oker (sarı) kullanılmıştır. Kubbe kasnağı ile pandantifleri arasındaki üçgen şekillerinde yeşil, mavi kahverengi sarı ve toprak rengi kullanılmıştır.

C-Motif Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Camide manzara resimleri yoktur.

2)-Bitkisel Motifler:

Alt sıra pencere kemerlerinin alınlıkları kıvrımlı dallarla süslenmiştir. Kemerin bulunduğu yerde bir süslemebordürü ve bunun üzerinde çıkıntı arzeden bir ince bordür daha vardır.

İkinci sıra pencere aralarında dikdörtgen küçük panoları çevreleyen kalın bordür bulunmaktadır. Pano bordürünün alt tarafında perde püskülünü hatırlatan motif aşağıya doğru sarkmaktadır. Bu perde püskülü şekli pano bordürünün alt kısmında, ortada ve iki köşede yerleştirilmiştir.

Üçüncü sıra pencereler yuvarlak, iç kısmı kıvrık dallarla doldurulmuş birer motif bulunmaktadır. Bu motifin ucunda bir rozet alt kısmında aşağıyasarkan perde püskülleri yerleştirilmiştir.

Kürevi köşeliklerdeki dilimlerin çizgi ve derinliğini belirtmek için renklerin koyuluk ve açıklığından istifade ederek verilmeye çalışılmıştır.

Alt sıra pencere kemer alınlıklarında rümi motifleri kullanılmıştır (foto.152).

D-Süsleme Hakkında Tarihi Bilgiler:

1)-Tarihi:

Bugün mevcut olan süslemenin Sultan Reşat V. Manastır'ı 1910 yılındaki ziyaretinden önce de belirli süslemelerin olduğu ihtimali vardır¹². 1910 yılında yapılan süslemeler, bir önceki duvar süslemele-

rinin takliti midir, yoksa tamamen değişik şekilde mi yapılmıştır bilinmiyor.

2)-Yaptıran:

Cami süslemelerini yaptıran hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Geç döneme ait olduğuna göre cami mütevelli heyeti tarafından yapılması söz konusu olacaktır.

3)Yapan:

Cami süslemesini gerçekleştiren ustalar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Notlar:

- 1- Tomovski, K., "Camijite vo Bitola", Godišen Zbornik na Tehnickiot Fakultet, Kn.2, God.II, Skopje,1957 (s.32).
- 2- Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, K.3, İstanbul,1981, (s. 93)'de üç beyitlik olan kitabenin istinsahı ve Türkçe açıklaması verilmiştir.
- 3- Kaleşi, H., Najstari Vakıski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku, Priština,1972, (s,131).
- 4- Tomovski, K., a.g.e., (s.37).
- 5- Momidiç, R., "Camijata İshak Çelebi vo Bitola", Zbornik na Trudovi br.1, Bitola,1979, (s.48),
- 6- Tomovski, K., a.g.e., (s. 38).
- 7- Tefvik, M., "Kratka İstorija na Bitolskom Viyaletu" Brastvo XXVII, Beograd,1933 (s.36)
- 8- Deroko, A., Monumentalna Arhitektura na Teritariji Yugoslavije iz Vremena Turks Vlasti, Beograd,1964 (s. 196).
- 9- Anrejeviç, A., İslamska Monumentalna Umetnost XVI. veka u Yugoslaviji, Beograd,1984 (s.76).
- 10- Nikolovski, A.- Balabanov, K.- Kornakov, D., Spomenicite na Kultarata na Makedonija, Skopje,1980 (s. 192).

Örnek	: 8
Eserin Adı	: Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi -Sersem Ali Baba Türbesi.
Fotograf No	: 153 - 155
İnceleme Tarihi	: 1987 - 1988
Çizim	: 20
Eserin Yeri	: Kalkandelen (Tetovo), Şehir dokusunun batısında, Gostivar'a giden eski yol üzerindedir.

I- Yapının Tanıtımı

A- Yapının Mimarisi İle İlgili Bilgiler:

Harabati Baba veya Sersem Ali Baba ismiyle anılan Bektaşî Tekkesi dini ve sosyal yapılar olmak üzere toplam ayakta kalabilmiş onbir yapıdan ibarettir. Ayakta kalabilmiş yapılar arasında: Mescit, türbe ve hazire yapısı, semahane, derviş evi, Fatıma Evi-Harem Dairesi, konak evi, şadırvan-köşk, mutfak, ahır, samanlık ve çeşmeler sayılabilir.

Tekke'deki bu yapılar grubu içinde, duvar resimleri yalnızca üç eserde görülür. Burada Sersem Ali Baba ve Harabati Baba Türbeleri ile Fatıma Evi'dir.

Sersem Ali Baba ve Harabati Baba türbeleri, birbirine bitişik vaziyette, tekke avlusunun batı tarafında bulunmaktadır (çizim. 20).

Tekke'nin asıl nüvesini teşkil eden Sersem Ali Baba Türbesi altıgen plânlı, kapalı bir mekândan ibarettir. Altıgen yüzlerin herbirinde küçük penceresi vardır.

Türbe'nin ön tarafına beş ahşap direğe oturmuş, bir sahanlık, türbeyi adeta gizlemiş durumdadır. Sersem Ali Baba Türbesi'ne

Harabati Baba türbesinin yanında küçük bir kapıdan sağlanır. Yangın geçirmiş olan bu yapının tavan kısmı ahşap, örtüsünde kırma çatılıdır.

B- Kitabeler:

Sersem Ali Baba türbesinde herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.

C- Banisi:

Tekke'nin kurucusu Sersem Ali Baba olduğuna dair elimizde kat'i bir vesikamız yoktur. Kanûni Sultan Süleyman'ın hanımı Mah-ı Devrân Sultan'ın kardeşi olan Sersem Ali Baba ¹, H.958/1551 yılında Dimetoka Bektâşi Âsitânesinde Bektâşi Babası iken Kalkandelen'e nakledildiği ve burada Bektaşî tekkesi kurarak H.977/1569 tarihinde Kalkandelen'de öldüğü ² işaret edilmektedir. Sersem Ali Baba Kalkandelen'deki Bektaşî tekkesinin nüvesini teşkil etmekle beraber, türbesi iki üç asır sonra Harabati Baba zamanında Recep Paşa tarafından inşa edilmiştir. Sersem Ali Baba'dan Harabati Baba'ya kadar geçen zaman dilimi içinde tekke'nin faaliyet ve yapıları hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

D- Ustasa:

Tekke'deki yapıları gerçekleştiren ustalar hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, bazı araştırmacılar tekkede çalışan ustaların Debre köylerinden olduklarını ileri sürmektedir.³ Buna sebep olarak da Debre'de inşaat ustalarının yaygın oluşunu göstermektedirler.

E- Vakfiyesi:

Tekke'nin geç dönemlerine ait H.1230/1815 tarihli bir vakfiyesi vardır. ⁴

F- Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Tekke'deki bütün yapılar Harabati Baba döneminde Recep Paşa tarafından 1775 yılında geniş çaplı onarım ve inşaattan geçirildiği için,⁵ Türbe'nin aslî halinden söz etmemiz imkânsız gibidir. Türbe'nin yapılış şekli ve kullanılan malzeme göz önünde bulundurulursa XVIII. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Türbe'nin önüne sonradan eklenmiş olan sahin ise, Recep Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa tarafından 1820'lerde yapılmıştır.⁶ Türbe'ye eklenmiş olan bu kısmın duvar resimleri de bu onarım sırasında yapıldığı söylenmektedir.⁷

1912 yılında Osmanlı'ların Balkanlar'dan çekilişiyle, Tekke'deki şeyh ve müridlerin burayı terketmeleri, 1968 yılına kadar harabeye dönmüştür. 1968 yılında Kalkandelen, (Tetovo) "Teteks" Fabrikası tarafından turistik amaçla, tekke'deki bütün yapılar onarılmıştır.⁸

G- Tarihlendirme:

Türbe'nin ilk inşa tarihini gösterecek bir vesikaya şimdilik sahip olamadık. Ancak, tekkenin nüvesini teşkil eden Sersem Ali Baba'nın yaşadığı dönemin XVI. yüzyılın ikinci yarısı veya 1551-1569 tarihleri⁹ arasında olduğuna dair bir iddia mevcuttur. Bu tarihten 1775 tarihine kadar geçen zaman dilimi içerisinde ne türbeden ne de tekke'deki diğer yapılardan söz eden bir esere rastlayamadık. Sersem Ali Baba'ya ait altıgen türbenin 1775 tarihine ait olduğu söylenmektedir.¹⁰ Tekke 1775 yılında Harabati Baba ile yeniden bir canlılık kazanması ve birçok yapıların bu dönemde inşa edilmesi, tekkenin Harabati Baba ismiyle de anılmasına sebep olmuştur.¹¹

Bundan dolayı çoğu araştırmacılar Tekke'nin kuruluşunu 1775 tarihinden başlatmaktadırlar.

Araştırmacılar, Sersem Ali Baba Tekke'sinin kuruluş tarihini, tekkedeki yapıların mimari özelliklerine bakarlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında olduğunu ileri sürmektedirler. Tekkedeki yapıların çoğu XVIII. yüzyıla ait olduğu görüşüne biz de katılıyoruz. Ancak, Tekke'nin aslı kuruluşu Sersem Ali Baba'nın yaşadığı dönem dikkate alınacak olursa, tekkenin kuruluşunu Sersem Ali Baba'nın Dimetoka'dan Kalkandelen'e H.958/1551 geliş tarihinin hesabına katılması uygun olur.

II- Eserin Süsleme Programı

A- Süslemenin Yeri ve Tanımı

1)-Dış Süsleme:

Sersem Ali Baba Türbesi'nin önünde (Foto. 153) beş ahşap sütuna oturmuş olan sundurma veya sahin kısmının duvarı dokuz dikdörtgen panoya ayrılmıştır. Duvar yüzeyinde vertikal olarak dikdörtgen bir panonun daha yerleştirilmesi ve bunun için de çember bordürü merkezinde araba tekerleğini andıran bir rozet bulunmaktadır.

(Foto. 154). Bu tekerlek motifi sonsuzluğun sembolüdür. Panonun köşelerinde ise kalan üçgenler çember içine alınmış yıldız motifleri bulunmaktadır. Bu bordürlerin bittiği yerde sundurmanın tavan hizasında çiçek motifli bir bordür daha bulunmaktadır. Panoların bittiği yerde ağaçtan bir kuşak ve bunun üzerinde kalan tavan silmesi bitkisel motiflerle süslüdür (Foto. 155). Sundurmadaki ahşap direklerin başlıkları kıvrık dal ve çiçek motiflerle süslüdür.

2)- İç Süsleme:

Türbe'nin iç süslemesi yoktur.

B- Kullanılan Malzeme, Teknik ve Renk:

Türbe'de yapı malzemesi olarak moloz-taş kullanılmıştır. Duvar yüzeylerindeki sıva tabakasında ise, kireç, kum, keçi yünü, kazeyin ve mineral renkler kullanılmıştır.

Türbe'nin sundurma bölümünün duvar resimlerinde seko tekniği kullanılmıştır. Duvar resimlerinde renk olarak; mavi, sarı, toprak rengi ve yeşil renkler hakimdir.

Görüldüğü üzere, Sersem Ali Baba Türbe'sinin sundurma kısmında, gerek malzeme, gerekse teknik ve renk olarak, Kalkandelen'deki Alaca Camii'nin özellikleriyle benzerlik göstermektedir. ¹⁵

Kalkandelen Alaca Camii ile Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Bektaşî Tekke'sindeki duvar resimlerinde, kullanılan malzeme, teknik ve renk yönünden bağ kurulması her iki yapının onarımını gerçekleştiren Recap Paşa'nın aynı usta veya ustalara yaptırmasıyla izah edilebilir.

C- Motif, Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Duvar süslemelerinde manzara resimleri yoktur.

2)-Geometrik Figür:

Sundurmanın ön duvar yüzeyleri dokuz sıra dikdörtgen panoya ayrılmıştır. Dikdörtgen panolar önce eşkenar dörtgene ayrılmış, üçgenlerde kalan boşluklara yerleştirilmiştir. Köşelerde kalan üçgenlerde çemberin içine alınmış gökyüzü yıldızları bulunmaktadır. Ortadaki büyük üçgen içinde ise, tekrar bir çember bordürü içine yıldız motifi yerleştirilmiştir. Üçgenlerin yerleştirildiği bu dikdörtgen panolar bir kırmızı bir mavi olarak bütün duvar yüzeyini kuşatmaktadır.

2)- Bitkisel Motifler:

Dikdörtgen panoların üzerinde ahşap bir silme yerleştirilmiş ve tavanla bunun arasında kalam boşluğa çiçek motifleri konulmuştur. Sundurmanın ahşap sütun başlıklarında kıvrık dallar ve çiçek motifleri hakimdir.

D- Süsleme Hakkında Tarihi Bilgi

1)-Tarihi:

Türbe önündeki sundurma duvar süslemeleri tekke'nin diğer yapılarında gerçekleştirilen süslemelerle aynı tarihe yani 1813 yılına rastlamaktadır. ¹³ Türbe'nin duvar süslemeleri, tekke'deki diğer yapıların duvar süslemeleriyle ve Alaca Camii süslemeleriyle malzeme, teknik ve renk itibariyle benzerlik gözlenmesi bakımından bir önceki görüşü doğrulamaktadır.

2)-Yaptıran:

Tekke'deki yapıların duvar süslemeleri, Kalkandelen idarecisi Recep Paşa tarafından yaptırılmıştır. ¹⁴

3)-Yapan:

Tekke'deki yapıların süslemeleri, Alaca Camii'ndeki süslemelerle benzerlik göstermesi aynı ustanın elinden geçmiş olduğu kanısını uyandırmaktadır. Dolayısıyla buranın süslemesini gerçekleştiren ustalarında, Korça ve Berat atelyelerinde yetişen sanatçıların olduğu kanaatindeyiz.

Notlar:

- 1- Bilmenoğlu, N., Kalkandelen, Kalkandelenliler Yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği Bülteni. İstanbul,1975, (s.45).
- 2- Ergun,Saadettin Nuzhet., Bektaşî Şairleri, İstanbul,1930 (s.37).
- 3- Tomovski, K.-Palikruşeva,G., XVIII i XIX vek Tekinja vo Makedonija, (II. Türk Sanat Kongresinden ayrı basım). Napoli, 1965, (s.9).
- 4- İbrahimi, M. "Kalkandelen'deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi" Basılmamış Mezuniyet Tezi. A.Ü.İlahiyat Fakültesi, Ankara,1983,(s.50-60)'e kadar vakfiyenin açıklaması yapılmıştır.
- 5- Nikolovski, A.-Balabanov,K.-Kornakov,D., Spomenici na Kulturata na Makedonija, Skopje,1980 (s.211).
- 6- Hasluck, F.W., Bektaşî Tetkikleri. (Çev. Ragıb Hulusi), İstanbul, 1928 (s.28).
- 7- Tomovski, K.-Palikruşeva,G., a.g.e., (s.11).
- 8- Ergun, S. N., a.g.e., (s. 38).
- 9- Oy, Aydın, Kalkandelen'deki Harabati Baba Bektaşî Tekkesi, "Çevren", Yıl: VII, No: 4, Priştine, 1980, (s.23).
- 10- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., a.g.e. (s.8).
- 11- Nikolovski,A.-Balabanov,K.-Kornakov,D., a.g.e., (s.210).
- 12- Ergun, S.N., a.g.e., (s.35).
- 13- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., a.g.e., (s.8).
- 14- Zdravkoviç, İ., İzbor Grace za Prouçavanje Spomenika İslamske Arhitekture u Jugoslaviji, Beograd,1964, (s.95).

Örnek : 9
 Eserin Adı : Harabati Baba Türbesi
 Fotograf No: : 156 - 158
 Çizim : Yoktur
 İnceleme Tarihi : 1988 - 1989
 Eserin Yeri : Tekke Avlusunun Batısında Mutfak'la Mescit Arasında Bulunmaktadır.

I - Yapının Tanımı

A- Yapının Mimarisi İle İlgili Bilgiler:

Tek katlı, iki oda ve "L" şeklinde bir sofaya sahip olan dikdörtgen yapı, kırma çatıyla örtülüdür. Odalardan büyük olanında Harabati Baba'dan sonra tekke'de emeği geçen on dervişin ve Fatıma Hanım'ın kabri bulunmaktadır. Küçük odada ise Recep Paşa'nın lahiti yer almaktadır. "L" şeklinde olan sofanın ön tarafında demir parmaklıklar içine alınmış Harabati Baba'nın Türbe'si bulunmaktadır. Bu türbe bir lahitten ibarettir. Sofanın yan tarafından ise yapıdaki iki odaya giriş sağlanmaktadır (Foto. 156).

B- Kitabeler:

Harabati Baba'nın kabir taşında şu kitabe bulunmaktadır:

المرحوم المغفور السعيد الشهيد خراباتي بابا - روحيجون الفاتحه

- ۱۱۹۴ -

Okunuşu:

El-merhum el-magfûr es-Said eş-Şehid Harabâtî Baba ruhiçûn
 el-Fatiha -1194-

Demir parmaklıklarla çevrili sofa içinde bulunan türbenin duvar yüzeylerinde panolar içerisinde Bektaşî şiiirlerinden şu beyitlere yer verilmiştir. ¹

Nefes:

بحری ہمتدی محمد ابر احساندی علی
فخری علمدی محمد شاہ مردانندی علی

مہر حکمتدی محمد ماہ عرفانندی علی
جوہر جانندی محمد نور ایمانندی علی

دوشدی حسین اتندن صحرائی کربلائیہ
جبریل کیت خبر ویر سلطان انبیایہ

شمع محراب اما متدی حسین کربلا
نا زنین رب عزتدی حسین کربلا
منبر افروز خطا بتدی حسین کربلا
سید شبان جنتدر حسین کربلا
زرزو حقی

- ۱۳۲۸ -

Okunuşu:

Bahri himmetti Muhammed ebri ihsandı Âli
Fahri ilimdi Muhammed Şah merdandı Âli
Mehr-i hikmetdi Muhammed mahi irfând-ı Âli
Cevher-i Cândı Muhammed nur-i İmamdı Âli
Düştü Hüseyin Atından sahrayı Kerbelâya
Cibril git haber ver sultan-ı Enbiyaya
Şem-i mihrap imametdi Hüseyin Kerbelâ
Nazemin rebbi izzetti Hüseyin Kerbelâ
Minberin efrûz hitabetdi Hüseyin-i Kerbelâ
Seyyidi şabân Cennetdir Hüseyin-i Kerbelâ

Zerzu Hakkı - 1328

C- Banisi:

Harabati Baba Türbe'sinin Recep Paşa'ya ait olması gerekir.² Türbe'nin bulunduğu yapıda kızı Fatıma'nın H.1194/1780 ölüm tarihli ve kendisinin tek başına bir odada H.1238/1822 tarihli mezar taşının bulunması türbenin Recep Paşa'ya ait olması ihtimalini doğrulamaktadır. Bir de, türbedeki yazı ve süslemelerin H.1228/1813 yılında yapılmış olması, Recep Paşa'nın bu dönemde hayatta olduğunun bir kanıtı sayılmaktadır.

D- Ustası:

Tekke'nin inşaatında çalışan Debre ustaları olması muhtemeldir.³

E- Vakfiyesi:

Tekke'nin Recep Paşa döneminde H.1230/1814-15 tarihli yazılmış bir vakfiyesi vardır.⁴ Vakfiye altı adet varaktan ibarettir. Vakfiye'de tekkenin vakıflarını saydıktan sonra burada görev yapan Şeyh, derviş ve hizmet personeline verilen ücretler üzerinde durulmaktadır.

F- Tamir ve Tecdit Durumu:

Türbe'nin geçirdiği onarımlar hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Tekke'nin diğer yapılarında görülen onarımlar dikkate alınacak olursa,⁵ bu yapının da belli bir onarım safhasından geçmiş olması gerekmektedir. Türbe'nin aslı halini bilemediğimiz için gerçekleştirilen tamir ve tecditleri tespit etmek çok zordur. 1968 yılında bilinen onarımda çatısının ve süslemelerinin tazelandığı kayıtlıdır.⁶

II - Eserin Süsleme Programı

A- Süslemenin Yeri ve Tanımı

1)-Dış Süsleme:

Türbe'nin bulunduğu sofanın ön duvar yüzeyinde pencere hizasına, yani süpürgeliğe kadar mermer taklidi süsleme yapılmıştır. Pencere kanatlarının her iki yanında panolar içerisinde yapı resimleri bulunmaktadır. Pencere kanadının sağ tarafındaki pano içinde Agra'daki "Taç-Mahal" türbesi görülmektedir (Foto. 157). Taç Mahal'in korunması için gereken karakteristik öğeler işlenmiştir. O halde yanındaki yapılarda belirlenebilir.

Sol taraftaki panoda ise, İstanbul "Sultan Ahmet Camii" ve İbrahim Paşa Sarayı önündeki Hipodrum (At Meydanı) ve burmalı dikili taşlar belirtilmiştir. Bahçe içinde kümbet gibi bir yapı vardır.

Panoların üst kısımlarında mermer taklidinden bir bordür bulunmaktadır.

Manzara bulunan panoların ve pencere kafesinin üst kısımlarında dikdörtgen panolar içerisinde Bektaşî Nefesleri yazılmıştır.

2)-İç Süsleme:

Yoktur.

B- Kullanılan Malzeme, Teknik ve Renk:

Harabati Baba Türbesi'nin duvar resimlerinde kullanılan malzeme ve teknik, Kalkandelen Alaca Camii'nde kullanılanla benzerlik göstermektedir. ⁷

Malzeme olarak; birinci sıva tabakasında kireç, kum ve keçi yünü kullanılmıştır. İkinci sıva tabakasında alçı, kireç, kazein, döğül-müş taş ve tabii minarellerden oluşan renkler kullanılmıştır. ⁸

Duvar yüzeylerinin sıva tabakalarında kullanılan bu malzeme

kuruduktan sonra, üzerine alkâli ortama dayanıklı tabii minerallerden oluşan renklerle manzara resimleri çizilmiştir. Duvar resimlerinde kullanılan bu tekniğe fresko-seko tekniği denilmektedir. Türbedeki duvar süslemelerinde renk olarak; yeşil, sarı, gri, kahverengi ve toprak rengi kullanılmıştır.

C- Motif, Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Manzara resimlerinde derinlik ve çizgi minyatür tarzına uygun bir şekildedir. Taç Mahal'in çizildiği panoda, minarelerdeki tuğla işçilikleri ince çizgilerle belirtilmeye çalışılmıştır. Manzara resmine derinlik, arkada gri ve kırmızı bir gök yüzü çizilerek verilmiştir. Taç Mahal'in ön kısmında fıskıyeli bir şadırvan, etrafı fayansla döşenmiştir.

Sultan Ahmet Camii'nin bulunduğu panoda ise perspektif bir önceki panoya göre daha da zayıftır. Minyatür havası esen bu manzara resimlerinde (Foto. 158), minarelerin şerefeleri minare gövdesine göre çok geniş tutulmuştur. Cami avlusundaki ağaçlar perspektifi kuvvetlendirirler.

2)-Bitkisel Motifler:

Kareler şeklinde çizilmiş taşlar Atmeydanı'nı belirler. Nefeslerin yazılmış olduğu panolar arasında çerçeve olarak palmet motifleri bulunmaktadır.

D- Süsleme Hakkında Tarihi Bilgi:

1)-Tarihi:

Nefes kitabelerinde belirtilen H.1228/M.1813-14 tarihi süslemeler içinde düşünülmektedir.

2)-Yaptıran:

Türbe'nin süslemeleri, Kalkandelen'in ileri gelen idarecilerinden Recep Paşa tarafından yaptırılmıştır.

3)-Yapan:

Türbe'nin duvar resimlerinde ve nefeslerin yazılmış olduğu panoda "Zerzu Hakkı" imzası bulunmaktadır. Sanatkârın bir Osmanlı ustası olduğu resimlerin muhtevası ile, işlenmiş tekniği ile de belli olmaktadır.

Notlar:

- 1- Türbede yazılan "Bektaşî Nefesleri" ilk olarak yayınlanmaktadır.
- 2- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., XVIII i XIX vek Tekinya vo Makedonija (II. Türk Sanatı Kongresinden ayrı basım), Napoli,1965 (s. 12).
- 3- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., a.g.e., (s. 13).
- 4- İbrahimi, M., "Kalkandelen'deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi". Basılmamış mezuniyet tezi. A.Ü.İlahiyat Fakültesi. Ankara,1983'de vakfiye aslının fotokopisi, transkripsiyonu ve açıklaması verilmiştir.
- 5- Nikolovski,K.-Balabonov,K.-Kornakov,D., Spomenici Na Kulturata na Makedonija, Skopje,1980, (s.210).
- 6- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., a.g.e., (s.13).
- 7- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., a.g.e., (s.12),
- 8- Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü Laboratuvarında Vasil Trojkovski tarafından analiz yapılmıştır.

Örnek : 10
 Eserin Adı : Harabati Baba Bektaşı Tekkesi'nde Fatıma Evi-
 Recep Paşa Harem Dairesi
 Fotograf No : 159 - 162
 Çizim : Yoktur
 İnceleme Tarihi : 1988 - 1989
 Eserin Yeri : Tekke Avlusunun Kuzey Batısında Yer almaktadır.

I - Yapının Tanıtımı

A- Yapının Mimarisi İle İlgili Bilgiler :

İki katlı kırma çatıyla örtülmüş olan bu yapının üst katına dışardan ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır (Foto. 159). Yapının, başlangıçta Recep Paşa'nın hasta olan kızı Fatıma'ya ait olduğu, ancak Fatıma'nın 1780 tarihinde ölümüyle, Recep Paşa tarafından Harem Dairesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹ Yapının moloz-taşla yapılmış birinci katına doğu tarafından giriş sağlanmaktadır. Alt katın kuzey ve güney tarafında birer küçük pencere bulunmaktadır. Harem Dairesinin üst katı ahşaptandır. Üst kat, ışığını çatı altında yerleştirilmiş yuvarlak pencerelerden almaktadır (Foto. 160). Bu yapı tek bir mekandan ibarettir.

B- Kitabeler:

Yapı herhangi bir kitabeye sahip değildir.

C- Banisi:

Yapının, Recep Paşa'nın kızı Fatıma'ya ve daha sonra kendi Harem Dairesi olarak kullanıldığı söylentisine göre banisi Recep Paşa sayılmaktadır. Bani kitabesi yoktur.

D- Ustası:

Tekke'deki yapıların inşaatında Debrelî ustaların çalıştırıldığı söylenmektedir. ²

E- Vakfiyesi:

H.1230/1815 Tekke vakfiyesinde bu yapıdan da söz edilmektedir. ³

F- Eserin Tamir ve Tecdit Durumu:

Yapının geçirmiş olabileceği onarımlar hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, duvar köşelerinde değişik renk ve boydaki taşların kullanılışı, yapının bir onarım geçirmiş olması ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim, çatı altındaki duvar süslemeleri Tekke'nin 1813 yılında bir tamir gördüğünün delili sayılır. ⁴ Tekke'nin 1968 yılındaki onarımda, yapının neresinin tamir edildiği pek bilinmemektedir. İkinci katındaki ahşap üzerine boyanmış mor rengin geç dönemlere ait olması gerekmektedir.

II - Eserin Süsleme Programı

A- Süslemenin Yeri ve Tanımı

1)-Dış Süsleme:

Yapının, doğu-kuzey-güney taraflarının saçak altında dolayan bir bordür dikkati çekmektedir. Bordürün bulunduğu hizada olduğu üç, kuzeyde iki olmak üzere beş yuvarlak pencere bulunmaktadır. Yuvarlak pencerelerin arası kıvrık dal ve çiçek motifleri ile tekrar edilmiştir (F oto. 161). Dışardan merdivenlerle çıkılan üst kattaki giriş kapısının hemen üzerinde selvi ağaçları arasına oturmuş ve pençelerini öne doğru uzatmış, bir arslan figürü bulunmaktadır. Arslan, Bektaşî tarikatında Hz. Ali'yi sembolleştirir ve yapının korunma ehemmiyetinin senbolü sayılmaktadır (Foto. 162).

2)-İç Süsleme:

Yapının içerisine girilmediğinden, iç süslemesi hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

B- Kullanılan Malzeme, Teknik ve Renk:

Yapının duvar süslemelerinde kullanılan malzeme, teknik ve renk, Tekke'deki türbelerin süslemelerinde kullanılanların aynısıdır.

C- Motif, Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

1)-Manzara:

Manzara resmi yoktur.

2)-Bitkisel Motifler:

Yuvarlak pencereler arası pano içinde yerleştirilmiş bitkisel süslemelerde, vazo içinde çiçekler ve bunun çevreleyen dal kıvrımları bulunmaktadır. Pencerelerin etrafını yaprak motifleri çevrelemektedir.

3)-Hayvan Figürü:

Kapı üzerinde bulunan arslan figüründe sanatçının vermeye çalıştığı perspektif pek mükemmel sayılmamaktadır. Arslan'ın başı boyuna göre çok büyük tutulmuştur. Kulak ve gözleri insan figürüne yakın bir şekilde resmedilmiştir.

D- Süsleme Hakkında Tarihi Bilgi

1)-Tarihi:

Bu yapıda süslemelerin yapıldığı tarih, tekke'deki türbelerin duvar süslemeleriyle aynı tarihe yani 1813'e rastlamaktadır.

2)-Yaptıran:

Tekke'deki yapıların duvar süslemeleri Recep Paşa tarafından yaptırılmıştır.

3)-Yapan:

Tekke'deki yapıların duvar süslemelerinde, Kalkandelen Alaca Camii duvar süslemelerine gerek tarih, gerekse teknik, renk ve malzeme olarak benzerlik göstermesi, aynı usta tarafından gerçekleştirildiğinin bir delili sayılmaktadır.

Notlar:

- 1- Zdravkoviç, İ., İzbor Grace za Proucavanje Spomenika İslamske Arhitekture u Jugoslaviji, Beograd,1964 (s.102).
- 2- Harem Dairesi veya Fatıma Evi'nin çatı altı yer alan duvar süslemeleri, Tekke'deki diğer yapı örneklerinde ve Alaca Camii duvar süslemeleriyle teknik olarak benzerlik göstermektedir.
- 3- İbrahimi, M., Kalkandelen'deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşi Tekkesi, basılmamış mezuniyet tezi. A.Ü.İlahiyat Fakültesi, Ankara,1983, Vakfiyenin fotokopisi ve açıklaması verilmiştir.
- 4- Tomovski,K.-Palikruşeva,G., XVIII i XIX vek Tekinja vo Makedonija (II. Türk Sanatı Kongresinde sunulan Bildiriden ayrı basım), Napoli,1965, (s. 11).

III. BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

DEĞERLENDİRME

Makedonya'da camiler üzerine yaptığımız incelemede yalnız on örnekte duvar süslemeleri-duvar resmi karşımıza çıkmaktadır. Üsküp'te bulunan II. Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii; Kalkandelen'deki Alaca Camii; Manastır'da bulunan Yeni (Kadı Mahmut Efendi) Camii, İshak Çelebi (İshakiye) Camii, Haydar Kadı Camii ve Tetova'daki Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Bektaşî tekkesindeki yapılar şeklinde sıralanabilecek bu eserlerin gösterdiği özellikleri gözlem fişlerinden yola çıkarak hazırladığımız tablolara bakarak şöyle değerlendirebiliriz; bu örneklerin birbiriyle ve başka örneklerle gösterdikleri benzerlikler kısaca şöyle özetlenebilir:

A- Makedonya'daki Duvar Süslemelerinin Tablolar
Doğrultusunda Dökümü

Makedonya'daki dini mimaride görülen duvar süslemelerinin dökümü gözlem fişleri aracılığı ile elde edilen tablolar doğrultusunda başlıca sekiz anabашlık altında toplanabilir. Bu başlıklar: Yapıların süslenen mimari elemanları, kullanılan malzeme, uygulanan teknik, işlenilen konular, seçilen renkler, eserleri yapan sanatçı ve ustalar, eserlerin onarım durumu ve eserlerin kitabeleri ve inşa tarihleri.(Bkz. s. 147-154)

1- Yapıların Süslenen Mimari Elemanları

Duvar süslemeleri -duvar resimleri, yapıların mimari öğelerine göre şu dağılımı göstermektedir:

Bir örnekte (bkz. İsa Bey Camii) tromp; iki örnekte (bkz. İsa Bey Camii, Alaca Camii) kapı alınlığı; iki örnekte daha ise (Bkz. II. Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii) kemer yüzeyleri duvar süslemeleriyle bezenmiştir. Dört örnekte ise kubbe kasnağı ve kubbe göbeği (bkz. İsa Bey, Mustafa Paşa, Alaca, İshakiye Camileri); dört örnekte daha ise (bkz. Mustafa Paşa, İshakiye, Haydar Kadı, Yeni Cami) pantantifler duvar süslemeleriyle dekore edilmiştir. Beş örneğin ise (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Mustafa Paşa, İshakiye, Alaca Camii) son cemaat yerinde; altı örneğinde (bkz. II. Sultan Murat, Mustafa Paşa, Alaca Camii ve Tekke'deki üç yapı örneğinde) dış süslemesinde pencere alınlığında ve mihrap'ta duvar süslemeleri yer almaktadır. Yedi örnekte tavan altı silmeler, pencere kanarları, kuzey duvarı, güney duvarı, doğu duvarı ve batı duvarı gibi yapı öğelerinde (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Mustafa Paşa, Alaca, İshakiye, Haydar Kadı, Yeni Camii) duvar süslemeleri kullanılmıştır.

2- Kullanılan Malzemeler

Camilerin duvar süslemelerinde malzeme olarak bir örnekte Tempera ve inek sütü (bkz. II. Sultan Murat Camii); iki örnekte Yumurta sarısı (bkz. II. Sultan Murat, Alaca Camii); dört örnekte Tutkal (bkz. II. Sultan Murat, İshakiye, Haydar Kadı, Yeni Camii) kullanılmıştır. Beş örnekte ise, endüstri boya (bkz. Alaca Camii, Tekke'deki üç yapı örneği ve Mustafa Paşa Camii'nin onarım sırasında yapılmış duvar süslemeleri) bulunmaktadır.

Sekiz örnekte Kazein ve talaş (bkz. II. Sultan Murat, Mustafa Paşa, Alaca, Haydar Kadı, Yeni Camii ve Tekke'deki üç yapı örneğinde) kullanılmıştır. İncelenen on örnekten bir örnek hariç (bkz. İsa Bey Camii) hepsinde kireç ve kazein malzeme olarak yer almaktadır.

3- Uygulanan Teknikler

Makedonya'daki Camilerin duvar süslemelerinde dört tekniğin uygulandığı görülmektedir. Fresko tekniği (bkz. Mustafa Paşa Camii) pantantiflerinde; yağlı boya tekniği tek bir örnekte (bkz. İsa Bey Camii) kullanılmıştır. Kalem işi tekniği üç örnekte (bkz. İshakiye Camii, Yeni Cami, Haydar Kadı Camii), kalan beş örnekte ise, (bkz. II. Sultan Murat, Alaca Camii ve Tekke'deki üç yapı örneğinde) seko tekniği kullanılmıştır.

Bu tekniklerin laboratuvar analizleri ve yapılaş biçimleri kısaca şöyle özetlenebilir:

Fresko-Bouno tekniği Üsküp-Mustafa Paşa Camii pandantiflerinde görülmektedir. ¹ Yaş siva tabakası üzerine gerçekleştirilen bu teknik üç safhadan oluşmaktadır.

Birinci Safha:

Kaba Siva Tabakası

D uvar yüzeyine ilk olarak kaba bir siva tabakası sürülür. Bu safhada doldurucu ve yapıştırıcı özelliğini taşıyan iki çeşit malzeme bulunmaktadır. Doldurucu özelliğini taşıyan malzemeler arasında iri kum ve döğülmüş tuğla vardır. Yapıştırıcı özelliğini taşıyan malzemelerden ise, kireç ve kazein kullanılmaktadır. Bu siva tabakası rölyef derinliklerini elde etmek için 3-5 cm. kalınlığındadır.

İkinci Safha

Fresko Sıva Tabakası

Duvar sıva tabakasının ikinci merhalesi sayılan fresko malzemesinde, doldurucu, bağlayıcı ve yapıştırıcı özelliğini taşıyan üç çeşit malzeme kullanılmaktadır. Doldurucu özelliğini taşıyan malzeme olarak dövülmüş taş, bağlayıcı malzeme olarak küçüklü taş, yapıştırıcı malzeme olarak da yine kireç bulunmaktadır. İkinci sıva tabakası 5-7 mm. kalınlığındadır.

Üçüncü Sıva Tabakası

Renk-Resim Tabakası

Sıva tabakasının son safhasında, malzeme olarak tabii minerallerden oluşan renkler ve kazein kullanılmaktadır. Bu safhada duvar resmi üzerine istenilen motifler ve renkler verilmektedir. İşlenen motiflere derinlik verilmesiyle alttaki sıva tabakalarında farklı renklerde kullanılan zeminler ortaya çıkmasıyla, çizilen motiflere değişik renklerde bir görünüm kazandırmaktadır.

Makedonya'daki Türk-İslâm eserlerinde tek bir camide kullanılmış olan bu teknik 15. yüzyılın sonu veya 16. yüzyılın başlarında gerçekleştirildiği söylenmektedir.²

Fresko tekniğinin de iki çeşidi vardır; birincisi Roma, ikincisi de Bizans-İstanbul atölyelerinde kullanılanıdır. Roma üsûlü fresko tekniğinde duvardaki sıva tabakalarından faydalanılmadan resmedilmektedir. Buna karşılık Bizans-İstanbul üsûlü fresko tekniğinde ise, sıva tabakalarından faydalanılarak resmedilmektedir.³ Mustafa Paşa Camii'nin pandantiflerinde kullanılan fresko tekniği de, Bizans-İstanbul resim atölyelerinde çalışan fresko tekniğiyle benzerlik göstermektedir.⁴ Dolayısıyla Mustafa Paşa Camii'nde

fresko tekniğiyle çalışan sanatçıların, Bizans-İstanbul resim atölyelerinde yetişen sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Üsküp, Mustafa Paşa Camii pendentiflerinde kullanılan teknik ve desen özelliklerini bazı sanat tarihçiler ⁵ tarafından "malakâri" olarak değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Ancak Türk eserlerinde kullanılan malakâri tekniğinin yapılaş tarzına açıklık getirilmediği için Bizans-İstanbul fresko tekniği özellikleriyle benzerlik gösterip göstermediğini saptamak şu anda imkânsız gibi görünmektedir. Malakâri tekniği, Bizans özelliklerine sahip fresko tekniğinin karşılığı mıdır ? yoksa farklı bir teknik midir ? bu konuda ileride yapılacak yeni çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde aydınlanacağı kanaatindeyiz.

Duvar resimlerini incelediğimiz eserler arasında, seko tekniği Üsküp Sultan Murat Camii, Mustafa Paşa Camii'nin duvar resimleri, Kalkandelen (Tetova) Alaca Camii ve Harabâti Baba (Sersem Ali Baba) Bektâşi Tekkesi'nde bulunan yapılarda kullanılmıştır.

Makedonya'da 18. ve 19. yüzyılda gerek İslâm mimarisinin, gerekse Hristiyan mimarisinin duvar resimlerinde seko tekniği yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Seko tekniğinin hazırlanış şekli ve gerçekleştirmedeki merhaleler, fresko tekniğine benzemektedir. Ancak, buradaki fark, duvar resminin kurumuş sıva üzerine yapılmış olmasıdır.

Seko tekniğiyle yapılmış duvar resimleri de üç safhadan gerçekleşmektedir.

Birinci Safha

Kaba Sıva Tabakası

Duvar üzerine gerçekleştirilen bu ilk sıva tabakasında

malzeme olarak; iri kum, kireç ve kazein kullanılmaktadır. Duvar yüzeyindeki kabalıkları örten bu sıva tabakası, kuruduktan sonra, resime düz bir zemin hazırlamak için ikinci bir sıva tabakasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İkinci Safha

Seko Sıva Tabakası

Birinci sıva tabakasında görülen kabalıklar, burada düzeltmeye çalışılmaktadır. Bu sıva tabakasında malzeme olarak, küçük kum, kireç, alçı, talaş veya bazen dış duvar yüzeylerinde olduğu gibi keçi yünü kullanılmaktadır.

Üçüncü Safha

Renk-Resim Tabakası

Duvar resminin son merhalesi sayılan bu sıva tabakasında, çizilecek resmin ihtiyacına veya isteğine göre, değişik renk türleri ve birçok malzeme çeşidi kullanma olanağı vardır.

Bu sıva tabakasında renk çeşitlerinden tempera kullanılmaktadır. Malzeme olarak da kireç suyu, inek sütü, kazein, tutkal veya bazen yumurta sarısı görülmektedir.

Makedonya'da Türk-İslâm mimarisi eserlerinde, kalem işi tekniğinin duvar resimlerinde kullanılan eserler, arasında: Manastır İshakiye Camii, Mahmut Kadı Camii (Yeni Cami) ve Haydar Kadı Camii sayılabilir.

Kuru sıva üzerine gerçekleştirilen bu teknik, resime hazırlanmış sağlam ve düz bir zemine sahip sıva tabakasına ince fırça ince fırça tuşları atmakla gerçekleştirilmektedir.

Osmanlı dönemi eserlerinde yaygın bir şekilde kullanılan bu teknik, daha çok sivil (ev) mimarisinde görülmektedir.

Kalem işi teknigiyle yapılmış duvar süslemelerinde konu olarak daha çok, bitkisel motifler ve manzara resimleri seçilmiştir. Duvar resimlerinde derinliği elde etmek için renklerin koyu ve açık tonlarından faydalanılarak verilmeye çalışılmıştır.

Manastır-Yeni Camii'ndeki duvar süslemeleri kalem işi tekniğinin en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Makedonya'da, İslam mimarisinde kalem işi tekniği 18. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl arasında kullanılmıştır.

Yağlı boya tekniği, gelişmiş güzel bir çok mimari eserde kullanılmasına rağmen katalogumuzda sadece en iyi bir şekilde uygulanan Üsküp İsa Bey Camii'ne yer verilmiştir. Bunun yanında katalogda yer verilmeyen Üsküp Yahya Paşa Camii duvar süslemelerindeki mermer taklitleri ve Kırçova'daki Halveti Tekke Camisinin mihrap nişinde kullanılan perde taklidini de sayabiliriz.

Duvar süslemesinde yağlı boya tekniğinin kullanılışı çok geç dönemlere aittir. Üsküp-İsa Bey Camii'nde kullanılan yağlı boya tekniği, Üsküp'ün 1963 de geçirdiği depremde sonraki yıllara aittir. Kullanılan yağlı boya tekniği de daha önce seko tekniğiyle yapılmış duvar süslemelerini taklit etmekle yetinilmiştir.

İsa Bey Camii'nin duvar resimlerinde kullanılan yağlı boya tekniği, Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü'nde çalışan profesyonel sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği için ustaca bir görünüm arz etmektedir. Diğer camilerin duvar süslemelerinde kullanılan yağlı boya tekniği gelişmiş güzel amatörlerce yapılmıştır.

4- İşlenen Konular

Makedonya'da duvar süslemelerinde işlenen konuları altı ana grupta toplamak mümkündür. Bitkisel bezemeler, nesneli bezemeler, figürlü bezemeler, yazılı bezemeler, natüramür ve

manzara resimleri. Bitkisel bezemelerden çiçek, gül, palmet, yaprak, kıvrık dal, ağaç, selvi, kavak, rozet, meyva motifleri kullanılmıştır. Selvi ağaç veya kavak motifi dört örnekte (bkz.II.Sultan Murat camii,Alaca camii,İshakiye camii,Sersem Ali Baba türbesi İle Harabâti Baba türbesi);kıvrık dallar ve rozetler altı örnekte (bkz.II.Sultan Murat ,İsa bey,Mustafa Paşa,Haydar Kadı,Yeni cami ve Tekke'nin Harem Dairesi); yaprak motifi yedi örnekte (bkz.II.Sultan Murat, İsa Bey,Mustafa paşa,Alaca, İshakiye,Haydar Kadı,Yeni cami) kullanılmıştır.

Duvar süslemelerinde nesneli bezeme olarak:şamdan,perde,kandil,ev,saray,köşk,cami,türbe,gemi,köprü,kule v.b.gibi objeler görülmektedir.

Şamdan üç örnekte (İsa Bey Camii, İshakiye ve Alaca Camii), perde üç örnekte (bkz. Alaca Camii, İsa Bey, II. Sultan Murat Camii); kandil ise iki örnekte (bkz. Mustafa Paşa, İshakiye Camii); kule, gemi ve köprü yalnız Alaca Camii'nde; mescit, cami ve ev mimarisi ise üç örnekte (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Alaca Camii) vardır. Duvar süslemelerinde matürmort örneklerinden sepette çiçek, vazoda çiçek, vazoda meyva motifleri iki örnekte (bkz. Alaca, İsa Bey Camii) karşımıza çıkmaktadır. Figürlü bezemeden rumi (bkz. Mustafa Paşa, Haydar Kadı Camii); arslan (bkz. Harem Dairesi) figürü dikkati çekmektedir.

Kozmik bezemeden yıldız motifi (bkz. Alaca ve Yeni Camii, II. Sultan Murat Camii tavanı) kullanılmıştır. Duvar süslemelerinde geometrik bezeme olarak üçgen, yıldız, zincir biçimleri dört örnekte (bkz. II. Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii, Alaca Camii, Sersem Ali Baba Türbesi) bulunmaktadır.

Yazılı bezemelerden sülüs yazı çeşidi üç örnekte, (bkz. II. Sultan Murat Camii, Alaca Camii, Yeni Camii); nesih yazı çeşidi ise iki örnekte (bkz. İsa Bey, Alaca Camii) yer almaktadır.

Manzara resimleri altı örnekte (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Alaca, İshakiye, Yeni Cami, Harabatı Baba Türbesi) bulunmaktadır.

Nonfigüratif mermer taklidi ise üç örnekte (bkz. İsa Bey, II. Sultan Murat ve Alaca Camii) görülmektedir.

5- Seçilen Renkler

Camilerin duvar süslemelerinde seçilen renklerden mor, bir örnekte (bkz. Alaca Camii); pembe iki örnekte (bkz. İsa Bey Camii, Alaca Camii); İshakiye Camii); açık mavi üç örnekte (bkz. İsa Bey, Sersem Ali Baba, Harabatı Baba); koyu yeşil ve gri rengi de üç örnekte (bkz. İsa Bey Camii, Alaca Camii, Yeni Camii) kullanılmıştır. Portakal rengi dört örnekte (bkz. Alaca, İshakiye, Harabatı Baba Türbesi, Harem Dairesi); Kiremit rengi ve beyaz beş örnekte (bkz. II. Sultan Murat, Mustafa Paşa, Alaca, Haydar Kadı, Harabatı Baba Türbesi); siyah altı örnekte (bkz. İsa Bey, İshakiye, Yeni Camii Haydar Kadı Camii, Harabâti Baba Türbesi, Harem Dairesi); sarı ve kahverengi ise yedi örnekte (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Alaca, İshakiye, Tekke'deki üç örnek yapıda); mavi sekiz örnekte (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, İshakiye, Yeni Cami, Tekke'deki üç yapı örneği ve Mustafa Paşa Camii ikinci sıva tabakası); ve en çok kullanılan kırmızı ile yeşil rengi de; Haydar Kadı Camii hariç geriye kalan dokuz örnekte kullanılmıştır.

6- Eserleri Yapan Sanatçı ve Ustalar

Makedonya'daki duvar resimlerinde çalışan sanatçıların isimleri hakkında çok az bir bilgiye sahibiz. Duvar resimlerinde sanatçının imzası yalnız Harabati Baba Türbe'sinde geçmekle beraber Tekke'deki diğer iki örneğin duvar resimlerinde aynı sanatçının veya "Hakkı Zerzu"nun çalıştığı kanısındayız.

Alaca Camii duvar resimlerinde çalışan sanatçının imzası olmadığı halde Nikola Prinsipi'nin çalıştığı ihtimalinin yanında italyan sanatçıların da çalıştığı tezini savunanlar da vardır.

Bazı cami örneklerinde (bkz. II. Sultan Murat, İsa Bey, Mustafa Paşa) sanatçı imzası olmadığı halde geleneksel Türk resim üslûbu ekolündeki duvar resimleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

İshakiye Camii duvar resimlerinde bir grup sanatçının (Neşat, Mile, ~~İsa~~ ^{İsa Nuri}....) 1959 yılında caminin onarımı sırasında çalıştıklarına dair imzaları vardır. Gereyi kalan örneklerde ise sanatçıların imzaları yoktur.

7- Eserlerin Onarım Durumu

Makedonya'daki camilerin çoğu onarım gördüğü, yapıya ek bir binanın eklendiği veya yeniden inşa edildiği yaptığımız incelemeler sonucu ortaya çıkmıştır. İncelediğimiz on örneğin onarım gördüğü bir örneğin (bkz. Alaca Camii) yeniden inşa edildiği ve dört örneğe (bkz. İshakiye, Yeni Camii, Sersem Ali Baba ve Harabati Baba Türbeleri) ise yeni bir ek bina eklendiği görülmüştür.

8- Eserlerin Kitabeleri ve İnşa Tarihleri

Makedonya'da incelediğimiz camilerin inşa kitabelerine veya yazılı kaynaklara dayanarak ortaya çıkan kronolojik tabloda

II. Sultan Murat Camii 1437-38, İsa Bey Camii 1476, Mustafa Paşa Camii 1492, Alaca Camii inşa tarihi ise 1495,1564 ve 1675 yılları olarak gösterilmektedir. İshakiye Camii 1506-7, Yeni Camii'nin inşaat tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da 16. yüzyıl olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Haydar Kadı Camii 1561-62, Tekke'deki yapıların ise 1780 tarihinde yapıldığı ihtimalleri güçlenmektedir.

Buna göre yapıların çoğu II. Sultan Murat,II. Sultan Mehmet Fatih ve II. Sultan Bayezıt dönemlerinde inşa edilmiştir. Camilerin çoğu Kanûnî Sultan Süleyman, III, Sultan Ahmet ve V. Reşat dönemlerinde onarımdan geçmiştir. Üsküp yapıları ise, 1963 yılında olan şiddetli depremden büyük ölçüde zarar görmüşler ve 1968-1976 yılları arasında Makedonya Eski Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından restorasyona tabi tutulmuşlardır.

B- Makedonya'daki İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler

Makedonya'daki İslâm mimarisinde görülen duvar süslemeleri hem birbirleriyle hem de başka bölgelerde bulunan Türk-İslâm yapılarında görülen duvar süslemeleriyle benzerlikler görülmektedir.

1- Makedonya'daki Dini Mimaride Görülen Duvar Süslemelerinin Birbiriyle Benzerlikleri

Makedonya'da bulunan dini mimariyi bezeyen duvar süslemelerinde bazı paralellikler görülmektedir. Bu paralellikler özetle şöyle sıralanabilir:

a)- Duvar Süslemelerinde Teknik Benzerlikler ve Farklılıklar.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar resimlerinde kullanılan teknikler, yapıldığı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. örneğin 16. yüzyılda yapılmış duvar resminde kullanılan teknikle

20. yüzyıla ait duvar resminde kullanılan teknik farklıdır.

Üsküp-Mustafa Paşa Camii, doğu duvar pendentiflerinde, yapılan sondaj çalışmaları sonucu ortaya çıkan caminin orijinal (16. yüzyıl) duvar süslemeleri fresko tekniğiyle yapılmıştır.⁶ Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar resimlerinde fresko tekniği önceden de belirtildiği gibi Mustafa Paşa Camii'nden başka hiç bir eserde kullanılmamıştır. Duvar süslemelerinde seko tekniği kullanıldığı eserler şunlardır: II. Sultan Murat Camii, Alaca Camii, Harabati Baba Bektaşî Tekke'sindeki yapılar ve Mustafa Paşa Camii'nin ikinci onarım sırasında gerçekleştirilen duvar resimleridir. Bu sayılan eserlerin duvar resimlerinde, her ne kadar seko tekniği kullanılmışsa da seko tekniğinde kullanılan malzemede farklılık görülmektedir. Fakat, sonuçta seko tekniği olduğu görüşü hakimdir.⁷ Makedonya'da Osmanlı dönemi duvar resimlerinde seko tekniği 18. ve 19. yüzyılda kullanılmıştır.

II. Sultan Murat Camii'nin son cemaat yeri mihrap nişlerinde seko tekniğiyle yapılmış duvar süslemeleri, kullanılan malzemesinden anlaşıldığı üzere 18. yüzyıl eseri olmalıdır.⁸ Seko tekniği kullanılan diğer yapılardaki duvar resimleri 19. yüzyıla ait olduğu ihtimali vardır.

Kalem işi tekniğinin kullanıldığı duvar resimlerine örnek olarak, Manastır camilerinden İshakiye Camii, Yeni Cami ve Haydar Kadı Camileri verilebilir. Buradaki duvar süslemeleri ince fırça vuruşlarıyla gerçekleşmiştir. Kalem işi tekniğinin aynı zamanda katalog bölümünde yer almayan ev mimarisinde de yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kalem işi tekniğinin en güzel örneğini Haydar Kadı Camii'nin pencere alınlıklarında gerçekleştirilen rûmi motifleridir.

Duvar resimlerinde yağlıboya tekniği, onarım görmüş eserlerin duvar resimlerinde kullanılmıştır. Birçok onarım görmüş eserde, gelişi güzel kullanılmış olan yağlıboya tekniğinin, önceki duvar süslemelerinden faydalanılarak gerçekleştirilen Üsküp İsa Bey Camii'dir.

b)- Duvar Süslemelerinde Seçilen Renkler Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Makedonya'daki Türk-İslâm mimari eserlerinde, yapılış dönemlerine göre renk ve boya çeşitleri değişmektedir. 16. yüzyıl eseri sayılan Mustafa Paşa Camii'ndeki pendentif süslemelerinde, renk olarak: Toprak kırmızısı, yeşilin tonları, sarı ve beyaz kullanılmıştır. Boya olarak ise, tabii minarallerin pigmentlerinden (özünden) oluşan renkler ve kazein kuklanılmıştır. Tabii minarellerin pigmentlerinden oluşan renkler, alkali ortamda (kireçle karıştığında) rengini kaybetmeyen boya çeşitlerinden seçilmektedir. Bu renkler arasında da sıralanıldığı gibi: Kırmızı, yeşil ve sarı tercih edilmiştir. Bu dönemde mavi renk kullanılmamıştır. Çünkü alkali ortama dayanıklı değildir. Cami duvar süslemelerinin ikinci sıva tabakasında endüstri boya ve tutkal kullanılmıştır. Burada renk olarak mavi gri ve siyah vardır.

II. Sultan Murat Camii'nin duvar resimlerindeki birinci sıva tabakasında, boya çeşitlerinden tempera ve yumurta sarısı kullanılmıştır. Burada da renk olarak toprak kırmızısı, yeşil ve sarı vardır. Duvar resimlerinin ikinci sıva tabakasında ise tempera ve tutkal kullanılmıştır. Bu sıva tabakasında renk olarak yeşil ve beyaz seçilmiştir. Caminin birinci sıva tabakasındaki duvar resimleri 18. yüzyıl eseri olduğu tahmin edilmektedir. ⁹

Kalkandelen, Alaca Camii'ndeki duvar resimleriyle, Tekke'deki duvar resimleri arasında gerek teknik, gerekse kullanılan boya ve renk çeşitleri birbirine benzerlik göstermektedir. Her ikisi de aynı dönem ve aynı sanatçının eseri olduğu söylenmektedir.¹⁰

Her iki örnekte de, boya olarak tempera, yumurta sarısı ve kazein kullanılmıştır. Alaca Camii'nin duvar resimlerinde kullanılan renk çeşitleri, Tekke'deki yapı örneklerinde kullanılan renk çeşitlerinden daha zengindir. Alaca Camii'ndeki renk çeşitlerinin zenginliği, ortaklaşa kullanılan renklerin koyu ve açıklık derecelerinden kaynaklanmaktadır.

Alaca Camii'nde ve Tekke'deki yapılarda renk olarak yeşil, sarı, kırmızı, pembe, kahverengi, siyah ve gri seçilmiştir. Tekke'deki yapı örneklerinde, Alaca Camii duvar süslemelerinden fark bir tek mavi rengin kullanılmış olmasıdır. Alaca Camii ve Tekke'deki yapıların duvar süslemeleri 18. yüzyılın sonu veya 19. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

Manastır örneklerinden, İshakiye Camii ile Yeni Camii'nin duvar süslemelerinde endüstri boya kullanılmıştır. Renk olarak kırmızı, mavi, yeşil, sarı, kahverengi, siyah ve gri vardır. Buna karşılık Manastır, Haydar Kadı Camii'nin duvar süslemelerinde ise, siyah ve gri renk hakimdir.

Üsküp, İsa Bey Camii'nin duvar süslemelerinde yağlıboya malzemesi kullanılmıştır. Renk olarak mavi, yeşilin tonları, kırmızı, siyah ve gri tonları hakimdir.

c)- Duvar Süslemelerindeki Konular Açısından Benzerlik ve Farklılıklar

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar süslemelerinde konu olarak: Bitkisel motifleri, manzaraları, natürmort'ları, figürlü

bezeme ve yazı çeşitlerinin seçildiğini görmekteyiz.

1)- Bitkisel Bezemenin Bulunduğu Eserler

Duvar süslemelerinde bitkisel bezemenin hakim olduğu eserler arasında II. Sultan Murat Camii, İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii, Alaca Camii, İshakiye Camii ve Harabatı Baba Tekke'sinin Harem Dairesi veya Fatıma Evinin çatı altı süslemelerini sayabiliriz.

Bitkisel motiflerin, Cami mimarisinde yer aldığı öğeler arasında: Sütunlar arası kemer alınlıkları, pencere, kapı kenar ve alınlıkları, tavan ve mahfil silmeleri, kubbe kasnak ve göbeğini süslemektedir.

Her ne kadar saydığımız eserler arasında bitkisel motifler kullanılmışsa da yapıldığı dönem ve üslûp özelliklerinden esinlenerek birbirinden büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir.

II. Sultan Murat Camii duvar süslemelerinin birinci sıva tabakasındaki yer alan bitkisel motifler, naturalist olmayan çiçek ve kıvrık dallardan oluşmaktadır. Bazen bir kıvrık dala bazen de rûmi motifine benzeyen bu süslemeler, büyük ölçüde Haydar Kadı Camii duvar süslemeleriyle benzerlik göstermektedir.

Buna karşılık, İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii'nin son sıva tabakasındaki süslemeler ile Tekke yapılarından Harem Dairesi veya Fatıma Evi duvar süslemelerinde yer alan bitkisel motifler II. Sultan Murat Camii'ndeki bitkisel motiflerden daha belirgin ve naturalist bir üslûpla oluşturulmuşlardır. Bitkisel motiflerden yer alan lâle ve gül çiçeğine benzer bezemeler ve dal kıvrımlarında stilizasyona önem verilmemiş ve naturalist biçimler aktarılmıştır. Halbuki II. Sultan Murat Camii duvar süslemelerindeki bitkisel

bezemelerinde aşırı stilizasyon vardır ve bitkilerin cinslerini ayırmak güçtür.

Manastır-İshakiye ve Yeni Cami'nin duvar süslemelerinde yer alan bitkisel motifler ise, tamamen bir çizgi kıvrımlarıyla belirtilmeye çalışılmıştır.

Kalkandelen-Alaca Camii'nin duvar süslemelerinde yer alan bitkisel motifler Batı tarzında Barok üslûbu hakimdir. Duvar süslemelerinde akant yaprakları, çiçek ve dal kıvrımlarının kabalığı dikkat çekmektedir. Makedonya'daki Osmanlı Dönemi duvar resimlerinde barok üslûbunun kullanıldığı en güzel örneklerden sayılmaktadır.

2)- Duvar Süslemelerinde Yer Alan Manzara Resimleri

Makedonya'da Türk-İslâm eserlerinde, manzara resimleri: II. Sultan Murat, İsa Bey, İshakiye, Alaca, Yeni Cami ile Harabatı Baba Türbesini süslemektedir. Ancak bu eserlerde yer alan manzara resimleri, gerek seçilen konu itibariyle, gerekse üslûp ve kompozisyon bakımından birbirinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Burada süslemeden öte duvar resmi sözkonusudur.

II. Sultan Murat Camii'nin portal üzerinde iki ve son cemaat yerinin doğu duvar yüzeyinde bir olmak üzere üç manzara resmi vardır. Manzara resimlerinin her üçünde konu olarak, İstanbul-Cami ve mahallelerinden örnekler seçilmiştir. Manzara resimlerinde kompozisyon ve perspektif gibi özelliklere önem verilmiştir.

Portalın girişe göre, sağ taraftaki manzara resminde: Dört kubbeli revak kısmı bulunan merkezi kubbeli bir cami ve külliyesi bunun etrafında sivil mimariden üç, dört katlı yapılar grubu yer almaktadır. Mimari yapıların arka taraflarına ise, söğüt ağaçları yerleştirilerek derinlik vermeye çalışılmıştır. Manzara resminde

yer alan cami'nin dört minareli ve her minarenin üçer şerefeli oluşu, İstanbul-Süleymaniye veya Edirne-Selimiye Camii gibi büyük ölçüde bir eseri hatırlatmaktadır. Bu manzara resimlerinde de sanatçı perspektif ve derinlik anlayışında önemli ölçüde başarılı sayılmaktadır. Portalin sol tarafındaki manzara resminde ise son cemaat yerinde üç kubbeli olan merkezi kubbeli bir önceki manzara resminden daha küçük ebatla bir camii bulunmaktadır. Burada caminin her iki köşesinde birer minaresi vardır. Cami ile etrafını çevreleyen sivil mimari arasında kapalı örlütü bir türbe yerleştirilmiştir. Konut yapıların beş, altı kat arası gösterilişi dikkat çekicidir. Yapı elemanlarının arka tarafına dağlar ve gökkubbesi gösterilerek derinlik verilmeye çalışılmıştır.

Son cemaat yerinin doğu duvar yüzeyinde, bugün mevcut olmayan manzara resminde cami ile devlet konağı ve benzer bir yapı yerleştirilmiştir. Resimde verilen derinlik ölçüsüne göre arka kısımlarda yerleştirilen cami tek kubbeli ve iki minarelidir. Bu manzara resminin de İstanbul veya Anadolu'dan seçildiği intibahını vermektedir.

İsa Bey Camii portal alınlığını bölen pencerenin iki yanında birer manzara resmi vardır. Her iki manzara resminde de üç kubbeli bir son cemaat yeri ve merkezi kubbeli bir cami bulunmaktadır. Her iki manzara resminde de camiler tek minarelidir. Cami yapılarının yanında Osmanlı mimarisine pek uyum sağlamayan sivil mimari örnekleri yerleştirilmiştir. Bu manzara resimlerinin hayali veya Osmanlı şehir merkezlerinden birinin tasvirlerinden seçildiğini söylemek şu anda çok zordur.

II. Sultan Murat Camii ile İsa Bey Camii'nde yer alan manzara resimlerinde Anadolu'da XIX. yüzyıl resim geleneğine uygun bir şekilde yapılmıştır. 11

Kalkandelen, Alaca Camii'ndeki manzara resimlerinde batı anlayışı tamamen hakim görülmektedir. Burada sanatçının manzara resimlerinde seçtiği konularla İstanbul, Venedik v.b. gibi hayali veya bilemediğimiz yerlerden örnekler seçerek vermeye çalışmıştır. Tavan altı silmesini dolayan manzara resimleri birbirinin devamı gibi köprü, gemi ve kayıklarla bağ kurmaktadır. Manzara resimlerinde yer alan saray, konak ve ev mimarisi yanısıra Batı mimarisi mevcuttur. Resimlerin arka taraflarına ince fırça vuruşlarıyla İslâmi bir hava yaratmak için gereğinden fazla minare çizilmiştir. Fakat cami mimarisinden hiç bir örnek görülmemektedir. Dolayısıyla manzara resimlerinde çizilen minare örnekleri havada (boşlukta) kalır gibidir.

Kubbe göbeğinde yuvarlak yanolar içerisinde yerleştirilen altı manzara resminden ikisinde cami manzarası, diğer kalan dördünde ise tekrar Batı anlayışında sivil mimariden örnekler seçilmiştir.

Caminin kible duvarının sağ köşesinde, Ka'be tasviri vardır. Kâ'be tasviri, diğer manzara resimlerinde görülen perspektif ve derinliğe verilen ehemmiyetten uzak bir anlayışla işlenmiştir.

Alaca Camii'ndeki manzara resimlerinin Floransa ekolünün tesirinde olan, Arnavutluk'taki Korça, Moskopde ve Berat resim atölyelerinde çalışan sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir.¹² Bundan dolayı, camideki manzara resimlerde Kâbe tasviri hariç tamamen Batı anlayışı hakimdir.

Kalkandelen, Harabati Baba Türbesi'nde, bulunan iki manzara resminde ise, birinde Hindistan'ın Agra'daki tac-mahal, diğerinde ise İstanbul'un Sultan Ahmet Camii resim edilmiştir. Burada sanatçının resim anlayışı Alaca'daki Kâbe tasvirine benzemektedir.

Aynı zamanda, manzara resimlerini gerçekleştiren sanatçının "Hakkı Zerzu" veya müslüman olduğunu düşünürsek, burada seçilen konuların mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Türbedeki manzara resimlerinde perspektif anlayışı, Alaca Camii'ndeki manzara Batı anlayışındaki resimlerinden daha yoksun görülmektedir.

Manastır, İshakiye Camii ile Yeni Camii'nde yer alan manzara resimlerinde, gerek dini mimariden, gerekse sivil mimariden hiç bir örneğe yer verilmemiştir. İshakiye Camii'ndeki manzara resimleri, kubbe kasnağında yerleştirilmiş kandil gezintisinin çıkıntı arzeden alınlığı çepeçevre dolaşmaktadır. Buradaki manzara resimlerinde konu olarak kır bahçeleri birbirinin devamı görünümündedir. Perspektif ve derinliğe büyük ölçüde önem verilmeye çalışılmışsa da gerçekçi resim anlayışından uzak görülmektedir.

Son cemaat yerindeki portal nişleri üzerinde bulunan manzara resimlerinde ise, deniz kıyıları konu edinilmiştir.

Manastır, Yeni Camii'nin manzara resimlerinde de, yapı elemanlarına yer verilmemiş, tamamen tabiattan bir görünüm arzeden tablolar şeklinde manzaralara yer verilmiştir. Buradaki manzara resimlerinde de perspektife önem verildiği sızılmaktadır.

Makedonya'da Türk-İslâm mimarisinde yer alan manzara resimleri üzerine yaptığımız incelemeler sonucu, üç çeşit manzara resmi karşımıza çıkmaktadır.

- a)- Dini ve sivil mimari örneklerine yer verilen manzara resimleri.
- b)- Tek bir yapıyı konu edinen manzara resimleri.
- c)- Yapı elemanı olmayan veya tabiatı konu edinen manzara resimleri.

Manzara resimlerinde, İstanbul mahalle ve camilerinden örnekler seçilmesi sanatçıların İstanbul'un güzelliğine verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Manzara resimlerinde; Kâ'be, Tac-mahal, Süleymaniye ve Sultan Ahmet Camii gibi yapılara yer verilmesi, bunlara kavuşma hasretliğinin bir sembolü olarak görülmektedir.

Alaca Camii, manzara resimlerinde, Ven edik yapılarından örnekler seçilmesi, buradaki tabiat güzelliğine duyulan hayranlıktan ve sanatçının yetiştiği çevreden kaynaklandığı söylenmektedir.

3)- Duvar Süslemelerinde Yeralan Natürmort Motifleri

Makedonya'da Osmanlı Dönemi mimari eserlerinin duvar süslemelerinde natürmort yalnız Kalkandelen Alaca Camii'nde bulunmaktadır. Alaca Camii kubbe göbeğinde bulunan 12 yuvarlak panoda, monavebeli bir manzara bir natürmort olmak üzere motifler yerleştirilmiştir. Vazolar içerisinde oturtulmuş, gül, gonca ve dikenli yapraklar, natürmortlar oluşturulmuştur. Panolar içerisinde yerleştirilmiş natürmortlar, belirli nuans farkları ile birbirine benzemektedirler. Bu motiflerden de süslemeden farklı resim tadı algılanmaktadır.

4)- Duvar Süslemelerinde Figürlü Motifler

Duvar süslemelerinde, figürlü motiflerin yer aldığı eserler arasında Manastır-Haydar Kadı Camii'nin pencere alınlıklarındaki rûmiler ve Harabati Baba Tekkesi yapılarından Harem Dairesi veya Fatıma Evi'ndeki arslan figürü ilgi çekmektedir.

Bilindiği üzere arslan figürü Bektâşi Tarikatının güçlülüğünü belirten bir semboldür.

5)- Geometrik Süslemelerin Yeraldığı Eserler

Duvar süslemelerinde geometrik motiflerin yer aldığı eser-

lerden Kalkandelen-Alaca Camii, Sersem Ali Baba Türbesi önünde yer alan sahnılık kısmı ve İsa Bey Camii'nin kubbe kasnağı dikkati çekmektedir.

Kalkandelen Alaca Camii son cemaat yerindeki tavan kısmının ortasında, pano içerisinde altı kollu yıldız bulunmaktadır. Aynı zamanda, Alaca camii'nin birinci sıra pencere kemerlerinin alt yüzeylerinde de daha küçük ebatta bir yıldız (Mührü Süleyman yerleştirilmiştir. Makedonya'da İslâm mimarisi dekorasyonunda yıldız motifine sıkça rastlanmaktadır. Bu motif Ahşap üzerine işlenmiş olarak II. Sultan Murat Camii'nde de bulunmaktadır. Ancak, duvar süslemesi olarak bu motif sadece Alaca Camii'nde görülmektedir.

Sersem Ali Baba Türbesi önünde yer alan sahnılık kısmında ise, geometrik bezeme olarak, dikdörtgen pano içerisinde yer alan baklava motifi ve köşelerde kalan üçgenler bulunmaktadır. Sekiz panodan oluşan bu sahnılık kısmının duvar yüzeylerinde yer alan bu geometrik motifler birbirinin tekrarıdır.

İsa Bey Camii mihrap önündeki kubbe kasnağını, dolayan üçgen motifleri vardır. Birbirinin devamı olarak görülen bu üçgen sistemi, kubbe kasnağı kısmında boş yer bırakılmıyarak kubbe çemberini dolaşmaktadır.

6)- Duvar Resimlerinde Yeralan Yazılı Süslemeler

Yazılı süslemelerin yer aldığı eserler II. Sultan Murat Camii, Yeni Cami ve Harabatı Baba Türbesi'nde bulunmaktadır.

Duvar soslemelerinde yazı çeşitlerinden; sülüs, nesih ve talik yazı örnekleri vardır. Camii'nin iç dekorasyonunda altıgen veya dörtgen panolar içerisinde yerleştirilmiş bu yazı çeşitleri daha ziyade "Allah", "Muhammed", Halife ve Peygamberlerin isimlerini yazmakta kullanılmıştır.

II. Sultan Murat Camii'nde dikdörtgen panolar içerisinde kah-verengi zemin üzerine siyah renkte, "Allah", "Muhammed" ve dört halifenin ismi yazılıdır. İshakiye ve Yeni Cami'de de daha küçük ebat- ta dikdörtgen panolar içerisinde yazılmış İslâmın kutsal isimleri bulunmaktadır.

Mustafa Paşa Camii'nde pencere aralarında, altıgen panolar içerisinde yazılmış "Allah", "Muhammet" ve dört halife ismi vardır.

Kalkandelen Alaca Camii'nde küçük yuvarlak panolar içerisinde adeta cami duvarlarını çevreleyen bir bordür şeklinde "Allah", "Muhammed", dört halife ismi ve İslâm dininde 28 peygamberin adı yazılıdır.

Harabati Baba Bektaşî Türbe'sinin duvar süslemelerinde kullanılan yazı unsuru, Cami mimarisinde kullanılan amaçtan tamamen ayrılmaktadır. Burada kullanılan yazılarda Bektaşî nefesleri konu edinmektedir.

d)- Duvar Süslemelerinde Kompozisyonlar Açısından Benzerlikler
Makedonya'da Türk-İslam mimarisinde yer alan duvar süslemelerini kompozisyon bakımından iki ana grupta toplamamız mümkündür.

1)- Osmanlı Tesirinde Gelişen Duvar Resimleri

Kompozisyon ve üslûp olarak klasik Osmanlı tesirini yansıtan eserler arasında Mustafa Paşa Camii pandantif kısımları ile süslemelerle II. Sultan Murat Camii ve Haydar Kadı Camii'ndeki duvar süslemeleri seçkin parçalardır. Bu eserlerde duvar süslemelerindeki süslemelerin dağılışı, konu olarak seçilen motiflerdeki stilizasyon kıvrak dalların ve çiçek motiflerinin sonsuza doğru açılan bir şebeke içinde sunulduğu diğer klasik Osmanlı eserlerinde de görülmektedir.

Mustafa Paşa Camii pandantiflerindeki röleflerde kıvrak dallar sonsuza doğru dağılma bir şebeke şeklinde sunulmuştur.

II. Sultan Murat Camii duvarlarında yer alan süslemelerde stilize edilmiş çiçek motifleri ve bu motifleri çevreleyen bitkiler, yapraklar ve kıvrık dallarla; tavan altı bordürde görülen "S" kıvrımının oluşturduğu zincir sisteminin camii çepeçevre dolaşması Osmanlı izlerini taşımaktadır.

Haydar kadı Camii pencere alınlıklarında yer alan rûmi motiflerine, İslâm mimari eserlerinin duvar süslemelerinde büyük ölçüde rastlanmaktadır.

İsa Bey Camii, Mustafa Paşa Camii son siva tabakası ile İshakiye Camii, Yeni Cami ve Tekke'deki Harem Dairesi veya Fatıma Evi duvar resimlerinde, motiflerde gözlenen gerçekciliğe doğru bir ilerleyiş sezilmektedir. Motiflerde yer alan çiçeğin, yaprağın veya kıvrık dalın hangi bitkiye ait olduğu tespit edilebilmektedir. Bu duvar resimlerinde Batı resim anlayışı yavaş yavaş hakim olduğu görülmektedir. İshakiye ve Yeni Cami'de yer alan manzara resimleri Batı anlayışının resim sanatında tamamen yerleştiğini göstermektedir. 13

2)- Batı Tesirinde Gelişen Duvar Resimleri

Kompozisyon olarak, tamamen Batı anlayışının hakim olduğu eserler arasında: Alaca Camii, Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî tekkesinde yer alan duvar resimleri fark edilmektedir.

Alaca Camii, duvar resimlerindeki kompozisyonlar her bir tasarımın ayrı ayrı ele alındığını bize göstermektedir. Duvar resimlerinde yer alan motiflerin kabalığı ve değişik renk tonlarının kullanımı Batı anlayışında resim sanatının tam anlamıyla varlığını

ortaya koymaktadır. Manzara resimlerindeki, derinlik ve perspektif ölçüleri mükemmel sayılmaktadır. Burada artık süsleme veya nakış değil, resim sanatı ile karşı karşıya gelmekteyiz.

2 - Makedonya'daki Duvar Süslemeleriyle Osmanlı İmparatorluğunun Başka Bölgelerdeki Duvar Süslemeleri Arasındaki Benzerlikler

Makedonya'daki dini mimariyi bezeyen duvar süslemeleriyle Makedonya dışında, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bulunan bazı eserlerin duvar süslemeleri arasında benzerlikler görülmektedir. Bu benzerliklere kısaca şöyle değinilebilir:

Makedonya'daki Osmanlı İmparatorluk Dönemi duvar süsleme-resimleriyle gözleyebildiğimiz ve literatürden izleyebildiğimiz kadarıyla bazı bağlar kurulabilir. İmkanlarımızın sınırlılığı içinde belirleyebildiğimiz benzerliklere kısaca şöyle özetlenebilir:

II. Sultan Murat Camii duvar süslemeleri; Foça Alaca Camii¹⁴ pencere alınlıklarında yer alan bitkisel motiflerle gerek Üslûp gerekse şekil olarak büyük ölçüde benzemektedir. 16. yüzyıl eseri sayılan Foça-Alaca Camii duvar süslemeleri, hafifçe çizgi ve renk hatlarındaki değişikliklerle, II. Sultan Murat Camii'nin 18. yüzyılda gerçekleştirilen duvar resimlerinde görülmesi geleneğin devam ettiğinin bir işareti olarak görülebilir.

II. Sultan Murat Camii pencere üstü yer alan duvar resimleri¹⁵ Mağlay-Yusuf Paşa Camii (1461) pencere alınlıklarındaki duvar resimleriyle büyük ölçüde benzerlik vardır.

Moglay Yusuf Paşa Camii pencere alınlıklarında yer alan bitkisel bezemeler, II. Sultan Murat Camii duvar süslemelerine karşılık, daha ince ve titiz bir işçiliğe sahiptir. Sultan Murat

Camii pencere alınlıklarındaki motifler daha büyük boyutludur. II. Sultan Murat Camii duvar süslemeleri Batı'daki resim anlayışının Osmanlı duvar resmi sanatında yavaş yavaş yerleşmeğe başlamış olduğuna işaret etmektedir.

II. Sultan Murat Camii son cemaat yerinde panolar içerisinde yer alan, manzara resimleri, Pristine-Fatih Sultan Mehmet Camii ve Prizren Sinan Paşa Camii'ndeki ¹⁶ duvar resimlerinden, gerek pe perspektif, gerekse kompozisyon olarak daha başarılıdır.

II. Sultan Murat Camii manzara resimlerinin, Anadolu eserlerinde bir örneğinde, Beyşehir, Tavşanlı, Kurşunlu Camii mihrap duvarında yer alan cami tasviriyile ¹⁷ bağ kurulabilir. Ancak Kurşunlu Camii, duvar süslemelerinde bulunan cami tasvirinde, perspektiften uzak ve minyatür geleneğini devam ettiren bir durum vardır. Buna karşılık Sultan Murat Camii'ndeki Cami tasvirinde Batı resim anlayışına göre perspektif ve derinlik verilmiştir.

II. Sultan Murat Camii ve İsa Bey Camii son cemaat yerlerinde bulunan manzara resimlerinin İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde yer alan manzara resimlerinden farkı dini ve sivil mimariye önem verilip deniz manzaralarına yer verilmesidir.

Üsküp İsa Bey Camii'ndeki duvar süslemeleri, Arnavutluk Giro Kastro kasabasında bulunan bir evin saçak altında yer alan duvar süslemeleriyle büyük ölçüde benzerlik vardır. ¹⁸ Kavrak dalların hareketliliği yaprak ve çiçek motiflerin yerleştirilişi açısından kompozisyonlar paralellik arz etmektedir.

İsa Bey Camii duvar süslemelerinin Anadolu'da bir benzerini de, Bursa-Yenişehir kazasında Şemoki Evi'nin ¹⁹ duvar süslemelerinde görmek mümkündür.

Mustafa Paşa Camii pandantif motiflerinin kompoze edilişi Priştine Mehmet Fatih Camii pandantif süslemelerindeki motifleri akla getirmektedir. Pandantif yüzeylerinde hatalı motiflerinin Anadolu'da bir benzerini Çanakkale Çardak kasabasında bulunan Lahitlerin süslemelerinde görülmektedir.²⁰ Duvar süslemelerinde hatalı motiflerinin yer aldığı Yugoslavya'da bir başka eserde Faça Alaca Camiinin pandantiflerinde kullanılmıştır.²¹

Kalkandelen Alaca Camii duvar resimlerinin barok üslubunda yapılmış örnekleri 19. yüzyılda Batı anlayışı içinde gerçekleştirilmiş diğer cami duvar resimi örnekleriyle gerek konu, gerekse üslûp ve renk bakımından benzerlik göstermektedir.

Alaca Camii'nin Batı anlayışında yapılmış bu duvar süslemelerinin örneklerini, Anadolu'da ve hemen hemen Balkanların her ülkesinde görmek mümkündür.

Alaca Camii duvar yüzeylerindeki barok süslemeler, Muğla ilinin Milas kazasındaki "Bahaddin Ağa Konağı" dış duvar yüzeylerindeki süslemelerle, büyük odada yer alan notürmortlar arasında²² önemli ölçüde paralellik vardır.

Türkiye'de, Alaca Camii duvar süslemelerinin bir benzerini de, Yozgat-Çapanoğlu Camii²³ mahfil ve tonozlarda manzara resimlerini çevreleyen barok süslemelerinde görmek mümkündür.

Alaca Camii'nde bulunan manzara resimleri, İstanbul Topkapı Sarayı Harem Gözdeler dairesi büyük odanın manzara resimleriyle²⁴ Yozgat Başçavuşoğlu Camii ve Soma Hızır Bey Camii²⁵ mahfil locasında yer alan manzara resimleriyle gerek konu, gerekse üslûp ve kompozisyon olarak birbirlerine benzemektedir.

Alaca Camii duvar resimlerinde, İstanbul tasvirlerini içeren manzara resimleri, Arnavutluk Berat kasabasında Bekârlar Camii manzara resimleri ²⁶ ve Tiran Hacı Ethem Bey Camii duvar yüzeyindeki barok süslemeleriyle ²⁷ benzerlik göstermektedir. Ancak, Arnavutluk'taki camilerin duvar resimleri, Alaca Camii duvar resimlerinden daha naiv bir karakter arz etmektedir.

Alaca Camii kubbe göbeğinde yer alan natürmort motifleri ile Prizren Sinan Paşa Camii duvar süslemelerinde yer alan natürmort motifleriyle Üsküp bakımından benzerlik göstermesine rağmen Prizren'de konu olarak meyve motiflerine yer verilmiştir.

Alaca Camii kible duvarında, minberle Batı duvar arasında yer alan Kâ'be tasviriyle konu olarak Soma Hızır Bey Camii'nde yer alan Kâ'be tasviri ²⁸ arasında bir bağ vardır. Ancak Hızır Bey Camii Kâ'be tasvirinde, Ka'be dışındaki sivil mimariye de yer verilmiştir. Buna karşılık Alaca Camii Kâ'be tasvirinde yalnız Kâ'be yapısına yer verilmektedir. Aynı zamanda, saçak altı duvar süslemeleri, Bulgaristan Samokov-Bayraklı Camii'nin saçak altı duvar süslemeleriyle de kompozisyon bakımından bir benzerlik görülmektedir. ²⁹

İshakiye Camii'nin Batı anlayışındaki duvar süslemeleri, Arnavutluk, Tiran Ethem Bey Camii ³⁰ dış duvar yüzeyinde yer alan kıvrık dallarıyla bir benzerlik görülüyorsa da süslemelerin kontur çizgilerindeki sadelik farkedilmemektedir. İshakiye Camii kandil gezintisi altında kubbe çemberini dolaşan kır bahçeli manzara resimleri, Topkapı Sarayı Harem Dairesi Valide Sultan yemek odasında yer alan manzara resimlerini ³¹ konu olarak akla getiriyorsa da, İshakiye'de kır bahçelerinin seçilmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğer taraftan Valide Sultan Yemek Odası'nda yer alan manzara resimlerinde perspektif veya derinlik mükemmel olmasına rağmen, İshakiye

Jamii manzara resimleri, bundan yoksun görünmektedir.

Manastır, İshakiye Camii, Yeni Camii ve Haydar Kadı Camii duvar süslemelerine benzemektedir. Ancak, Foça Alaca Camii duvar süslemelerine kıyasla Manastır Camilerindeki örnekler daha sadedir.

Harabâti Baba (Sersem Ali Baba) Bektâşi tekkesi yapılarından Harem Dairesi veya Fatıma Evi'nin saçak altında yer alan arslan figürünün benzeri, Arnavutluk-Giro Kastro kasabasında bulunan bir evin ³² saçak altında bulunmaktadır. Ancak, buradaki arslan figürü Fatıma Evi'nde olduğu gibi tek başına değildir. Arslanın bir atla mücadelesi tasvir edilmiştir.

C- Makedonya'daki Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Duvar Süslemeleriyle Hristiyan Mimarisindeki Duvar Resimleri Arasındaki Benzerlikler.

Osmanlılar sanatın her alanına önem vermişlerdir. Komşu devletlerdeki kültür ve sanat çevreleriyle sıkı temas halinde çalışmışlardır. Osmanlılar fethettikleri yerlerde mevcut sanatların yıkımını değil, onlardan istifade etme yollarını aramışlardır. Nitekim birçok hristiyan sanatçının, Osmanlı mimarisinde çalıştırılması bilinen tarihi bir gerçektir.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar resimlerinin bir grubu belirli resim atölyelerine mensup sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Gerek, İstanbul atölyelerine mensup olan sanatçılar, gerekse Floransa tesiri altında Korça ve Berat resim atölyelerinde yetişen sanatçılar olsun gruplar halinde çalışmışlardır. Talepler (Siparişler), ister İslâm mimarisinden, isterse Hristiyan mimarisinden olsun, aynı sanatçı grupların her iki çeşit mimaride çalıştıkları düşünülmektedir. Aynı teknik, üslûp ve kompozisyonun her iki dine ait eserde karşımıza çıkması böyle bir düşüncüyü kuv-

vetlendirmektedir.

Kalkandelen Alaca Camii duvar süslemeleri üslûp ve kompozisyon bakımından Aziz Yovan Bigorski kilisesindeki duvar süslemeleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. 33

Mustafa Paşa Camii pandantiflerinde yer alan, rölyefli rûmî kıvrımlar, Üsküp Aziz Spos Kilisesi ikonunu çevreleyen bordürde de kullanılmıştır (Foto. 163).

Haydar Kadı Camii pencere alınlıklarında bulunan rûmî motifleri de, Resne (Resen) kasabasının Kurbinovo köyündeki Aziz Georgi Kilisesi'nin ikonlarında kullanılmıştır (Foto. 164). Aynı kilisenin duvar yüzeylerinde barok süslemeler, Kalkandelen Camii duvar süslemelerine önemli ölçüde benzemektedir. Her iki yapının duvar süslemelerinde aynı sanatçı grubunun çalıştığını ileri sürenler de vardır. 34

Üsküp, Aziz Spas Kilisesi (Foto. 165) ile Resne kasabasına bağlı Kurbinovo köyünde Aziz Georgi Kilisesi'nin ikonlarında yer alan baklava motifi (Foto.166), Sersem Ali Baba Türbesi sahnliğinde bulunan baklava motifleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak, kiliselerdeki geometrik baklava motifi, Türbedeki gibi dikdörtgen pano içinde alınmamıştır.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME TABLOLARI

Duvar Süslemelerinde kullanılan Malzeme Döküm Tablosu II	Alçı	Dglm Ta ve Tuğla	Kazein	Kum	Kireç	inek sütü	Tutkal	Yumurta Sarısı	Tabii Boya	Tempera	Endüstri Boyaları	Tala	Keçi Yn
rnek I, Sultan Murat Camii	X		X	X	X	X	X	X		X		X	
rnek 2, İsa Bey Camii											X		
rnek 3, Mustafa Paşa Camii	X	X	X	X	X				X			X	
rnek 4, Alaca Camii	X	X	X	X	X			X	X			X	X
rnek 5, İshakiye Camii	X			X	X		X				X	X	
rnek 6, Yeni Camii	X		X	X	X		X				X	X	
rnek 7, Haydar Kadı Camii	X	X	X	X	X		X				X	X	
rnek 8, Sersem Ali Baba Türbesi	X	X	X	X	X				X		X	X	
rnek 9, Harabâti Baba Türbesi	X	X	X	X	X				X		X	X	
rnek 10, Fatıma Evi-Harem Dairesi	X	X	X	X	X				X		X		X

Duvar Süslemelerinde Uygulanan Teknik Döküm Tablosu III	Fresko Tekniği	Seko Tekniği	Kalem İşi Tekniği	Yağlı Boya
Örnek 1, II.Sultan Murat Camii		X		
Örnek 2, İsa Bey Camii				X
Örnek 3, Mustafa Paşa Camii	X			
Örnek 4, Alaca Camii		X		
Örnek 5, İshakiye Camii			X	
Örnek 6, Kadı Mahmut Efendi. Yeni Camii			X	
Örnek 7, Haydar Kadı Camii			X	
Örnek 8, Sersem Ali Baba Camii		X		
Örnek 9, Harabâti Baba Türbesi		X		
Örnek 10, Harem Dairesi- Fatıma Evi		X		

Non figüratif		Yeşil Bezeme		Büyük		Kozmik Bezeme		Natrüramor		Manzara		Geometrik Bezeme		Nesneli Bezeme		Bitkisel Bezeme		Duvar Süslemelerinde İşlenen Konuların Döküm Tablosu IV							
Neşh	Şilüs	Rumî	Arslan	Yıldız	Ay	Şepetteficek	Yazdaşçek	Dag-Tepe	Deniz Kenarı	Üçgen	Baklava	Zincir	Objeler		Gül	Haşhaş Çiçeği	Palmiye	Yaprak Dalı	Kıvrık Dal	Hatai	Selvi Ağaç	Kavak	Rozet		
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:1; II.Sultan Murat Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:2; İsa Bey Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:3; Mustafa Paşa Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:4; Alaca Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:5; İshakiye Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:6; Yeni Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:7; Haydar Kadı Camii
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:8; Sersem Ali Baba Türbesi
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:9; Harabati Baba Türbesi
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Örn:10; Fatma Feyi-Harem Dairesi

Duvar Süslemelerindeki Renk Döküm Tablosu V	Kiremit Rengi	Pembe	Kırmızı	Mavi	Açık Mavi	Yeşil	Koyu Yeşil	Açık Yeşil	Sarı	Koyu Sarı	Portakal Rengi	Beyaz	Mor	Kahverengi	Siyah	Gri
Örnek 1, II.Sultan Murat Camii	X		X	X		X		X	X					X		
Örnek 2, İsa Bey Camii		X	X	X	X	X		X	X						X	X
Örnek 3, Mustafa Paşa Camii	X		X	X		X		X								
Örnek 4, Alaca Camii	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Örnek 5, İshakiye Camii			X	X		X			X	X	X	X		X	X	
Örnek 6, Kadı Mahmut Bey. Yeni Camii			X	X		X	X		X			X		X	X	
Örnek 7, Haydar Kadı Camii						X									X	X
Örnek 8, Sersem Ali Baba Türbesi			X	X	X	X	X		X			X		X		
Örnek 9, Harabâti Baba Türbesi	X		X	X	X			X			X	X		X	X	
Örnek 10, Harem Dairesi-Fatıma Evi	X		X	X		X			X		X			X	X	

Eserlerin İmzalarıyla İlgili Döküm Tablosu VI	İnzalı Olduğu	İmzasız Olduğu	Üslüple Bir Ekole M&I Edilen
Örnek 1, II.Sultan Murat Camii		X	X
Örnek 2, İsa Bey Camii		X	X
Örnek 3, Mustafa Paşa Camii		X	X
Örnek 4, Kalkandelen Alaca Camii	Nikola Prensipi		X
Örnek 5, Manastır İshakiye Camii	Nuri Neşat, İsa Mile, Nuri		
Örnek 6, Yeni Camii		X	
Örnek 7, Haydar Kadı Camii		X	
Örnek 8, Sersem Ali Baba Türbesi	Hakkı Zerzu		
Örnek 9, Harabâti Baba Türbesi	Hakkı Zerzu		
Örnek 10, Harem Dairesi-Fatıma Evi	Hakkı Zerzu		

Eserlerin Onarımlarıyla İlgili Döküm Tablosu VII	Yapının Yeniden İnşa Edildiği	Onarım Gördüğü	Onarım Görmediği	Yapıya Bir Ek Binanın Eklendiği
Örnek 1, II.Sultan Murat Camii		X		
Örnek 2, İsa Bey Camii		X		
Örnek 3, Mustafa Paşa Camii		X		
Örnek 4, Alaca Camii	X	X		
Örnek 5, İshakiye Camii		X		X
Örnek 6, (Kadı Mahmut Efendi) Yeni Camii		X		X
Örnek 7, Haydar Kadı Camii		X		
Örnek 8, Sersem Ali Baba Türbesi		X		X
Örnek 9, Harabâti Baba Türbesi		X		X
Örnek 10, Harem Dairesi- Fatıma Evi		X		

Eserlerin Kitabeleriyle ilgili Döküm Tablosu VIII	İnşa Kitabesi	Onarım Kitabesi	Vakfiyesi	Onarım Gördüğü Tarihler
Örn 1; II. Sultan Murat Camii		1542 1712 1910	1979	1979
Örnek 2; İsa Bey Camii	1476			1690 1966
Örnek 3; Mustafa Paşa Camii	1492			1689 1933 ? 1969
Örnek 4; Alaca Camii		1815	1675?	1815 1979
Örnek 5; İshakiye Camii	1506/7	1890	1508	1890 1910 1959
Örnek 6; Yeni Camii		1890		1890
Örnek 7; Haydar Kadı Camii	1561/62			1890 1910?
Örnek 8; Sersem Ali Baba Türbesi			1815	1820 1968
Örnek 9; Harabeti Baba Türbesi	81.1780		1815	1820 1968
Örnek 10; Harem Dairesi, Fatıma Svi			1815	1820 1262

Notlar:

- 1- Brkiç, N., *Teknologija, Slikarstva, Vajarstva i ikonografija*, Beograd, 1950, (s. 98).
- 2- Kumbaracı-Bogoeviç, L., *Mustafa Paşina Camija Skopje*, Zagreb, 1975, (s. 38).
- 3- Brkiç, N., a.g.e., (s. 96).
- 4- Brkiç, N., a.g.e., (s. 95).
- 5- Önge, Y., *Yugoslavya'da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar*, Önasya Sayı: 5/56, İstanbul, 1970, (s.11).
- 6- Brkiç, N., a.g.e., (s. 96).
- 7- Brkiç, N., a.g.e., (s. 93).
- 8- Renda, G., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, 1700-1850*, Ankara, 1977, (s. 124).
- 9- Tanovska, A., *Sanaciono-Konzervatorski Raboti na Sultan Muratova Camija vo Skopje*, Kulturno İstorisko Nasledstvo vo S.R.M. Skopje, 1983, (s. 105).
- 10- Zdravkoviç, İ., *İzbor Grace za Proucavanje Spomenika İslamske Arhitekture u Jugoslaviji*, Belgrad, 1964, (s.95).
- 11- Renda, G., a.g.e., (s. 122).
- 12- Popa, Theofan, *Considation Generales sur la Peinture post Poyzantire en Albanie*, Actes e lu Premier Congres International des Etudes Balkaniques et suet-est Europennes, Sofia, 1969, (s.780).
- 13- Tomovski, K., *Camijite vo Bitola*, Godisen Zbornik na Tehniçkiot Fakultet, Kn. 2, God II., Skopje, 1956, (s. 48).
- 14- Kaymakoviç, Z., *Konzervatorsko-Restoratorski Radovi na Ornamentima Alaca Camije u Foçi*, Naše Starine, br.8, Sarajevo, 1960 (s.115).
- 15- Reciç, H., *Arhitektura i Dekorativna Umetnost İslama*, Beograd, 1969, (s. 107).

- 16- Hafız, N., Prizren'de Sinan Paşa Camii, Sanat Dünyamız, Yıl: 4, Sayı: 11, İstanbul, 1977, (s. 21).
- 17- Arık, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976, (s. 127).
- 18- Rıza, E., Arkitektura dhe Restaurimi i Banessesë Zekateve, Gjirokaster, Monumentet, nu. 13, Instituti Monumenteve te Kultures, Tirane, 1977, (s. 110).
- 19- Arık, R., Resimli Türk Evlerinden İki Örnek, Sanat Dünyamız, Sayı: 4, İstanbul, 1975, (s. 14).
- 20- Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.3, Kitap 3, İstanbul, 1981, (s. 216).
- 21- Zaçinoviç, Y., Zidne Dekoracije Ferhadije Camije u Sarajewu, Naše Starine, br. 8, Sarajevo, 1972, (s. 225).
- 22- Arık, R., a.g.e., (s.18).
- 23- Arık, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976, (s. 24)
- 24- Arık, R., a.g.e., (s. 41).
- 25- Arık, R., a.g.e., (s. 24-35).
- 26- Mexi, A., Restaurimi Perforcues ne Xhamine e Baqareve ne Berat, Monumentet, br. 18, Instituti Monumenteve te Kultures, Tirane, 1980, (s. 97).
- 27- Mexi, A.-Frasheri, G., Arkitektura dhe Restaurimi i Xhamisë Se Haxhi Ethem Beut ne Tirane, Monumentet, Instituti i Monumenteve te Kultures, br. 14, Tirane, 1977, (s. 130).
- 28- Arık, R., a.g.e., (s. 33).
- 29- Stanov, S., Les Monumentes Islamiques les Terres Bulgares, Aarp 9, Art and Archaeology Papers, st. 102, N. 1, Pouls Road, London, 1976, (s. 72).
- 30- Mexi, A.-Fracheri, G., a.g.e., (s.131).

- 31- Renda, G., a.g.e., (s. 102).
- 32- Riza, E., a.g.e., (s. 111).
- 33- Tufai, M., Bigorski Naučen Kulturni Sobir, I. Naučen Sobir, Gostivar, 1976, (s. 24).
- 34- Petković, R., Srpsko Slikarstvo Srednjega Veka, Brastvo, God. 25, Kn. 40, Beograd, 1931, (s. 37).

S O N U Ç

Makedonya'da Osmanlı İmparatorluk dönemi mimarisinde duvar süslemeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum Türk-İslam sanatında görülen duvar süslemelerine bağlanabilir. Beylikler Devri ve Osmanlı İmparatorluk döneminde gelişen Klasik ve Batılılaşma Dönemi duvar süslemeleri ve resimleriyle bazı paralellikler tespit edilebilir. Aynı zamanda Makedonya'da duvar süslemelerinin yaygın bir şekilde kullanılmasının sebebi de, Hristiyan mimarisinde resime karşı duyulan yakın alakayla açıklanabilir ve Osmanlıların Makedonya'da gelişmiş bir düzeyde olan resim sanatıyla karşılaşmalarına bağlanabilir.

Bilindiği gibi Beylikler Döneminde pek çok yapı duvar süslemeleriyle bezenmiştir. Bu örnekler arasında Trabzon Nilifer Hatun Türbesi ve Bursa'da Cem Sultan Türbesi'nin ¹ ayrı bir yeri vardır. Diğer taraftan malakâri tekniği ile ezenmiş olan Bilecik'deki Orhan imaretinin kemer ve kubbeleri ² kalem işiyle süslenmiş olan Beyşehir Eşrefoğlu ve Afyon Karahisar Ulu Camii, ³ Erken Osmanlı Döneminde kalan Bursa Yeşil Camii, İznik Kırgızlar Türbesi, Edirne Muradiye ve Üçşerefeli Camii ⁴ müstesna parçalardır. Klasik ve daha sonraki dönemlerin kalem işleri arasında Edirne Selimiye Camisinin büyük kemerleri, Üsküdar Valide Camisi, Çinili Camii ve Topkapı Harem bölümündeki ⁵ örnekler göz kamaştırmaktadır. Malakâri ile yapılan süslemeler arasında Fatih Sultan Mehmet Döneminde Çinili Köşk'te ⁶ yapılan örnekler dışında, Bursa'daki Yeşil Caminin yan odaları ve hünkâr mahfilinin ⁷ süslemeleri önemlidir. Daha geç dönemler için bu teknikle yapılmış olan Kadırga'daki Sokulu Mehmet

Paşa Camii ve Turhan Valde Sultan Türbesi'nin süslemeleri ⁸ seçkin parçalardır. Bütün bu eserler "Türklerin Orta Asya'da başlayarak Anadolu'da ve Anadolu çevresinde geliştirdikleri duvar süsleme ve resim sanatının ustalarının farklı dinî kültürlerden beslenen özgün çalışmalarıdır."⁹ Türkler İslâm dinini kabul etmeden önce de sonra da duvar süslemesi yapmışlardır. Esasen İslâm sanatında da duvar süslemesi ve resmi vardır. Şam Ümeyye Camii duvar resmi açısından önemli bir örnektir. ¹⁰

Diğer taraftan önceden de belirtildiği gibi Makedonya Osmanlı topraklarına 1385 tarihinde katıldığında ¹¹ Ohri ve İpek (Peç) resim atölyelerinde yerli ve yabancı sanatçılar çalışmaktaydı. ¹² Osmanlılar Makedonya'ya geldiklerinde, gerek yapıların inşaatında, gerekse duvar süslemelerinde yerli inşaat ustası ve sanatçılardan istifade etmişlerdir. ¹³ Makedonya'da İmparatorluğun ilk yıllarında Türk mimarisinde gerçekleştirilen duvar süslemelerinde, tamamen Türk-İslâm motiflerine yer verilmiştir. Bunun en açık bir şekilde örneğini Manastır, Haydar Kadı Camii pencere alınlıklarında kullanılan rûmi motifleri vermektedir. Diğer bir örneği de, Üsküp Mustafa Paşa Camii pandantiflerindeki süslemelerdir. Burada yapılan sondajlar neticesinde Caminin pandantiflerinde malakâri ¹⁴ veya fresko ¹⁵ tekniği ile yapılmış duvar süslemelerinde sonsuza doğru açılan kıvrık dallar ve palmetler ortaya çıkmaktadır. İki örnekte de Osmanlı motiflerinin beğeni kazandığına işaret etmektedir.

Duvar resimlerinde Osmanlı geleneğini sürdüren bir başka örnekte, Üsküp II. Sultan Murat Camii'nin son cemaat yerindeki süslemelerdir. Burada mihrap nişlerinde yer alan yaprak, kıvrık dallar ve çiçek motifleri stilize edilmiş bir şekilde gösterilmişlerdir.

18. Yüzyıldan sonra Makedonya'da gerçekleştirilen duvar resimleri arasında, tamamen Batı anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Batı tarzında gerçekleştirilen duvar resimleri arasında Alaca Camii, İshakiye Camii, Yeni Camii ve Tekke'deki yapılar sayılabilir.

Perspektife önem verilmiş manzara resimleri ve barok süslemelerin cami mimarisinde yer alması, Batı tarzında resim anlayışının ne kadar yaygın olduğunun bir kanıtıdır.

Buraya kadar duvar süslemelerinde görülen gelişimin iki ana konudan hareket ettiği görülmektedir. Birincisinde sanatçılar, rûmi ve hatâi motiflerini kullanarak, kökeni Orta Asya'ya kadar dayanan bir resim sanatı izlerini sergilemektedir. İkincisi ise, gerçekçi bir yaklaşımla tabiat güzelliklerine yer vererek yeni bir resim anlayışına doğru yol almaktadır. Böylece, Makedonya'da Osmanlı Dönemi mimarisinde gerçekleşen duvar süsleme-resim sanatı, dönemlere göre farklı kültürlerin tesirinde kalarak, iki ayrı geleneğe bağlı bir gelişim göstermektedir.

A- Türk-İslâm Geleneğine Bağlı Gelişen Duvar Süsleme Sanatı
Makedonya'da Türk-İslâm geleneğini içeren duvar resimleri arasında Üsküp Mustafa Paşa Camii, II. Sultan Murat Camii ve Manastır Haydar Kadı Camii sayılabilir. Bu camilerin duvar süslemelerinde yer alan motiflerin kompozisyonlarında bir şebekeler sözkonusudur. Konu olarak işlenen motifler arasında, rûmi, hatâi, lâle çiçek ve ince hatlarla belirtilmiş kıvrık dallardır. Burada sanatçı duvar resimlerindeki motifleri detaylarına inmeden stilize ederek işlemektedir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar gerçekleştirilen bu duvar süslemelerinde perspektife ve derinliğe önem verilmemektedir. Bu geleneğe bağlı olarak gerçekleştirilen

duvar süslemelerinin İstanbul atölyelerinde yetişen veya bu ekole bağlı olan sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği düşünülebilir.

B- Batı Anlayışına Göre Gelişen Duvar Süsleme-Resim Sanatı

18. ve 19. yüzyılda ayakta kalabilme mücadelesi veren Osmanlı İmparatorluğu, kurtuluş çaresini Batılılaşmada aramaktadır. Sanatın ve tekniğin her alanı Batı'dan nasibini alırken, resim sanatı da bundan istifade etmiştir. Nitekim duvar süslemesinde daha önce bulunan rûmi ve hatâi motifleri bir grup eserde yerini natürmort ve manzara resimlerine bırakmıştır. Makedonya'da Batı anlayışı içerisinde gerçekleştirilen duvar resimleri: Alaca Camii, İshakiye Camii ve Yeni Cami'deki manzara resimleri, barok tarzında yapılmış bitkisel süslemelerdir.

Makedonya'da Batı anlayışında resim sanatı, 18. yüzyılın ikinci yarısında Adriyatik denizi üzerinden Floransa'dan gelmektedir. ¹⁶ Yerli sanatçıların bir/Floransa atölyelerinde çalışmışlar ve memleketlerine döndüklerinde bu anlayışta resim atölyeleri kurmuşlardır. ¹⁷ Nitekim, Moskopole, Berat ve Korça'daki resim atölyeleri bu sanatçıların ürünüdür.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar resimlerinde görülen gelişmeği kullanılan tekniklerde de takip etmek mümkündür.

Diğışik dönem ve sanatçılara ait duvar resimlerinde, farklı teknik, boya, konu ve üslûp özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. 16. yüzyılda yapılmış bir duvar resmi ile 19. yüzyılda yapılmış bir duvar resmi arasında gerek teknik ve üslûp, gerekse kullanılan boya ve seçilen renklerde farklılıklar gözlenmektedir. Aynı zamanda Makedonya'da Türk-İslâm eserlerinin duvar resimlerinde farklı tekniklerin kullanılması şüphesiz burada çalışan sanatçıların çoğunun değışik tekniklerle resim sanatını gerçekleştireceği

atölyelerden gelmeleriyle de izah edilebilir. Her sanatçı yetiştirdiği resim atölyesinin teknik ve anlayışına göre duvar resmi yapmıştır. Duvar resimlerinde kullanılan teknik ve üslûp farklılığı bazen bölgelere göre de değişmektedir. Örneğin; Üsküp camilerinde kullanılan teknik ve üslûp özellikleri Kalkandelen ve Manastır Camilerinde kullanılanlarla farklılık gösterir.

Üsküpteki eserlerde, Fresko, seko ve yağlıboya gibi farklı teknikler hakimken, Manastır'da kalem işi, Kalkandelen'de ise yalnız seko tekniği görülmektedir.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar süsleme resimlerinde bu dört çeşit teknik görülmektedir.

Makedonya'da duvar süslemesi-nakışı olarak başlayan ve sonuçta duvar resmine dönüşen duvar süslemelerinin kronolojik gelişim safhalarını, bölge üslûplarını, sanatçıların hangi ekollere mensup olduklarını bu araştırma kapsamında belirlemek zordur. İncelenen yapıların duvar süslemelerinde-nakışlarında-resimlerin, ne seçilen konu ve üslûp bakımından, ne de duvar resminin hangi mimari öğeler üzerine yerleşeceği bakımından bir kural doğrultusunda uygulandığını söylemek de mümkün değildir. Bundan dolayı Makedonya'daki duvar resimleri üzerine yapacağımız yorumlar yeni araştırma, inceleme ve sondajlarla değişebilir. Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi bu araştırmada amacımız Makedonya'daki dini mimari üzerinde görülen duvar süslemelerini belli bir sistematik içinde tesbit etmek ve bu sanat dalında Makedonya'da nelerin bulunduğunu belirtmektir. Katalog bölümünde nitelik ve nicelikleri yanısıra malzeme, konu, teknik ve üslûp özellikleriyle aynı zamanda fotoğraflarla belirlediğimiz bu eserlerin: Objektif kriterlerle dökümantasyonu yapılmıştır. Gözlem fişleri aracılığıyla her eserle ilgili bilgi verilmiştir. Gözlem

fişlerinden yola çıkılarak yapılan tablolarda ise bilgilerin dökümü yapılmıştır. Elde edilen bulguların ışığında, tek tek katalogda yer alan eserler ele alınarak genel bir değerlendirmeye bir sonuca ulaşmaya çalışılabilir ve bazı yorumlara gidilebilir.

Duvar resimlerini 18. yüzyıl olarak değerlendirdiğimiz II. Sultan Murat Camii'nde, Türk süslemeciliğinde geleneksel antinaturalist eğilimli bitkisel motiflerle Batı anlayışındaki manzara resimlerine yer verilmiştir. İstanbul'da veya Topkapı Sarayı Harem Dairesinde görülen bu tür duvar resimleri, kısa sürede Anadolu'da ve Rumeli'deki Türk mimarisinde yayılmıştır.¹⁸ II. Sultan Murat Camii duvar süslemelerinde görülen düzen, gerek konu ve kompozisyon bakımından geleneksel duvar resimlerinin yapının mimari öğelerinde yerleştirilişi bakımından Üsküp İsa Bey Camii duvar süslemeleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bitkisel motifler her iki camide; kemer yüzeyleri pencere ile kubbe göbeği gibi mimari öğelerde yer almaktadır. Buna karşılık her iki örnekte son cemaat yeri portal üzerinde dikdörtken panolar içerisinde ikişer ve pencere alınlıklarında birer manzara resmi yerleştirilmiştir. Bu iki camide manzara resimlerinde seçilen konular İstanbul tasvirleridir. İstanbul'un cami mimarisini belgeleyen bu manzara resimleri Topkapı Saraya Harem Dairesi III. Selim duvar resimleriyle benzerlik görülmektedir.¹⁹ Bu durum bu üslûp ve anlayıştaki duvar resimlerinin İstanbul'dan getirilmiş sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği ihtimalini doğurmaktadır. İstanbul'daki veya Anadolu'daki cami örneklerinde, 17. yüzyılda yerleşmeye başlayan manzara resminin Makedonya'daki cami mimarisinde 18. yüzyılda yerleştiği görülmektedir.²⁰ İsa Bey Camii'ndeki duvar süslemelerinin (Üsküp'ün 1963 yılında geçirdiği depremden sonra duvar resimlerinde yapılan onarım

yağlıboya tekniğiyle yapılarak bazı deformasyonlara yol açmıştır) II. Sultan Murat Camii duvar süslemeleriyle aynı dönem özelliklerine sahip olduğunu süslemelerde seçilen konu ve kompozisyon fark edilmektedir. 18. yüzyılda, İstanbul Topkapı Sarayı Harem Dairesi odalarında yer alan manzara resimlerinde İstanbul manzaralarının tasvir edilmesi ²¹ bir moda yarattığı ve kısa sürede bu Batı tarzındaki resim sanatı anlayışının Balkan ülkelerinde de yayıldığı ileri sürülebilir. II. Sultan Murat Camii ile İsa Bey Camii manzara resimlerinde konu olarak İstanbul manzaralarının seçilmesi, başarılı perspektif uygulaması sonucu, İstanbul'un Batı tarzındaki resim sanatı anlayışının Makedonya'da İslâm mimarisi üzerinde etkinlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Her iki eserin manzara resimlerinde, İstanbul camilerinden birer örnek ve sivil mimariden mahalle görünümünün verilmeye çalışılması iki eserin aynı üslûp ve konu seçiminde bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Makedonya'da diğer yapı örneklerinde de manzara resimlerine yer verilmesine rağmen, aynı konu ve kompozisyon özelliğine sahip değillerdir. Kalkandelen, Alaca Camii'nde yer alan bazı manzara resimlerinde, İstanbul manzara tasvirleri konu edilmesine rağmen, II. Sultan Murat ve İsa Bey Camii manzara resimlerinden farklı olarak burada tamamen barok resim anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Diğer yapılardaki manzara resimlerinde ise minyatür özelliği taşıyan tek bir dinî mimari yapıya yer verilmesi, ya da tamamen yapı mimarisinden yoksun tabiat güzelliklerinin işlendiği konuların seçilmesi dikkat çekicidir.

Makedonya'da 16. yüzyıl olarak tarihlendirdiğimiz duvar süslemeleri, Mustafa Paşa Camii doğu duvarı pendentiflerin sondajlar sonucu ortaya çıkan ve rûmi, hatâi gibi stilize edilmiştir.

Bu şekildeki motiflerin kullanılması önemlidir. Klasik Türk mimari süslemeciliğinde yer alan bu duvar süslemeleri sonrakilerle bağdaşmamaktadır. Duvar süslemelerini oluşturan çizgilere rölyefler verilmesi 16. yüzyıldaki dönem özelliklerindedir. Daha geç dönemlere ait olmasına rağmen, Manastır Haydar Kadı Camii pencere alanlıklarında yer alan rûmi motifleri ilgi çekicidir. 18. veya 19. yüzyılda gerçekleştirildiği tahmin edilen Haydar Kadı Camii pencere alanlıklarındaki rûmi motifleri klasik Türk mimari süslemeciliğine, iki asır sonra da olsa, tekrar bir dönüş olarak görülebilir. 16. yüzyılda kullanılan geleneksel Türk mimari süsleme motiflerinin, 18. yüzyılda cami mimarisinde tekrar görülmesi, Makedonya'da resim sanatının gelişim safhalarına tesbit etmenin ne kadar güç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Makedonya'da 18. ve 19. yüzyıl cami mimarisinde yeni bir iç dekorasyon programı uygulandığı görülmektedir. Bu dönem duvar resimlerinde, daha büyük kompozisyonlara, daha zengin doğa görüntülerine yer verildiği göze çarpmaktadır.²² 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olan Kalkandelen Alaca Camii duvar resimleri tamamen Batı resim anlayışına uygun barok üslûbun hakim olduğu görülmektedir.

Alaca Camii duvar süslemelerinde, kalın fırça vuruşlarıyla çabuk çabuk çizilmiş olduğu izlenimi veren bu barok üslûbu süslemeler, caminin iç ve dış duvar yüzeylerinin her tarafını dolaşmaktadır. Batının barok anlayışına uygun bir şekilde, iç mekanda bir dışa açılma sağlayan bu resimler, dönemine göre süslü kartuşların, kıvrımlı palmetlerin, akantus yaprakların, korent başlıklı sütuncukların arasında, ya da çok sade dikdörtgen çerçevelerin içine

yerleştirilmiştir. ²³ Kısa bir süre içinde bu manzara resimleri bir duvar süslemesi olarak benimsenmiş ve bütün Osmanlı topraklarına yayılan barok anlayışında, yeni bir resim türünü oluşturmuştur.

Alaca Camii tavan eteğini dolayan 30-40 cm.'lik şerit içerisinde ve kubbe göbeğinde yuvarlak panolar içerisinde bulunan manzara resimleri, duvar yüzeylerindeki yoğun barok süslemeleri karşısında, ilk bakışta kaybolmuş gibidirler. Konu olarak bu manzara resimlerinde; İstanbul, Venedik manzara tasvirlerinin yanında hayali manzaralara da yer verildiği görülmektedir.

İstanbul manzaralarının tasvir edildiğini tahmin ettiğimiz bazı manzara resimlerinde, konu olarak yalnız dini mimariye yer verilmemiş, deniz sahillerinden, saray yapılarından örnekler seçilmiştir.

İstanbul deniz manzaralarına yakın bir şekilde, Venedik deniz manzaralı yapı dokularında yer almasının yanında hayali deniz manzaralı resim tasvirlerinin de konu olarak seçildiğini söyleyebiliriz. Tavan eteğini dolaşan bu manzara resimleri, aralarında yerleştirilen köprü yapılarıyla ve denizde yüzen gemiler bu manzara resimlerinin birbirleriyle bağ kurma niteliğini taşımaktadır.

Manzara resimlerinde, saray, köşk, gemi, kayak ve fıskiye havuz gibi öğelere yer verilmesi, 18. yüzyıl İstanbul duvar resimlerinde de seçilen konulardır. ²⁴

Alaca Camii tavan eteğinde bulunan manzara resimlerinde perspektif uygulamasının mükemmel olduğu görülüyorsa da, sanatçının sonradan resmin derinliğinde perspektif anlayışından uzak eklénmiş olan minareler, mükemmel perspektif uygulamasına gölge düşürmektedir. Hepsi birer tablo olabilecek nitelikte olan bu manzara resimlerinde, sanatçının acemice sonradan eklemiş olduğu minare çizim-

leriyle bağdaşmaması, İslâm mimarisini tanımayan veya sanatçının talepler, üzerine, tamamlanmış manzara resimlerine İslâmi bir görünüm kazandırmak için minareleri sonradan eklemiş olmasıyla izah edilebilir.

Alaca Camii'nin kubbe göbeğinde yuvarlak panolar içerisinde yer alan natürmortlar, Makedonya'daki Camilerin bir başka örneğinde görülmemiştir. Natürmort, Makedonya'da ancak, ev mimarisinin duvar resimlerinde görülmektedir.

Makedonya'da ev mimarisinde natürmört motifinin yer aldığı örnekler arasında, Kalkandelen Doktor Cafer Efendi konağının²⁵ ön cephe dış duvar yüzeyinin ikinci kat doğu tarafı köşesinde bulunmaktadır (Foto. 168). Aynı zamanda, Debre Mehmet Zlatku konağının²⁶ ikinci kat misafir odasının musandıra nişi içerisinde yer almaktadır (Foto. 169). Makedonya'da ev mimarisi duvar süslemelerinde kullanılan bu iki natürmort örneği, Cafer Efendi konağının dış, Mehmet Zlatku konağının ise iç duvar süslemelerinde bulunmaktadır.

Makedonya'da Osmanlı Dönemi duvar resimlerinde kullanılan natürmort örneklerinde sadece vazo içerisinde bulunan çiçek motifleri işlenmiştir. Buna karşılık, Anadolu'daki duvar resimlerinde konu olarak seçilen natürmort örneklerinde meyva motiflerine de yer verilmiştir. Örneğin, Yozgat Çapanoğlu Camisi mahfil tonozunda²⁷ Milas'ın Bahaddin Ağa konağı büyük odanın duvar resimlerinde bulunan natürmort örneklerinde meyva motifleri vardır.

Alaca Camii'nin kible duvarında, minberle batı duvar arasında dikdörtgen pano içerisinde alınmış "Kâbe" tasviri önemli bir örnektir. Makedonya'da Kâbe tasvirinin bulunduğu bir başka örneğe rastlanmamıştır. Kâbe tasvirinde uygulanan perspektif,

yapıdaki diğer manzara resimlerine bakılacak olursa başarısız sayılır. Kâbe'nin etrafında yer alan yapıların birbiri üzerine oturtularak perspektiften uzak olması geleneksel minyatür özelliği taşıyan tasvirleri hatırlatmaktadır. Alaca Camii'ndeki Kâbe tasvirini, Anadolu'da Soma-Hızır Bey Camii son cemaat yerinde bulunan Kâbe tasviri ²⁹ ile benzerlik göstermektedir.

Alaca Camii dış duvar yüzeylerinde bulunan dikdörtgen panolar ve bunların arasına yerleştirilmiş sütun başlıkları yalnız Makedonya'da değil belki de İslâm mimarisinde bu şekilde duvar süslemesi olan bir camiye hiç rastlanmamaktadır. Alaca Camii'nin bu şekilde duvar süslemeleri, İslâm mimarisi tarihinde ünik bir eser olarak görülebilir.

Duvar resimlerinde dikdörtgen panoların kullanıldığı bir başka örnekte, Kalkandelen Sersem Ali Baba Türbesi önünde bulunan süslemelerinde görülür. Alaca Camii dış duvar dikdörtgen panolarına benzeyen bir başka örnek de, Kalkandelen Cafer Efendi konağı ön cephe duvar yüzeyleridir.

Camii'nin son cemaat yeri tavan üzerinde ve pencere kemerlerinin alt yüzeylerinde altı kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldızı duvar resmi üzerinde bulunması, yıldız Alaca Camii'ne hoş bir özellik almasına rağmen, ahşap üzerinde de örneğin, II, Sultan Murat Camii tavan göbeğinde de bulunmaktadır.

Alaca camii duvar resimlerinde, gerek kompozisyon gerekse uygulanan üslûp bakımından bir örnek dışında geleneksel Türk-İslam motiflerini konu edinmemesi, Batı eğilimli barok resim anlayışının hiçbir İslâmi tesir görmeden Makedonya'daki Türk mimarisinde kullanıldığına işaret etmektedir. Alaca Camii duvar resimlerinde, bütün uygulanan bu yeni özellikler, burada çalışan sanatçı grubunun,

İstanbul resim atölyelerinde yetişen sanatçılar elinden çıkmadığı

18. yüzyılda Makedonya'nın civar şehirlerinden sayılan Berat ³⁰ Moskopole ³¹ ve Korça ³² gibi merkezlerde Floransa tesiri altında çalışan resim atölyeleri olduğu ³³ göz önünde bulundurulacak olursa, Alaca Camii duvar resimlerinde görülen bu yenilikler kolayca anlaşılmaktadır.

Kalkandelen'de gerek dini mimaride gerek sivil mimaride yer alan duvar resimleri, Makedonya'da diğer bölgelerdeki duvar resimleri karşısında kendi başına bir ekol sayılmaktadır.

Manastır, İshakiye Camii duvar resimleri, bitkisel motiflerden ve manzara resimlerinden oluşmaktadır. Batı resim anlayışında gerçekleşmiş olan bitkisel motifler, konu olarak çiçek motifleri ve dal kıvrımları işlenmiştir. İshakiye Camii manzara resimleri gerek konu ve kompozisyon bakımından yalnız, hemen yakınında bulunan Yeni Camii manzara resimleriyle benzerlik göstermektedir. Her iki Caminin manzara resimlerinde yapı öğelerine yer verilmemiş, sadece tabiat güzellikleri konu edinilmiştir. Yapı elemanı bulunmayan bu manzara resimleri, Makedonya'da diğer camilerde bulunan manzara resimlerinden üslûp, konu ve kompozisyon bakımından farklı bir özellik taşımaktadır.

İshakiye Camii manzara resimleri merkezi kubbe kasnağında bulunan kandil gezintisi eteğini dolaşan bordür (şerit) kısmında ve son cemaat yerinde bulunan mihrap nişleri üzerinde, çiçek motifleri çevrili panolar içerisinde bulunmaktadır. Buradaki manzara resimlerinde nehir sahilleri ve kır bahçeleri konu edilmiştir.

İshakiye Camii manzara resimlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmesine rağmen, perspektif uygulamasında, II.Sultan

Murat Camii, İsa Bey Camii ve Alaca Camii manzara resimlerinden daha başarısız olması düşündürücüdür. Bu durum İshakiye Camii manzara resimlerinin bölgesel (lokal) bir sanatçının elinden çıkmasıyla izah edilebilir.

Yeni Camii duvar süslemeleri, İshakiye Camii duvar resimlerine benzemesine rağmen, daha gelişmiş bir kompozisyon ve üslûp görülmektedir. Yeni Camii'deki manzara resimleri kubbe kasnağında bulunan pencereler arasında dikdörtgen panolar içerisinde yerleştirilmiştir. Bu cami manzara resimlerinde konu olarak, yapı elemanı olmayan örneklerin seçilmesi dikkat çekicidir. Manzara resimlerde, tabiat güzelliklerinden dağ ve yamaçların yeşilliği konu edilmiştir.

Yeni Camii'deki duvar resimlerinde perspektif, uygulaması, İshakiye Camii manzara resimlerinde daha başarılı görülebilir. Yeni Camii kubbe göbeğinde, yıldız motiflerinin yerleştirilmesi, bizlere gök kubbesindeki yıldızları hatırlatırcasına mükemmel yapılmıştır. Yıldız motifinin, Makedonya'da bir başka eserde konu edinildiği görülmemiştir.

Haydar Kadı Camii duvar süslemeleri, geleneksel Türk-İslâm süslemeciliğinden rumi motifleriyle süslüdür. Camideki duvar süslemelerinin geç dönemlere ait, olmasına rağmen, duvar resmi sanatında bu eski motife dönüş dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Camii'nin duvar süslemelerinde kullanılan teknik, komşu camiler sayılan İshakiye Camii ve Yeni Camii ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, Manastır'da üç caminin duvar süslemeleri aynı dönemde yapılmış olması sözkonusudur. Bu da 19. yüzyıl olarak görülebilir.

Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi'nde duvar resmi bulunan yapılarda, teknik, konu ve kompozisyon bakımından

Alaca Camii duvar resimleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sersem Ali Baba Türbesi önünde bulunan sundurma'da dikdörtgen panoların içerisine alınmış, baklava motifleri ve köşelerde kalan üçler kompozisyonu, sundurmanın ön duvar cephesini doldurmaktadır.

Sundurma'nın ön cephesinde bulunan dikdörtgen kompozisyon örnekleri, Alaca Camii dış duvar yüzeylerinde de kullanılmıştır. Ancak, Alaca Camii'nde dikdörtgen panoların içerisinde baklava motifi değil, rozet yerleştirilmiştir.

Harabatı Baba Türbesi duvar süslemelerinde, yazı panoları ve manzara resimleri yer almaktadır. Dikdörtgen panolar içerisinde sülük yazı çeşidiyle Bektaşî Nefesleri yazılıdır. Diğer dikdörtgen panolardan birinde, Hindistan Agra'daki "Tac-Mahal", diğerinde ise Sultan Ahmet Camii bulunmaktadır. Tek birer yapının bu panolarda yerleştirilmesi bilhassa ilgi çekicidir. Çünkü, Makedonya'da Türk-İslâm mimarisi duvar resimleri üzerine yaptığımız incelemede, böyle bir örneğe rastlanmamıştır. Buradaki manzara resimlerinde tamamen bir minyatür özelliği taşıdığı görülmektedir. Her iki manzara örneğinde de, perspektif uygulaması çok zayıftır, ve Alaca Camii'ndeki Kâbe tasvirini akla getirmektedir.

Tekkenin olu avlusunda yer alan Fatıma Evi veya Harem Dairesi saçak altında oluşturulan bordürde , bitkisel motiflerden dal kıvrımları ve Bektaşîlerin sembolü olarak arslan figürü bulunmaktadır. "Arslan figürünün kullanılışı tek eser olarak olduğu söylenmektedir.

Makedonya'da 19. yüzyıl duvar resmi örneklerini ev mimarisinde de görmek mümkündür. Kalkandelen, Cafer Süleyman Efendi'nin konağındaki duvar resimleri, Alaca Camii ve Tekke'deki duvar

resimleriyle teknik ve konu bakımından büyük ölçüde benzerlik vardır. Evin dış duvar veya ön cephesinde yer alan bu duvar resimlerinde, deniz kenarı sahilleri (Foto. 170) ve Cumba kısmında iki kubbeli bir cami örneği olan manzara resmi (Foto. 171) bulunmaktadır. Hicri 1320 / M. 1902 tarihli olan bu duvar resimleri, batı resim anlayışı özelliklerinden izlenimci bir üklûp taşıdığı görülmektedir. Buna karşılık aynı dönem duvar resimlerinden sayılan, Debre'de Mehmet Zlatku Konağında ise, gerek duvar resimlerinin yerleştirildiği öğeler, gerekse konu olarak, Cafer Süleyman Efendi konağından farklılık göstermektedir. Mehmet Zlatku konağının duvar resimleri, iç mekânda daha doğrusu evin ikinci kat misafir odasının tavan eteği, tavan göbeği ve musandra kapaklarında yerleştirilmiştir. Mehmet Zlatku Konağı duvar resimlerinde sanatçı, yörenin doğal güzelliklerinden istifade ederek, manzara resimlerinde konu edinmiştir. Odanın tavan eteği manzara resimlerinde, yörenin yamaçlarıyla ve yeşilliğiyle meşhur Korab dağı, Krivci ve Ame köyü manzaraları (Foto. 172-173) ile Radika nehri üzerinde Gorence köprüsü (Foto. 174)'nün tasvirlerini konu edinmiştir. Mehmet Zlatku Konağı'nda bulunan duvar resimlerinde yörenin tabiat güzelliklerinden konu edinilmesi, Makedonya'daki duvar resimlerinde alışılmamış bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Makedonya'da duvar resimlerinde görülen bu yeni özellik, cami ve ev mimarisinde dekorasyon unsuru olarak günümüze kadar devam edecektir. Son tarihlerde yapılan camilerde duvar resmi önemli bir yer tutması, bu geleneğin devam ettiğinin bir işareti olarak görülmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Makedonya'da Türk-İslâm mimarisi duvar resimlerinde 16. yüzyıldan itibaren örnekler bulunmaktadır. Yukarıda da söylendiği gibi, 16. yüzyıl eseri olan duvar resimleri, gerek tekniğiyle, gerekse işlendiği konular itibariyle, geleneksel Osmanlı motiflerinin yaygın olduğu görülür. 16. yüzyılda rûmi ve hatâi motiflerinin yaygın şekilde kullanılışını, Ösküp-Mustafa Paşa Camii pandantiflerinde, sondaçlar sonucu ortaya çıkan duvar süslemeleri doğrulamaktadır. 18. veya 19. yüzyılda rûmi motiflerin Manastır Haydar Kadı Camii'nde kullanılması dikkat çekicidir. Bu iki cami örneğinde görülen duvar süslemeleri, geleneksel Osmanlı sanatı özelliklerini taşıyan motifler kullanılmıştır.

Makedonya'da 18. yüzyıl duvar resimleri özelliklerine sahip II. Sultan Murat Camii, hem geleneksel, hem de Batı özellikleri taşıyan duvar resimlerine sahiptir. Pencere, kapı, kenar ve alınlıklarıyla, kemer yüzeyleri ve son cemaat yerindeki mihrap nişlerinde yer alan süslemelerde geleneksel motiflere yer verilmiştir. Portal üzerinde ve son cemaat yeri pencere aralarında dikdörtgen panolarda yer alan manzara resimleri ise, tamamen Batı resim anlayışının özelliklerini taşımaktadır. Resimlerde görülen perspektif uygulaması ve seçilen konular, tıpkı o çağın Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Doğu ve Batı ikilemi yerleştiği fark edilmektedir. ³⁴

19. Yüzyıl duvar resimlerinde, daha önceki yüzyılda görülen Doğu-Batı ikilemi, yerini Osmanlıların bütün kurumlarında olduğu gibi, resim sanatında da, eskiyi yavaş yavaş bırakıp, yeni Batı resim sanatı özelliklerinin moda olduğunu görürüz. Nitekim, Kalkan-delen Osmanlı Dönemi eserlerinden, Alaca Camii Tekke'deki yapılar ve Cafer Efendi Konağı'nda bulunan duvar resimlerinde, geleneksel

Osmanlı resim anlayışından ziyade, Batı resim anlayışının izlerini taşımaktadır.

Kalkandelen'de bulunan Osmanlı duvar resimlerinde, bitkisel motiflerden akant yaprak ve kartuşların kullanılması, barok tarzdaki düzenlemeler ve manzara resimlerinde, İstanbul Boğaz sahillerini, Venedik yapılarını ve hayaâli manzaraların tasviri, empresyonist (izlenimci) bir tarzda yansıtılmış, Batı resim anlayışından kaynaklandığı düşünülebilir.

Harabati Baba Bektaşî Tekkesi'ndeki yapıların duvar resimlerinde, geometrik figürlere yer verilmesi, bilhassa dikkat çekicidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen, Manastır-İshakiye Camii ile Yeni Cami duvar resimlerinde, geleneksel, yöresel Batı resim özelliklerinden faydalandığı görülmektedir. Geleneksel özellikler kısaca kürevî pendantiflerde yer alan motiflerdir. Lokal özellikler ise, kır bahçeleri yeni bir perspektif anlayışının uygulaması olarak ele alınabilir.

Makedonya'da yüzyıllarca duvar resimlerine verilen önem günümüzde de lokal veya yöresel sanatçılar tarafından yürütülmektedir. Yapılan her yeni camide duvar resimleri bulunmaktadır.

Notlar:

- 1- Barışta H.Ö., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Süsleme Sanatı Tarihi Dersi, 1986 takrirlerinden alınmıştır.
- 2- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.13, Gelişim Yayınları, 1985, (s.7709).
- 3- Büyük Larousse, a.g.e., C. 10, (s.6217).
- 4- Büyük Larousse, a.g.e., C. 10, (s.6217).
- 5- Büyük Larousse, a.g.e., C. 10, (s.6217).
- 6- Büyük Larousse, a.g.e., C. 13, (s.7709).
- 7- Büyük Larousse, a.g.e., C. 13, (s.7709).
- 8- Büyük Larousse, a.g.e., C. 13, (s.7709).
- 9- Barışta H.Ö., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Süsleme Tarihi Dersi, 1986 takrirlerinden alınmıştır.
- 10- Barışta H.Ö., Aynı.
- 11- Asım, S., Üsküp Tarihçesi, (Yazma), Topkapı Sarayı, Sultan Resat Kitaplığı No. 616.
- 12- Petkoviç, S., Zidno Slikarstvo na Podraçju Pečke Patrijarsije 1557-1614, Novisad, 1965, (s. 17).
- 13- Tomovski, K., Camii vo Bitola, Godišen Zbornik na Tehničkiot Fakultet br.II, Skopje, 1957, (s. 36).
- 14- Önge, Y., Yugoslavya'da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar, Önasya Sayı: 5/56, İstanbul 1970, (s. 4).
- 15- Üsküp Mustafa Paşa Camii pendentiflerinde fresko tekniğinin kullanıldığını, Üsküp-Eski Eserleri Koruma Enstitüsünün Laboratuvarında yapılan analiz sonucu anlaşılmıştır.
- 16- Petkoviç, Sreten, a.g.e., (s. 19).
- 17- Koroviç, M., Lubinkoviç, R., Srednovekovno Slikarstvo, Ohrid, 1961, (s. 106).

- 18- Renda, G., Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1700-1850, Ankara, 1977, (s. 124).
- 19- Renda, G., a.g.e., (s. 124).
- 20- Arık, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu'da Tasvir Sanatı, Ankara, 1976, (s.10).
- 21- Renda, G., a.g.e., (s. 122).
- 22- Renda, G., a.g.e., (s. 123).
- 23- Renda, G., a.g.e., (s. 78).
- 24- Renda, G., a.g.e., (s. 130).
- 25- Kalkandelen, Cafer Süleyman Efendi Konağı, K. Yosifovski Pitu No. 130 adreste bulunmaktadır. Halen Mesken olarak Cafer Efendi'nin torunları tarafından kullanılmaktadır.
- 26- Mehmet Zlatku Konağı, Debre'nin Zdravko Cockovski No. 128 adreste bulunmaktadır. Halen Mesken olarak kullanılmaktadır.
- 27- Arık, R., a.g.e., (s. 29).
- 28- Arık, R., Resimli Türk Evlerinden İki Örnek, Sanat Dünyamız, Sayı: 4, İstanbul, 1975, (s. 18).
- 29- Arık, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976, (s. 33).
- 30- Berat, Bugünkü Arnavutluk Sınırları içerisinde yer almaktadır. Berat şehrinin Osmanlı Döneminden kalan gerek dinî gerekse de sivil mimaride dış duvar yüzeylerinin, manzara resimleriyle süslendiği dikkat çekicidir.
- 31- Moskopole, Bugünkü Yunanistan Sınırları içerisinde bulunmaktadır.
- 32- Korça, Bugünkü Arnavutluk toprakları dahilinde yer almaktadır.
- 33- Popa, T., Considation Generales sur la Peinture post Poyzantire en Albanie, Actes e lu Premier Congres International des Etudes Balkaniques et seut-est Europennes, Sofia 1969 (s. 782).
- 34- Erol, T., Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, İstanbul, 1980 (s. 83).

F O T O G R A F L A R

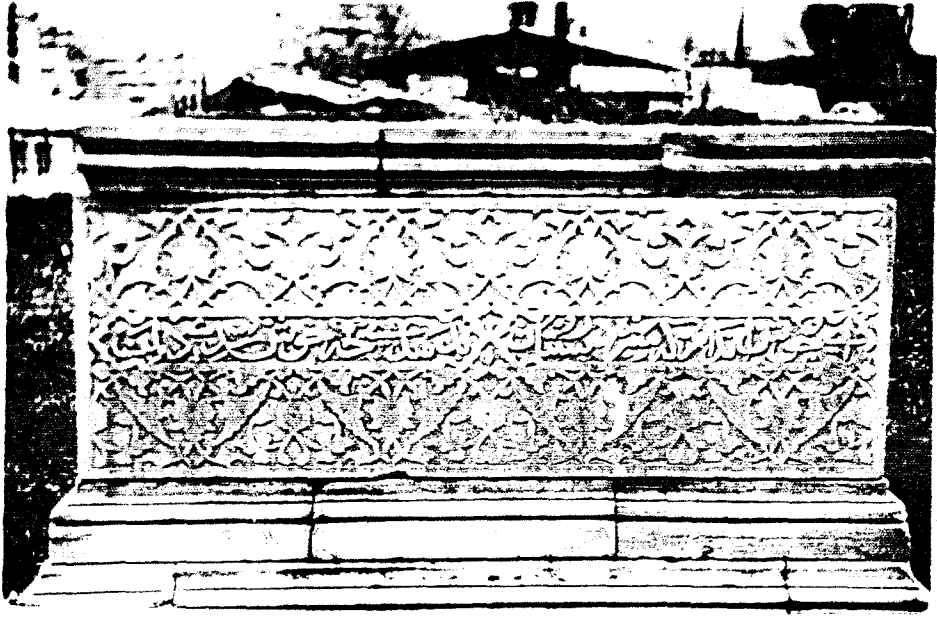

Foto. 1- Mustafa Paşa Camii avlusunda Ummi Hatun'a ait sanduka

Foto. 2- Mustafa Paşa Camii, pencere alınliğındaki renkli taş işçiliğı

Foto. 3- Mustafa Paşa Camii, minaresinin kapı alınlığında taş üzerinde yer alan "Besmele" ibaresi

Foto. 4- Harabati Baba Bektâşî Tekkesi avlusunda çeşme üzerinde figürlü motifler.

Foto. 5- Harabati Baba Bektaşı Tekkesi avlusunda,
çeşme üzerinde figürlü motifler.

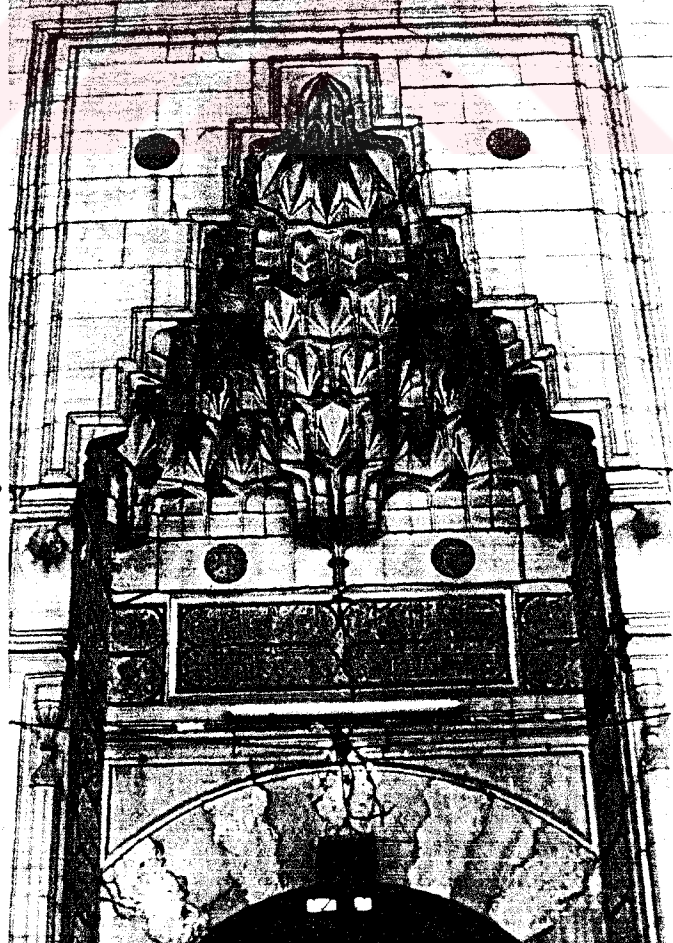

Foto. 6- Yahya Paşa Camii,
portal nişi üzerinde
bulunan stalakitler

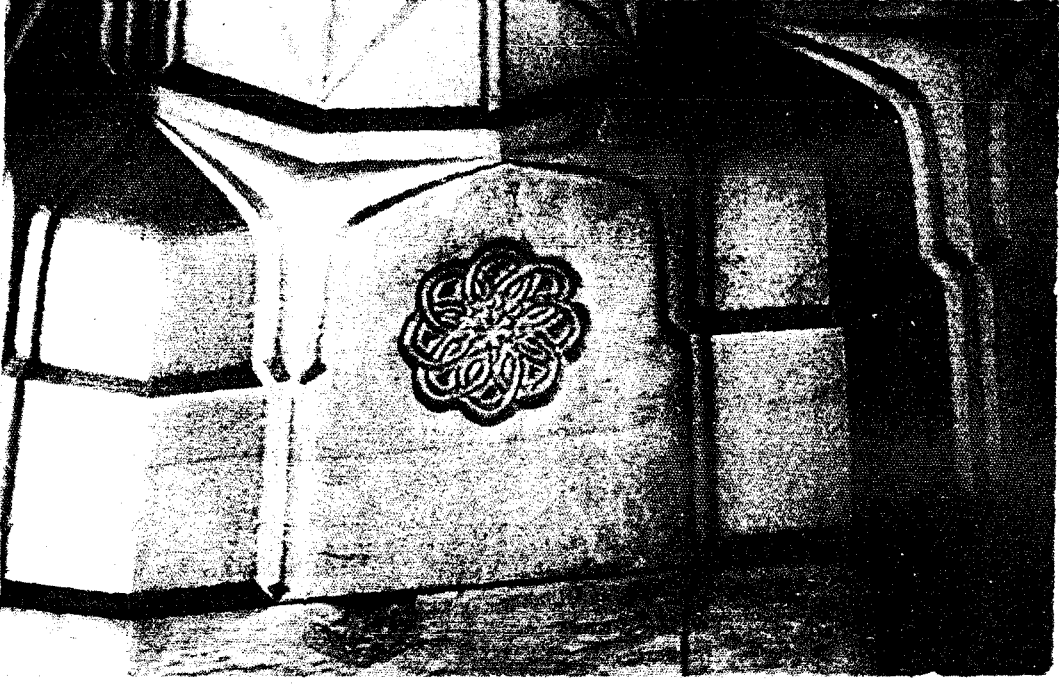

Foto. 7- Mustafa Paşa Camii, mihrap nişinde rozet.

Foto. 8- Mustafa Paşa Camii,
portal nişi kitabesi
ve tekerlek motifleri.

Foto. 9- İshakiye Camii,
vaiz kürsüsü

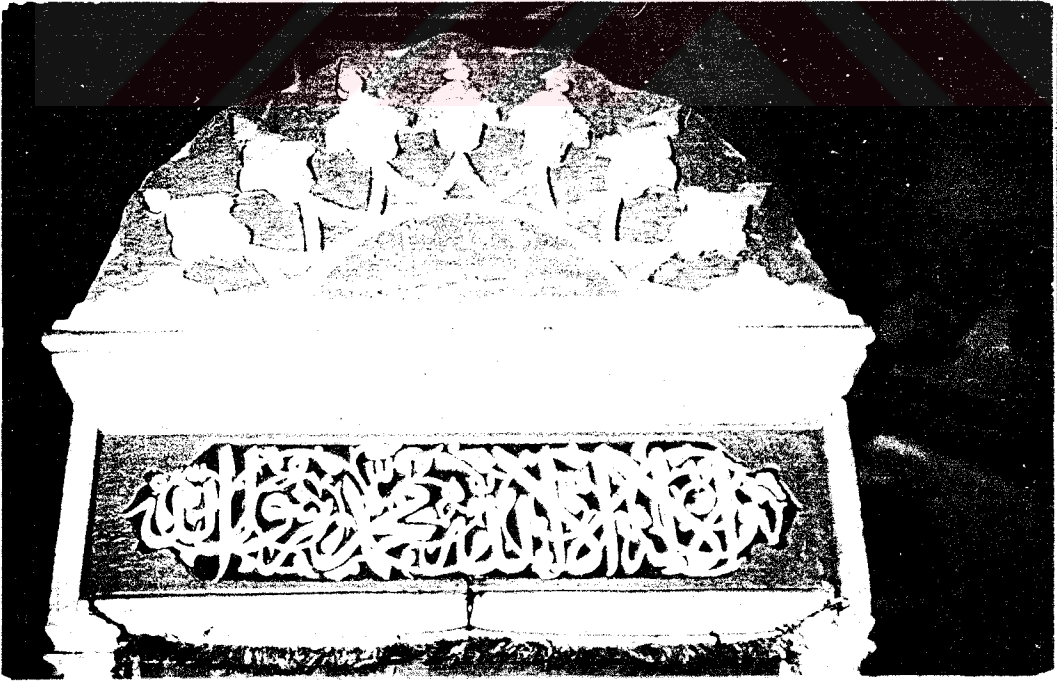
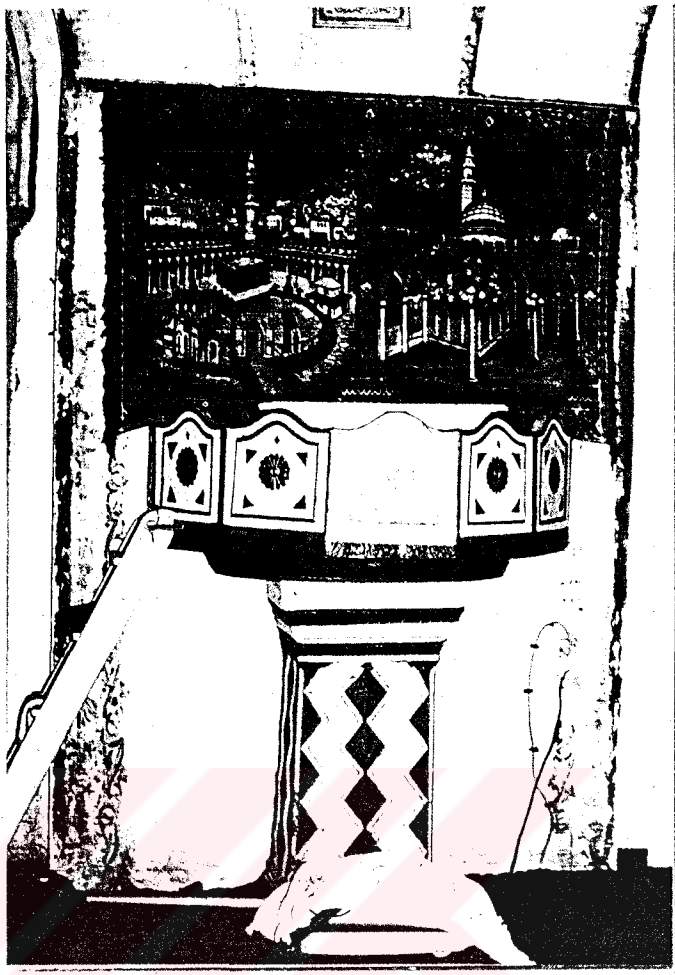

Foto. 10-İshakiye Camii, minber kapısı kemer alınlığında,
yer alan palmet motifleri

Foto. 11-Haydar Kadı Camii, somaki mermer sütün başlığı

Foto. 12-Haydar Kadı Camii, beyaz mermer sütün başlığı

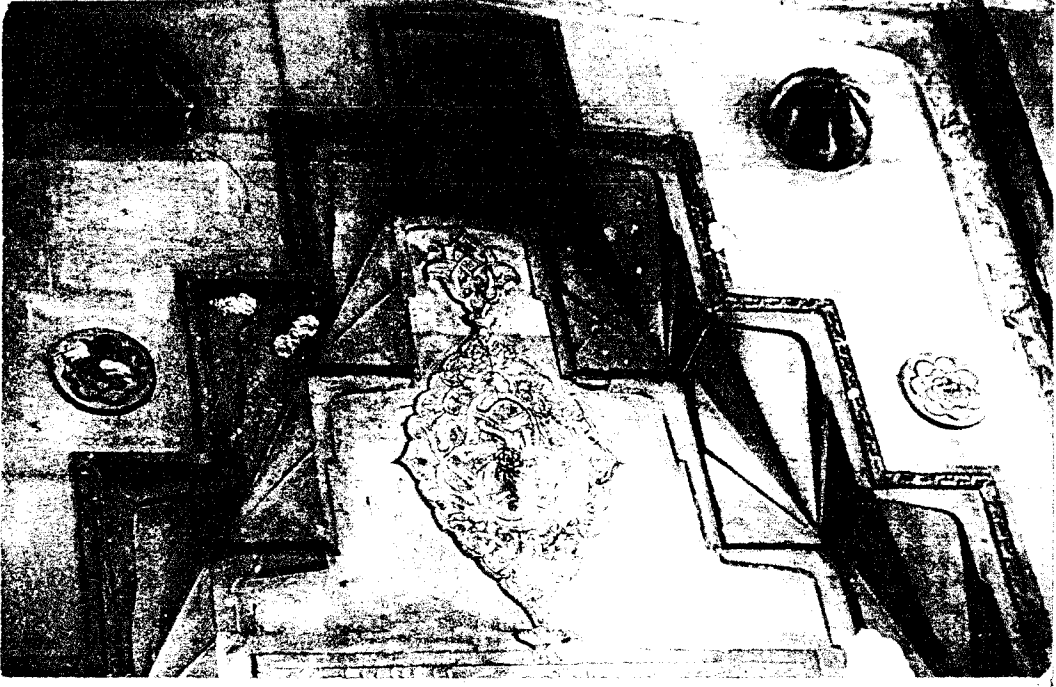

Foto. 13-Haydar Kadı Camii, portal nişinde yer alan
arma motifi

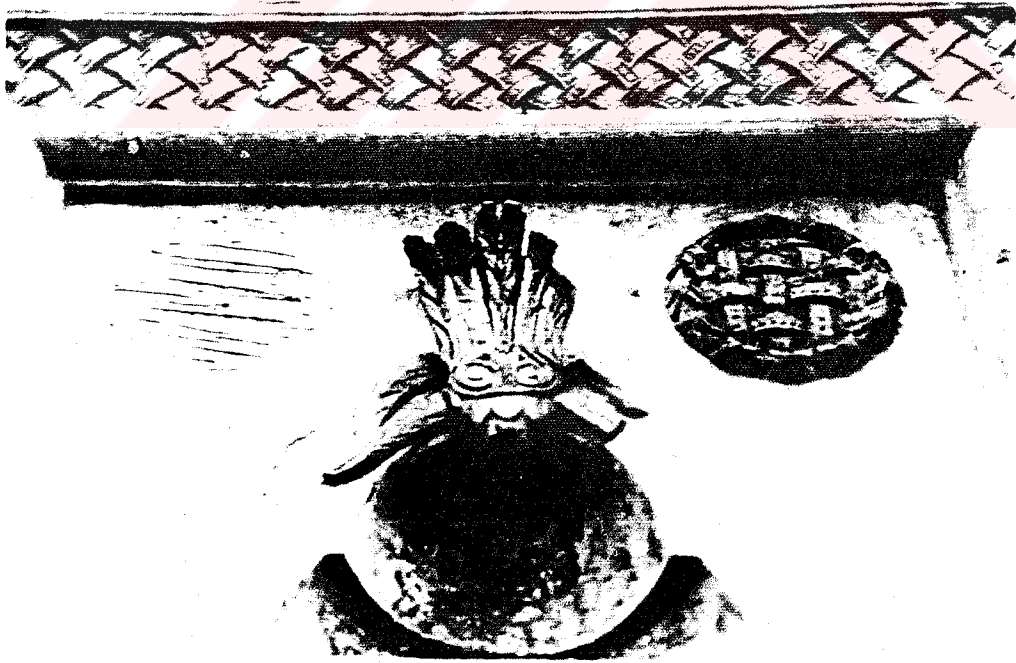

Foto. 14-Üsküp, Faik Paşa Camii mihrap nişini çevreleyen
alçı işlemler.

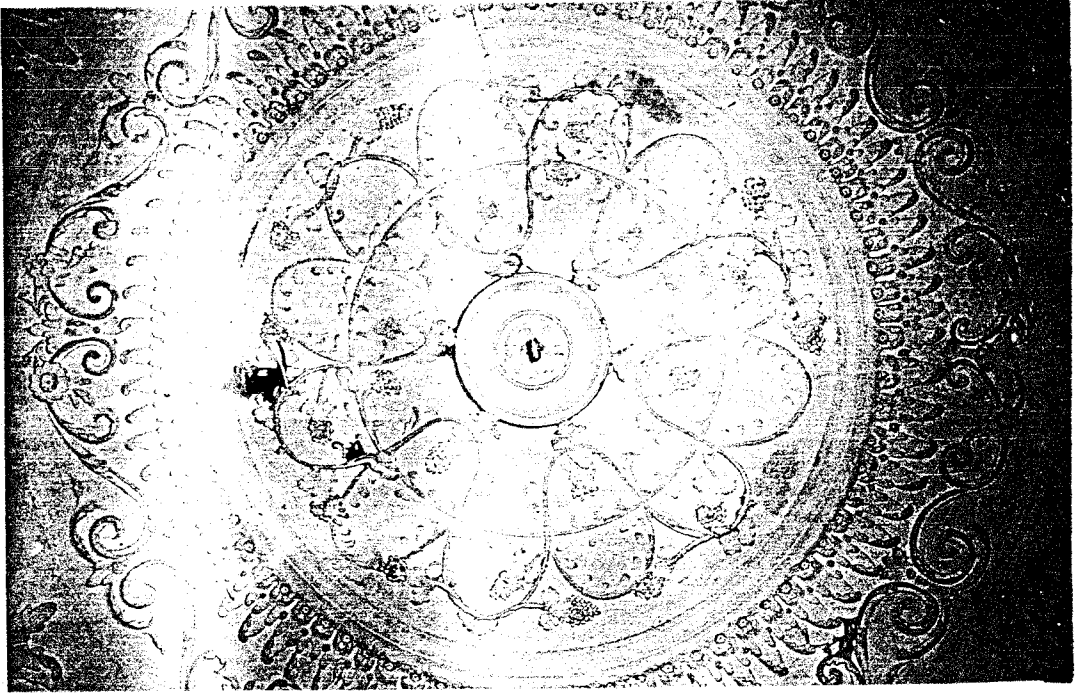

Foto. 15-Harabati Baba Bektası Tekkesi'nde, Mescid'in tavan göbeğinde yer alan alçı işlemler

Foto. 16-Tekke'deki Mescid'in kubbe göbeğinde çevreleyen alçı bordürde yer alan çiçek motifi.

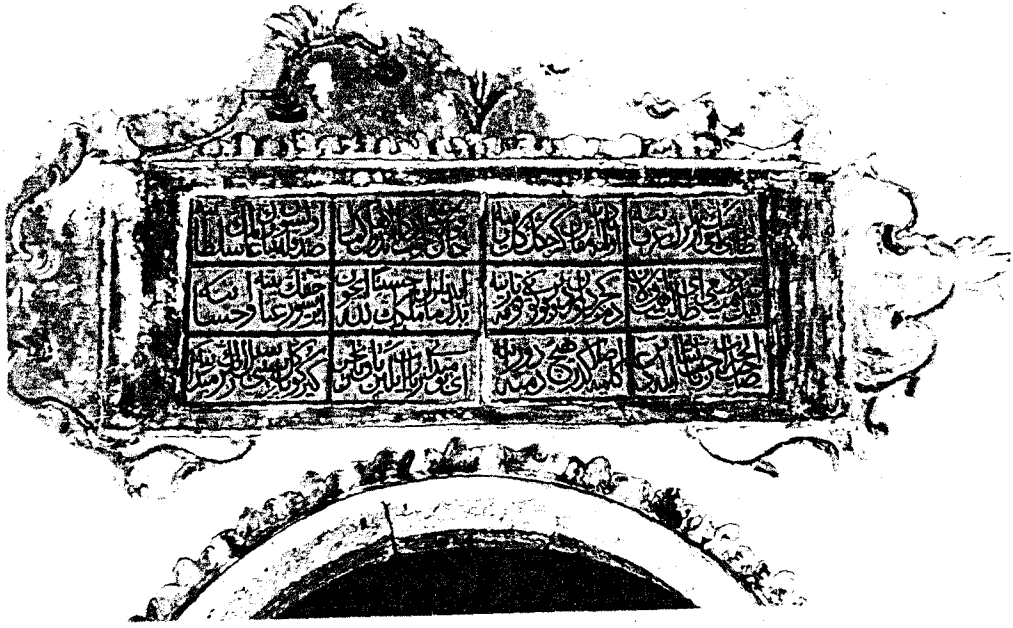

Foto. 17- Tekke'deki Mescid'in kitabesini çevreleyen alçı bordür

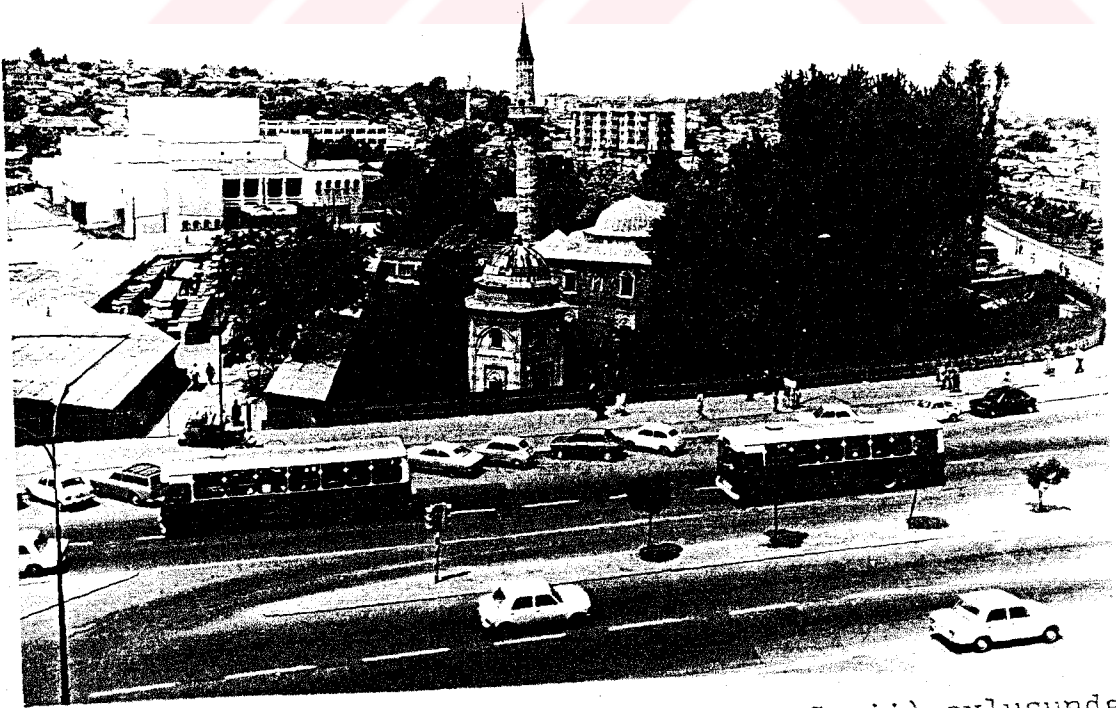

Foto. 18- Üsküp, Alaca Camii (İshak Bey Camii) avlusunda bulunan türbenin, kemer küselikleri ve kubbe kasnağı çiniden yapılmıştır.

Foto. 19- Üsküp, Yahya Paşa Camii, pencerelerinde yer alan renkli cam örnekleri ve mermer taklidi.

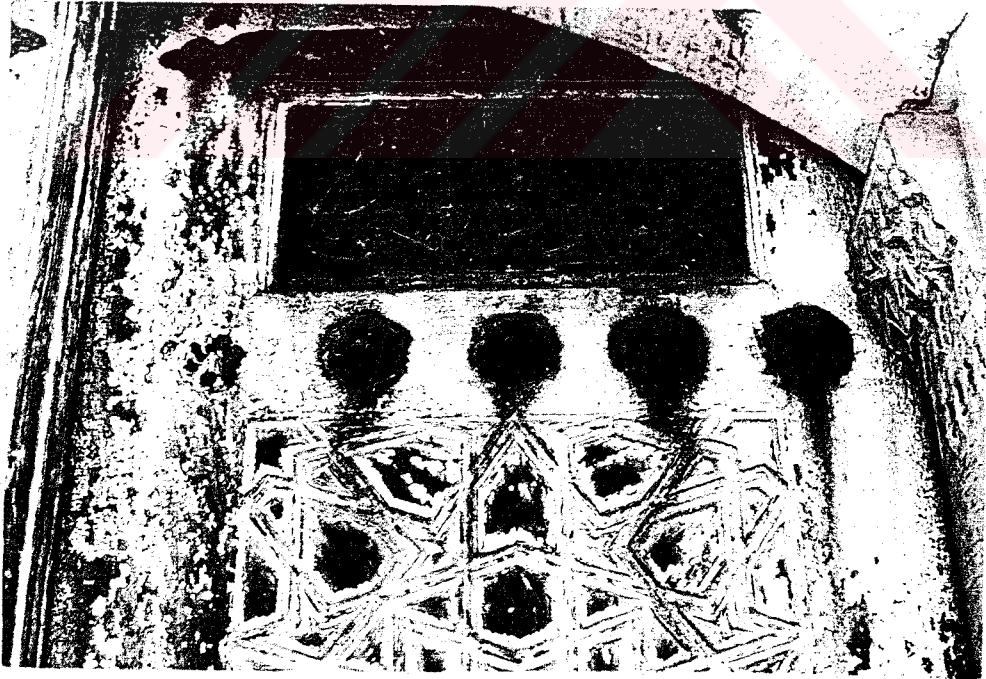

Foto. 20- Mustafa Paşa Camii Ahşap Kapı kanatları.

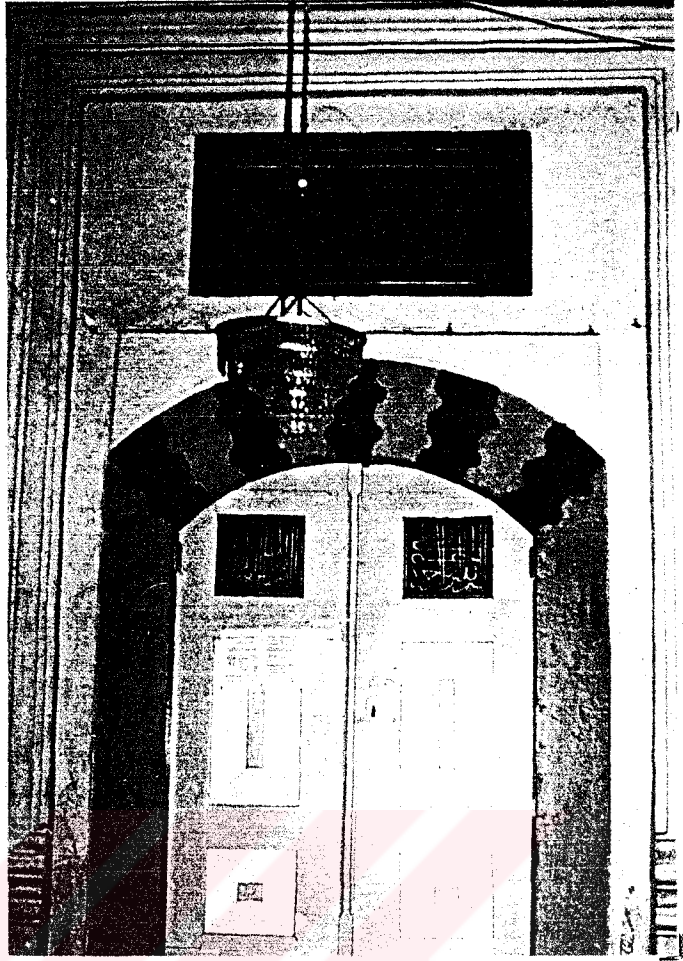

Foto. 21- Üsküp, Alaca Camii
(İshak Bey Camii) kapı
kanatları

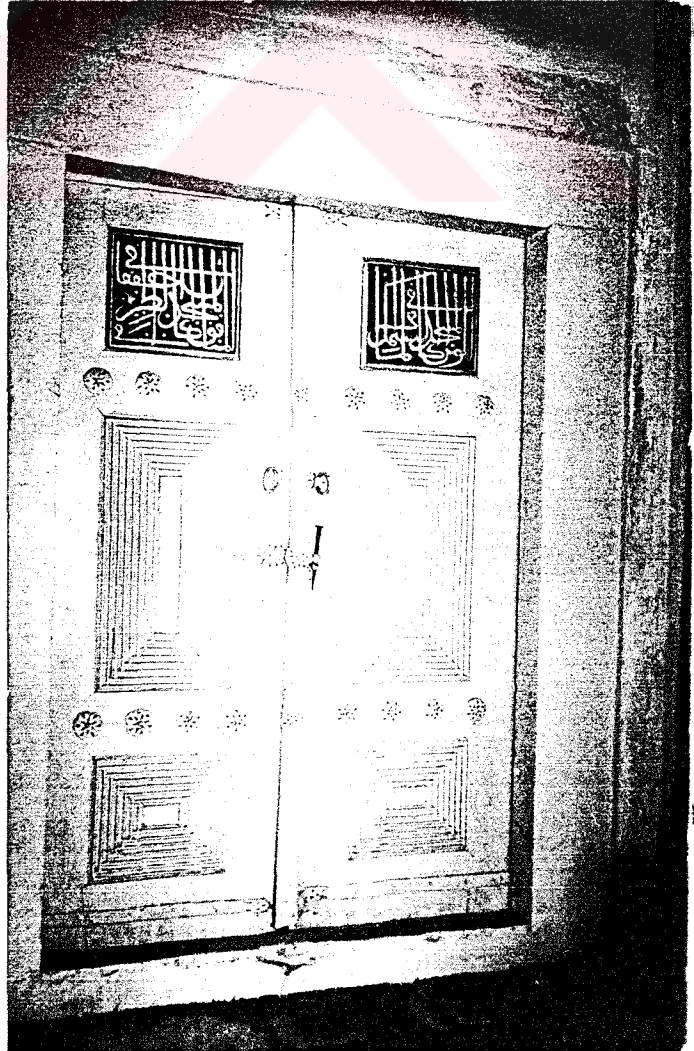

Foto. 22- İshakiye Camii
kapı kanatları

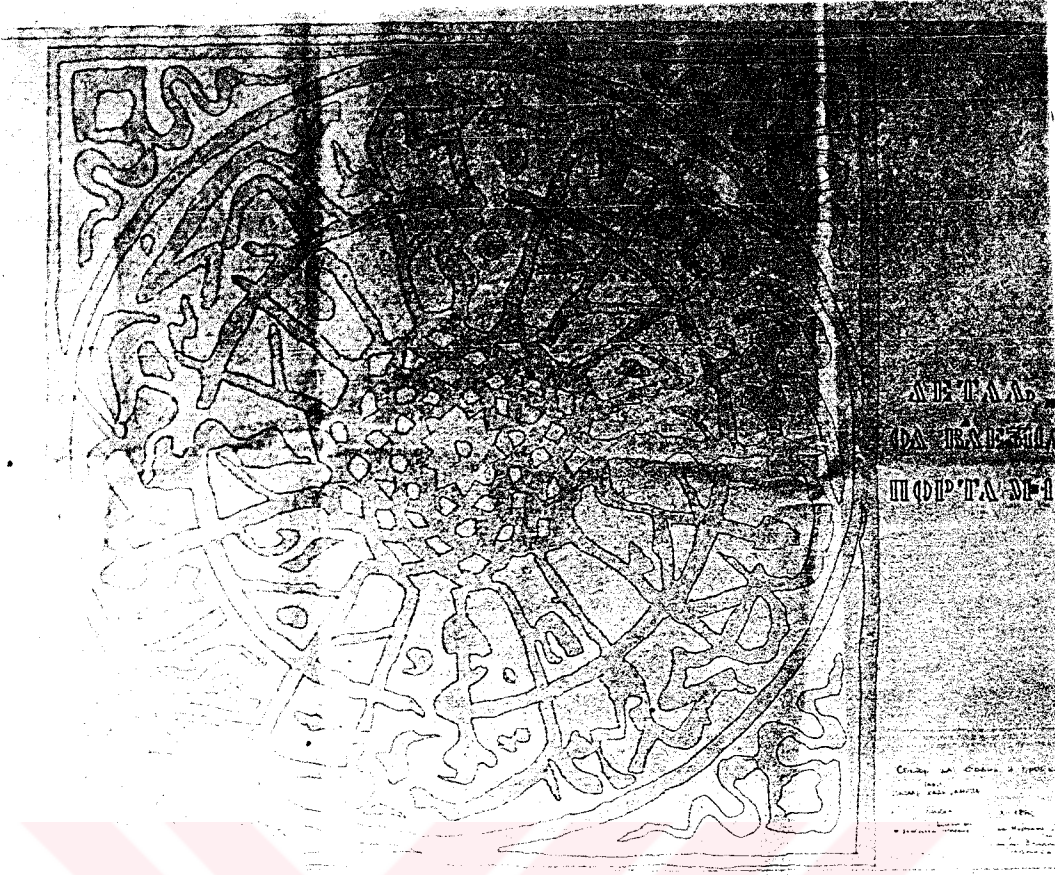

Foto. 23- Haydar Kadı Camii, son cemaat yerinde ahşap tablo üzerine yazılı "İhlas Sûresi"

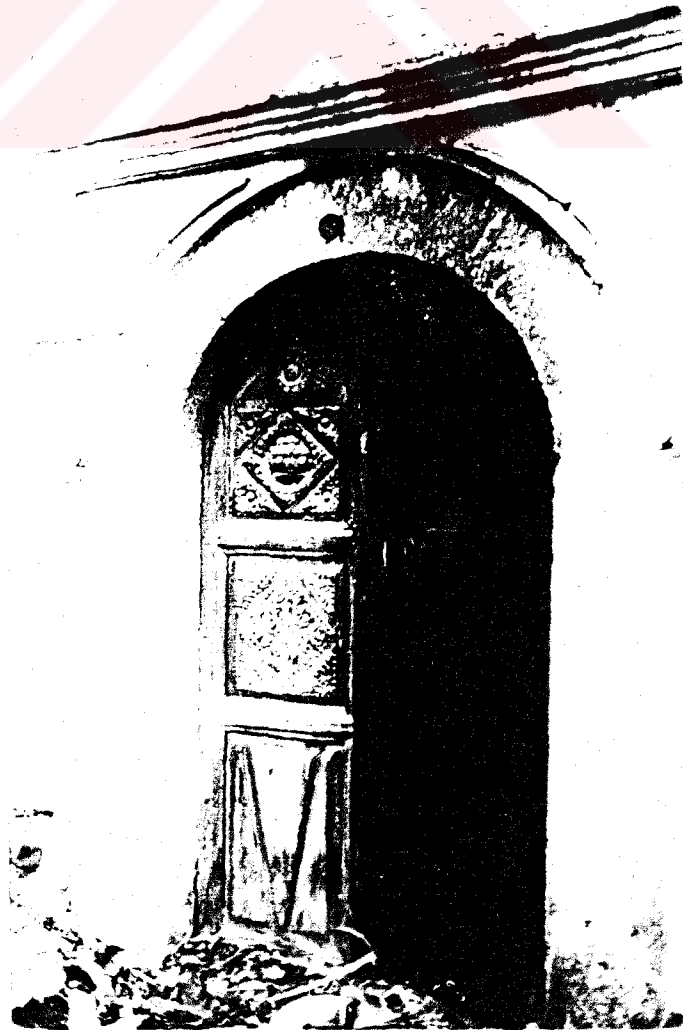

Foto. 24- Üsküp-Faik Paşa Camii ahşap kapı kanatları

Foto. 25- Faik Paşa Camii,
ahşap kapı kanatlarından
detay.

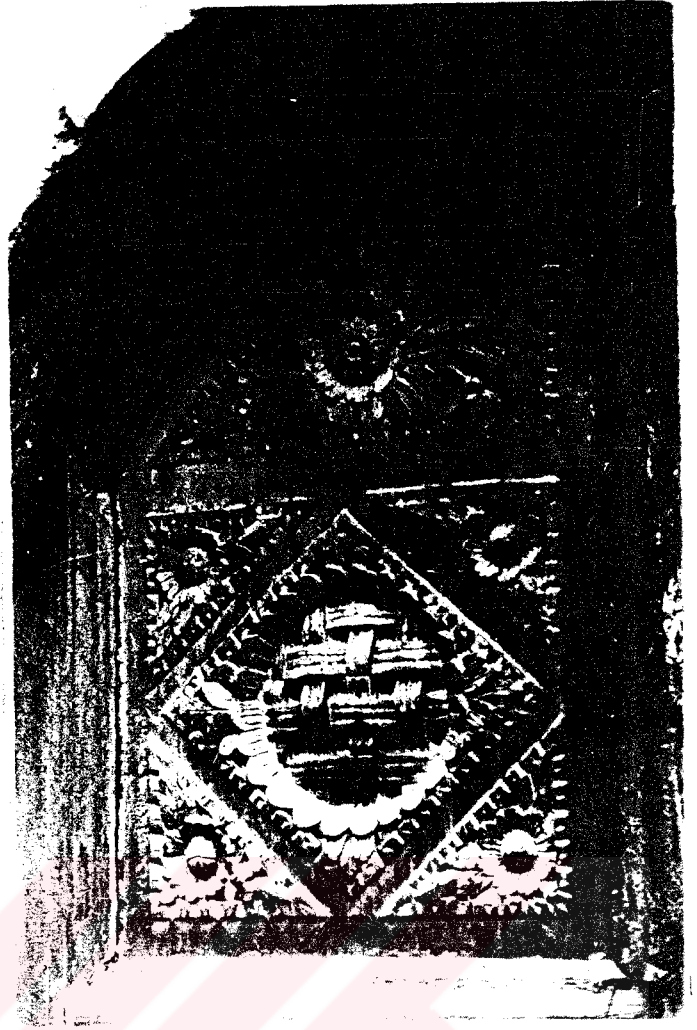

Foto. 26- Tekke'de Harem
Dairesi veya Fatıma Evi
ahşap kapı kanatları
ve alınlığı.

Foto. 27- Harabatı Baba
Tekkesi şadırvan kapısı

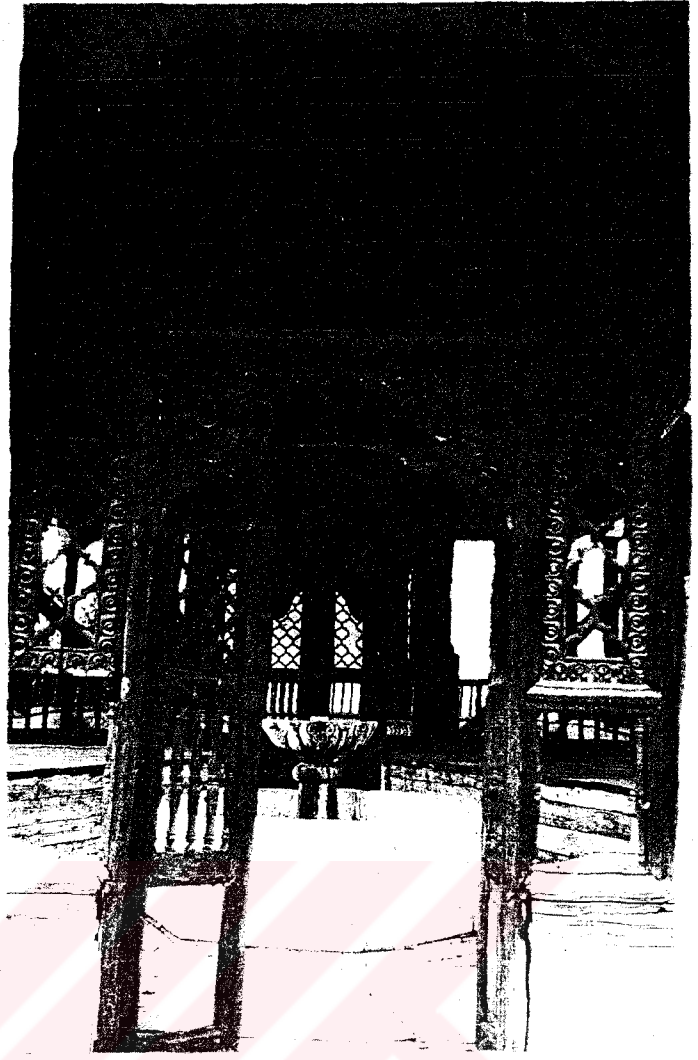

Foto. 28- Tekke'deki
şadırvan kapısından
detay

Foto. 29- II. Sultan Murat
Camii pencere kanatları

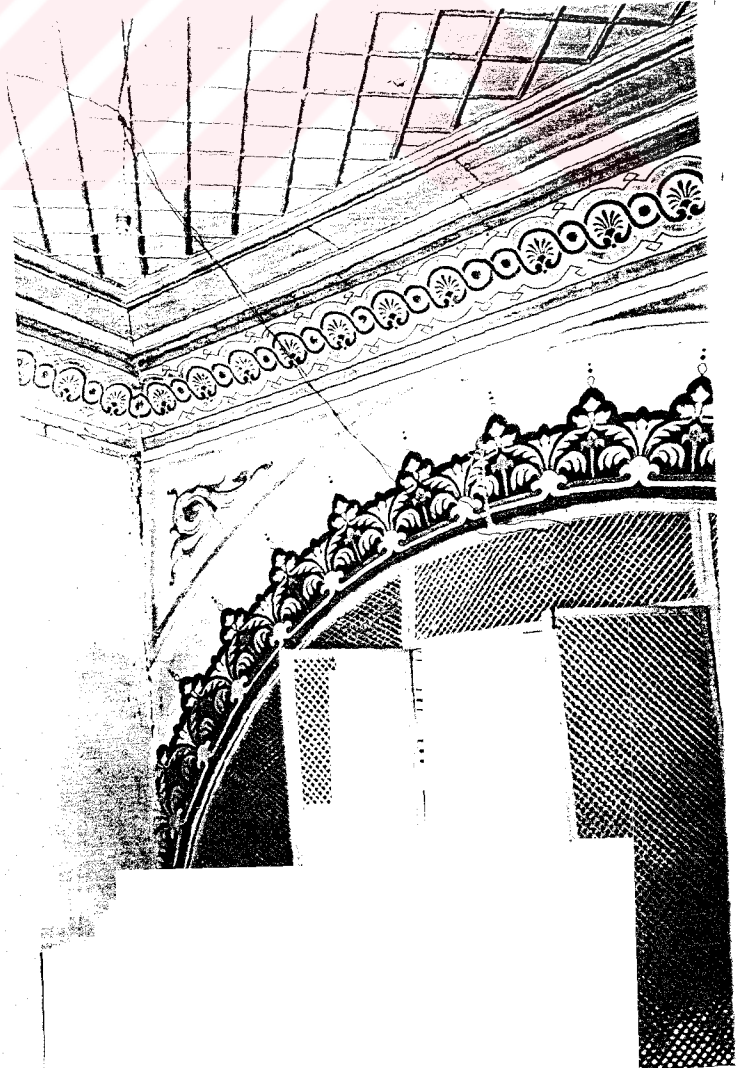

Foto. 30- II. Sultan Murat
Camii, kadınlar mahfilini
ayıran kafes

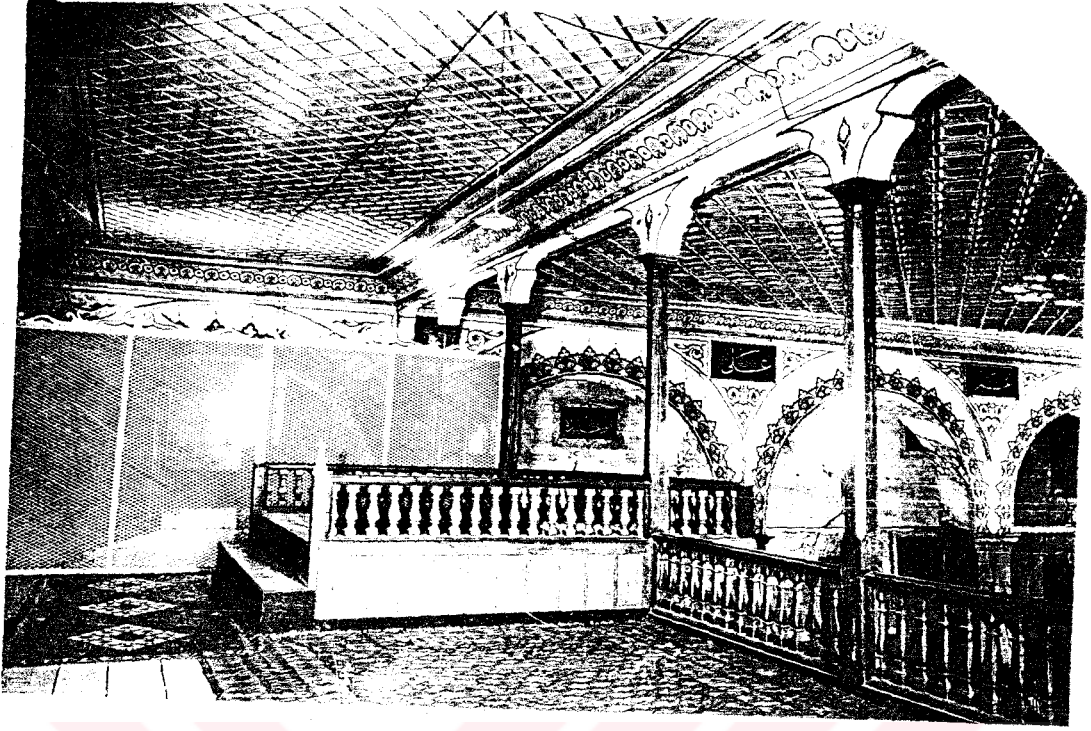

Foto. 31- II. Sultan Murat Camii, mahfil bölümünde ahşap direkler ve korkulukları.

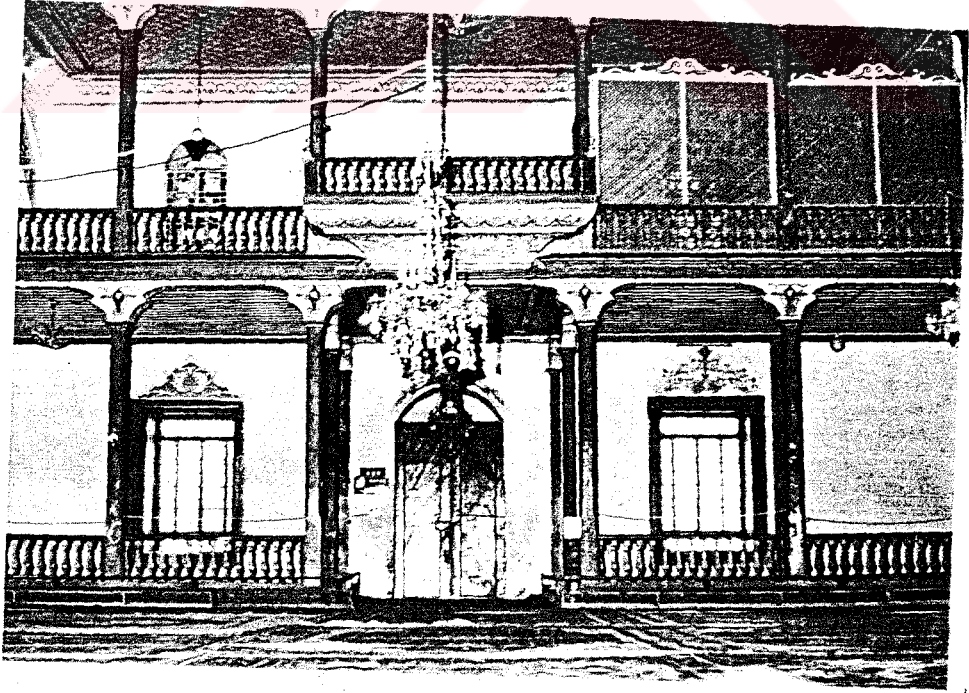

Foto. 32- II. Sultan Murat Camii, ahşaptan yapılmış mahfil kısmının genel görünüşü.

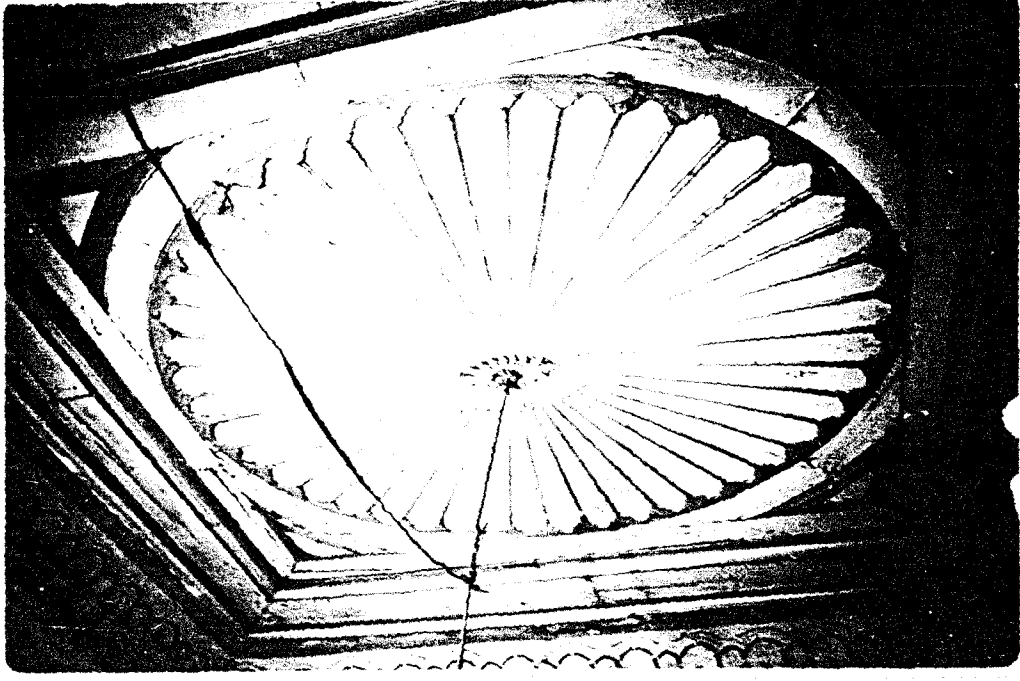

Foto. 33- II. Sultan Murat Camii, ahşap tavan göbeği.

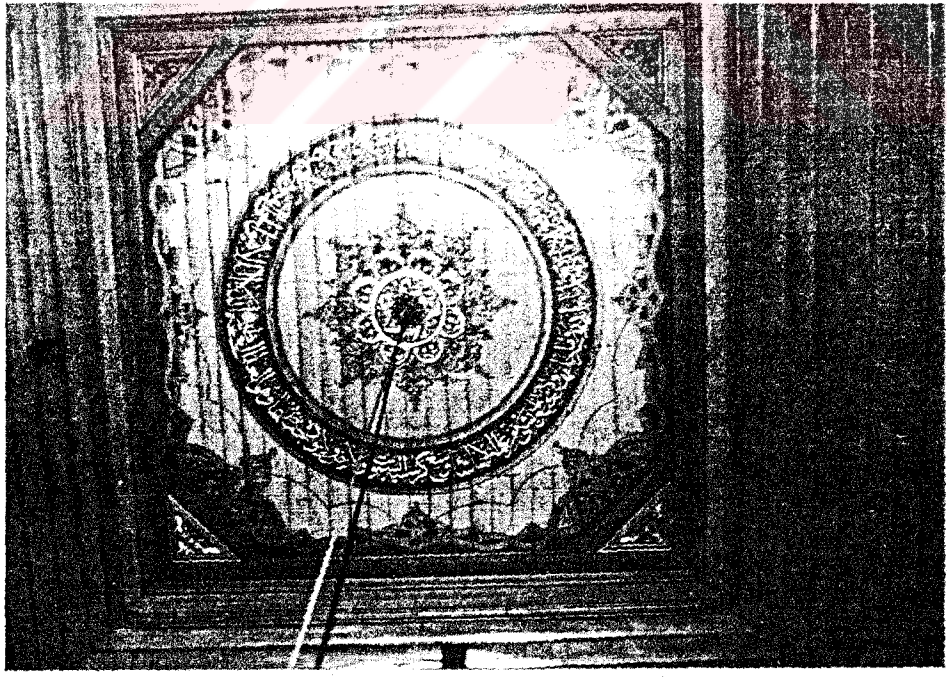

Foto. 34- Üsküp, Yahya Paşa Camii tavan göbeği

Foto. 35- II. Sultan Murat
Camii, ahşaptan yapılmış
minber.

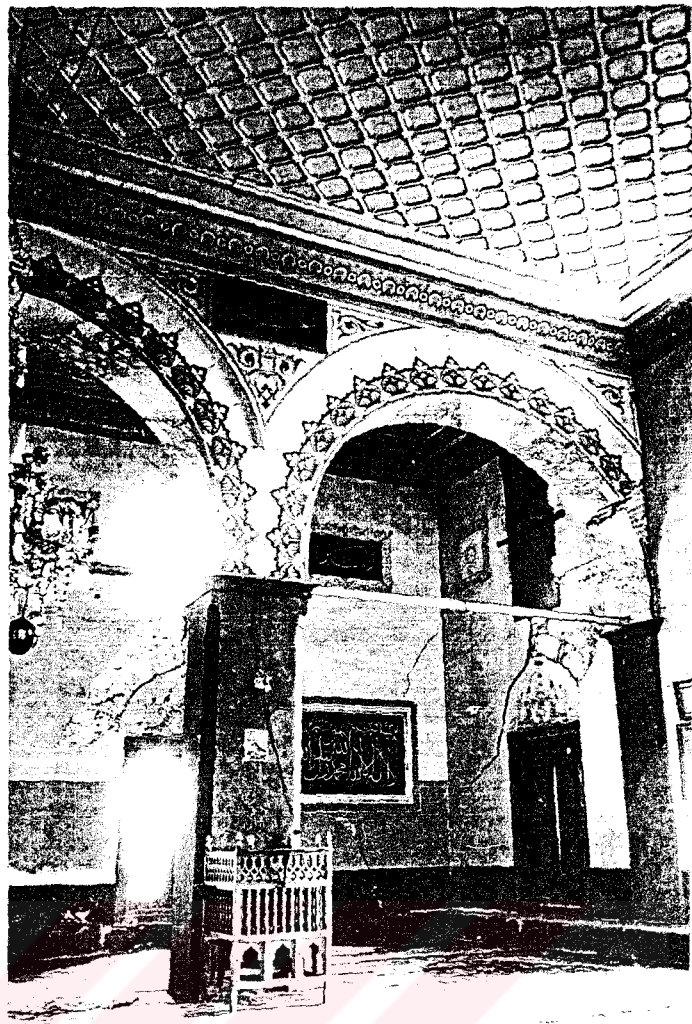

Foto. 36- II. Sultan Murat
Camii. vaiz kürsüsü

Foto. 37- İshakiye Camii
harim kısmında, sağır
kemer alınlıklarına
yerleştirilmiş ahşap
ayakkabı rafları

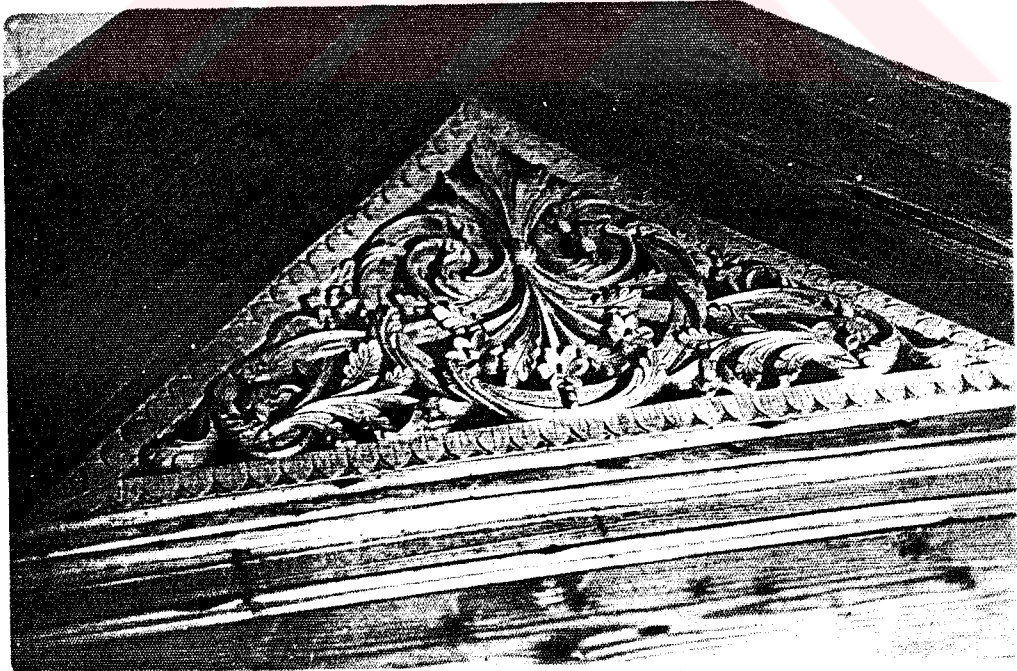

Foto. 38- Kalkandelen, Hakkı Paşa Kanağı misafir hanesinde
ahşap tavan işçiliği.

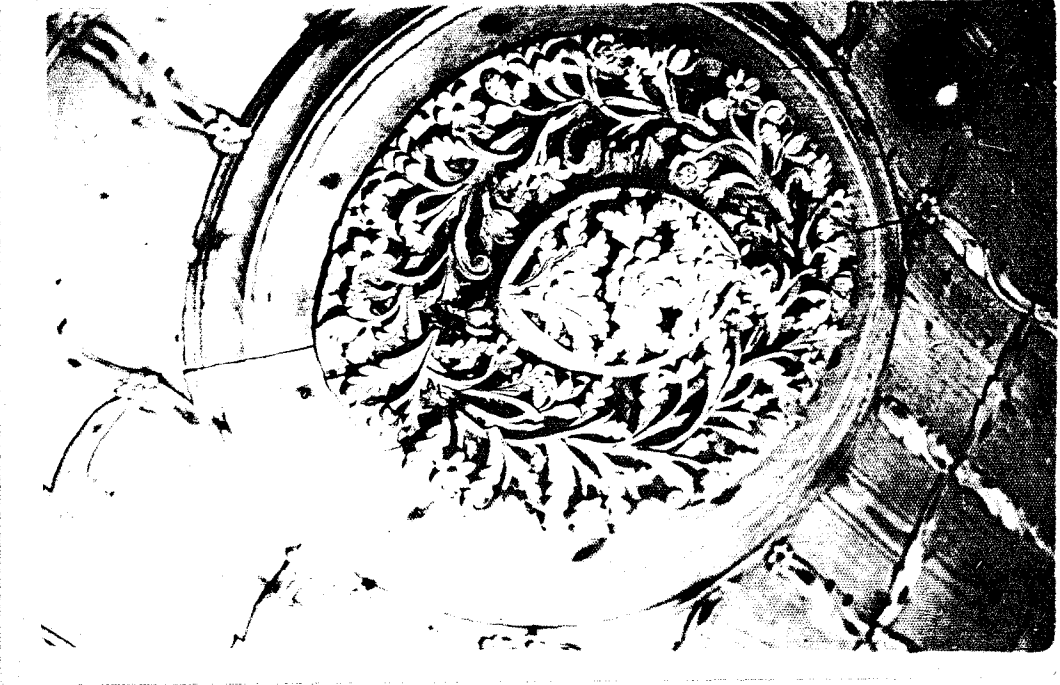

Foto. 39- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı'nda ahşap taven göbeği.

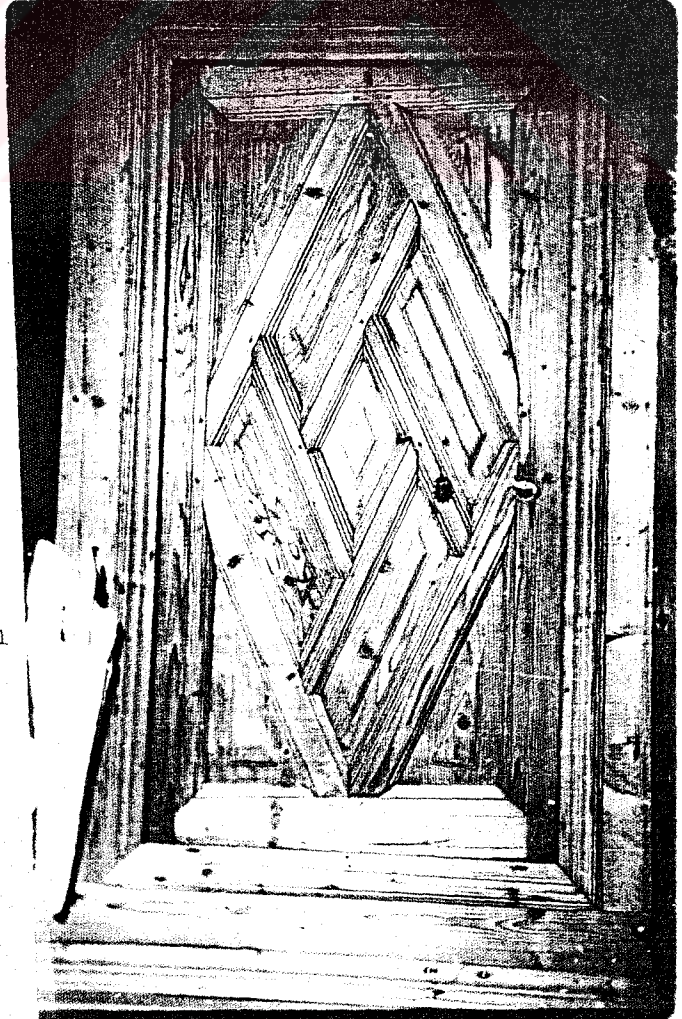

Foto. 40- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı, misafir odasında bulunan musandra kapısından detay

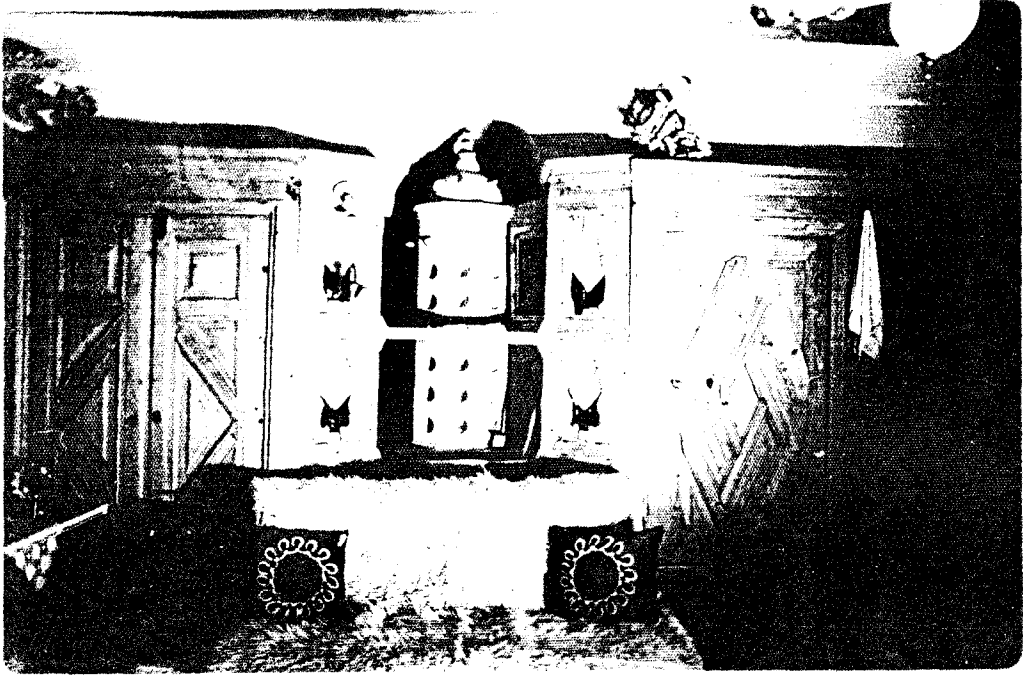

Foto. 41- Kalkandelen, Hakkı Paşa Konağı, misafir odasındaki musandranın genel görünüşü.

Foto. 42- Kirovası (Kiçevo), Hayati Baba halveti Tekkesi'nin ahşaptan yapılmış semahanesi.

Foto. 43- II. Sultan Murat Camii 1963 depreminden sonra görünüşü (Arşiv'den)

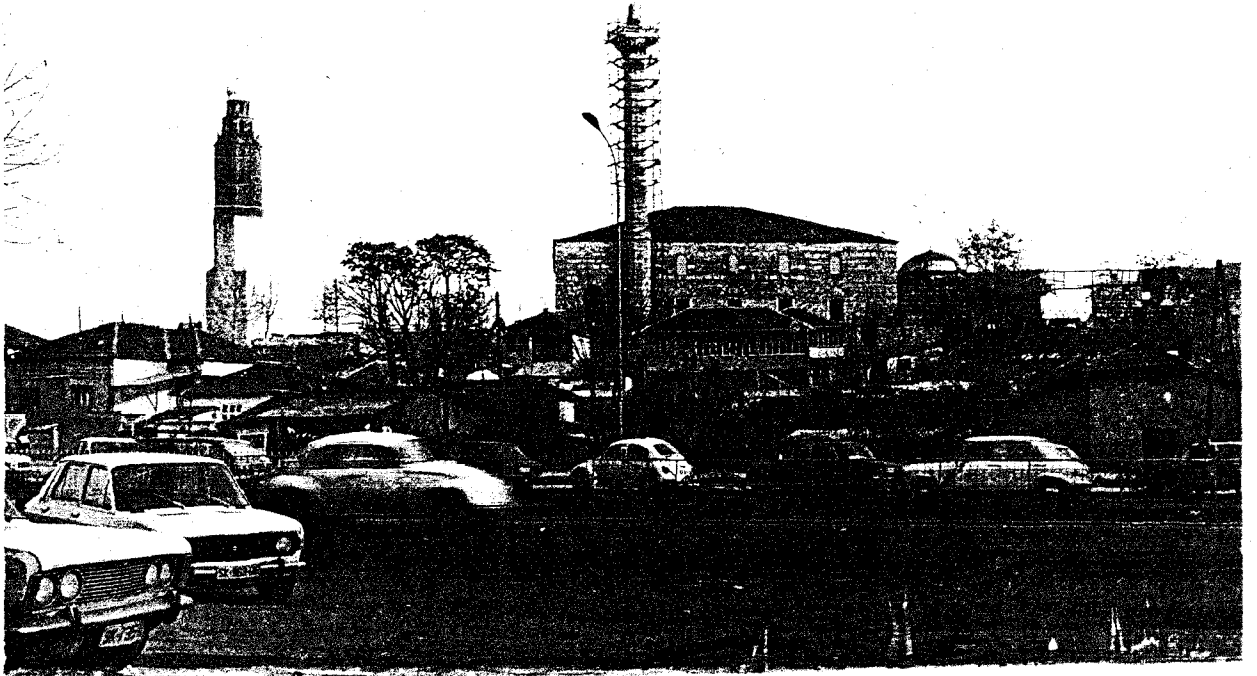

Foto. 44- II. Sultan Murat Camii, 1963 yılı depreminde, minarenin şerefeden sonra yıkılan kısmı. (Arşiv'den)

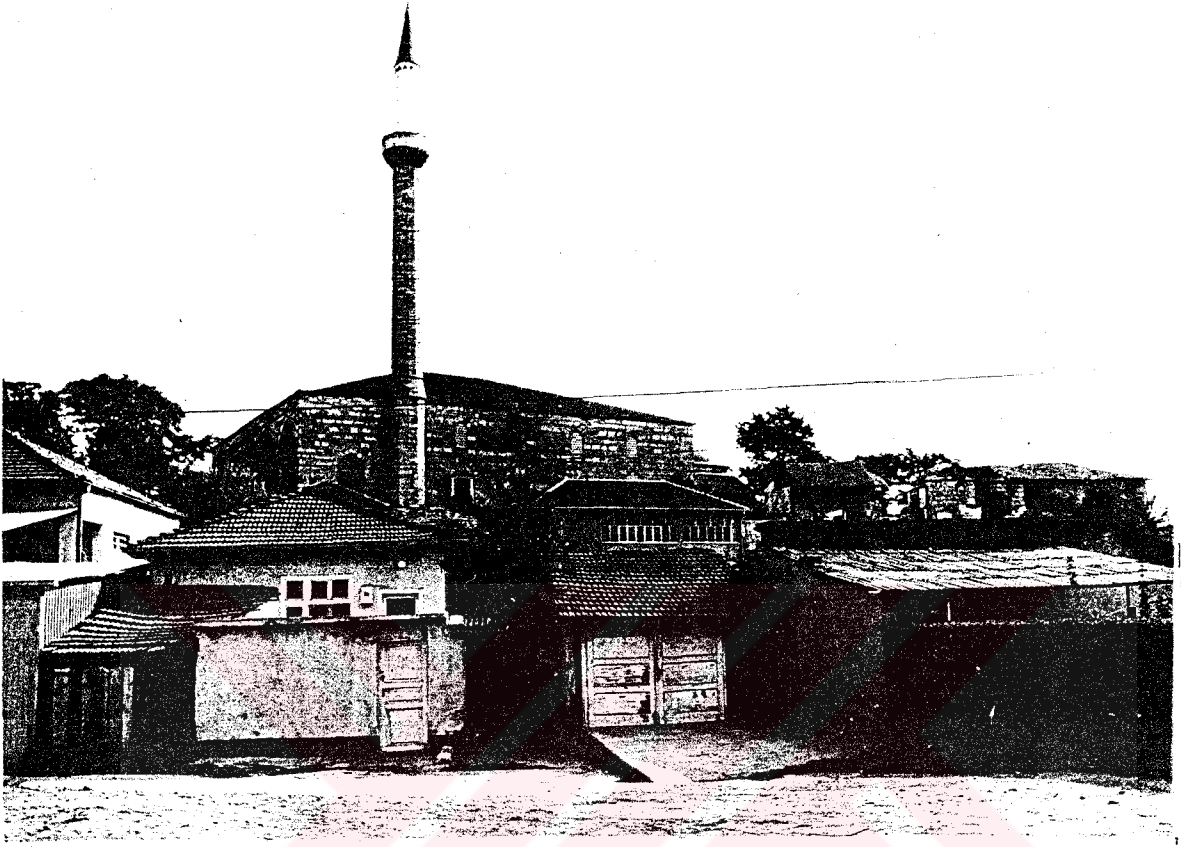

Foto. 45- II. Sultan Murat Camii, depremde yıkılmış minarenin onarılmış hali

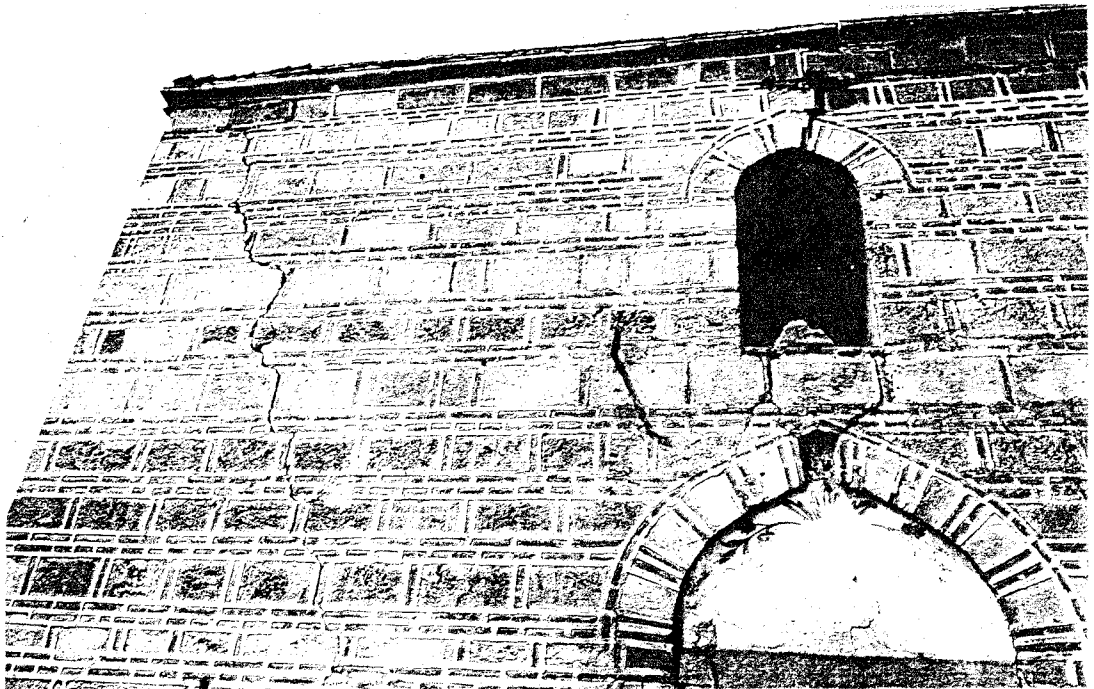

Foto. 46- II. Sultan Murat Camii, duvar örgü sistemi ve kemerleri

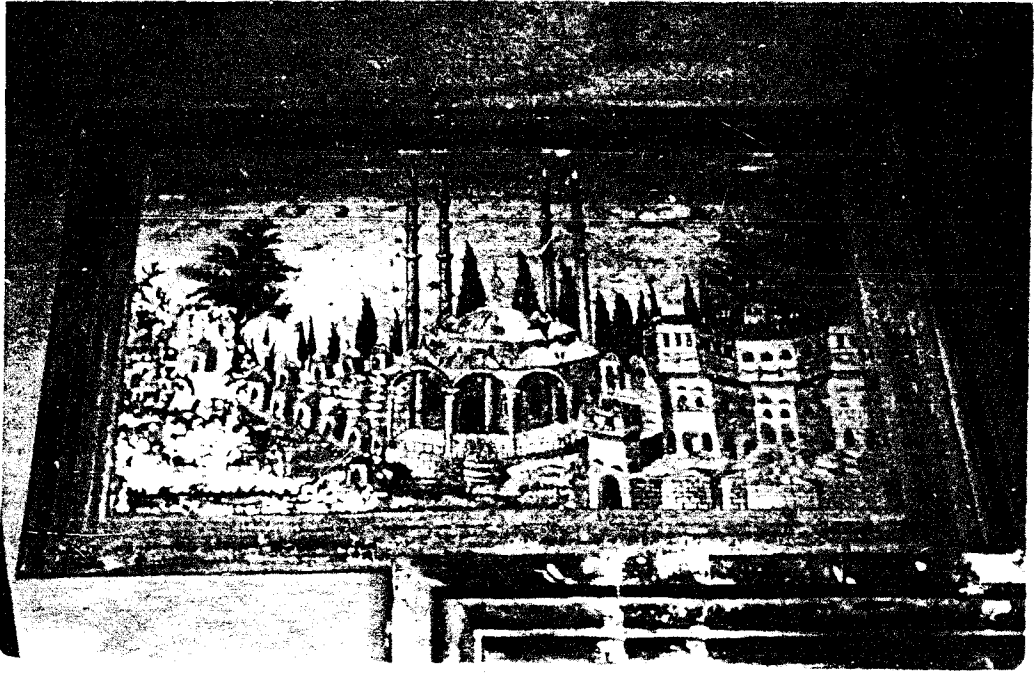

Foto. 47- II. Sultan Murat Camii, portalin sağ köşesinde
yer alan manzara resmi

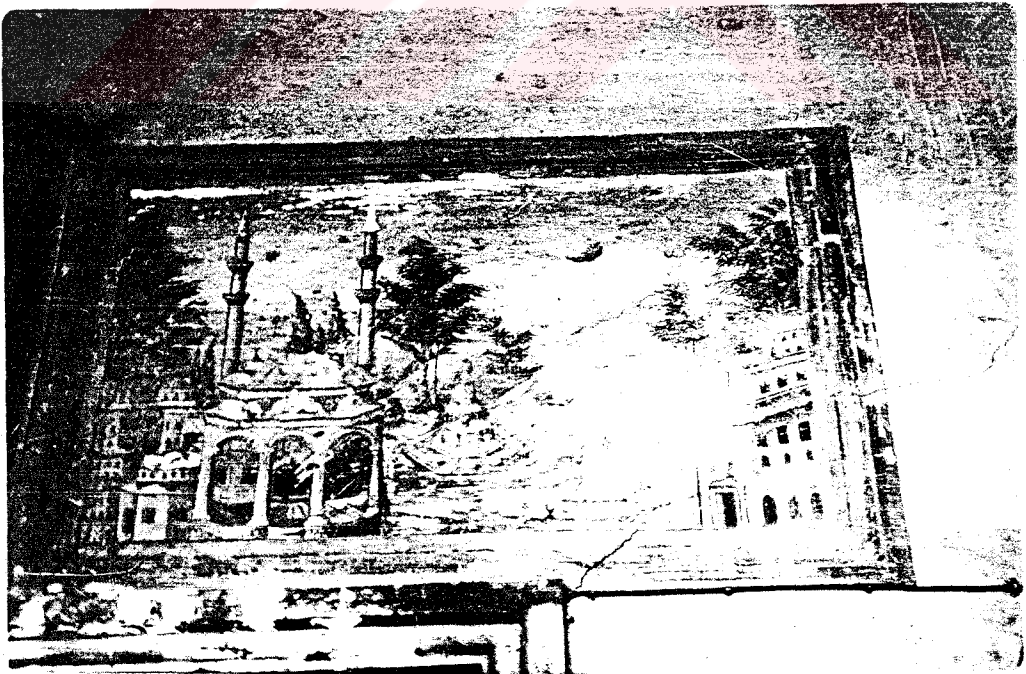

Foto. 48- II. Sultan Murat Camii, portalin sol köşesinde
manzara resmi

Foto. 49- II. Sultan Murat Camii, portal üzerinde onarım kitabesinin her iki yanında manzara resimleri

Foto. 50- II. Sultan Murat Camii, son cemaat yeri pencere alınlıklarındaki panolarda manzara resimlerinin silinmiş hali.

Foto. 51- II. Sultan Murat
 Camii, son cemaat
 yerinde 1963 depremin-
 den önceki manzara
 resmi (Arşiv'den)

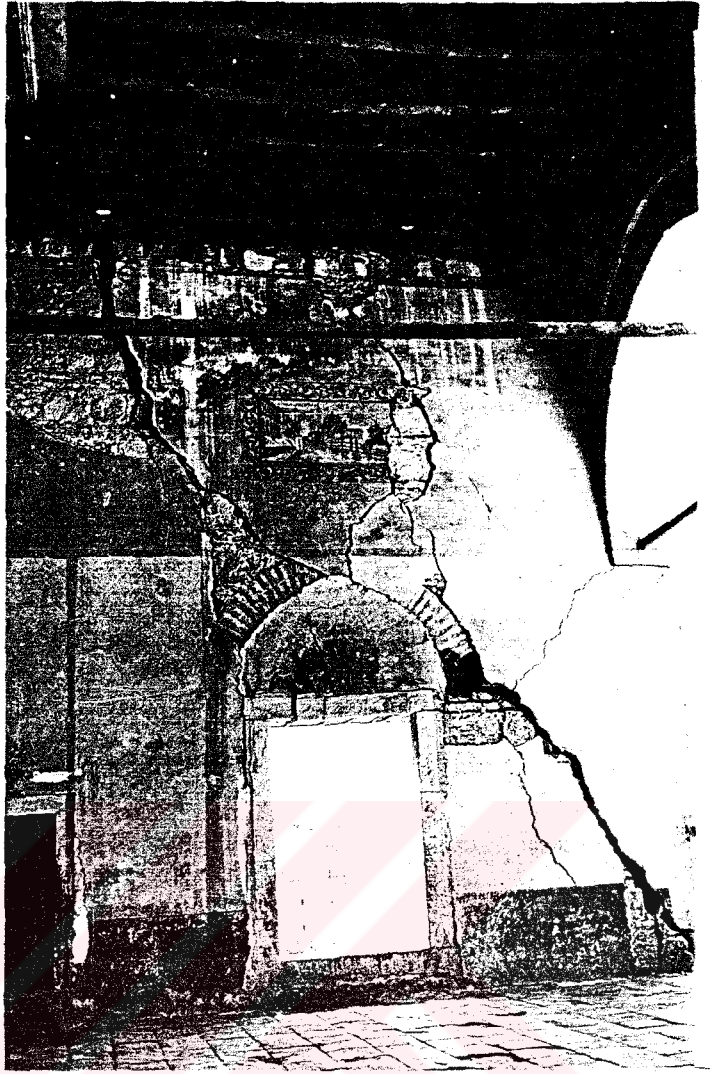

Foto. 52- II. Sultan Murat Camii Son Cemaat yeri duvar
 yüzeyinin genel görünüşü

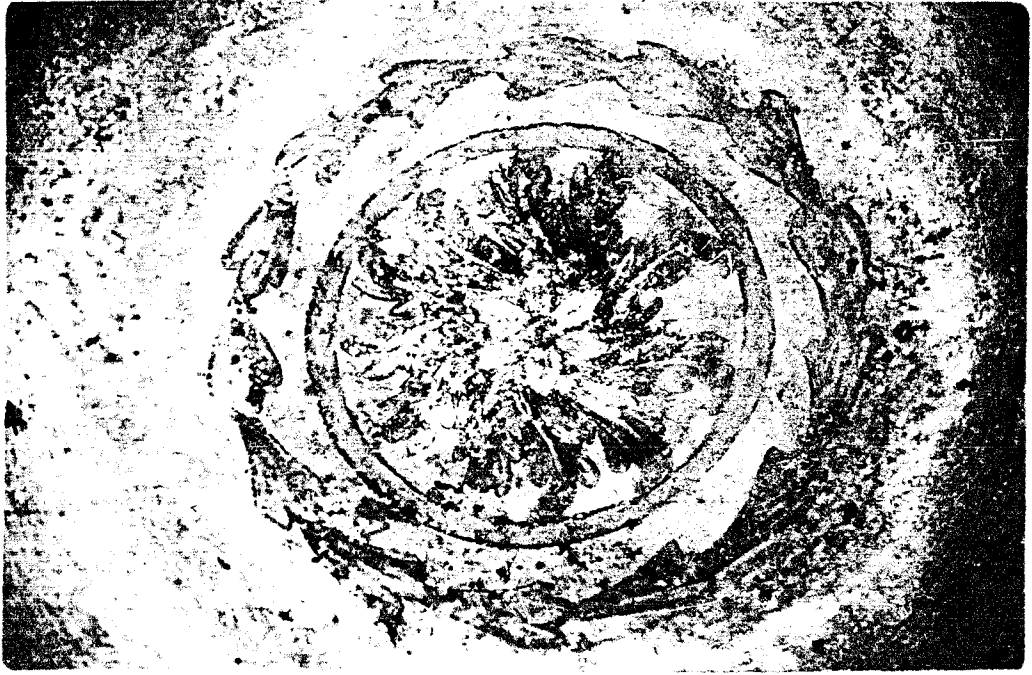

Foto. 53- II. Sultan Murat Camii, revak kısmının kubbe göbeğinde yer alan bitkisel motifler.

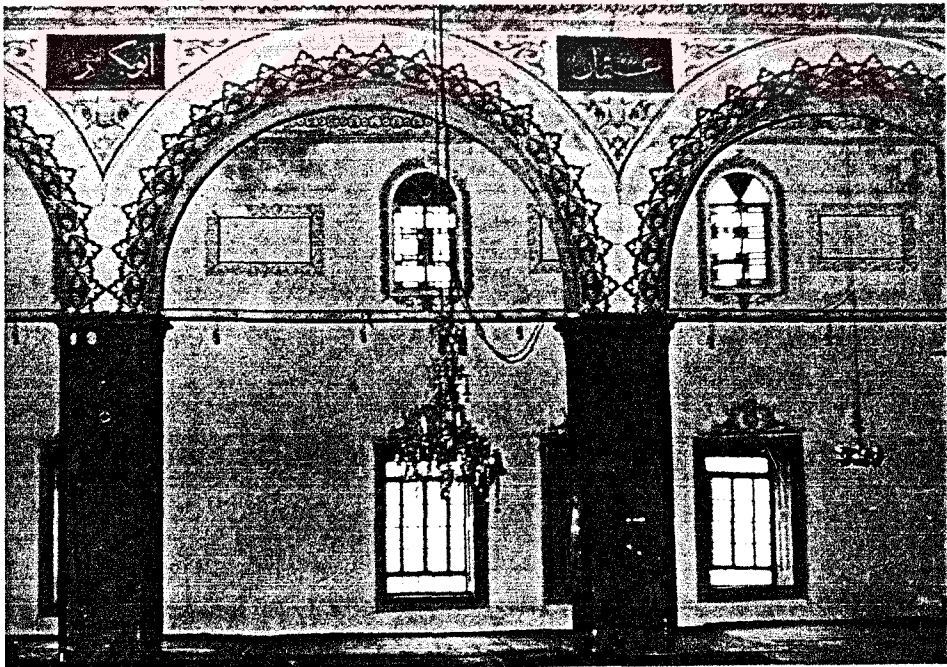

Foto. 54- II. Sultan Murat Camii, sütunlar arası kemer köşeliklerinde dikdörtgen panolar.

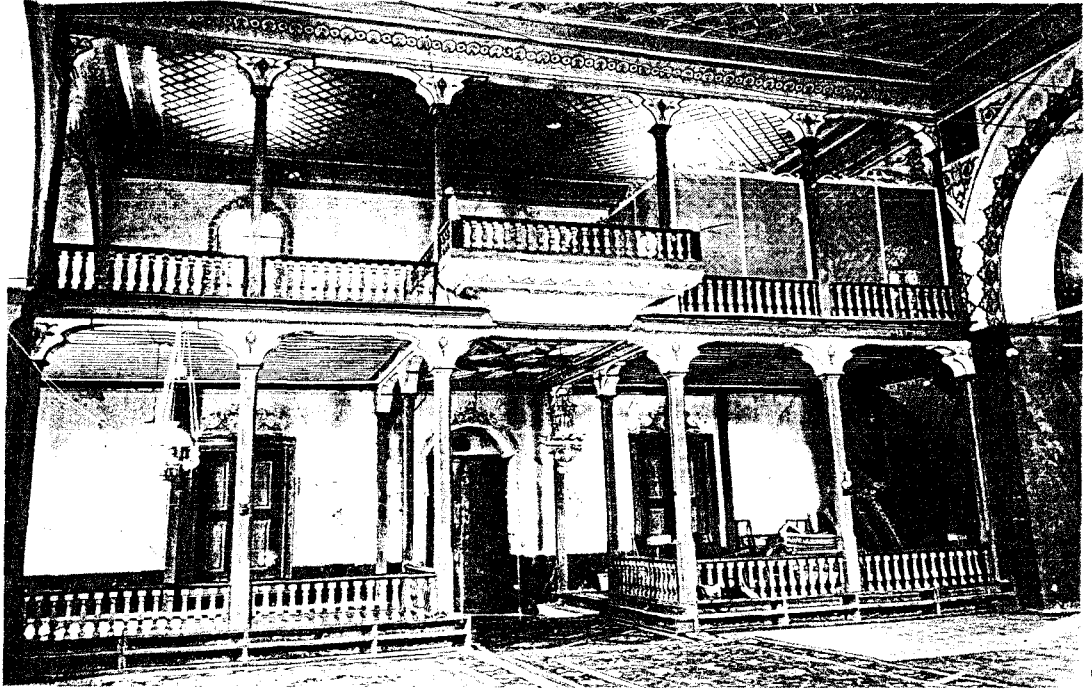

Foto. 55- II. Sultan Murat Camii, mahfil kısmında ahşap sütun başkılarında yer alan rûmi motifler

Foto. 56- II. Sultan Murat Camii, Son Cemaat yerindeki mihrap nişinde orijinal duvar süslemeleri,

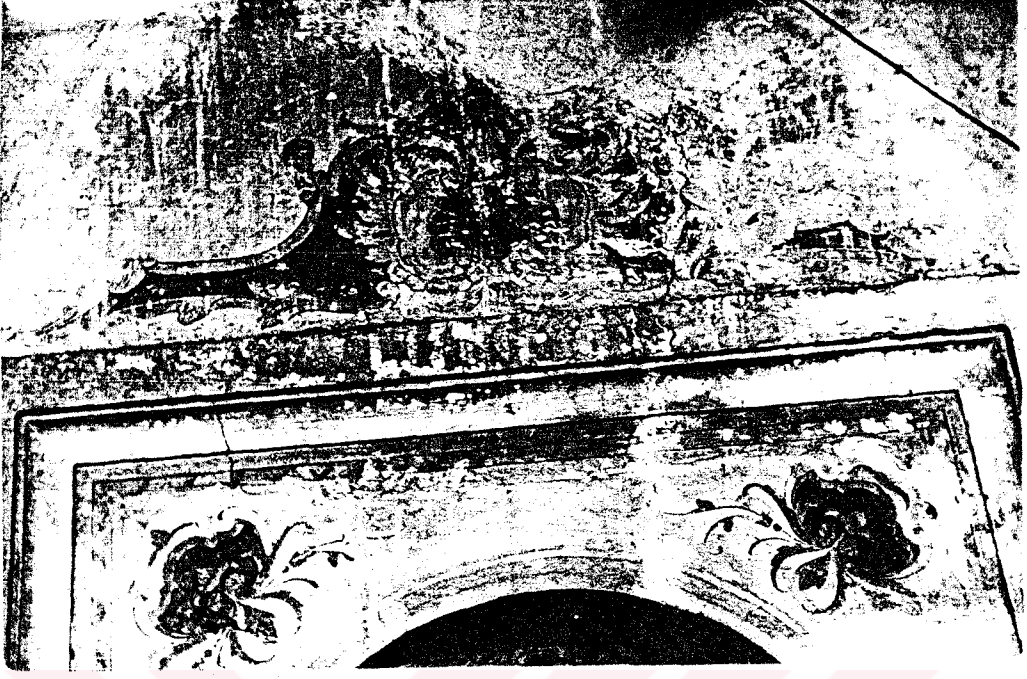

Foto. 57- II. Sultan Murat Camii, revak bölümündeki mihraptan detay

Foto. 58- II. Sultan Murat Camii, Harim kısmı kible duvarının doğu köşesi yencere alınlığında bitkisel motifler.

Foto. 59- II. Sultan Murat Camii, tavan altı silmelerinde bitkisel motifler.

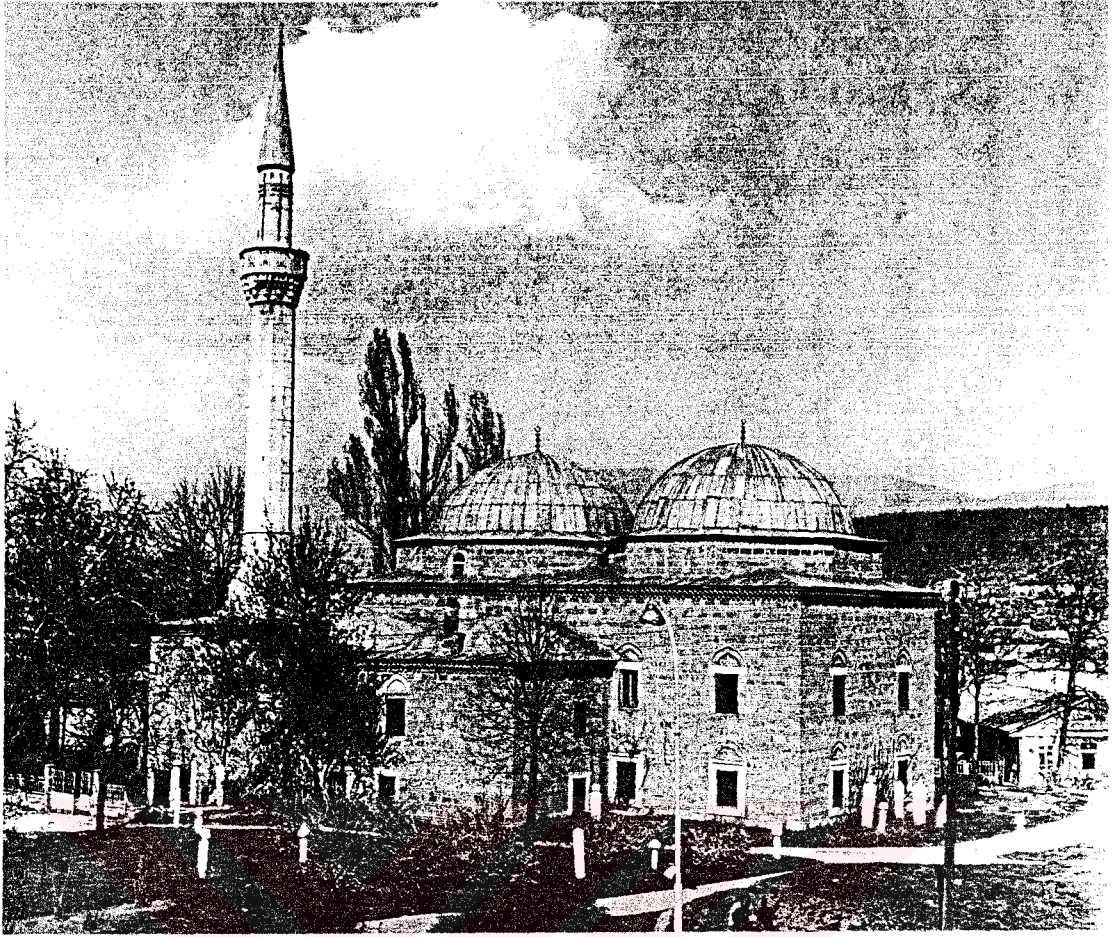

Foto. 60- İsa Bey Camii Genel görünüşü

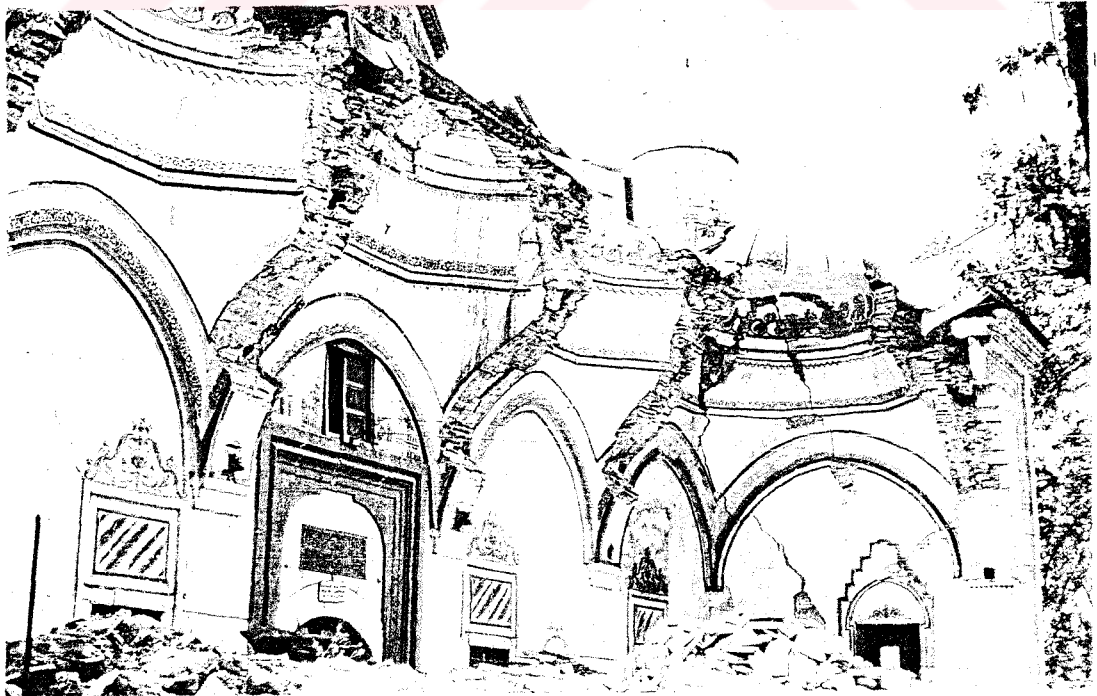

Foto. 61- İsa Bey Camii, son cemaat yerinin 1963 yılı depreminden çökmesi (Arşiv'den)

Foto. 62- İsa Bey Camii,
portal kemeri alınlığında
yer alan manzara resimle-
rinin onarımdan önceki
hali (Arşiv'den).

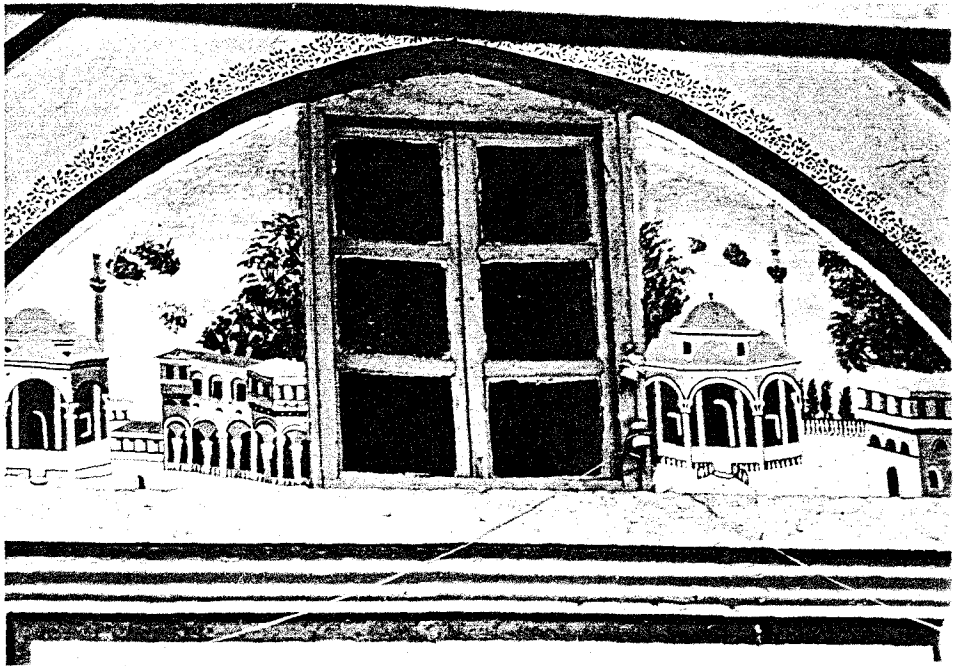

Foto. 63- İsa Bey Camii, portal kemeri alınlığında bulunan
manzara resimlerinin onarımdan sonraki durumu.

foto. 64- İsa Bey Camii
kubbe pendantifi ile
kubbe kasnağı.

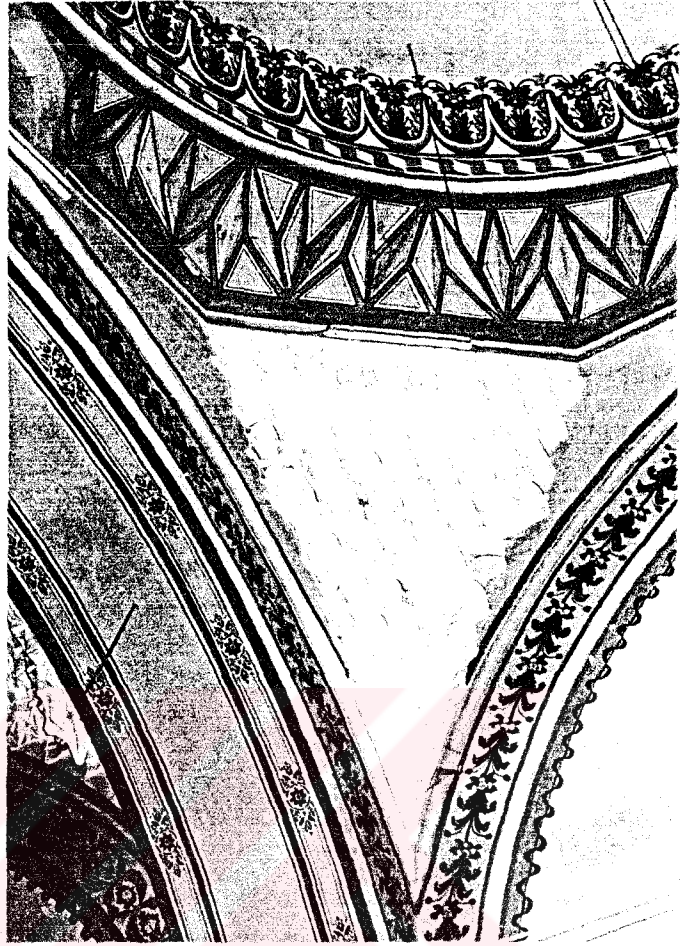

Foto. 65- İsa Bey Camii, kubbe eteğinde yer alan bitkisel
motifler.

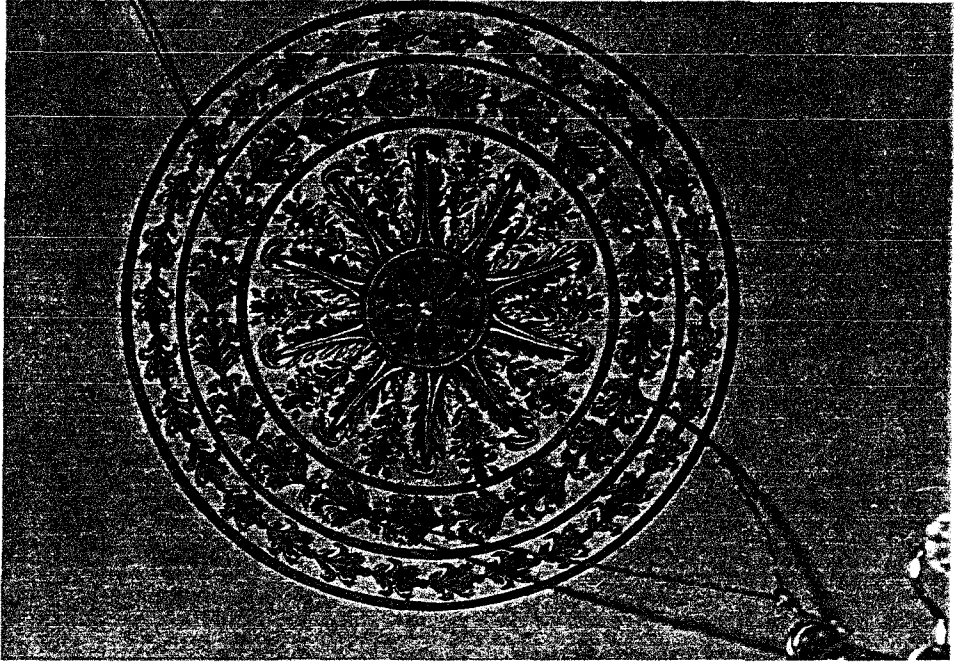

Foto. 66- İsa Bey Camii, kubbe göbeğinde yıldız motifi

Foto. 67- İsa Bey Camii,
pencere üstü panolarda
mermer taklidi.

Foto. 68- İsa Bey Camii, kuzey duvarı kapı ve pencere alınlıklarında bulunan motifler.

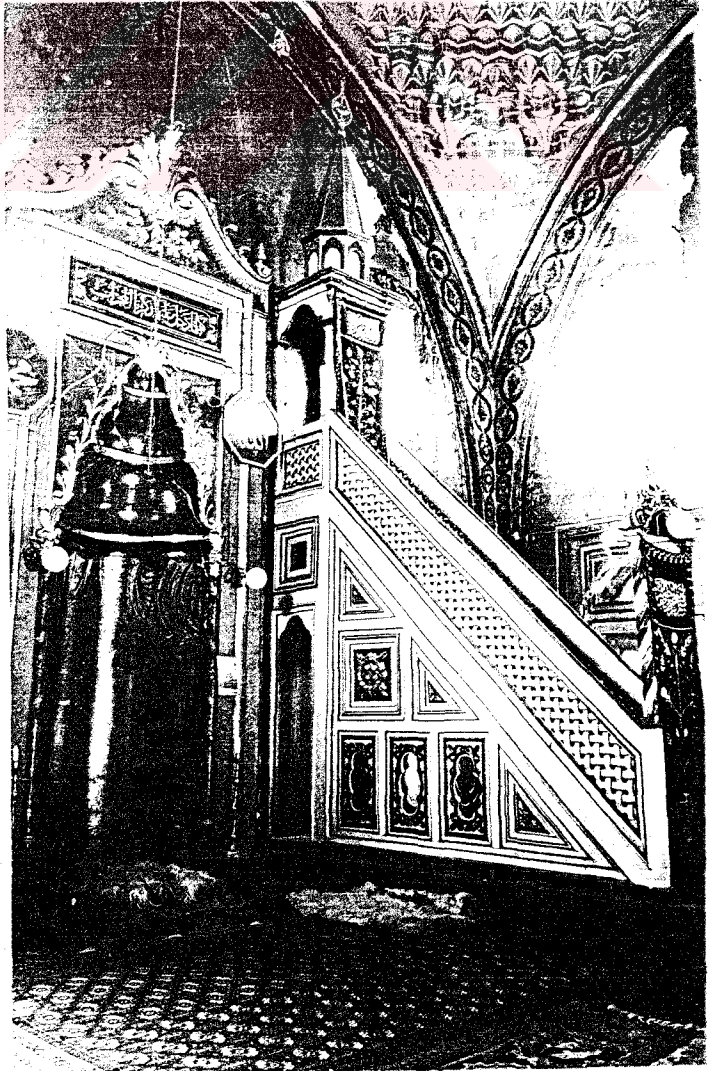

Foto. 69- İsa Bey Camii,
kible duvarı

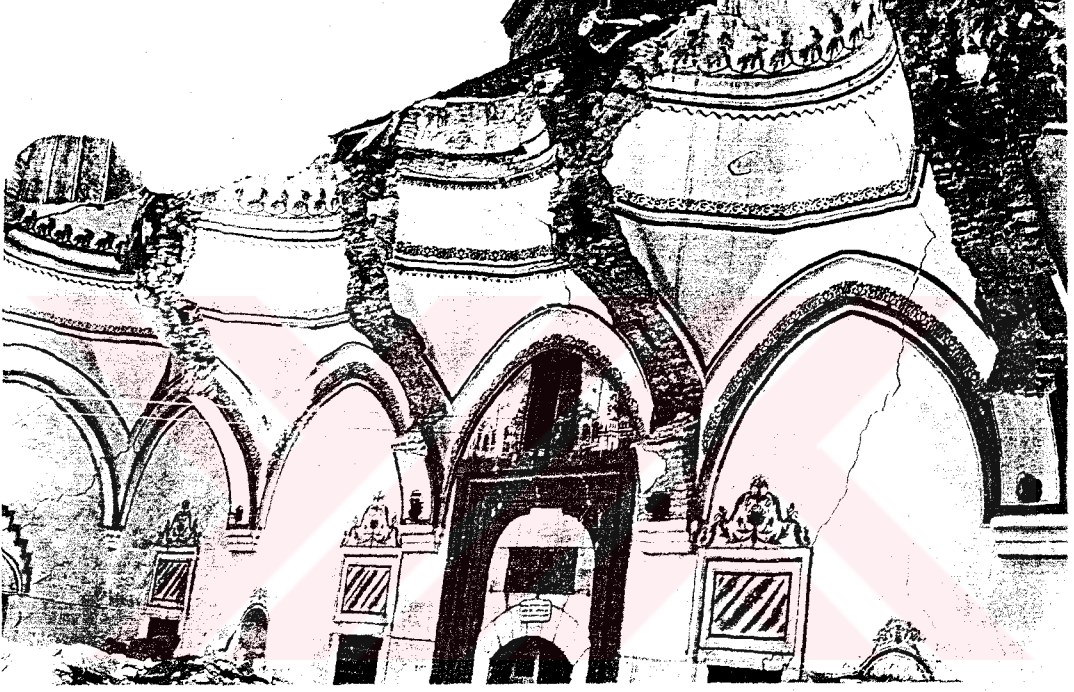

Foto. 70- İsa Bey Camii, 1963 depreminden sonra son cemaat yerinin yıkılmış hali (Arşiv'den)

Foto. 71- Mustafa Paşa Camii, genel görünüşü.

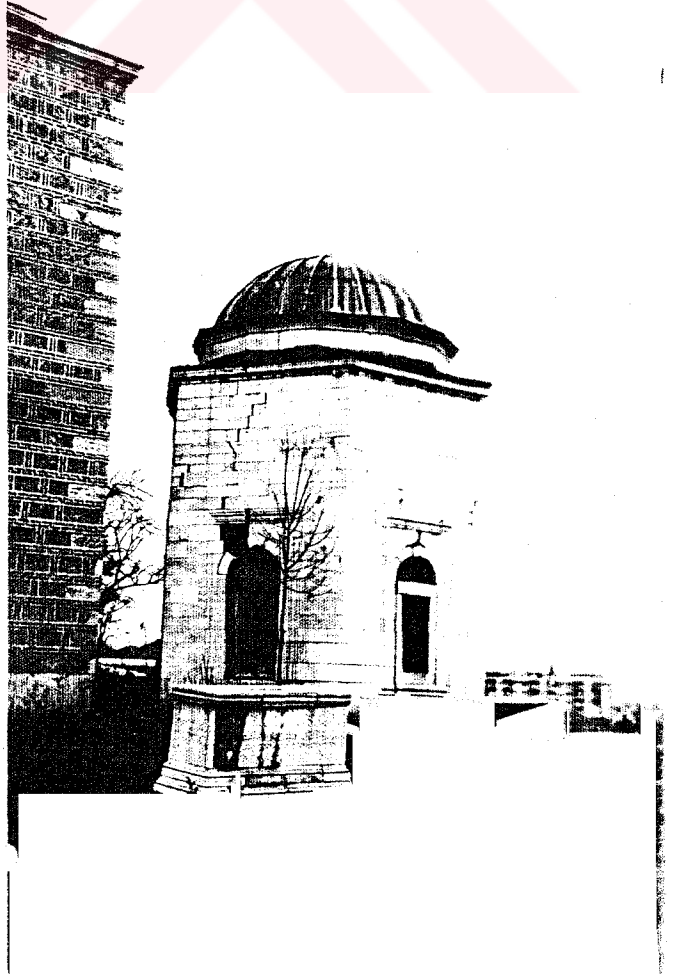

Foto. 72- Mustafa Paşa Camii,
Ummi Hatun lehiti

Foto. 73- Mustafa Paşa Camii,
 orijinal pendentif
 süslemeleri ve kandil
 gezintisi

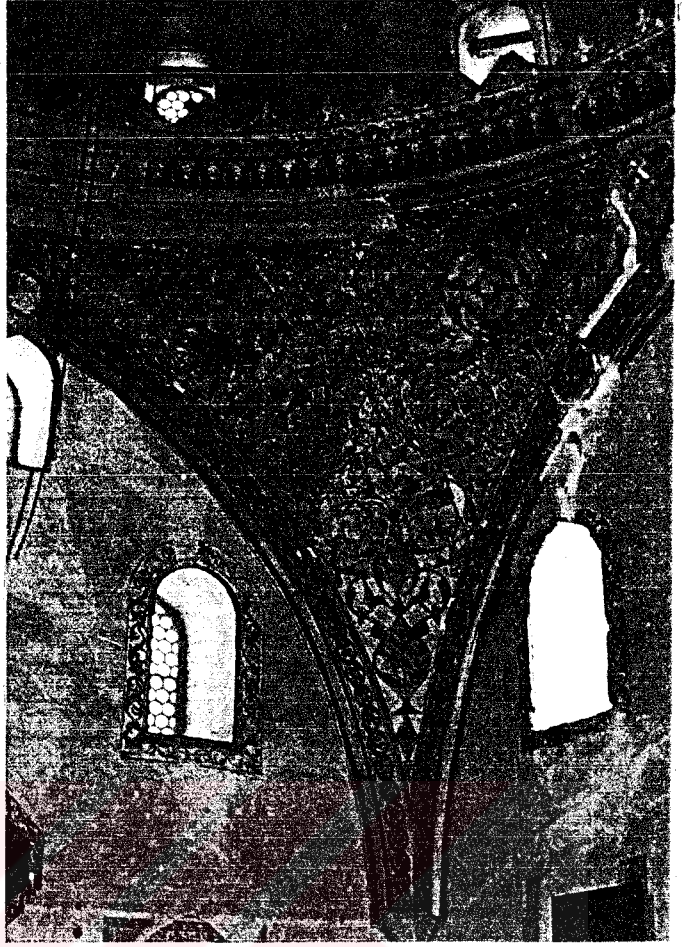
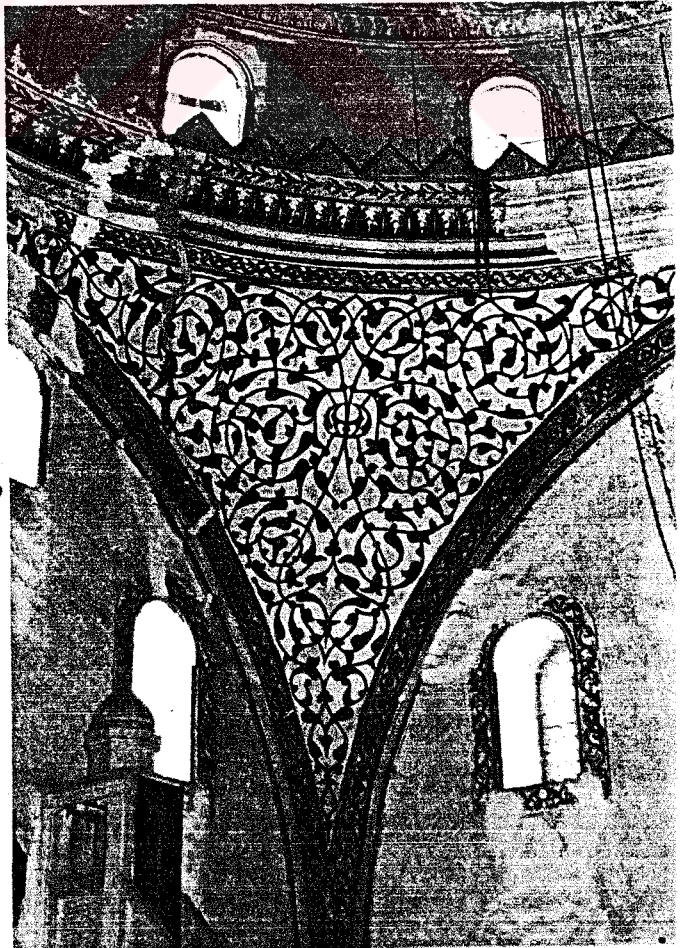

Foto. 74- Mustafa Paşa Camii,
 onarım görmüş
 pendentif süslemeleri.

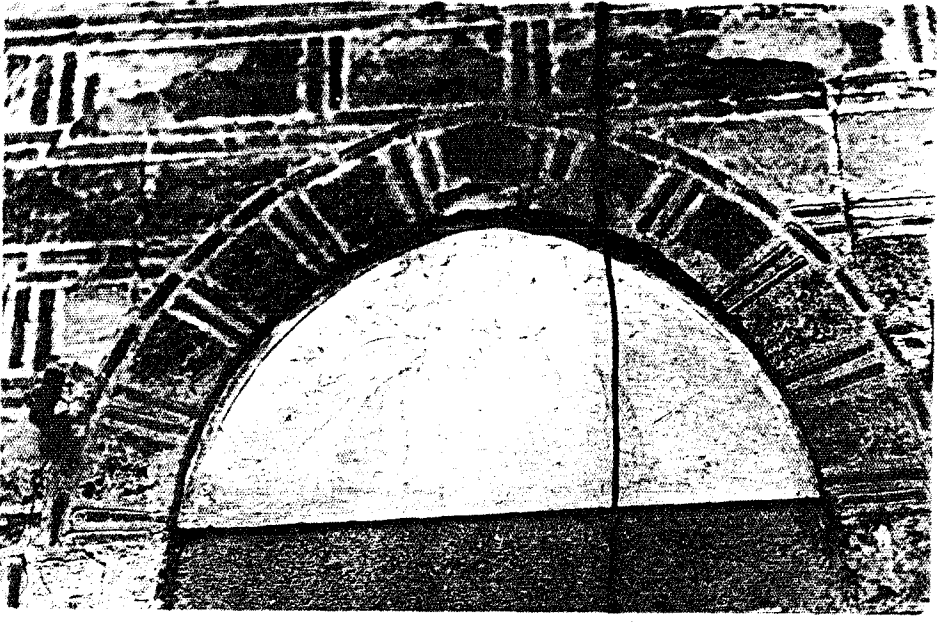

Foto. 75- Mustafa Paşa Camii, dış duvar pencere alınlıklarında alçı üzerine yapılmış bitkisel motifler.

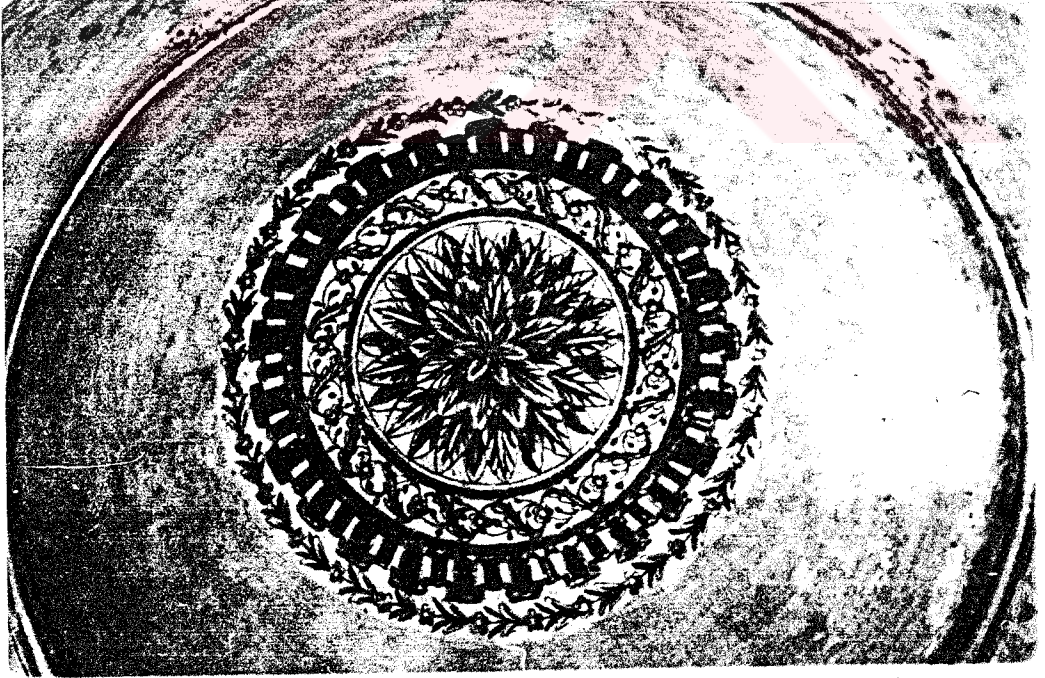

Foto. 76- Mustafa Paşa Camii, son cemaat yerinde ortadaki kubbe göbeğinde bulunan çiçek rozeti.

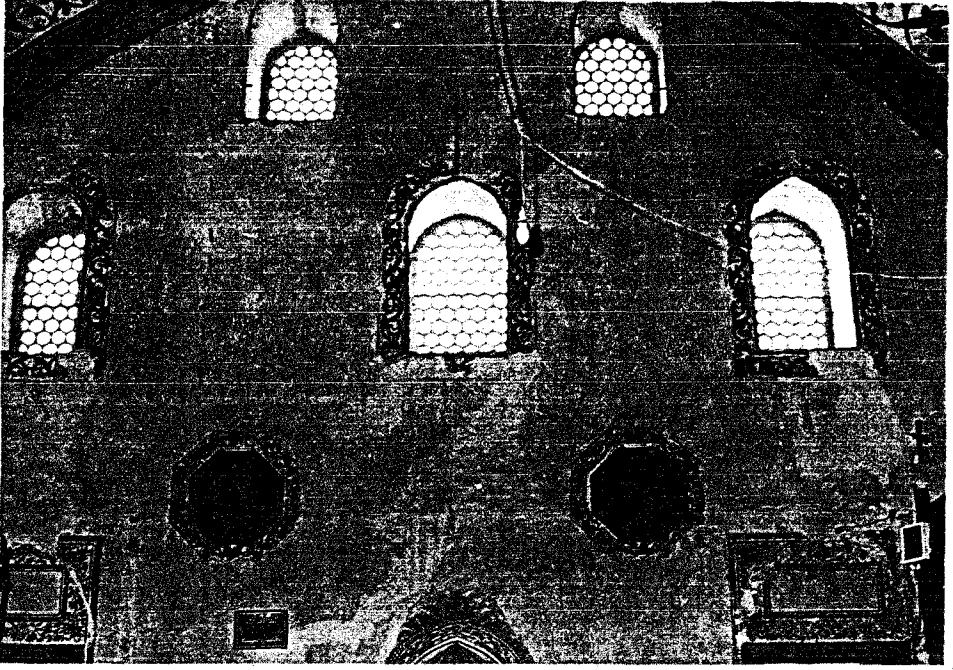

Foto. 77- Mustafa Paşa Camii, batı duvar yüzeyinin iç görünümü

Foto. 78- Mustafa Paşa
Camii, ikinci sıra
pencere bordürleri.

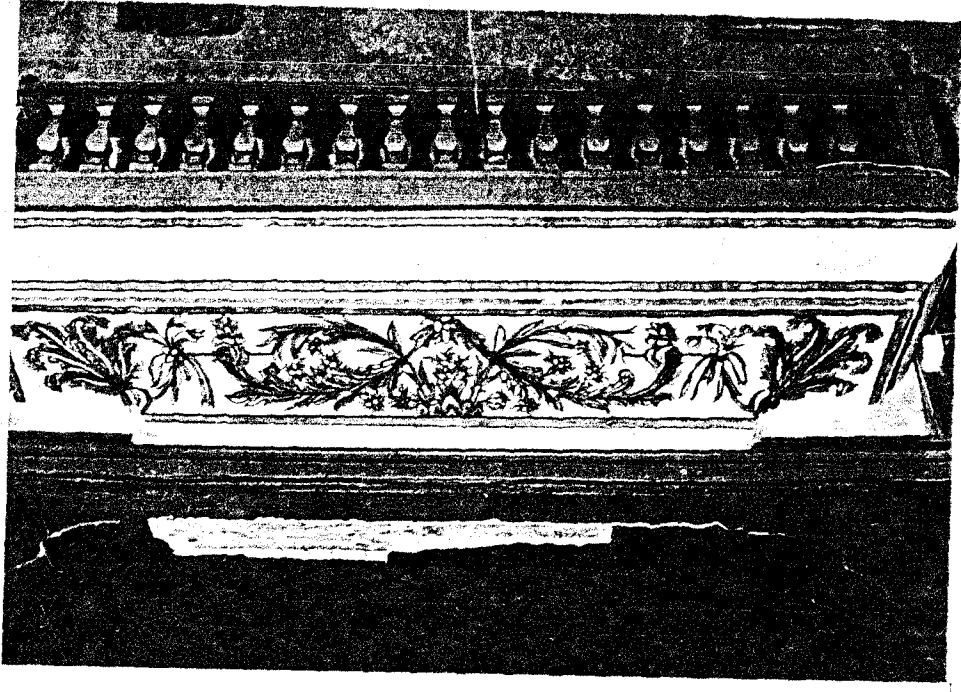

Foto. 79- Mustafa Paşa Camii, mahfil silmesinde yer alan çiçek motifleri.

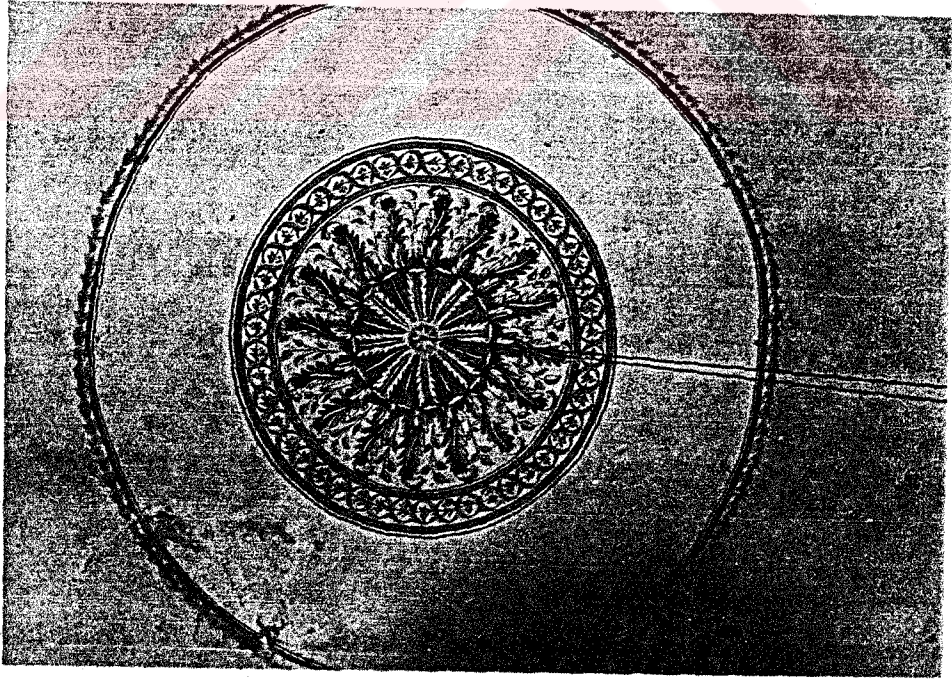

Foto. 80- Mustafa Paşa Camii, merkezi kubbe göbeği

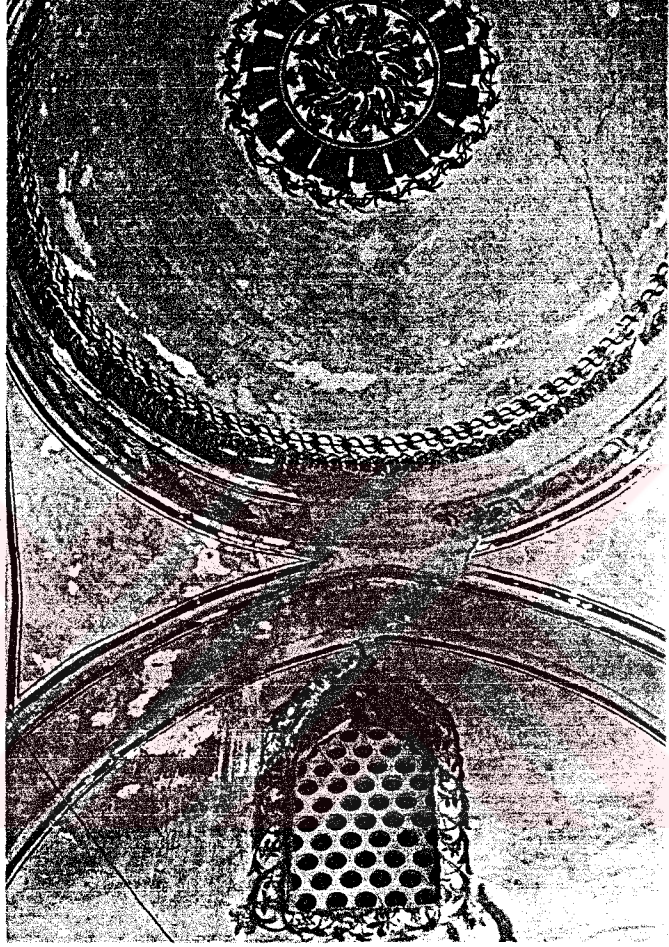

Foto. 81- Mustafa Paşa Camii, Son Cemaat yeri duvar yüzeyi kubbe göbeği.

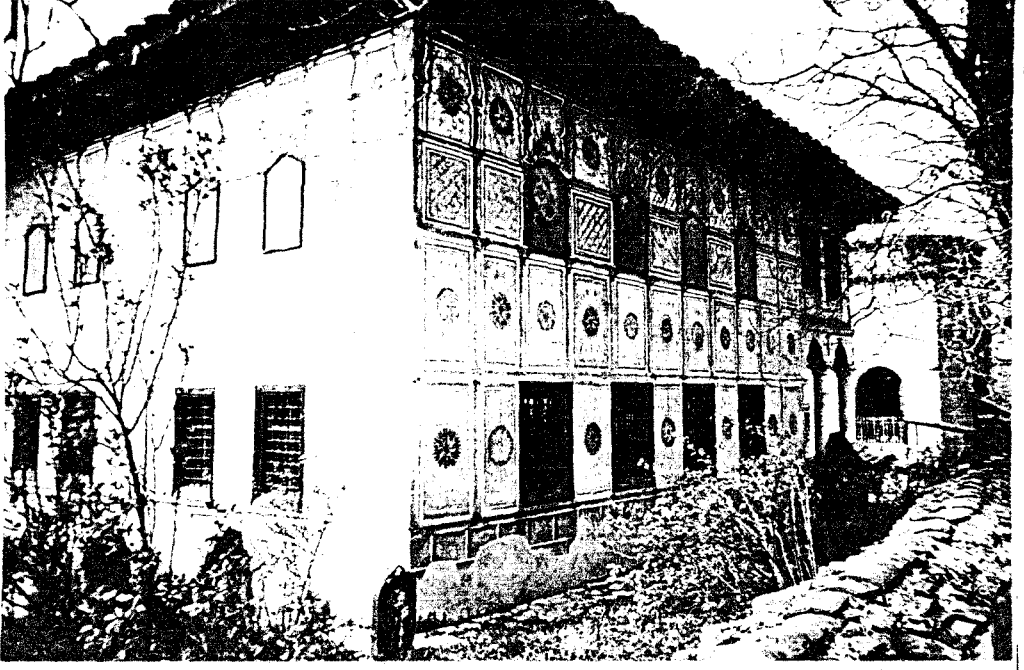

Foto. 82- Alaca Camii, güney ve doğu duvar dış cephesi

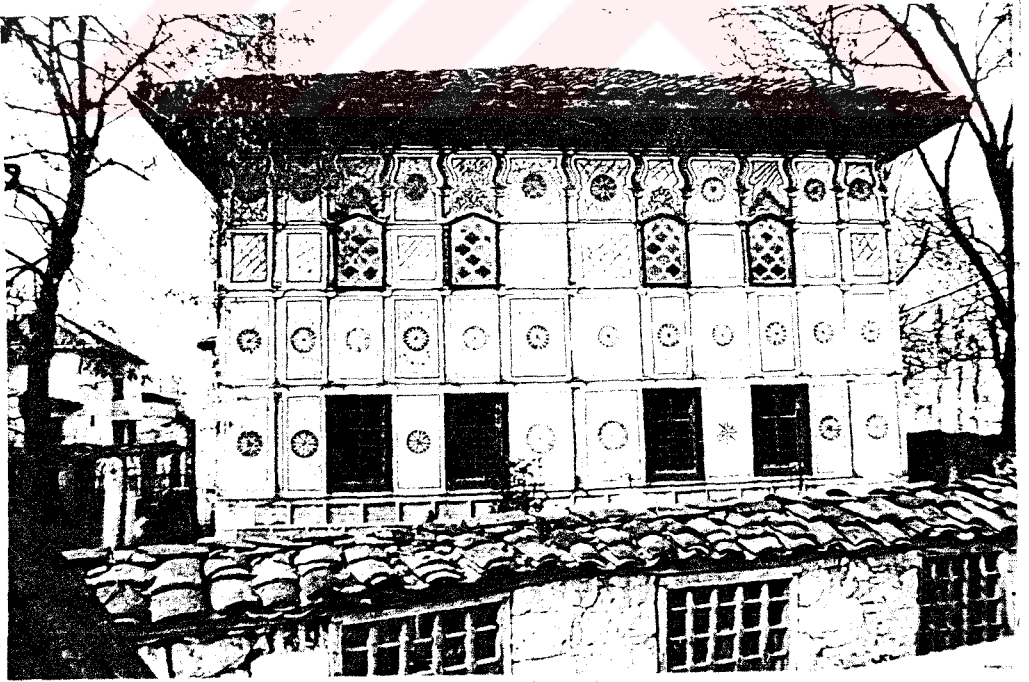

Foto. 83- Alaca Camii, güney duvarı dış cephesi

Foto. 84-Alaca Camii batı duvarı dış cephesi

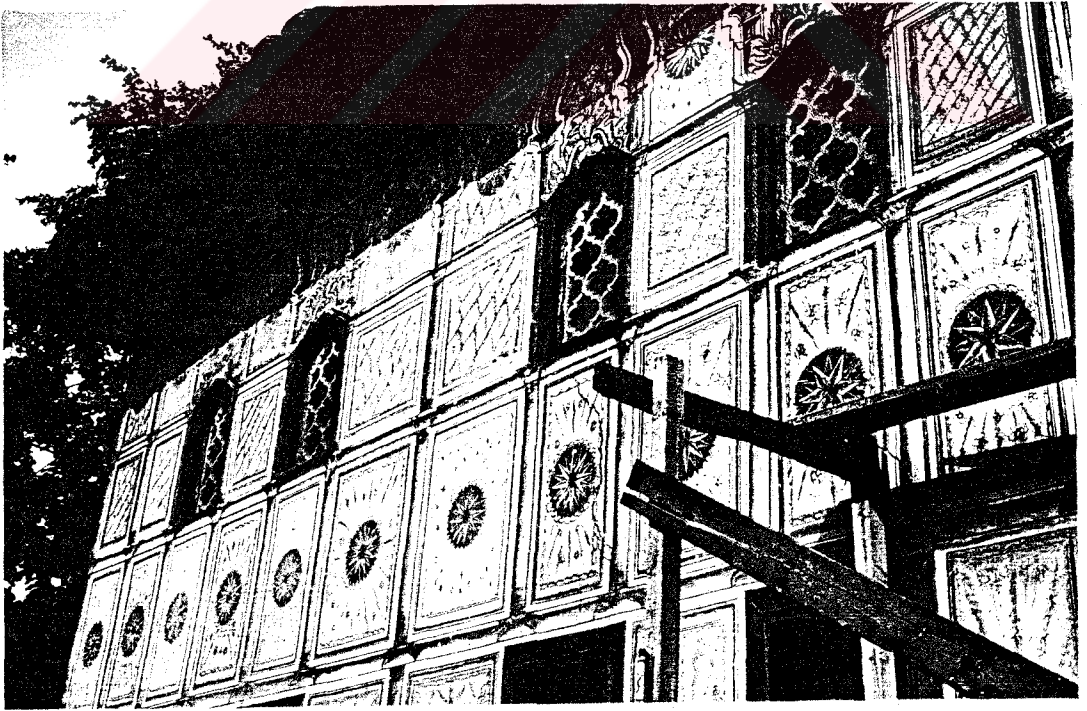

Foto. 85- Alaca Camii güney cephesi saçak alta "S" kıvrımları

Foto. 86- Alaca Camii, kuzey duvarı dış cephesi

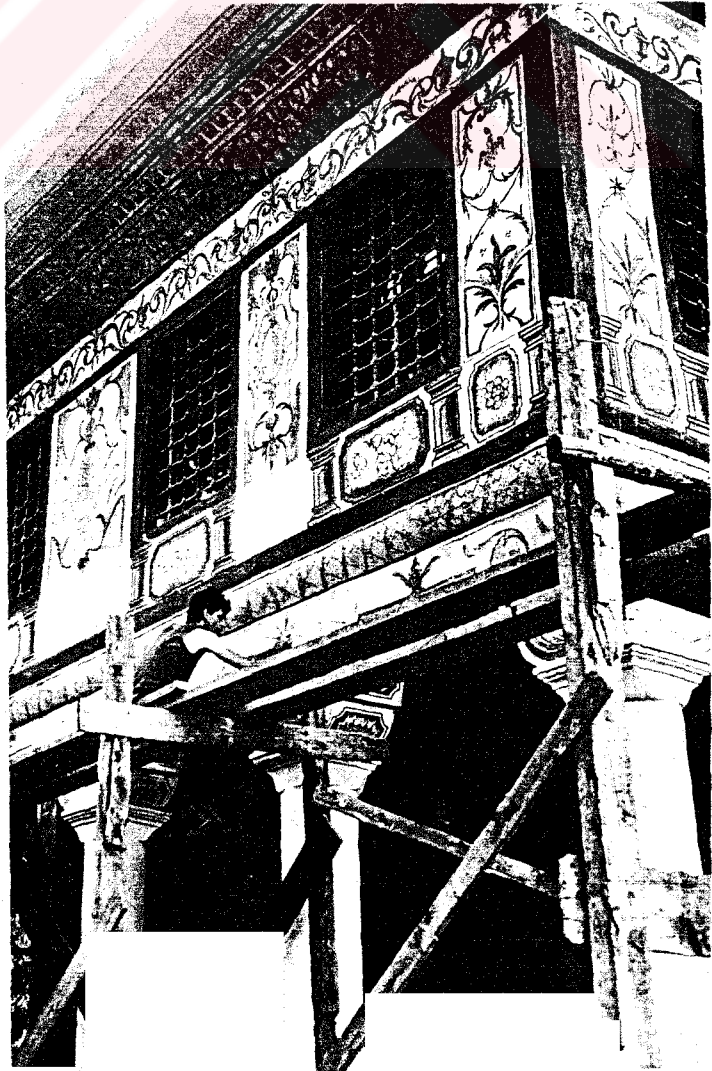

Foto. 87- Alaca Camii,
kuzey duvarı
cephesinden detay

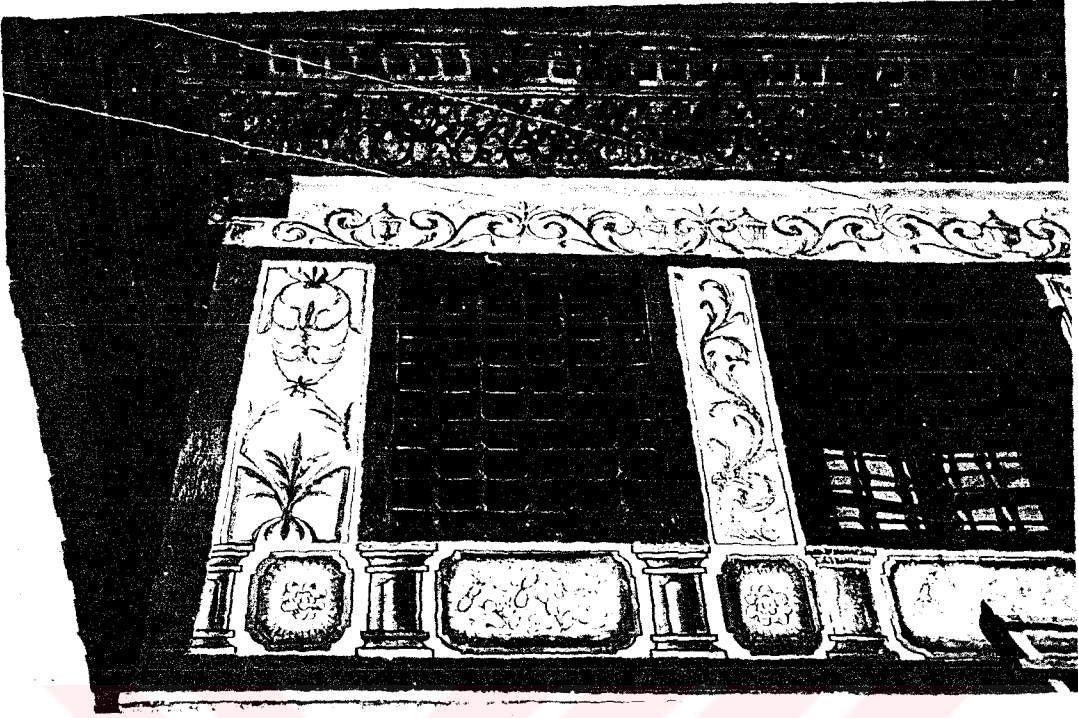

Foto. 88- Alaca Camii, kadınlar mahfili dış duvar yüzeyinde yer alan bitkisel motifler.

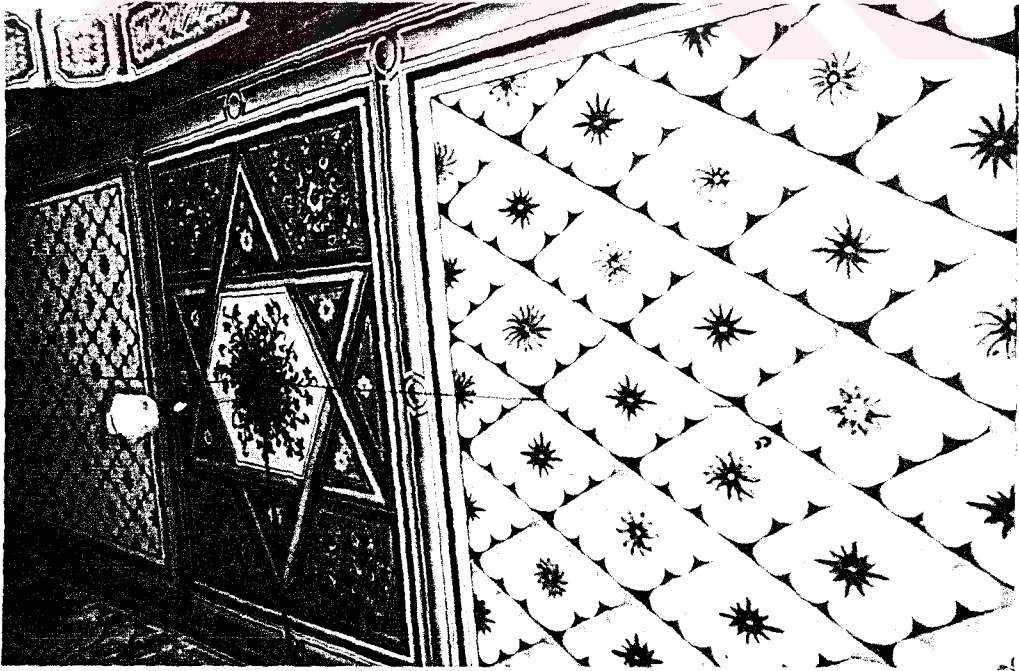

Foto. 89- Alaca Camii, Son Cemeat yeri tavan kısma

Foto. 90- Alaca Camii Son Cemaat yeri genel görünüşü

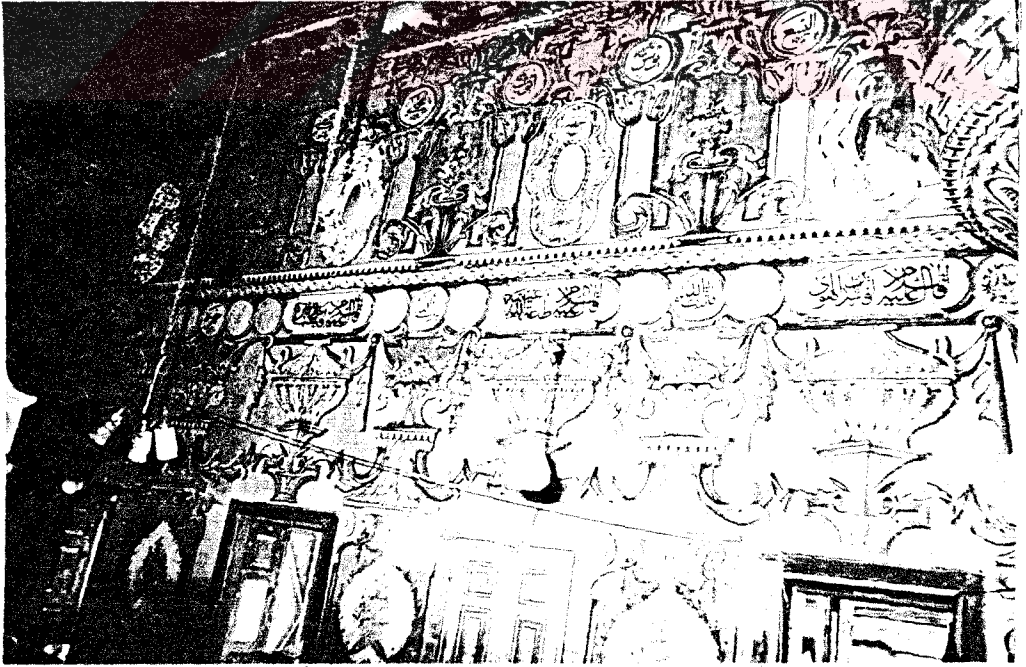

Foto. 91- Alaca Camii, batı duvarı iç görünümü.

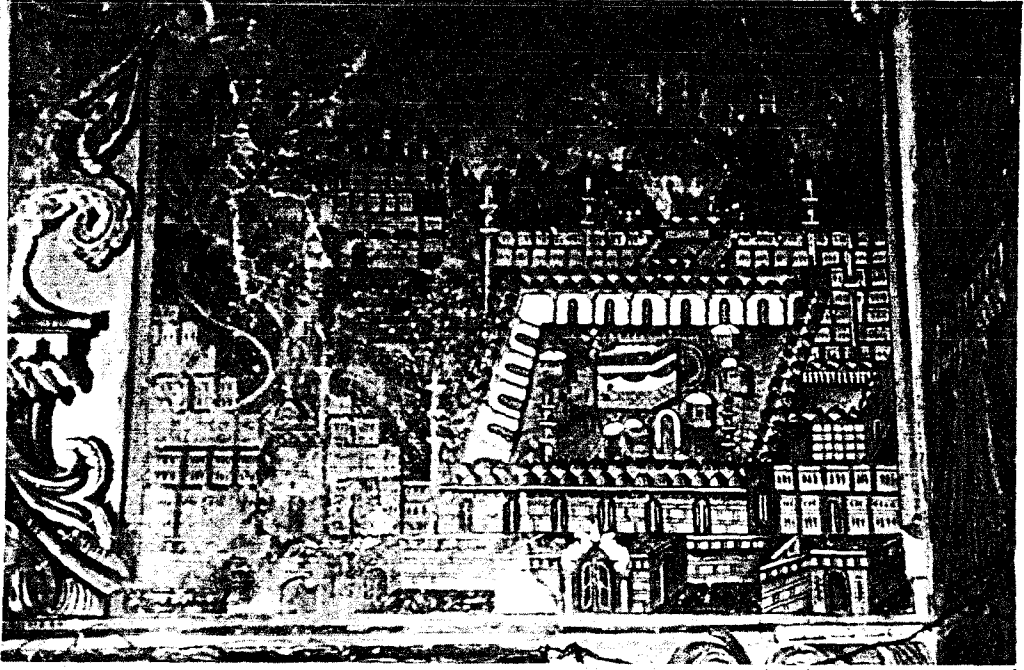

Foto. 92- Alaca Camii'nde Kâbe tasviri

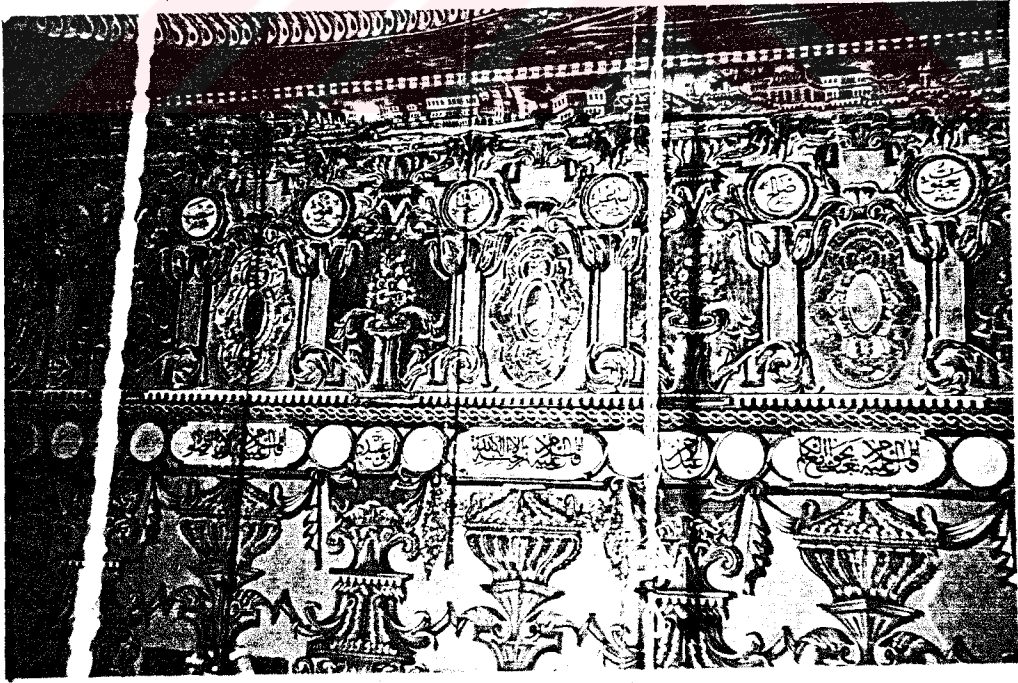

Foto. 93- Alaca Camii, ikinci sıra alçı kafesli pencereler.

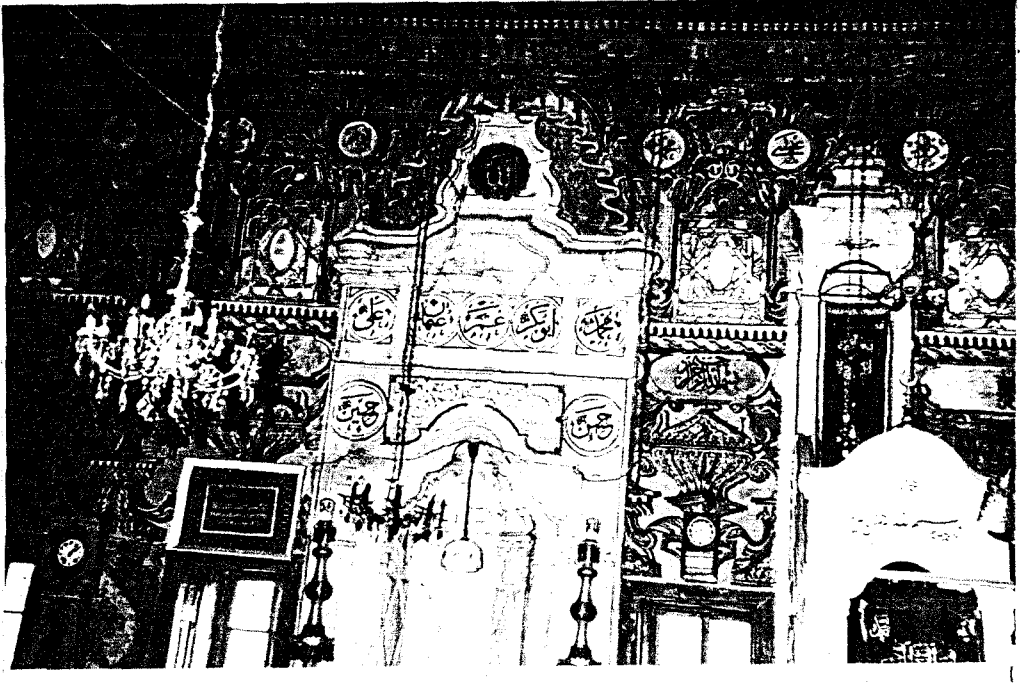

Foto. 94- Alaca Camii, mihrap duvarı.

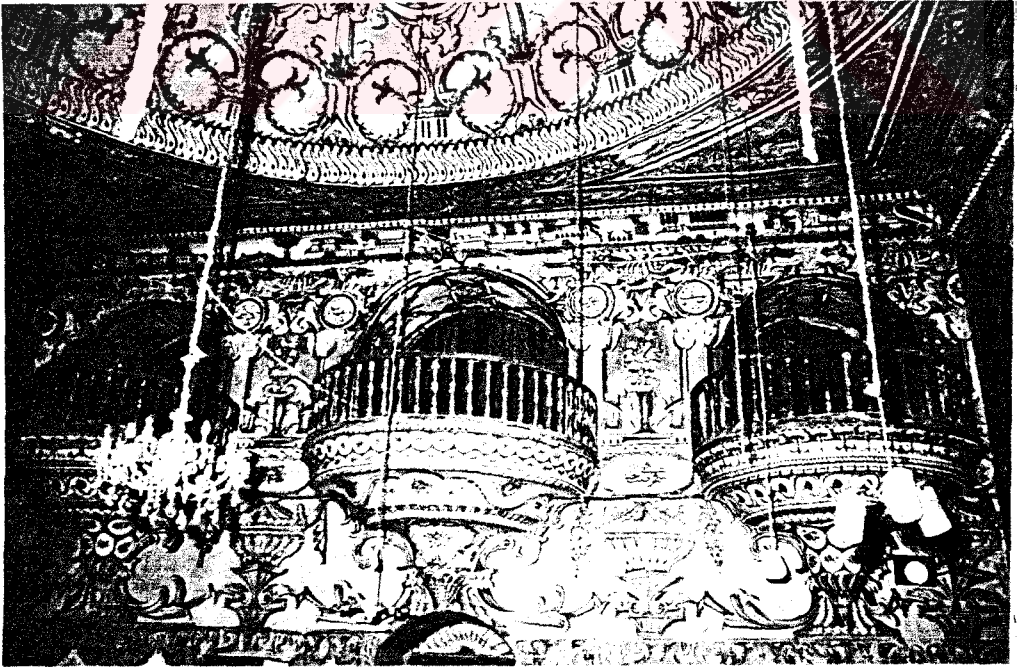

Foto . 95- Alaca Camii, mahfil kısmında çıkıntı yapan balkonlar.

Foto. 96- Alaca Camii,
mahfil kısmında çıkıntı
yapan yan balkon detay

Foto. 97- Alaca Camii,
mahfil kısmında çıkıntı
yapan orta balkon.

Foto. 98- Alaca Camii, batı duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

Foto. 99- Alaca Camii, batı duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

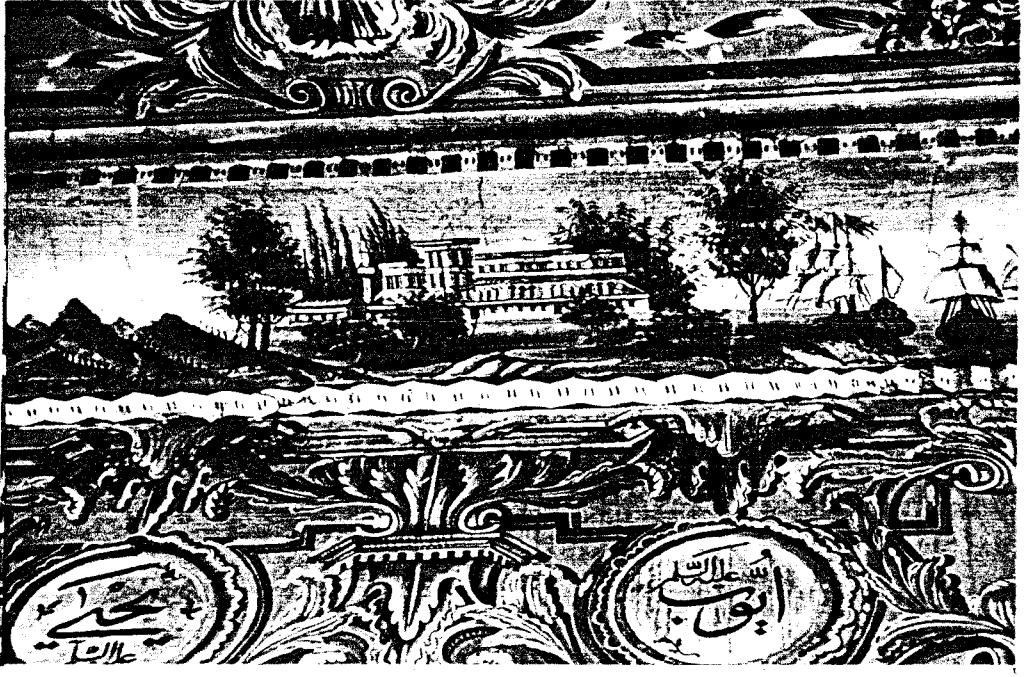

Foto.100- Alaca Camii, batı duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

Foto.101- Alaca Camii, batı duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

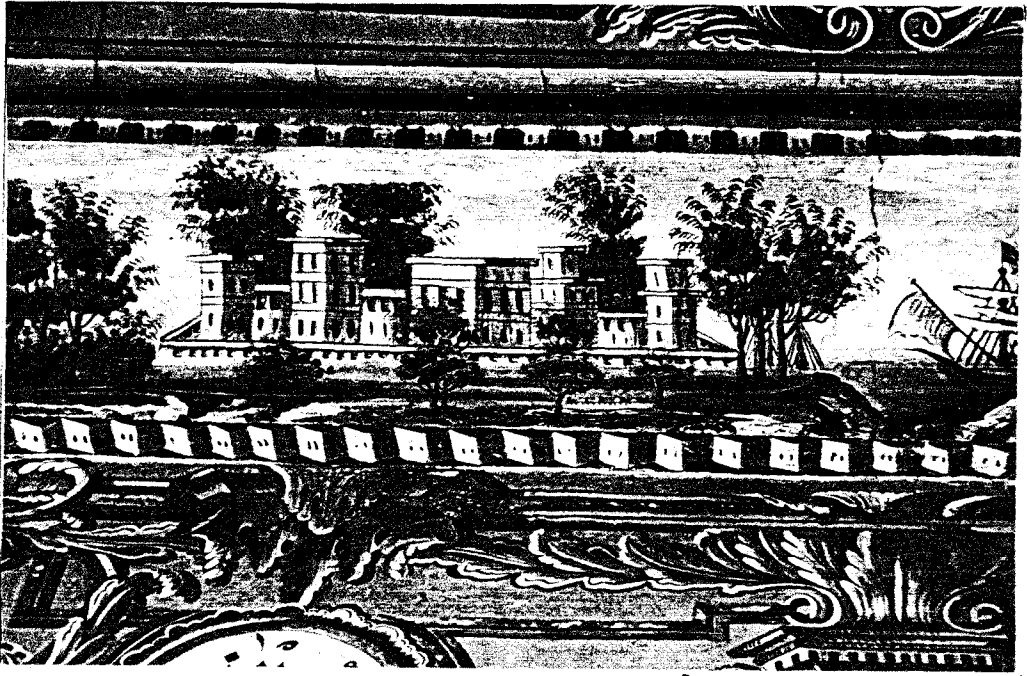

Foto.102- Alaca Camii, batı duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

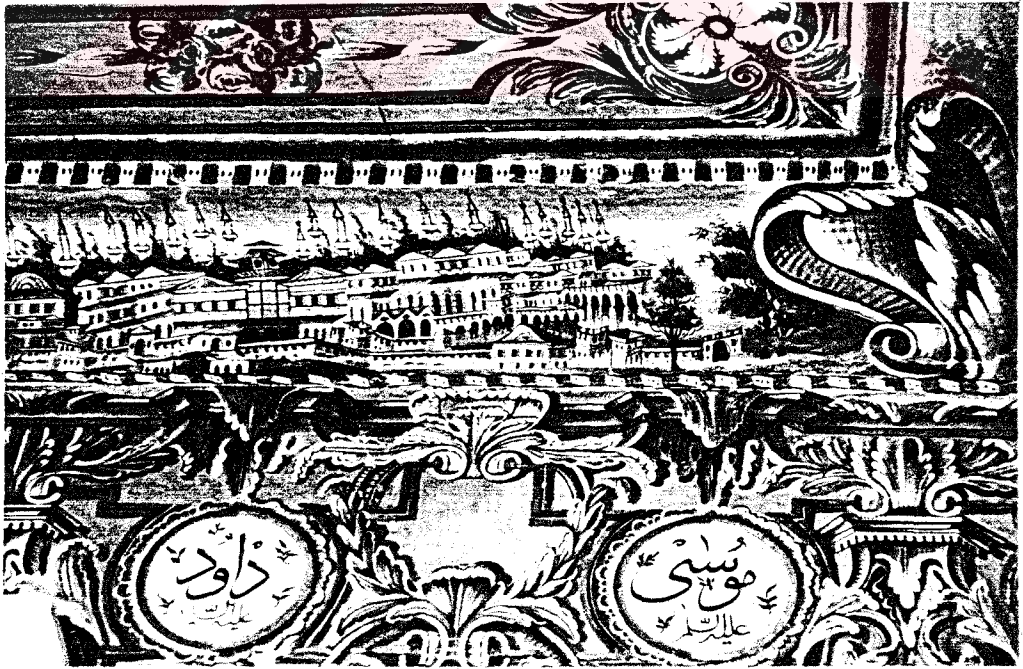

Foto.103- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

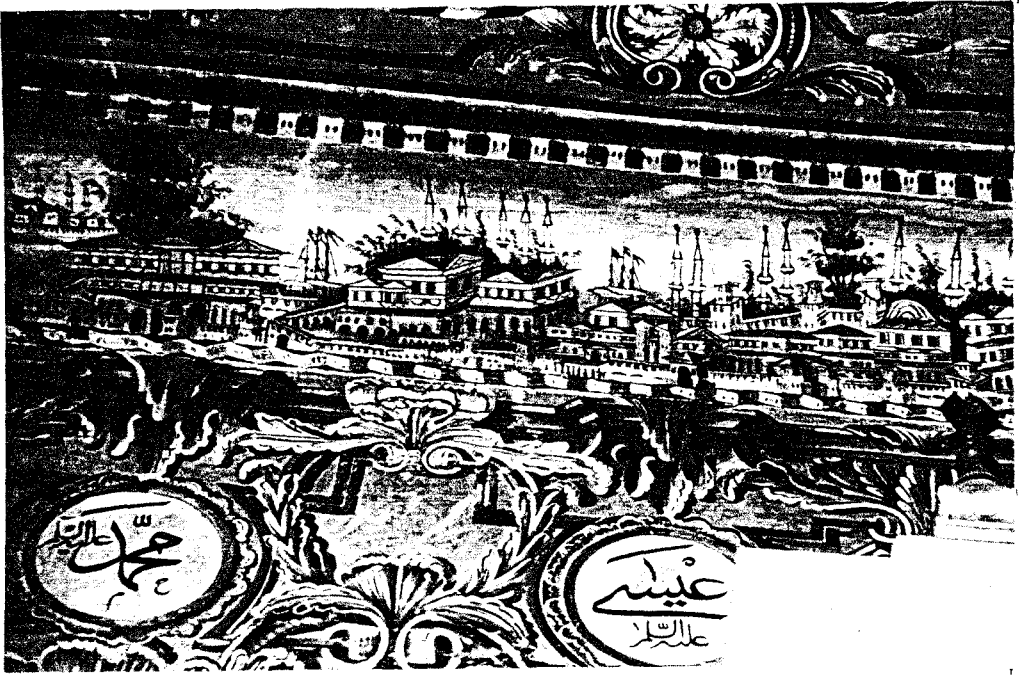

Foto.104- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

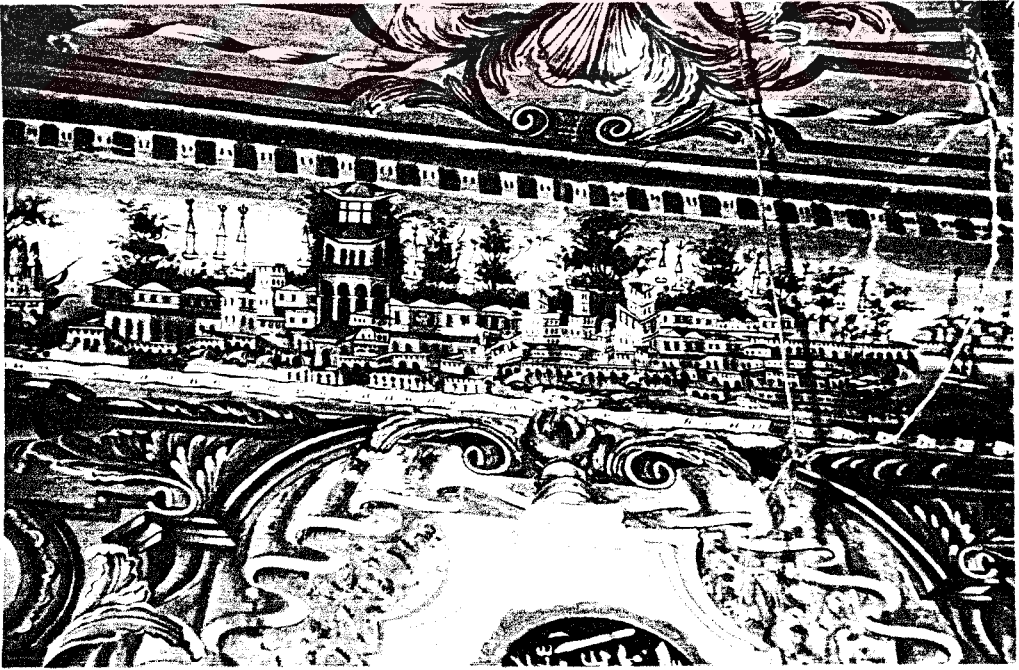

Foto.105- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

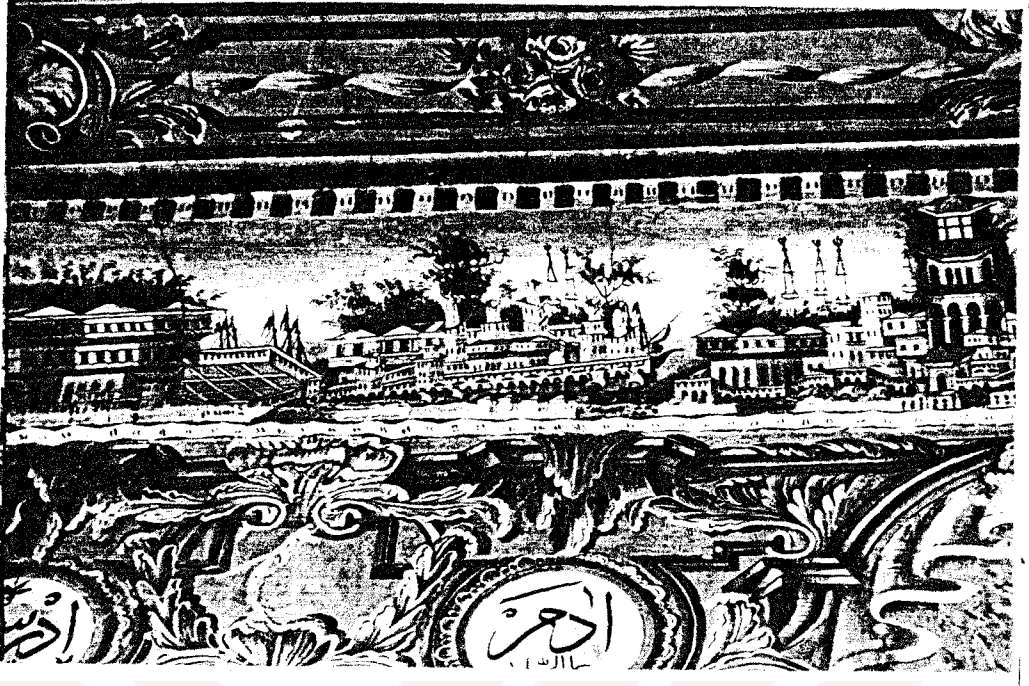

Foto. 106- Alaca Camii, güney duvarı taven altı eteğinde manzara resmi.

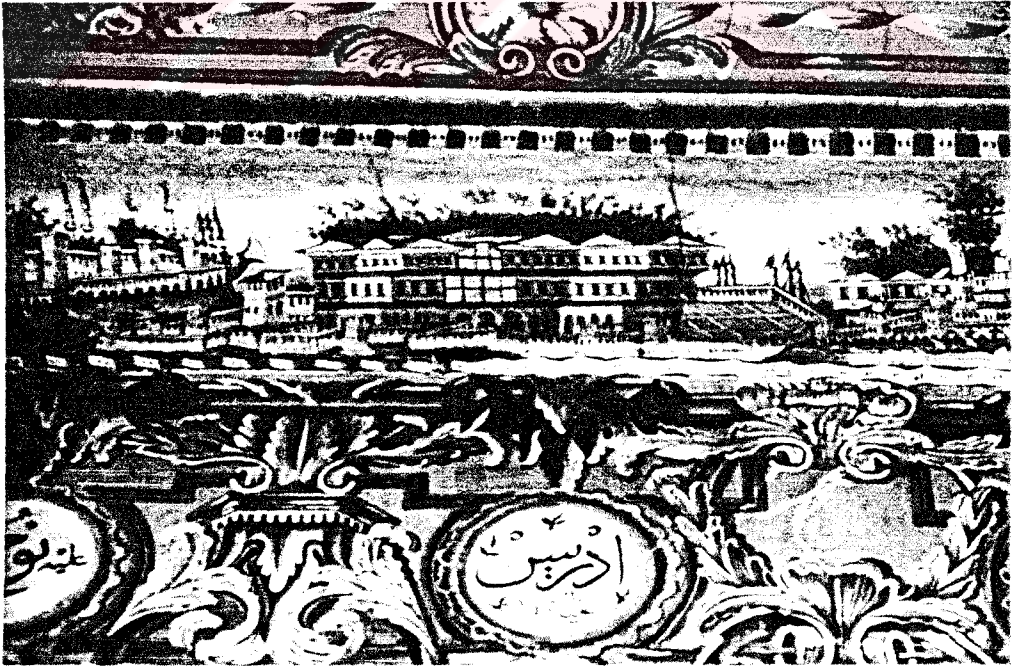

Foto. 107- Alaca Camii, güney duvarı taven altı eteğinde manzara resmi.

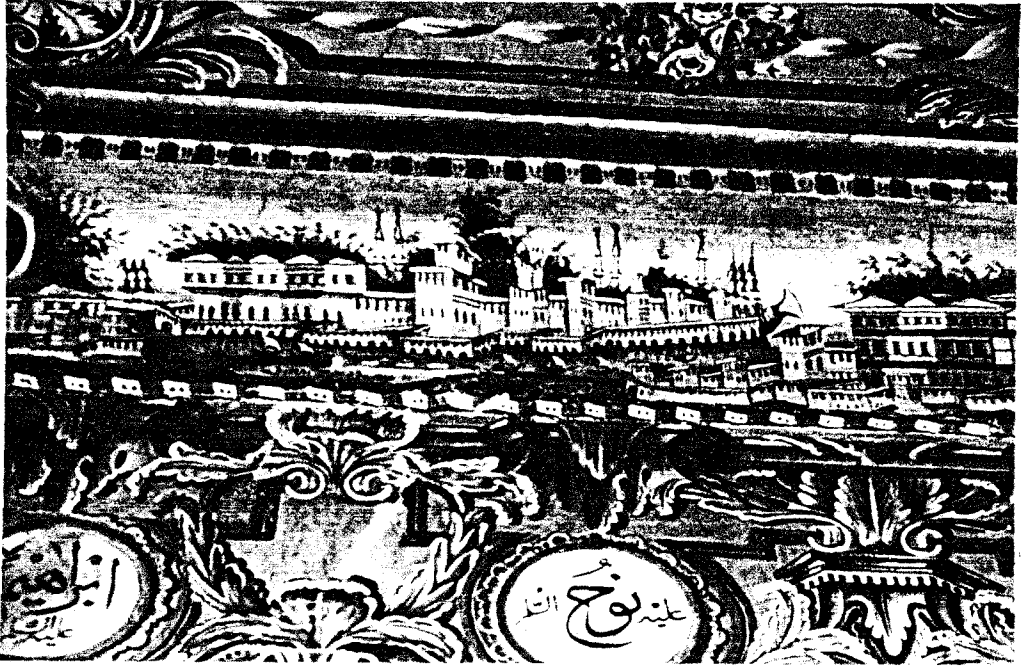

Foto. 108- Alaca Camii, güney duvarı tavan altı eteğinde manzar resmi.

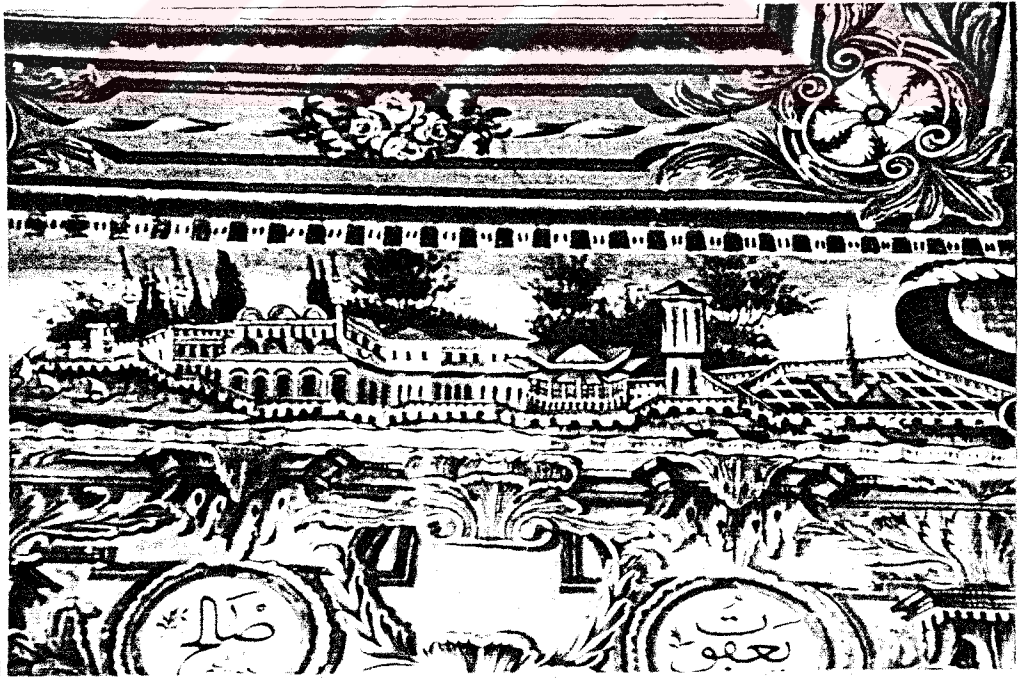

Foto. 109- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzarâ resmi.

Foto. 110- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi

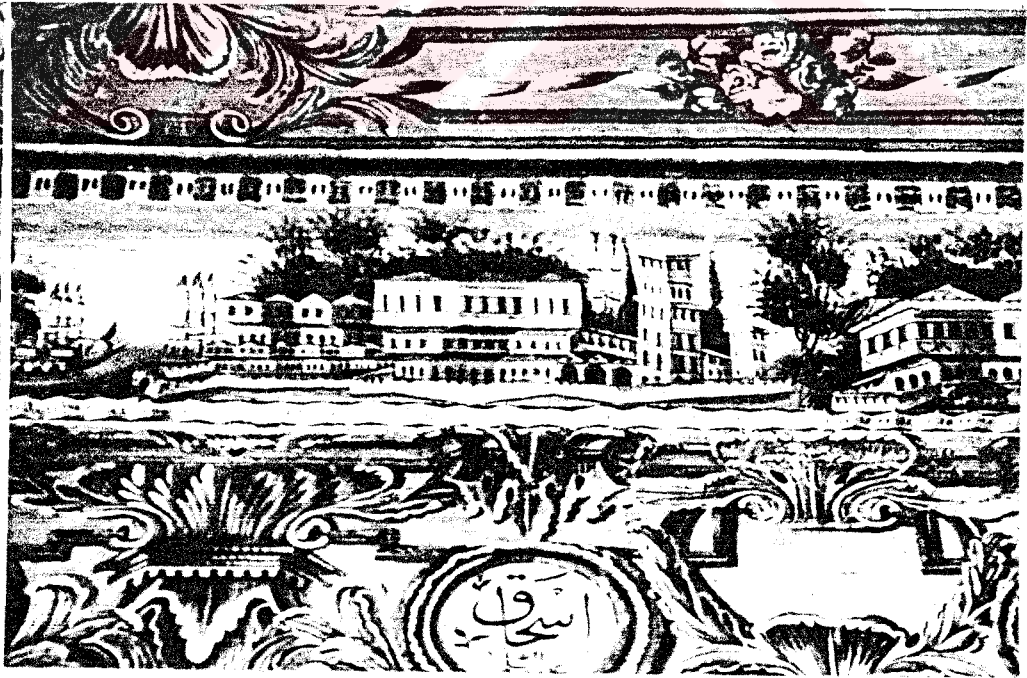

Foto. 111- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

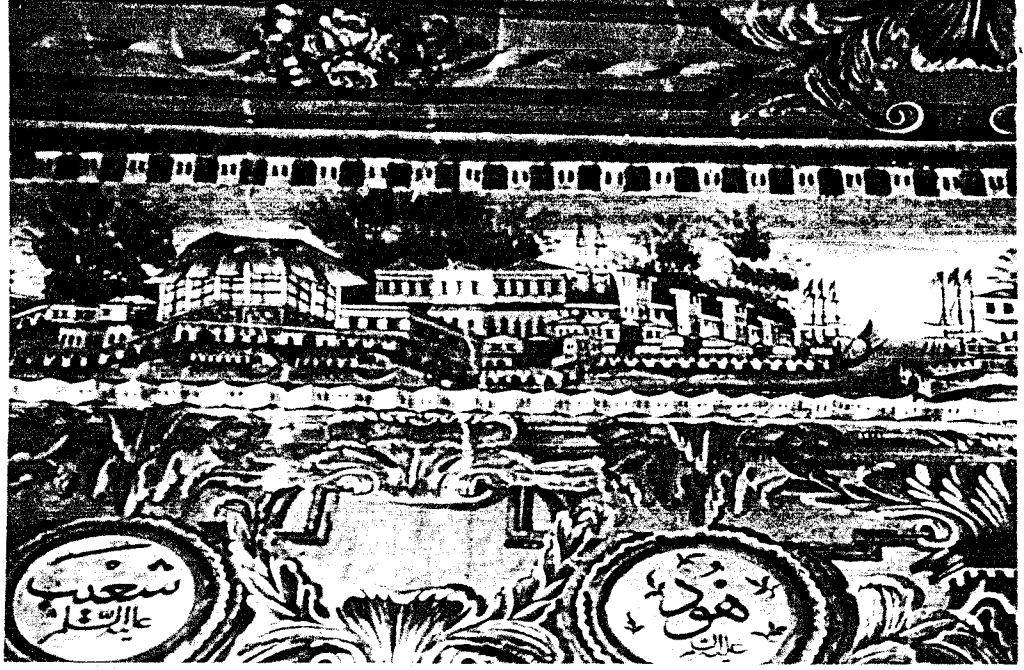

Foto. 112- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi.

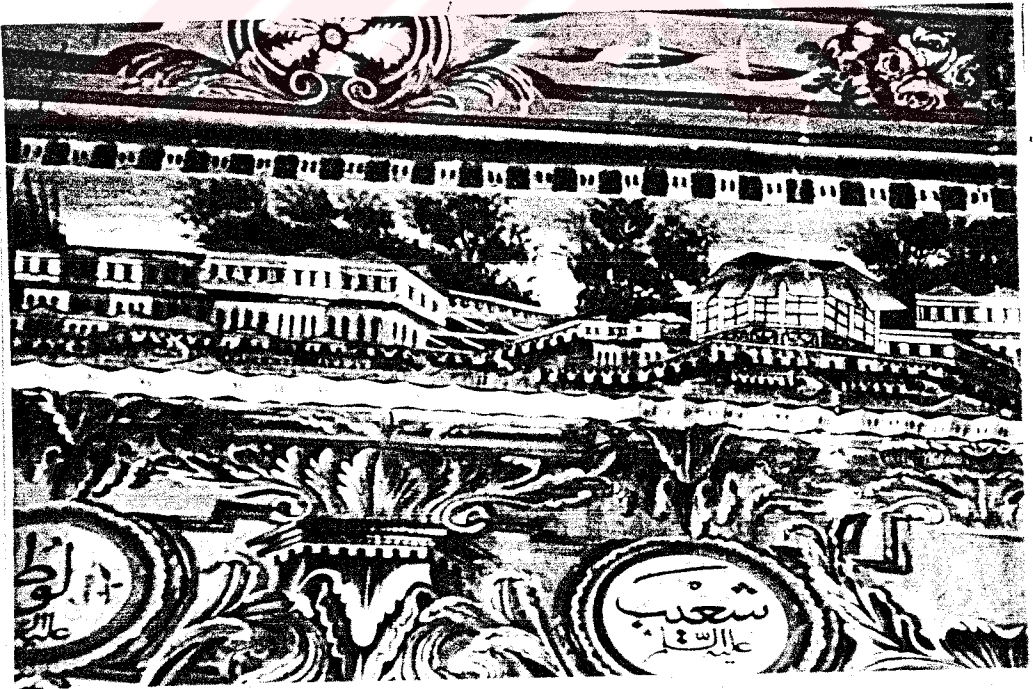

Foto. 113- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi.

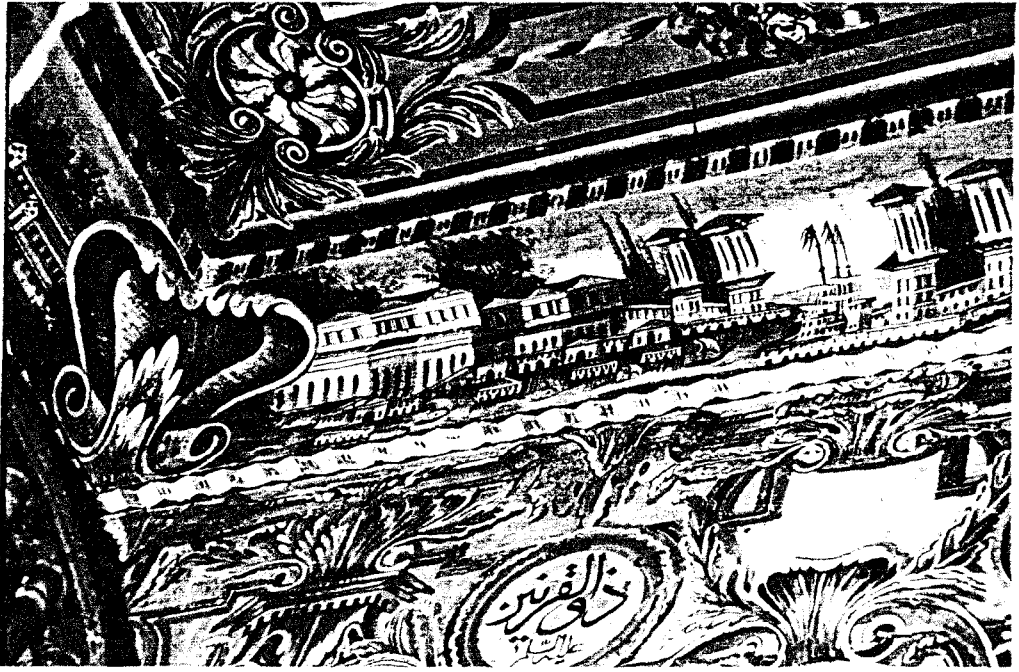

Foto. 114- Alaca Camii, doğu duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

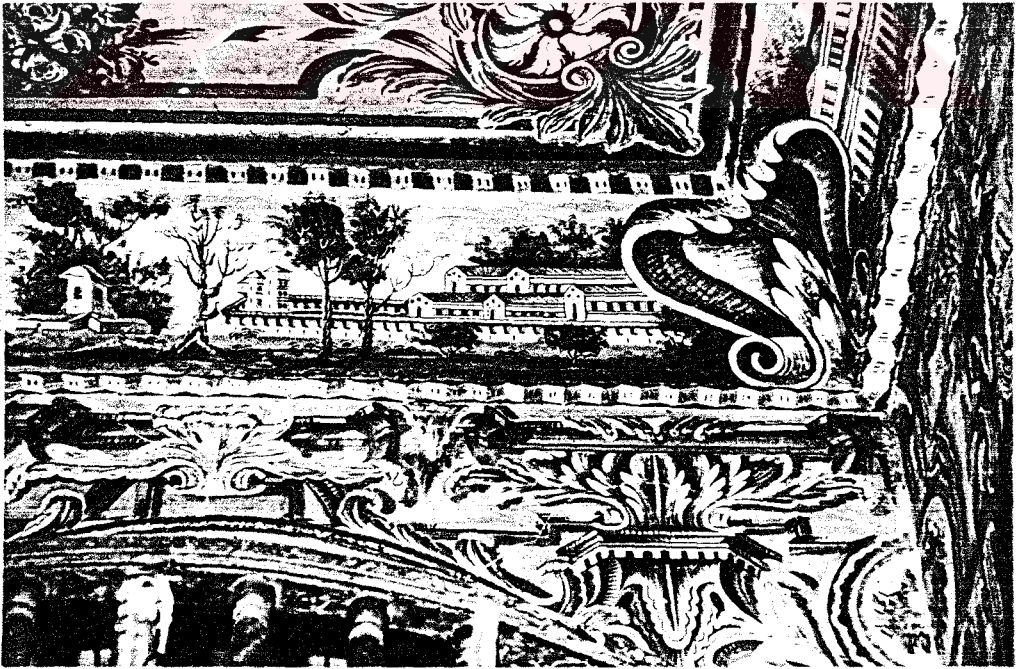

Foto. 115- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan eteğinde
manzara resmi

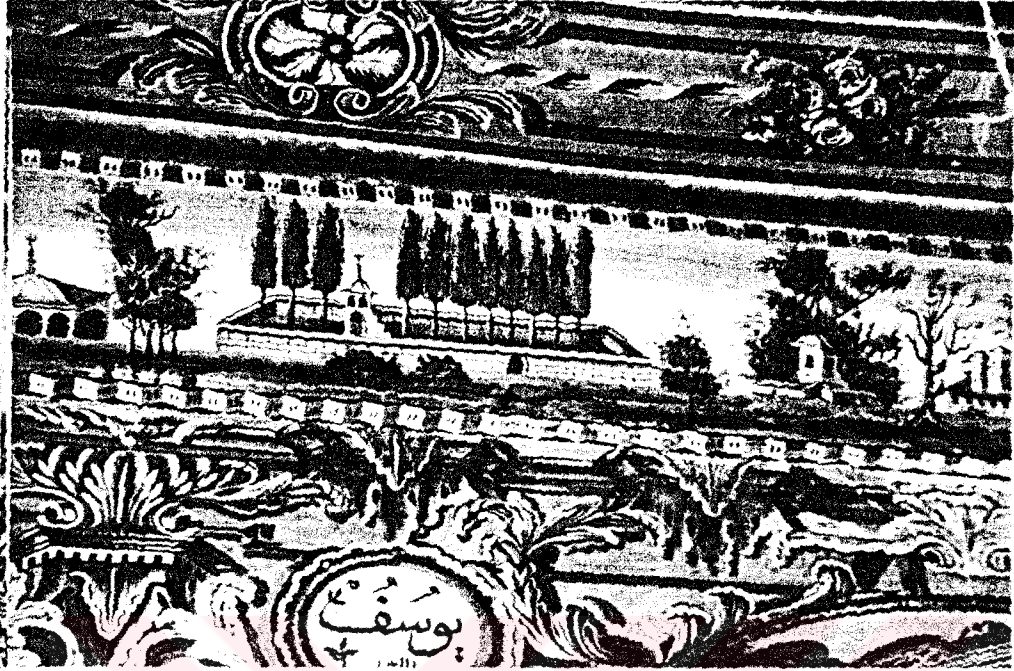

Foto. 116- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde
menzara resmi

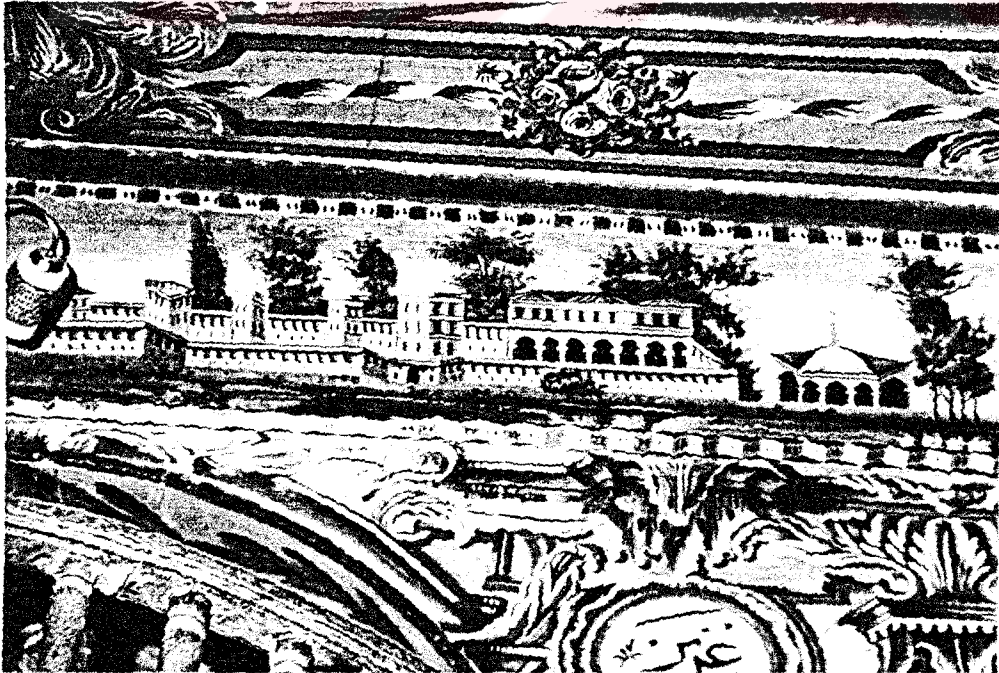

Foto. 117- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde
menzara resmi

Foto. 118- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi

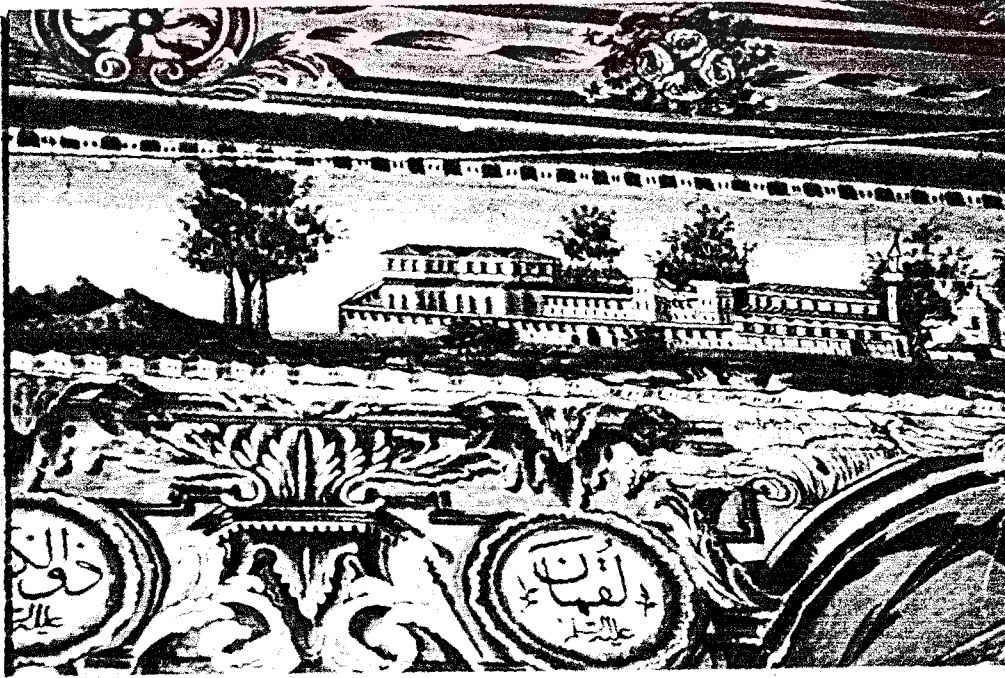

Foto. 119- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde manzara resmi

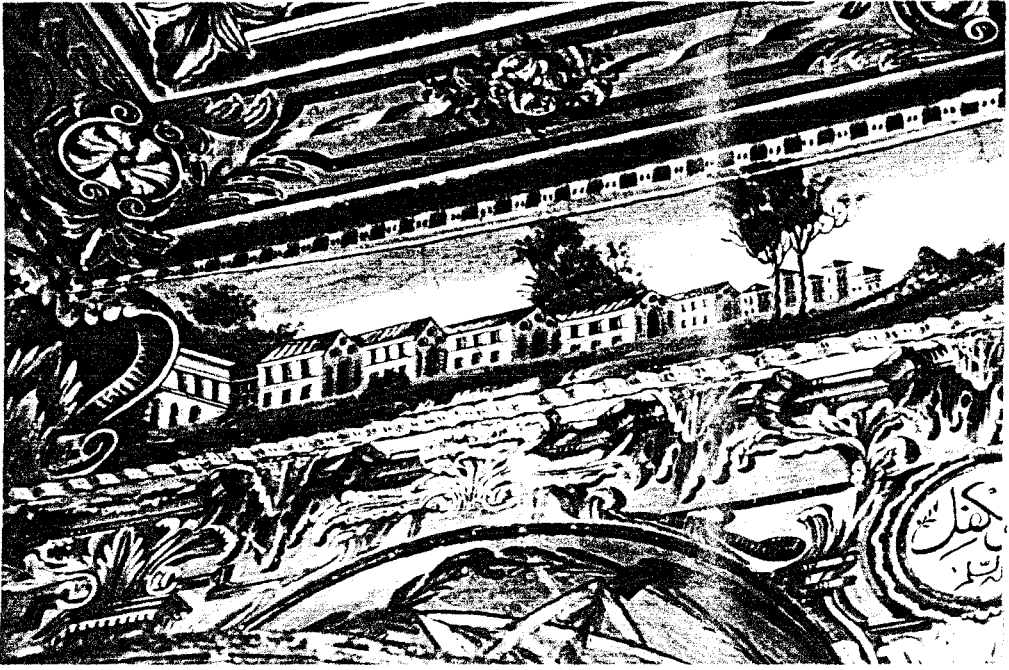

Foto. 120- Alaca Camii, kuzey duvarı tavan altı eteğinde
manzara resmi.

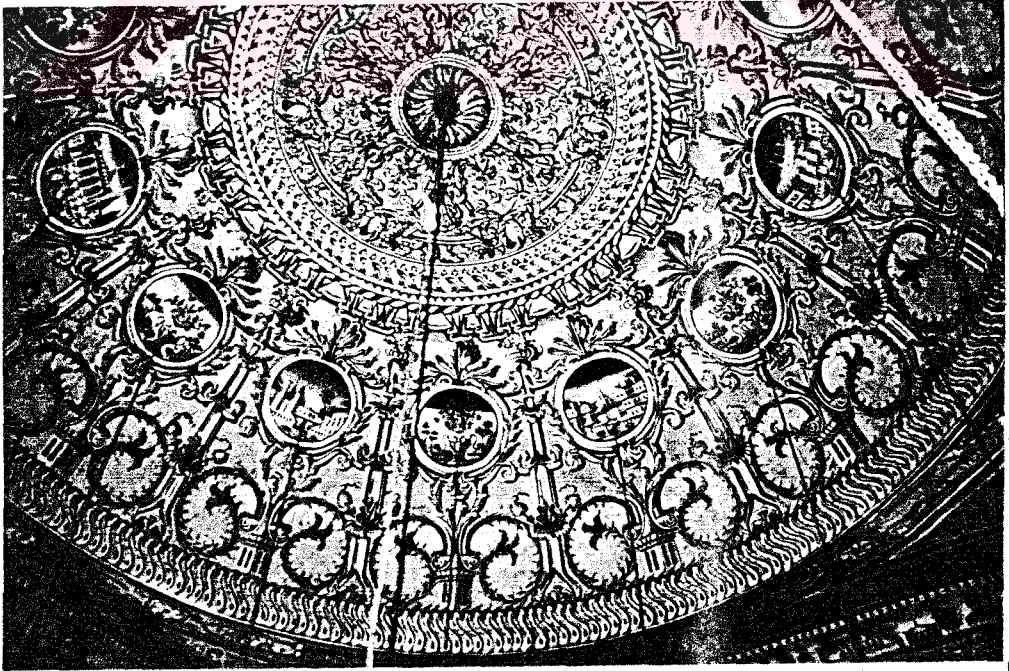

Foto. 121- Alaca Camii, kubbe göbeği

Foto. 122- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi.

Foto. 123- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi.

Foto. 124- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi

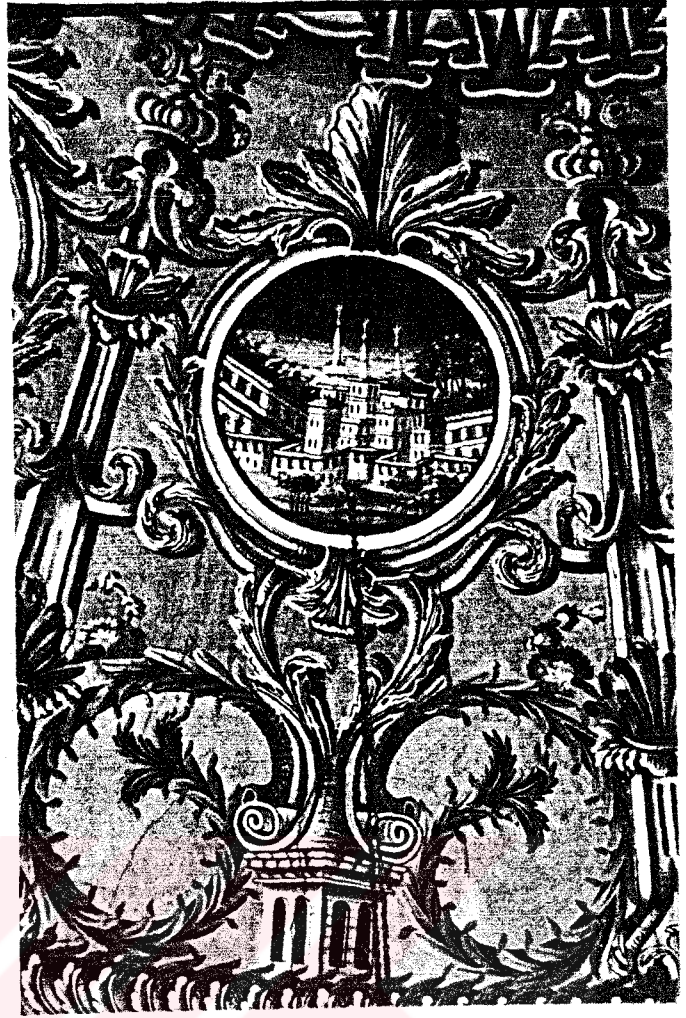

Foto. 125- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi

Foto. 126- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi

Foto. 127- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
manzara resmi

Foto. 128- Alaca Camii,
kubbe göbeğinde
natürmort örneği

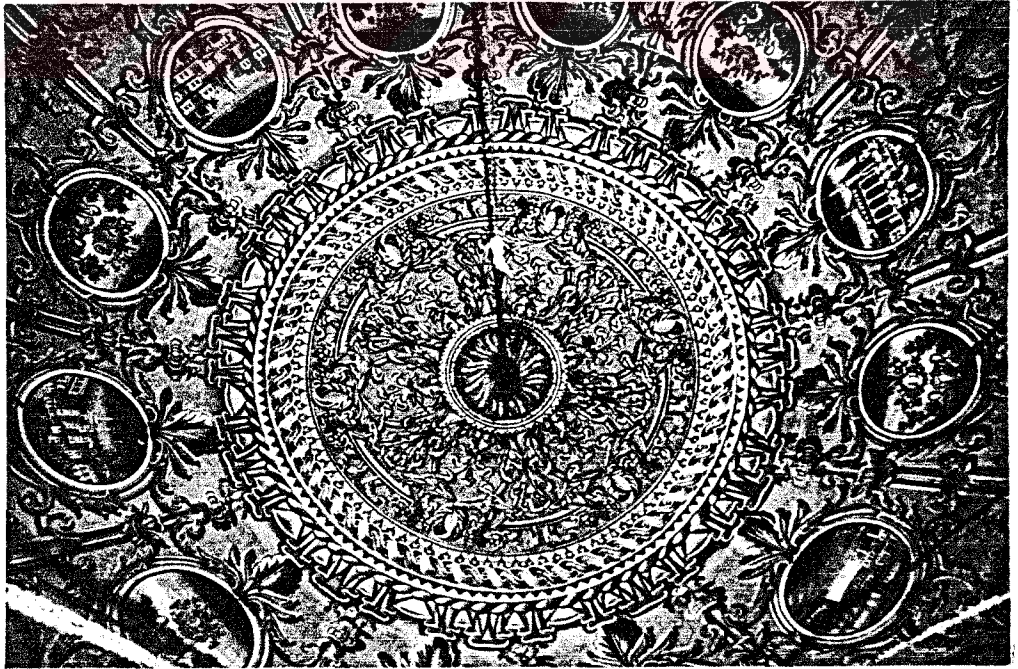

Foto. 129- Alaca Camii, kubbe göbeği (detay)

Foto. 130- Manastir, İshakiye Camii genel görünüşü

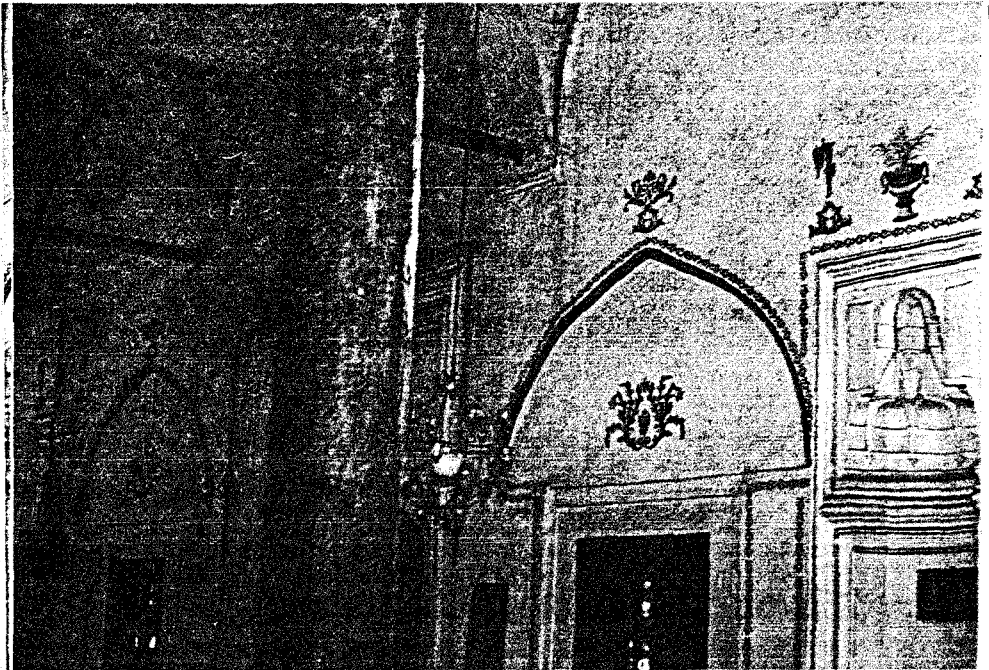

Foto. 131- Manastir, İshakiye Camii son cemaat yeri görünüşü

Foto. 132- Manastir, İshakiye Camii son cemaat yeri mihrap nişi bordürünün üzerinde yer alan süslemeler.

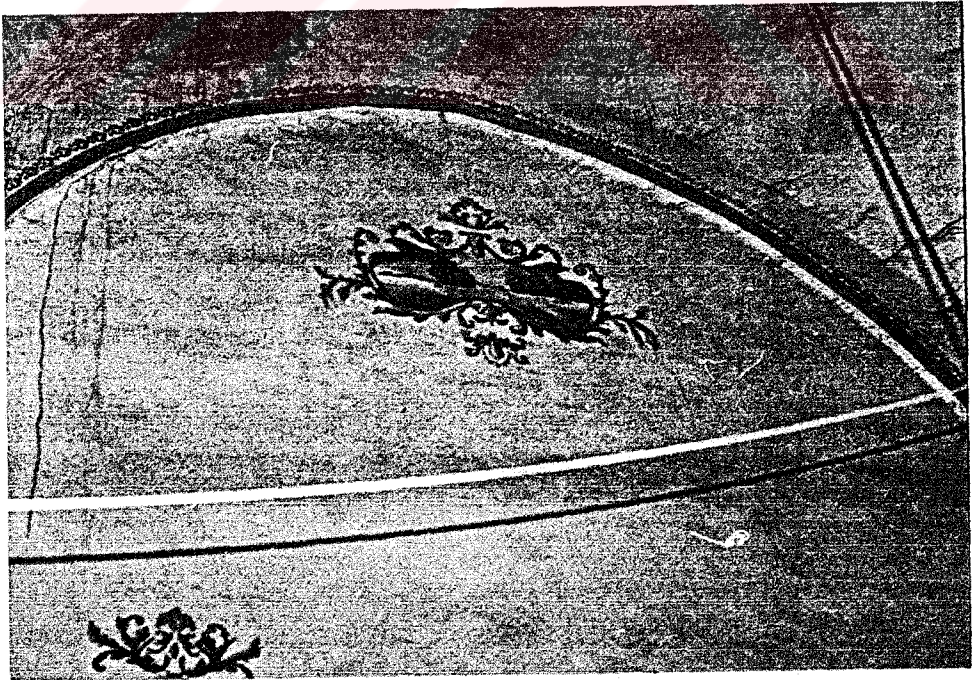

Foto. 133- Manastir, İshakiye Camii son cemaat yeri kenar alanlığında yer alan manzara resmi

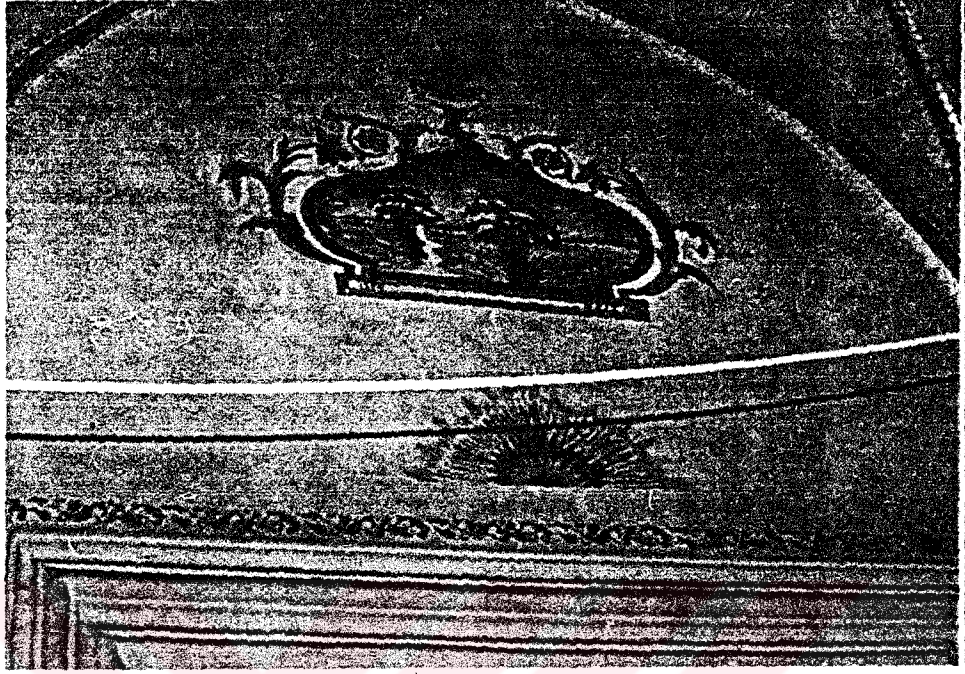

Foto. 134- İshakiye Camii, portal kemer alanlığında
bulunan manzara resmi

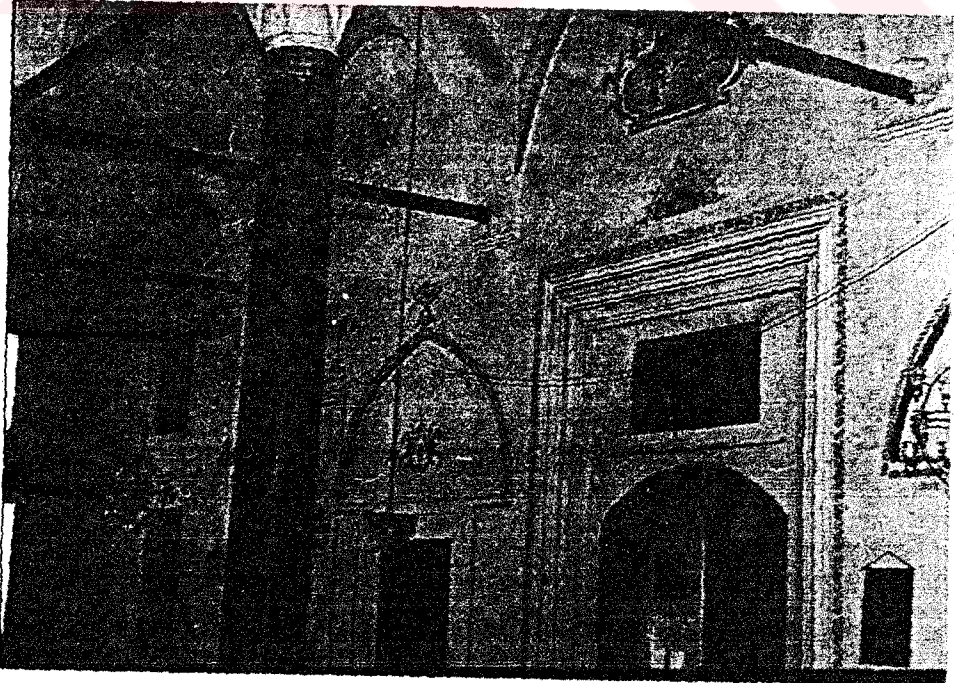

Foto. 135- İshakiye Camii, son cemaat yeri duvar
süslemeleri

Foto. 136- İshakiye Camii, alt sıra pencere üstünde yer alan süsleme örneği.

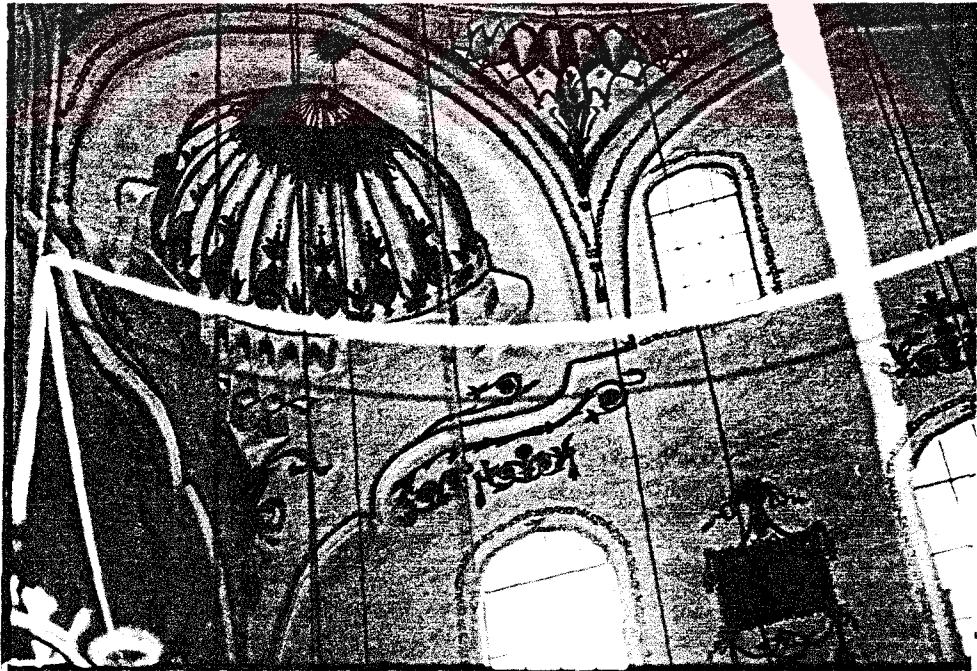

Foto. 137- İshakiye Camii, harim kısmı duvar süslemeleri.

Foto. 138- İshakiye Camii, kürevi pendentif örneği

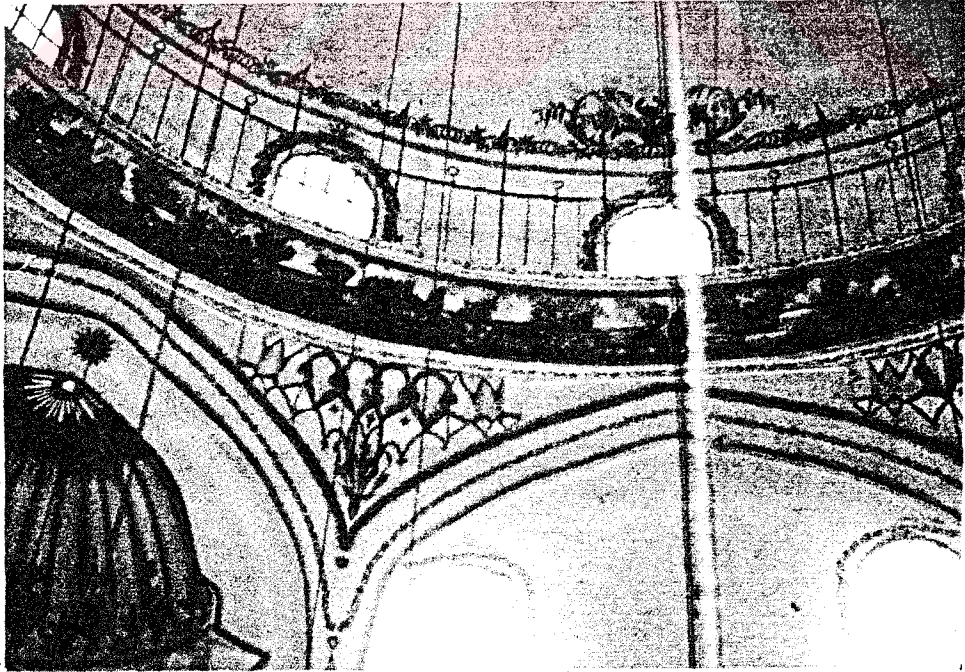

Foto. 139- İshakiye Camii, kubbe eteğindeki kandil gezintisinde yer alan manzara resmi.

Foto. 140- İshakiye Camii, kürevi pendentif ve köşelikler

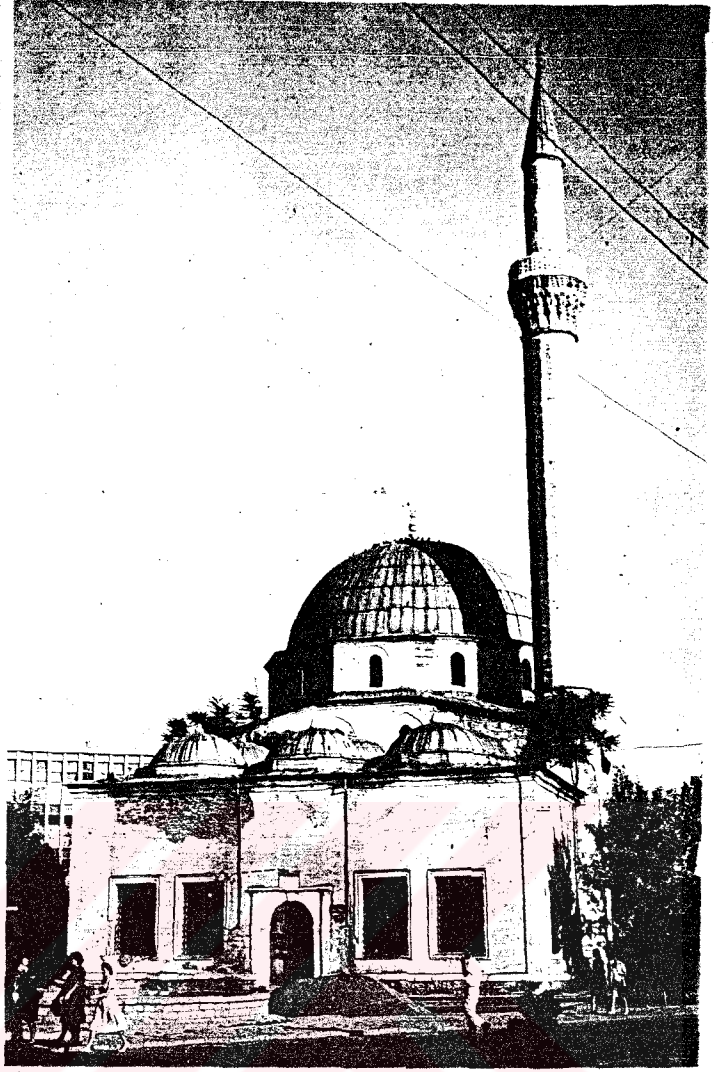

Foto. 141- Manastır Yeni
Camii genel görünüşü

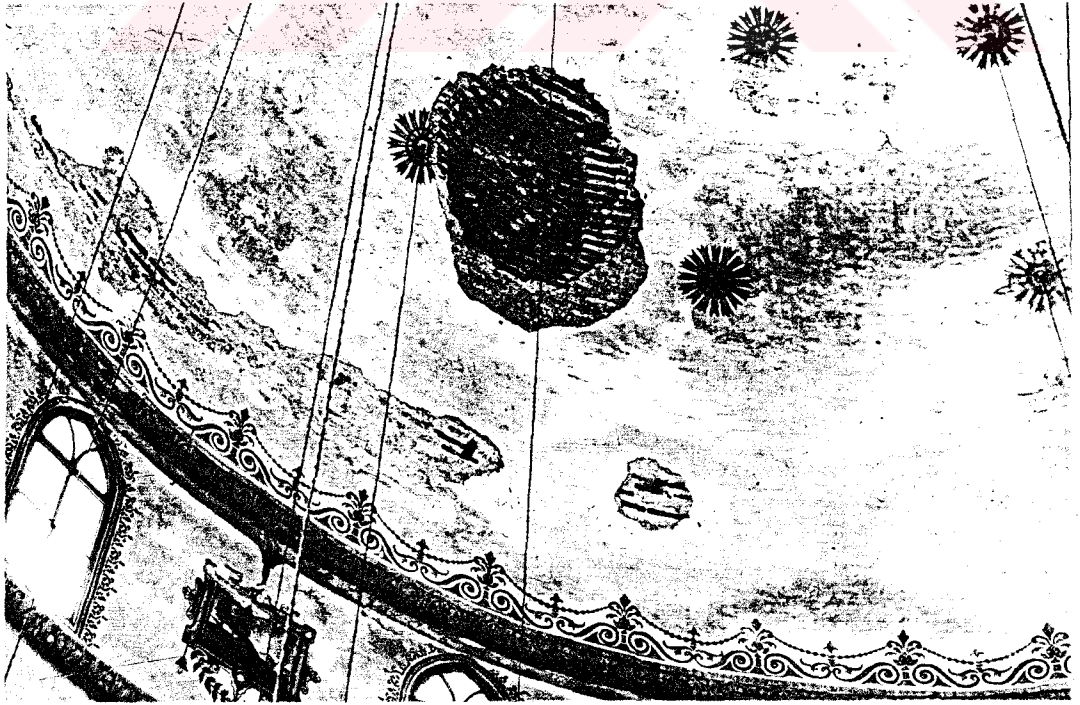

Foto. 142- Yeni Camii, kurevi tromp ve kubbe kashağı

Foto. 143- Yeni Camii,
kubbe kaskağı
ve göbeği

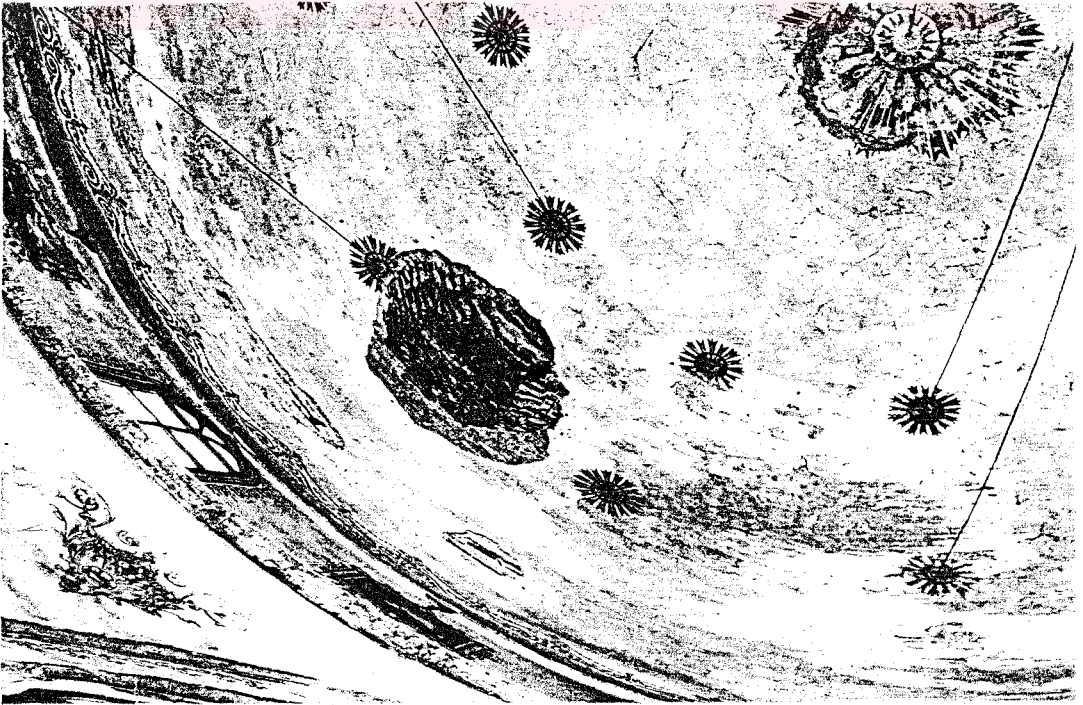

Foto. 144- Yeni Camii, kubbe göbeğinde yaldız motifleri

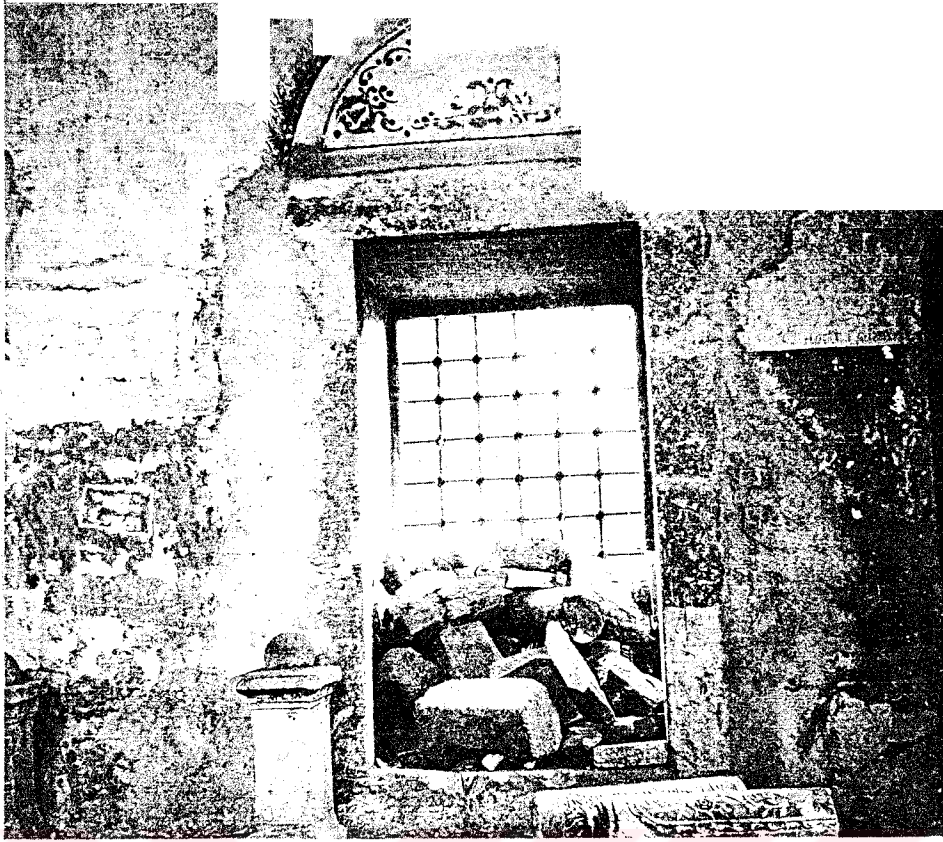

Foto. 145- Manastır, Haydar Kedi Camii, pencere kemer alanlıklarında rumi motif örneği

Foto. 146- Haydar Kedi Camii, pencere kemer alanlıklarında yer alan rumî motifler (detay)

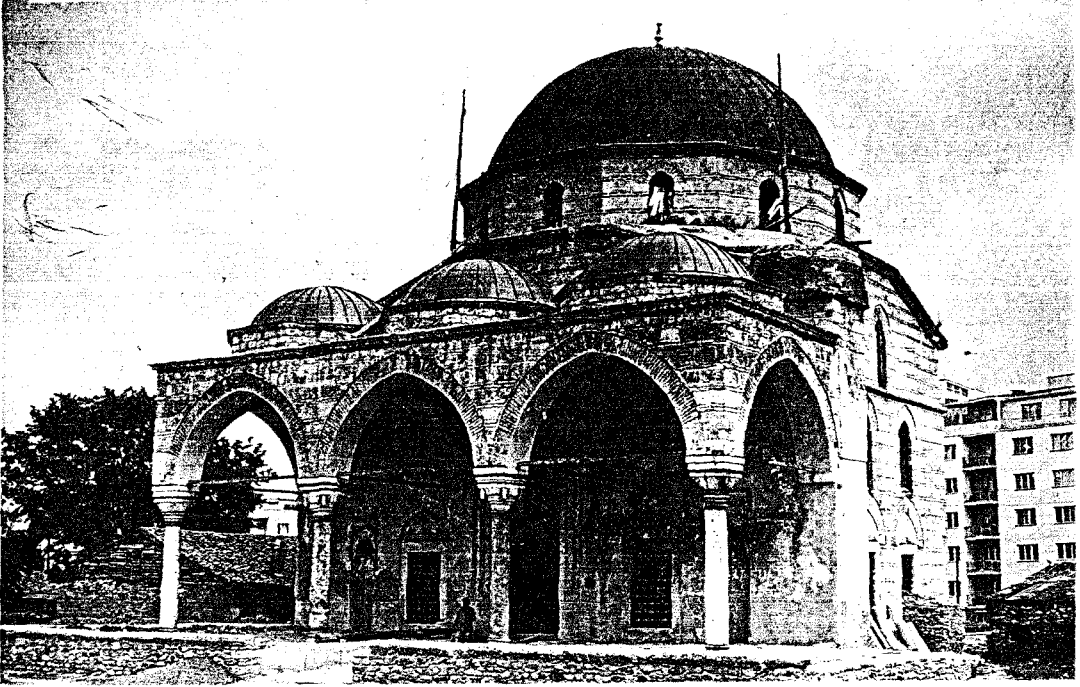

Foto. 147- Haydar Kadı Camii, son cemaat yerindeki sütun başlık örnekleri.

Foto. 148- Haydar Kadı Camii, doğu duvarı yüzeyinde yer alan duvar süslemeleri.

Foto. 149- Haydar Kadı
Cami, batı
duvarı görünüşü

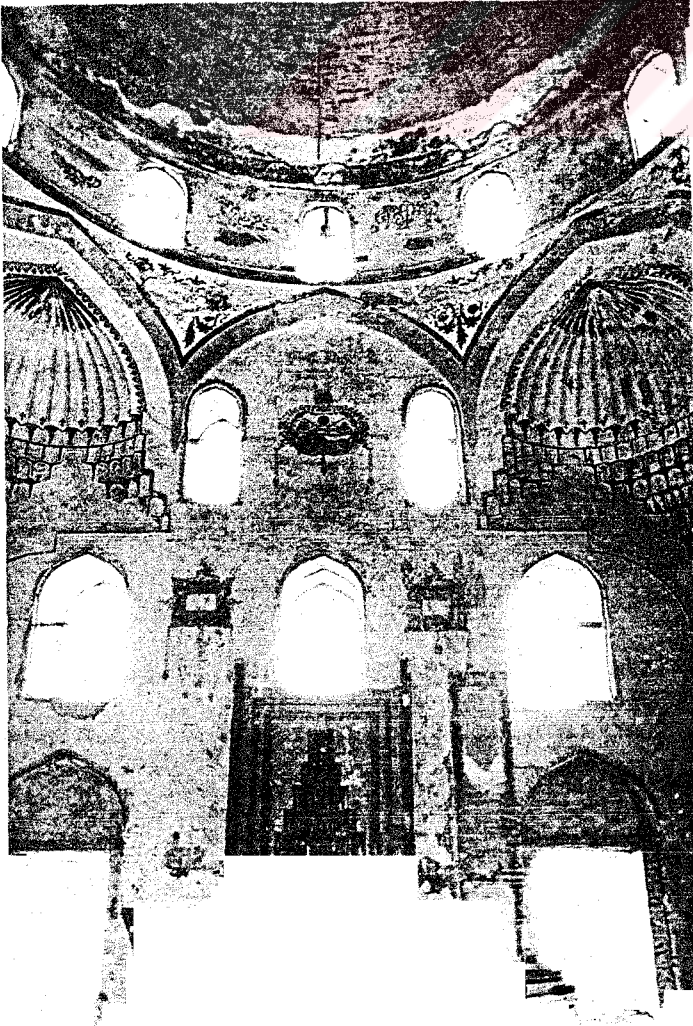
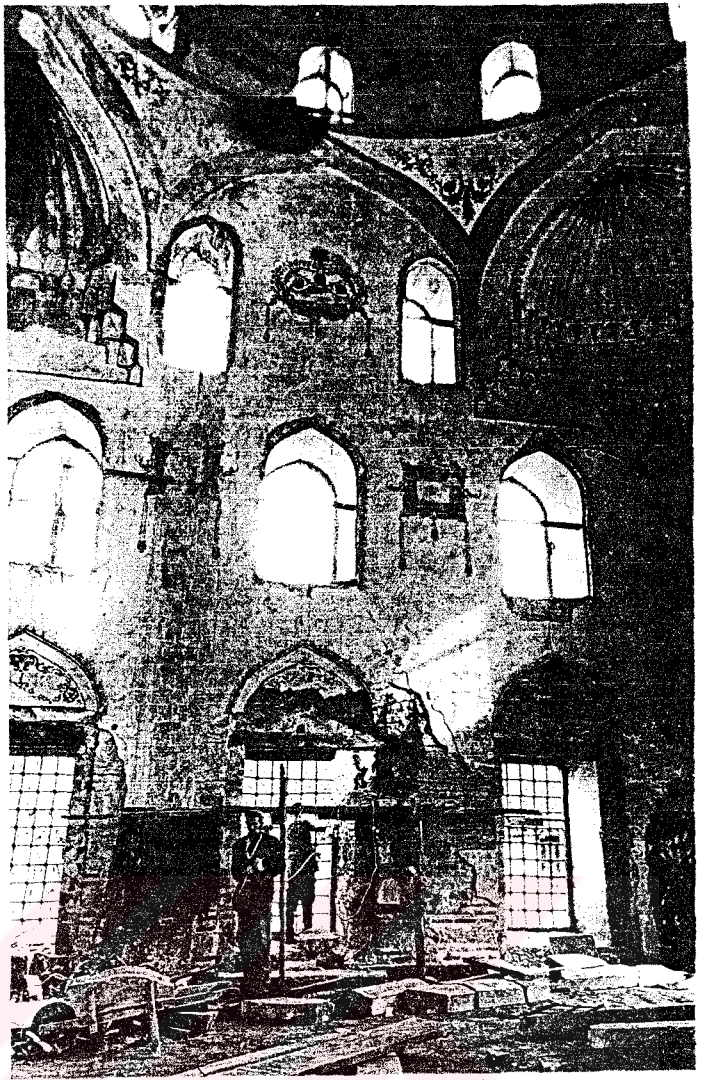

Foto. 150- Haydar Kadı
Cami, kürevî
tromp ve kable
duvarı görünüşü

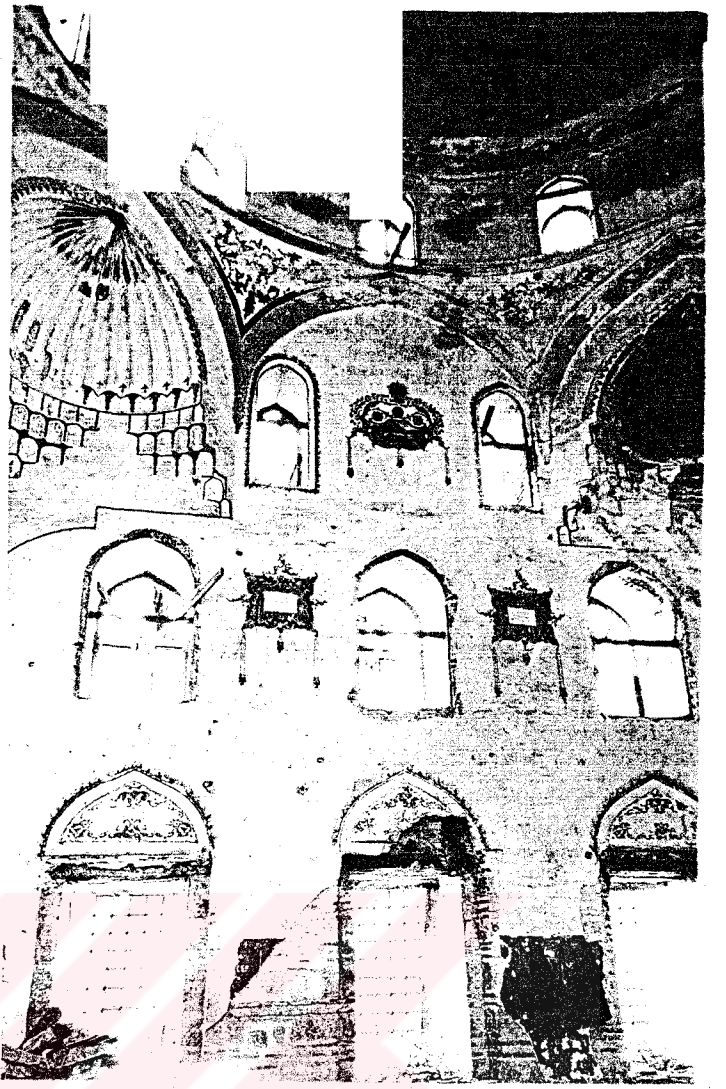

Foto. 151- Haydar Kadı
Camii, iç duvar
süslemeleri.

Foto. 152- Haydar Kadı Camii, alt sıra pencerelerinde
yer alan süslemeler.

Foto. 153- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın oturduğu ahşap direkler.

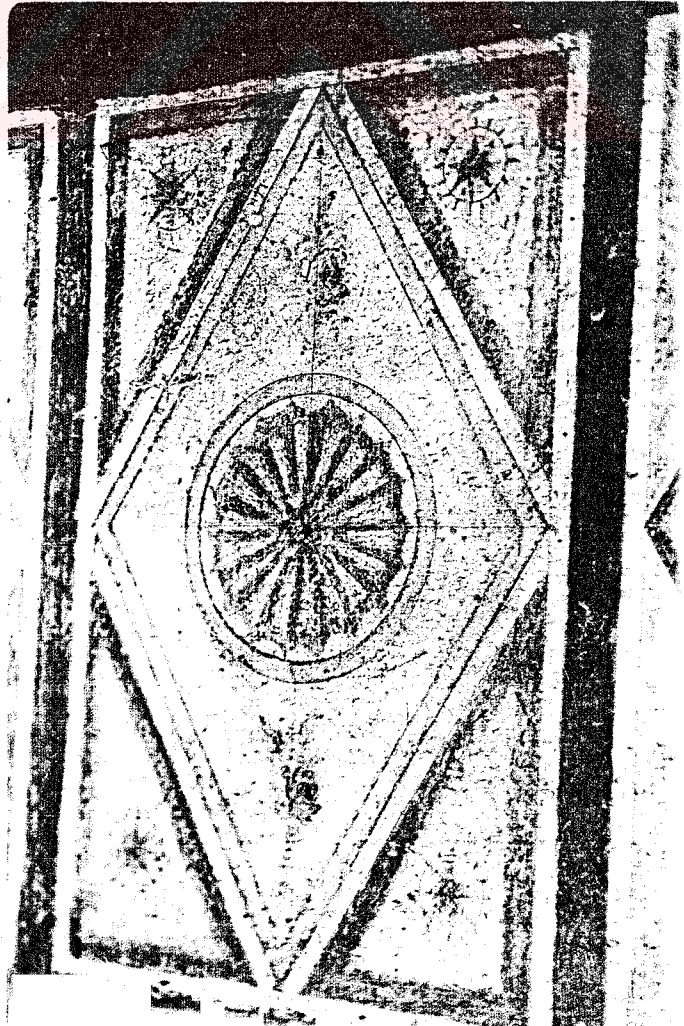

Foto. 154- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın duvar yüzeyinde yer alan geometrik şekil (detay)

Foto. 155- Sersem Ali Baba Türbesi, sundurmanın duvar yüzeyinde bulunan duvar süslemeleri.

Foto. 156- Harabati Baba Türbesi, sundurmanın genel görünüşü

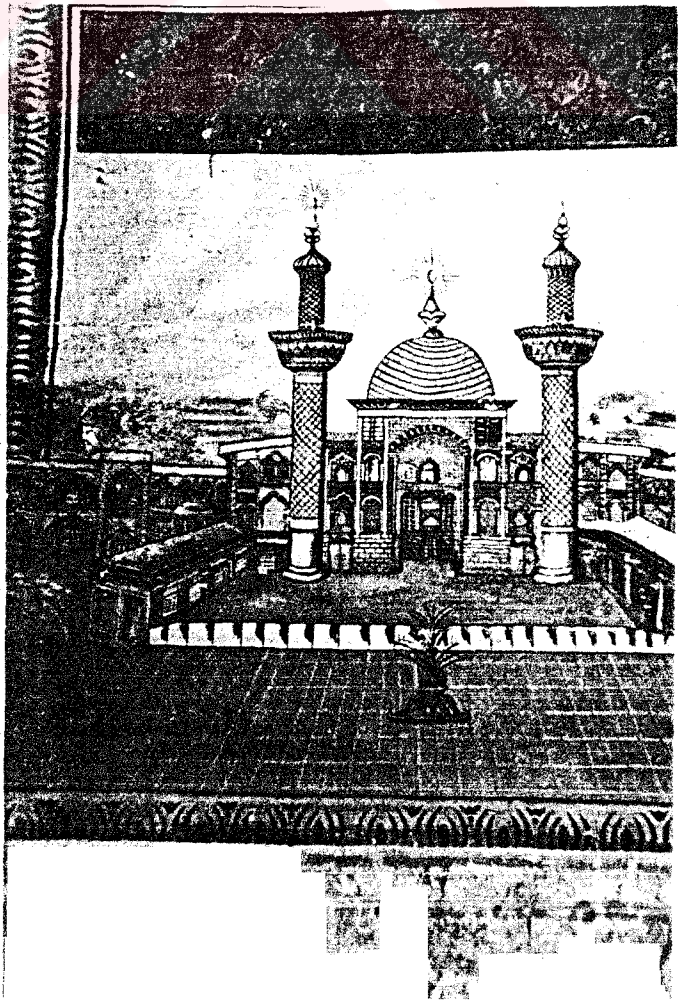

Foto. 157- Harabati Baba
Türbesi, duvar
yüzeyinde
Tec-Mahal tasviri

Foto.158- Harabati Baba Türbesi, duvar yüzeyinde
Sultan Ahmet Camii tasviri.

Foto. 159- Tekke'deki
Harem Dairesi-Fatıma
Evi genel görünüşü

Foto. 160- Tekke'deki Harem Dairesi, saçak altı yuvarlak
pencereleri.

Foto. 161- Tekke'deki
Harem Dairesi, saçak
altı duvar süslemeleri

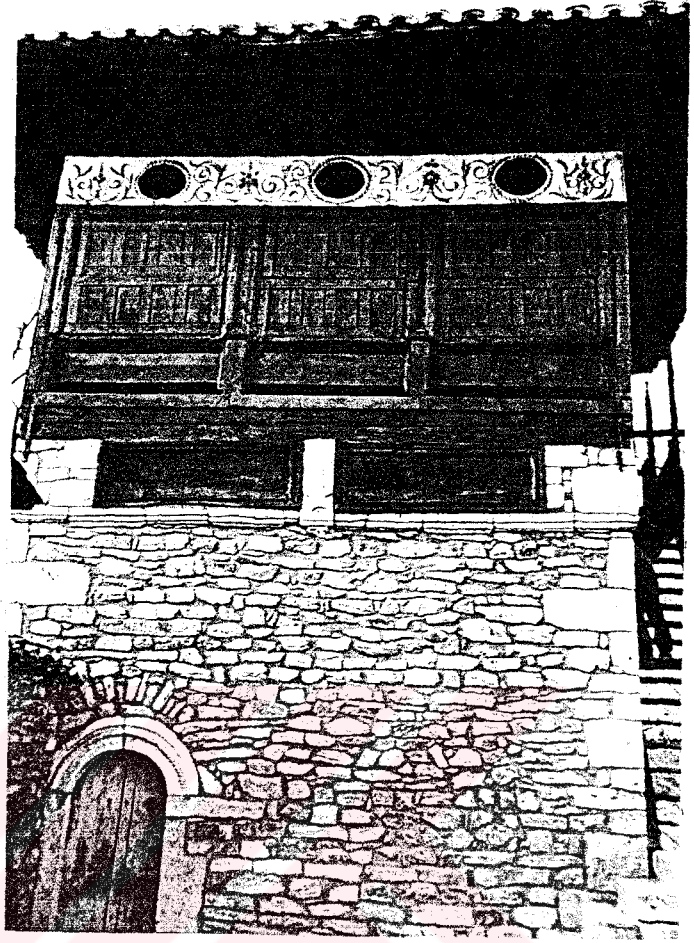

Foto. 162- Tekke'deki Harem Dairesi, saçak altı bordürde
yerleştirilen arslan motifi

Foto. 163- Üsküp, Azis Spas Kilise'sinde İkonanın etrafını çevreleyen süslemeler.

Foto. 164- Resne (Resen)-Kurbinovo Köyünde Aziz Georgi
Kilise'sinde ikonlarda baklava motifi.

Foto. 165- Üsküp-Aziz Spas Kilisesi opsis bölümünde
Meryem Ana ikonasını çevreleyen kumaş
motifleri.

Foto. 166- Resne, Kurbinovo Köyünde Aziz Georgi
Kilisesi'nde ikonlarla birlikte baklava
motifleri.

Foto. 167- Cafer Efendi Konağı güney cephesi

Foto. 168- Debre Mehmet Zlatku Konağı, Musandranisi içerisinde yer alan natürmort örneği

Foto. 169- Cafer Efendi Konağında yer alan duvar resimleri.

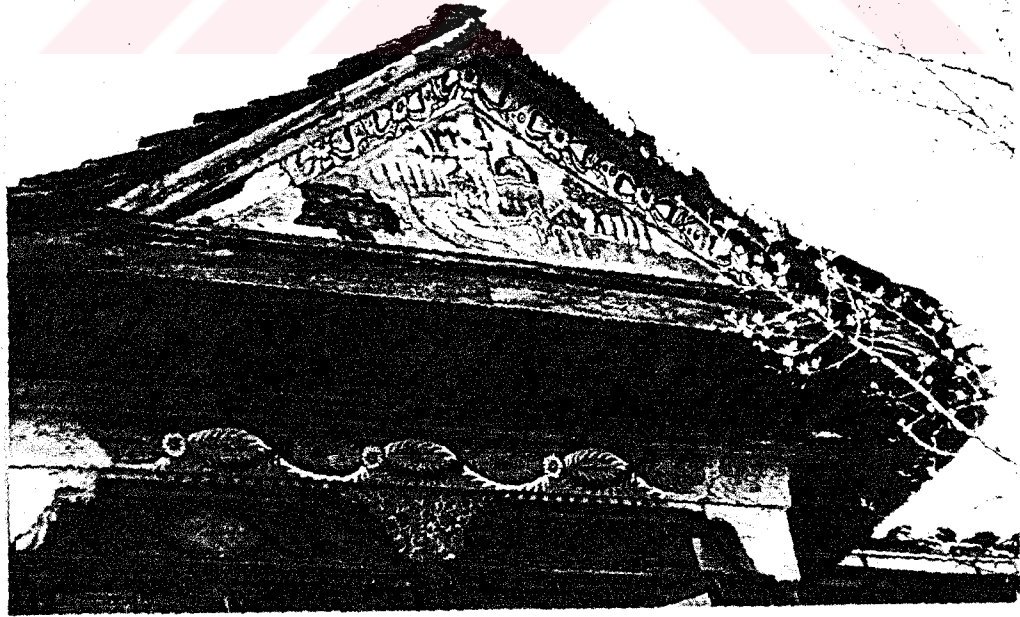

Foto. 170- Cafer Efendi Konağı, Cumba kısmında yer alan manzara resmi

Foto. 171- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında yer alan manzara resimleri

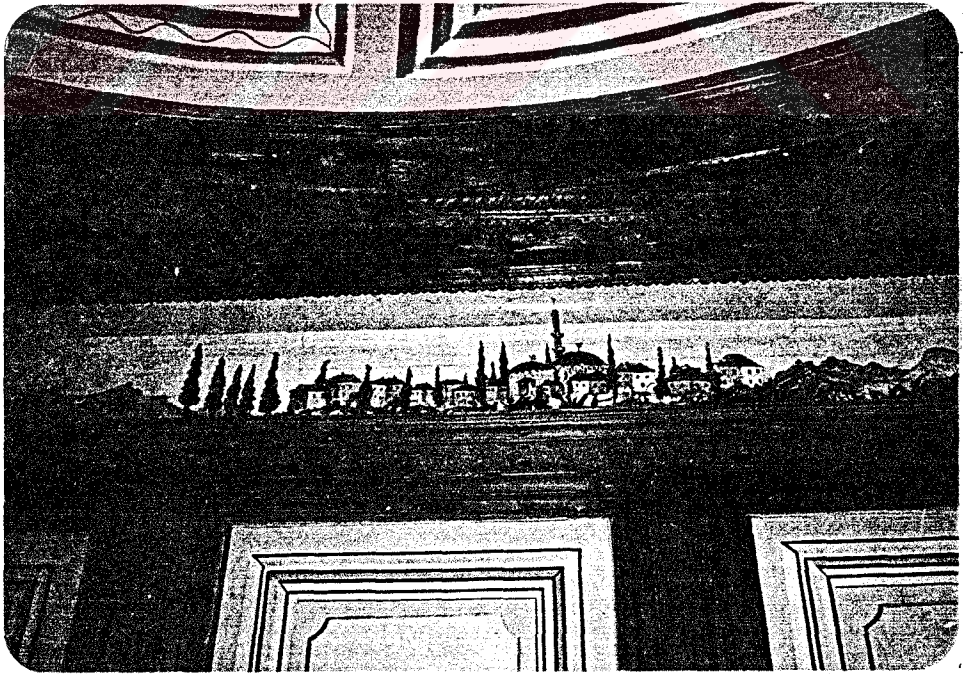

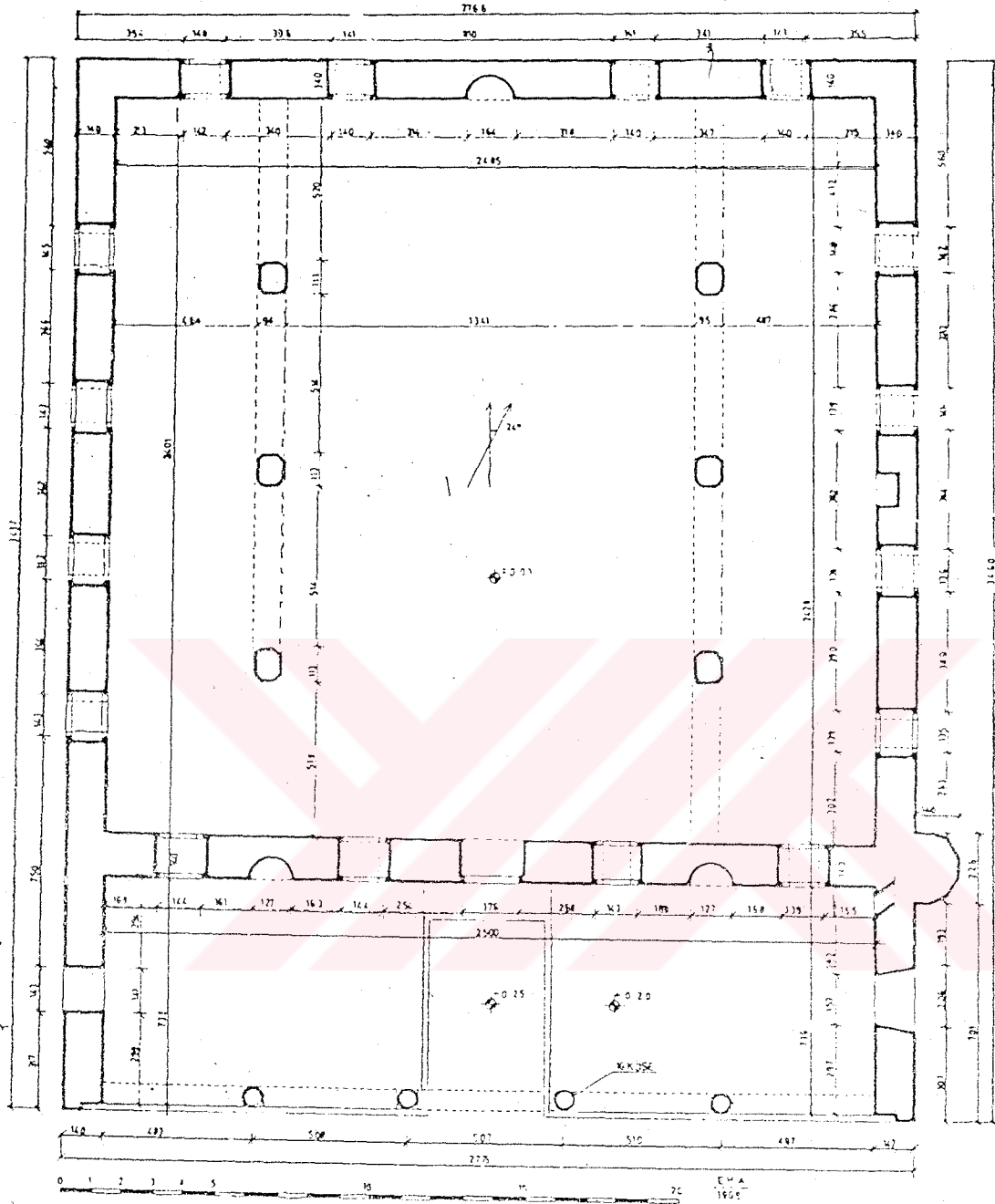
Foto. 172- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında yer alan manzara resimleri

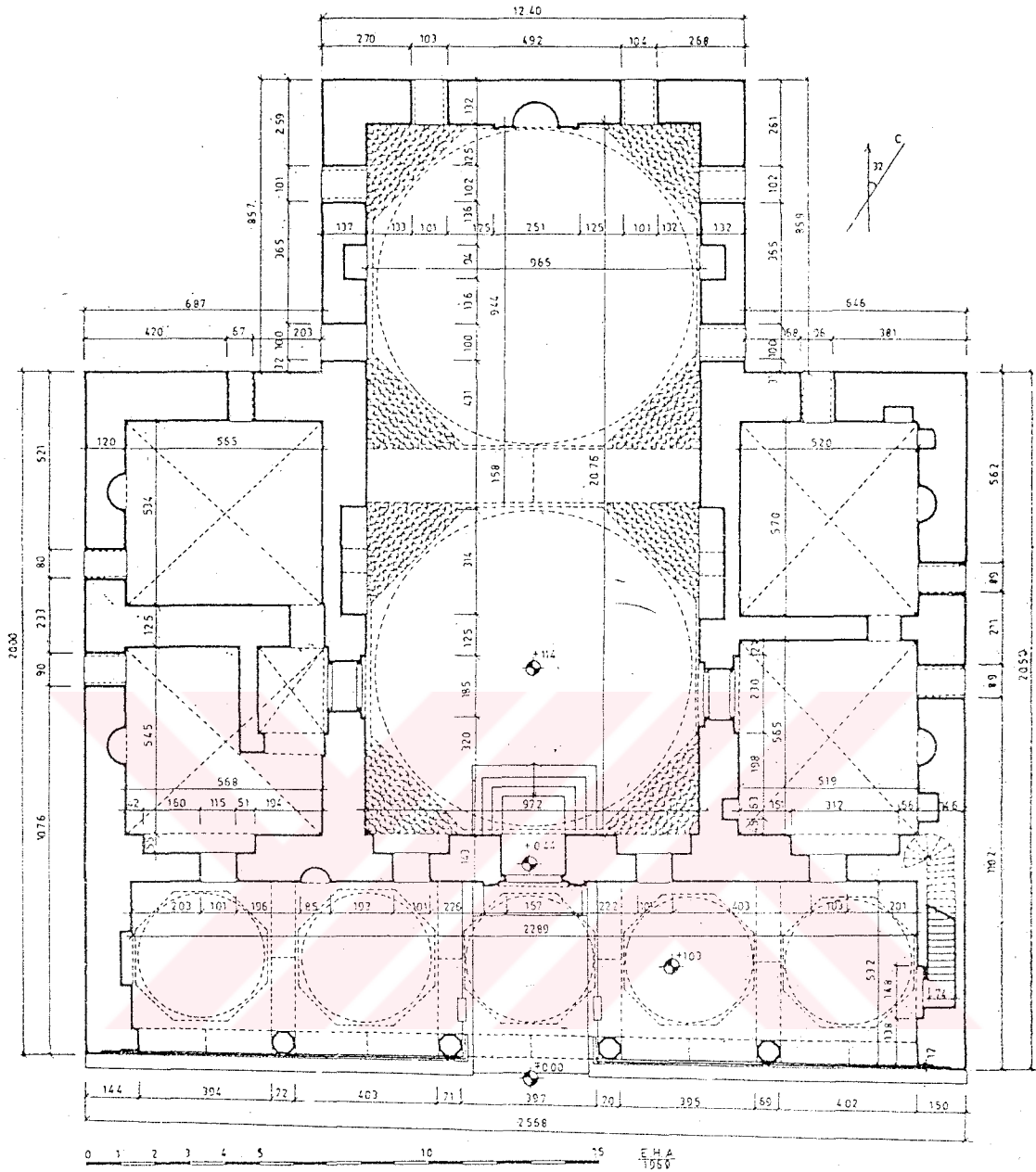
Foto. 173- Debre, Mehmet Zlatku Konağı, misafir odasında pano içerisinde yer alan manzara resmi.

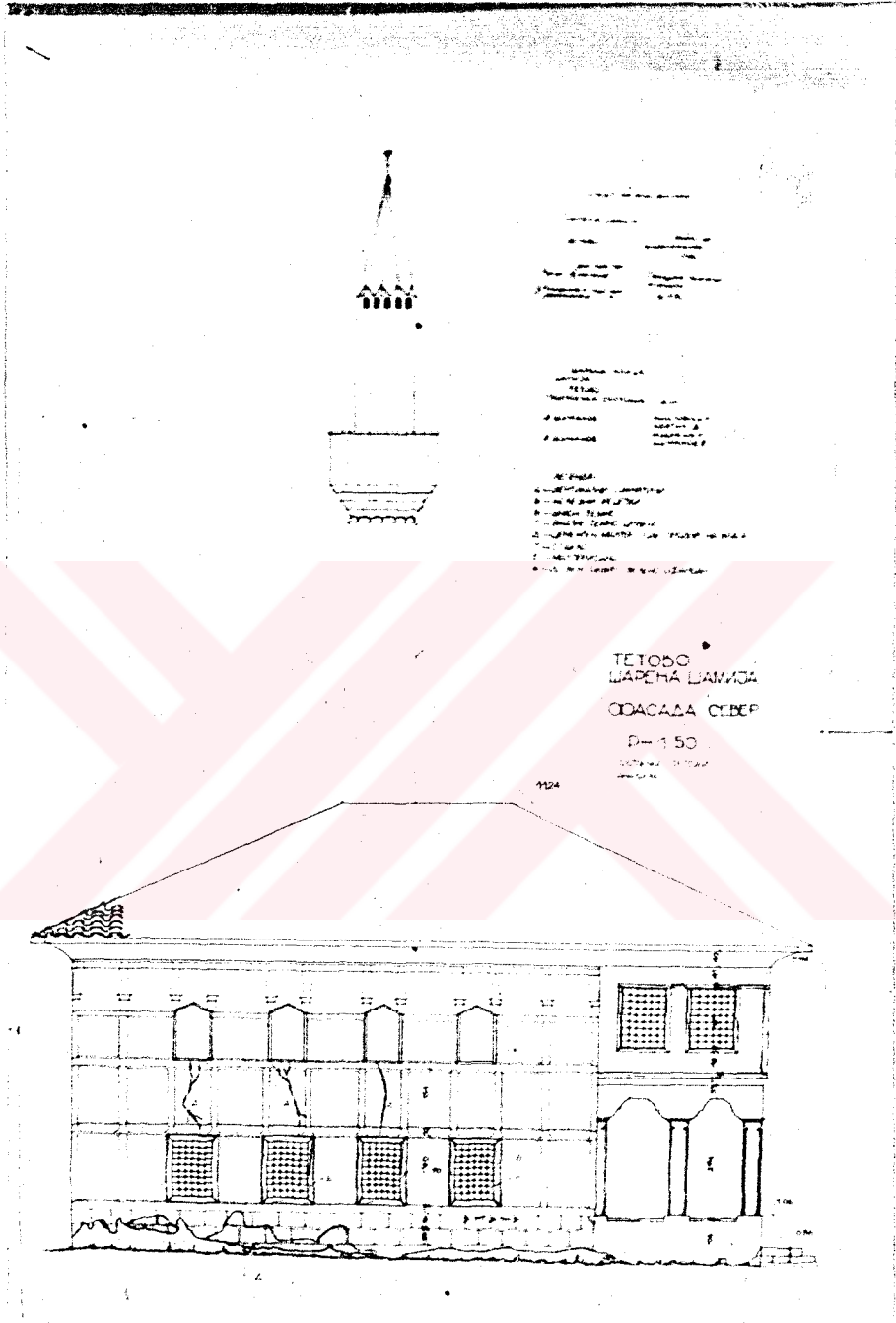
ÇİZİM FOTOĞRAFLARI

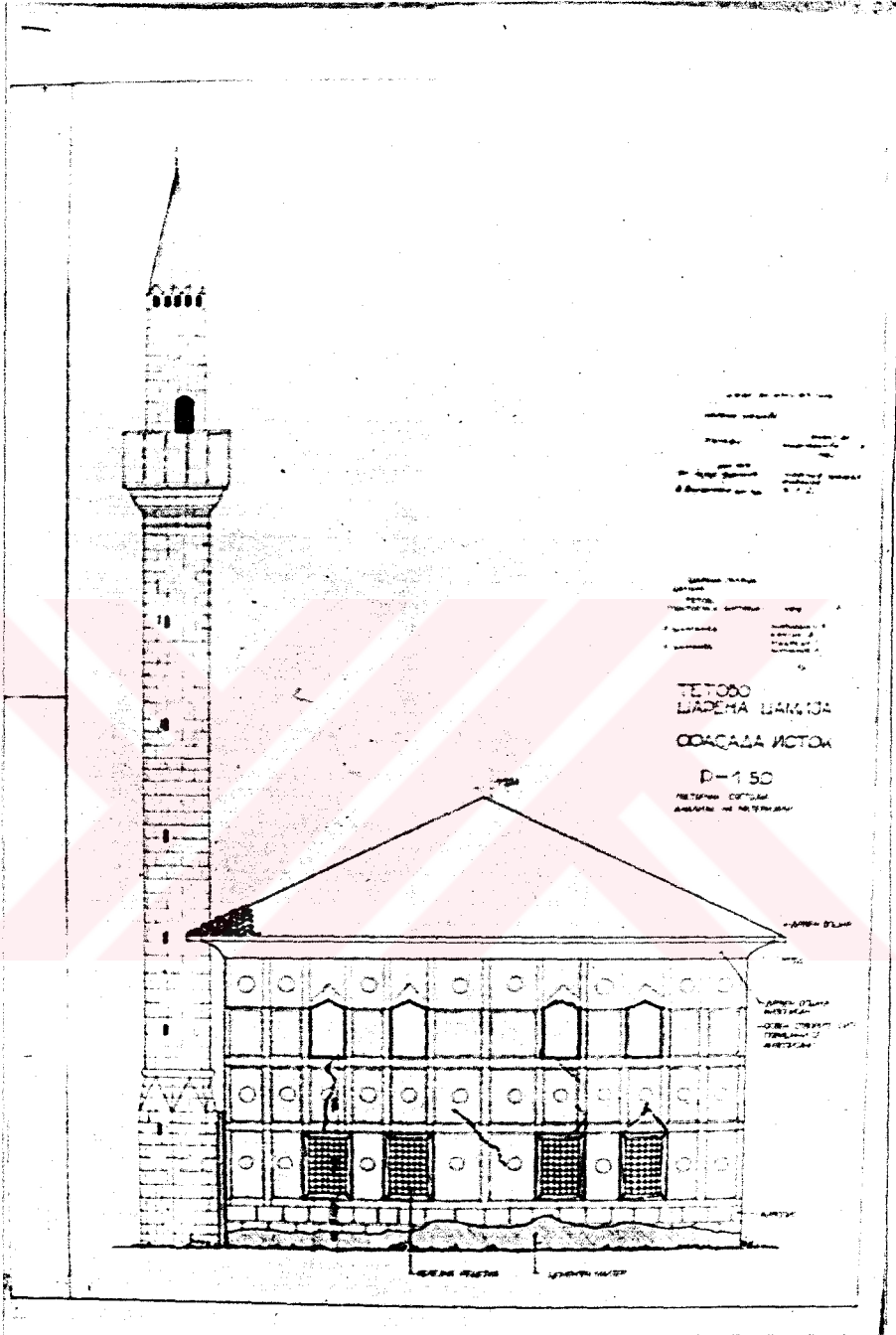
Çizim 1.- II. Sultan Murat Camii plâni (Ayverdi'den)

Çizim 2- İsa Bey Camii plânı (Ayverdi'den)

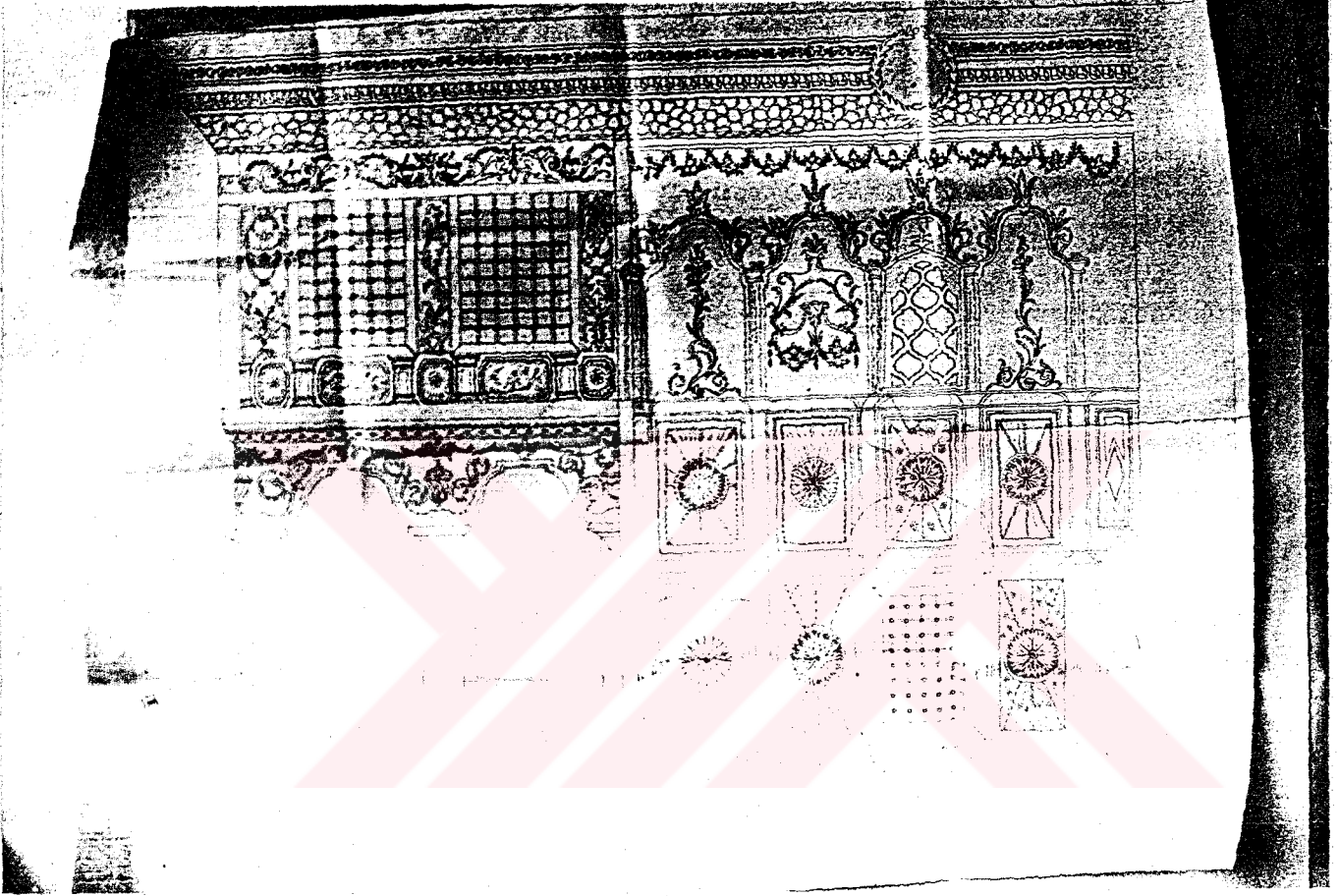
Çizim 4- Alaca Camii doğu duvar yüzeyi

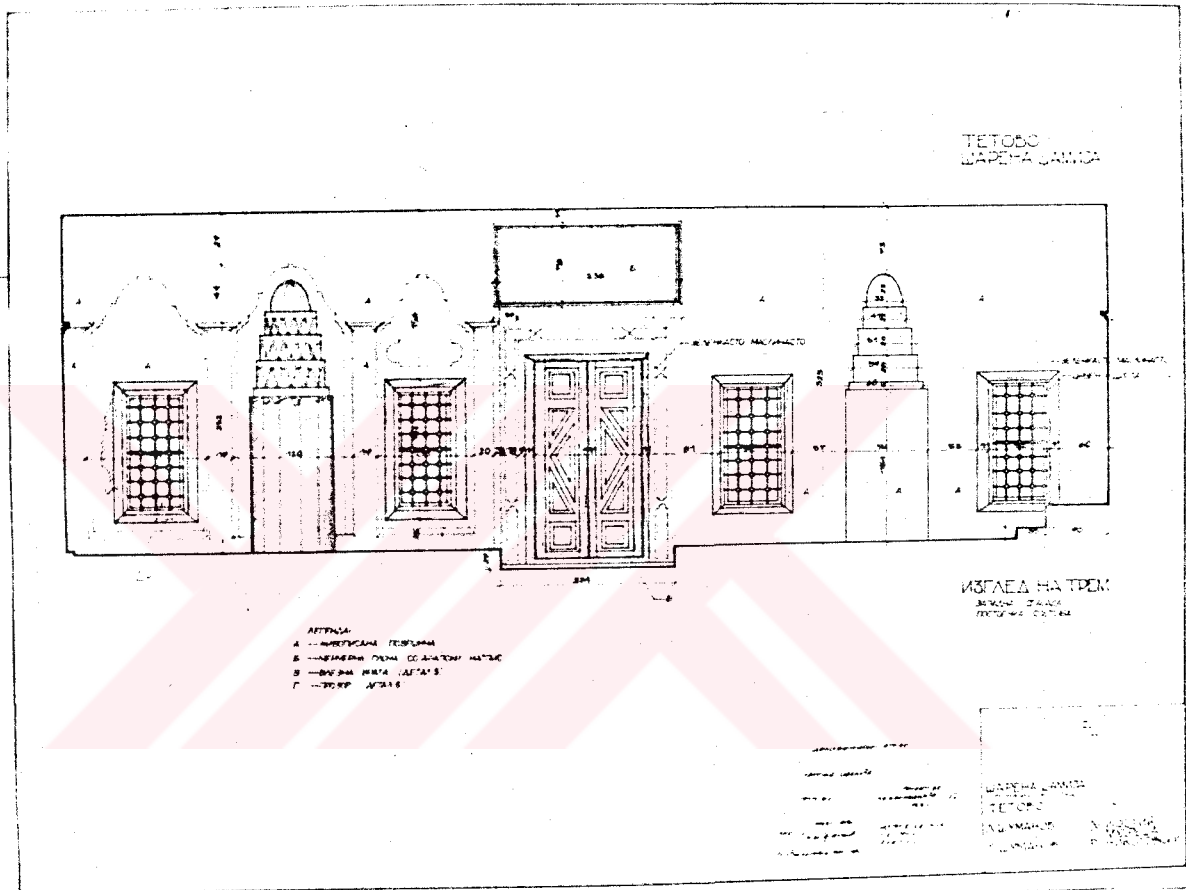
Çizim 5- Alaca Camii güney duvar yüzeyi

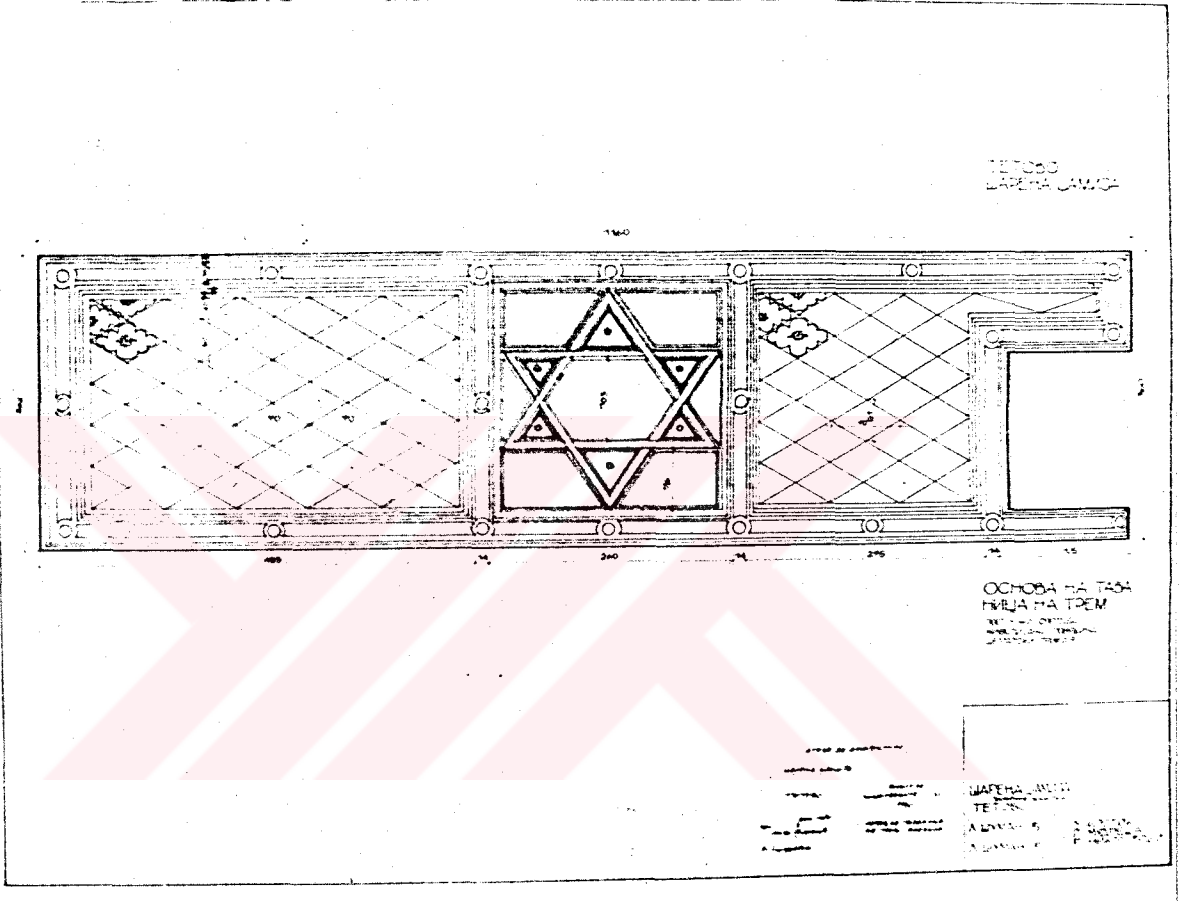
Çizim 8 -Alaca Camii, kuzey duvarı yüzeyinde duvar süslemelerinin çizimi

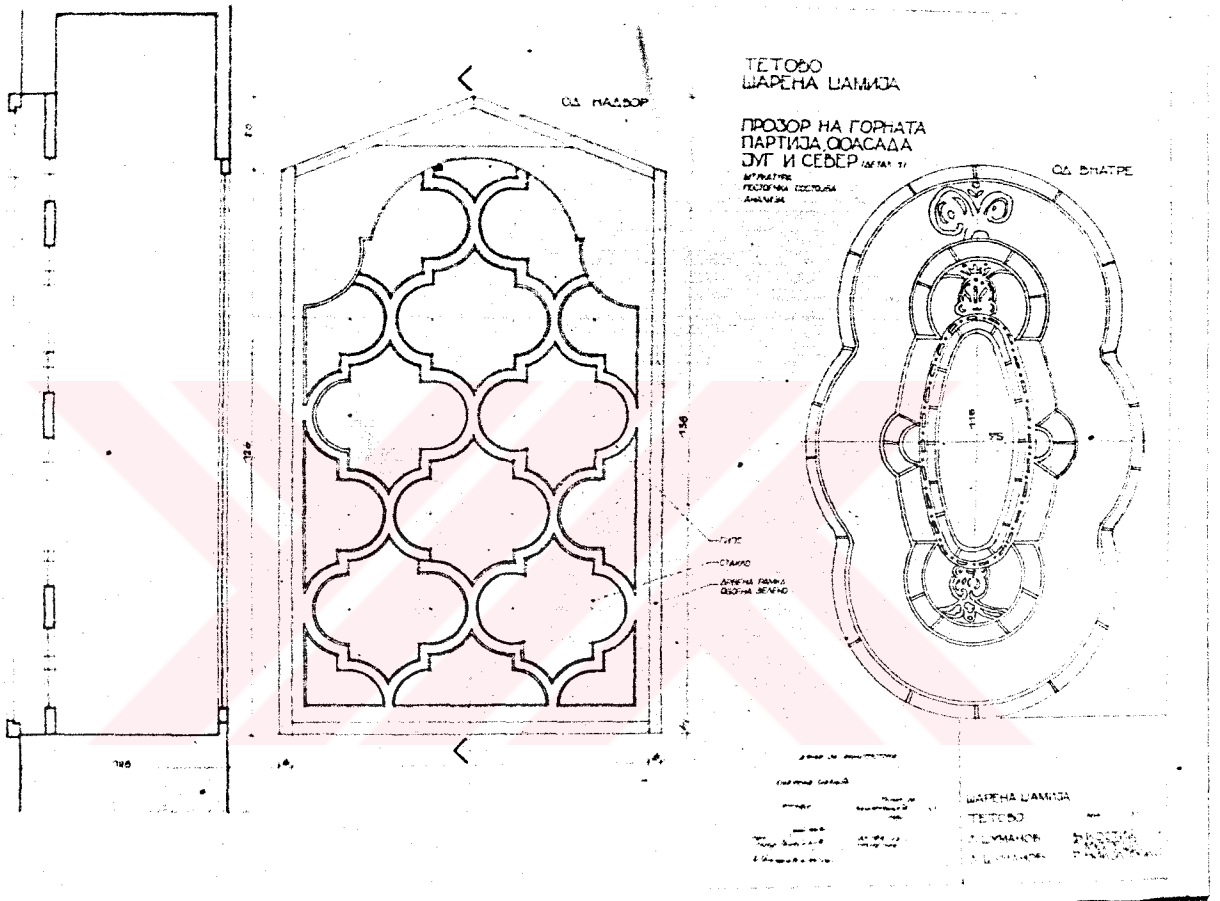
Çizim 9 - Alaca Camii, batı cephe (kısmen) ve kadınlar mahfili
dağ duvar yüzeylerindeki süslemeler

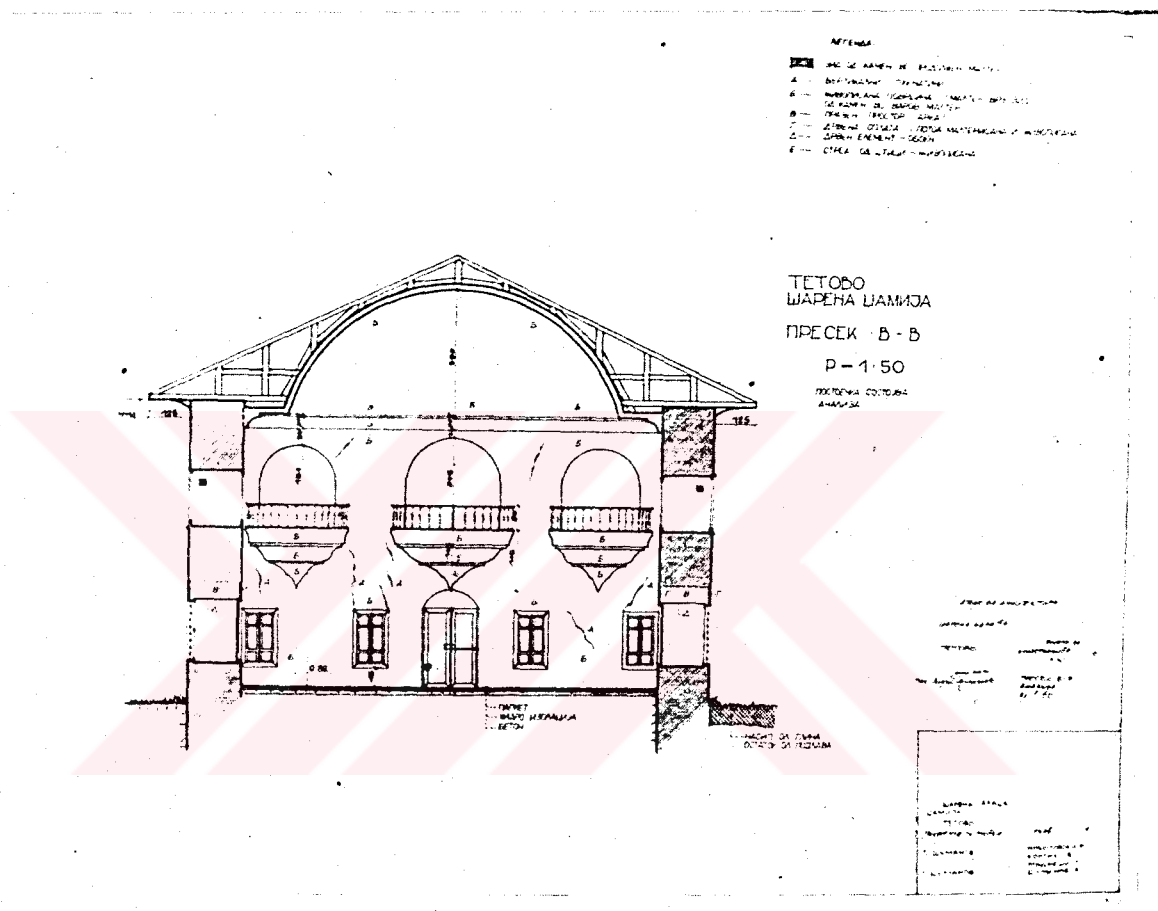
Çizim 10- Alaca Camii, Son Cemaat Yeri duvar yüzeyinde yer alan mimari öğelerin plânı

Çizim11- Alaca Camii, Son Cemaat Yeri tavan yüzeyinde yer alan süslemelerin çizimi

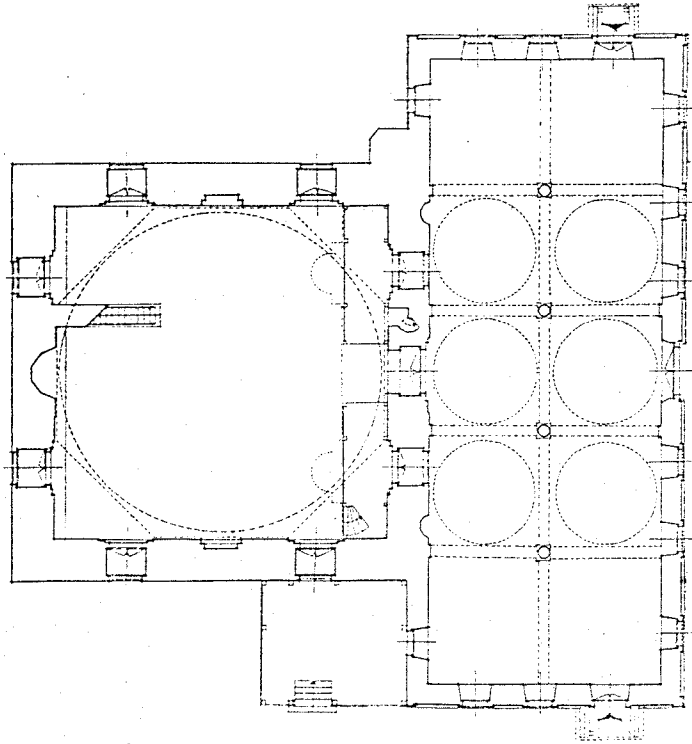
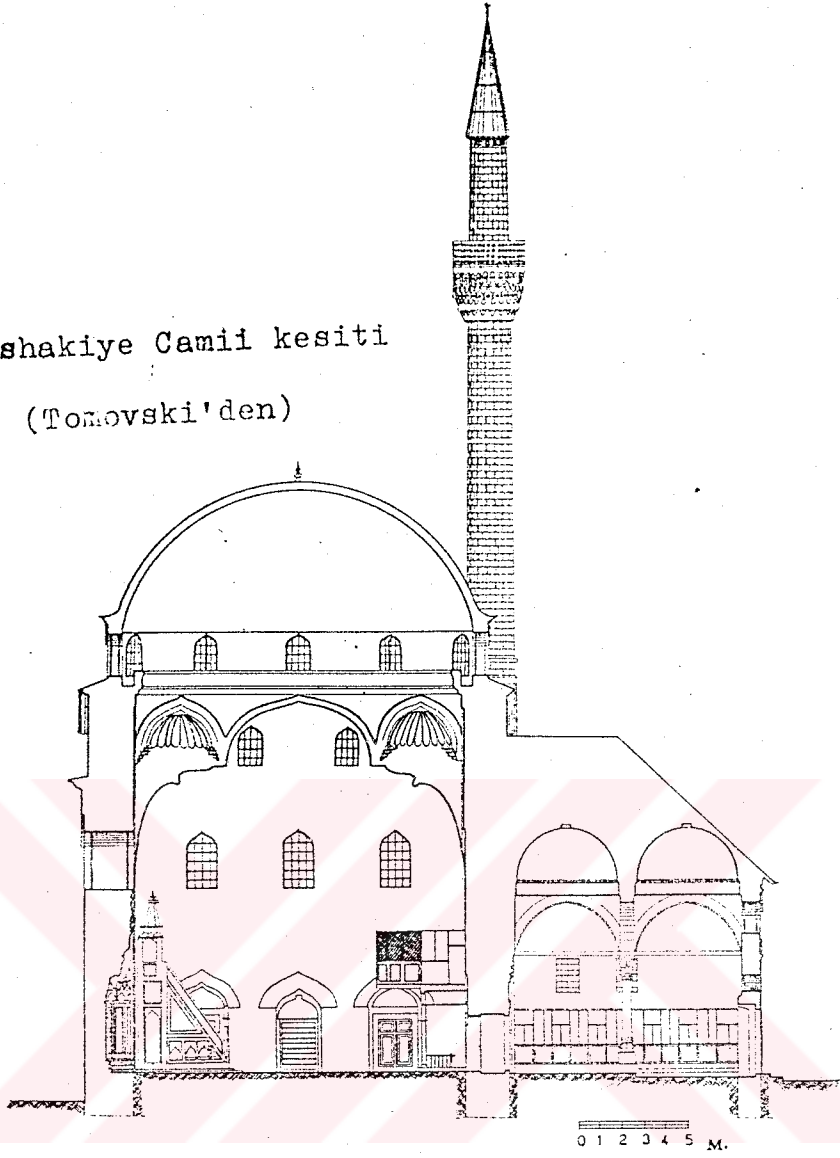

Çizim 12-Alaca Camii, ikinci sıra pencere kafesleri

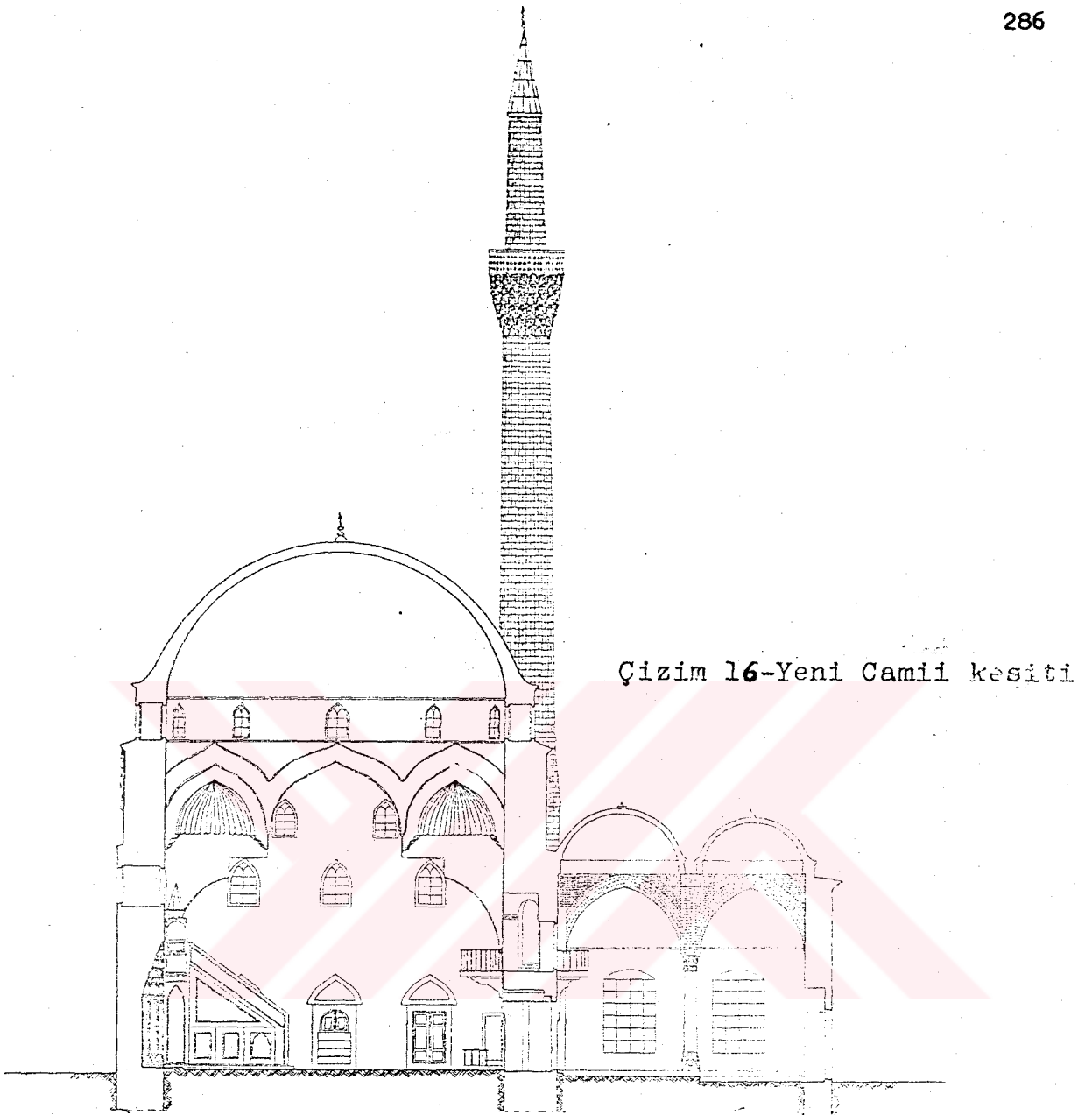

Çizim 13- Alaca Camii, kuzey duvarı kesiti

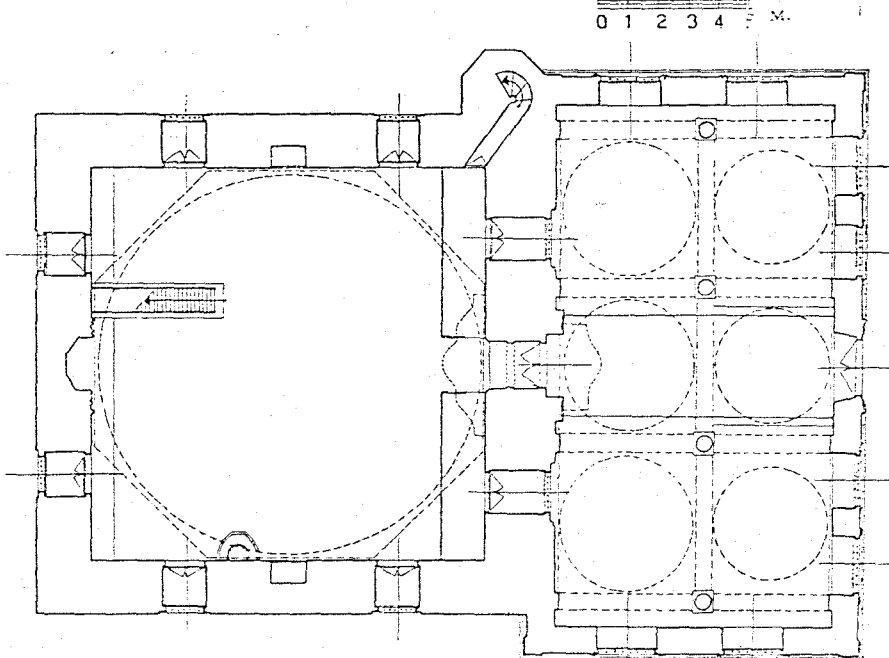
Çizim 14-İshakiye Camii kesiti
(Tomovski'den)

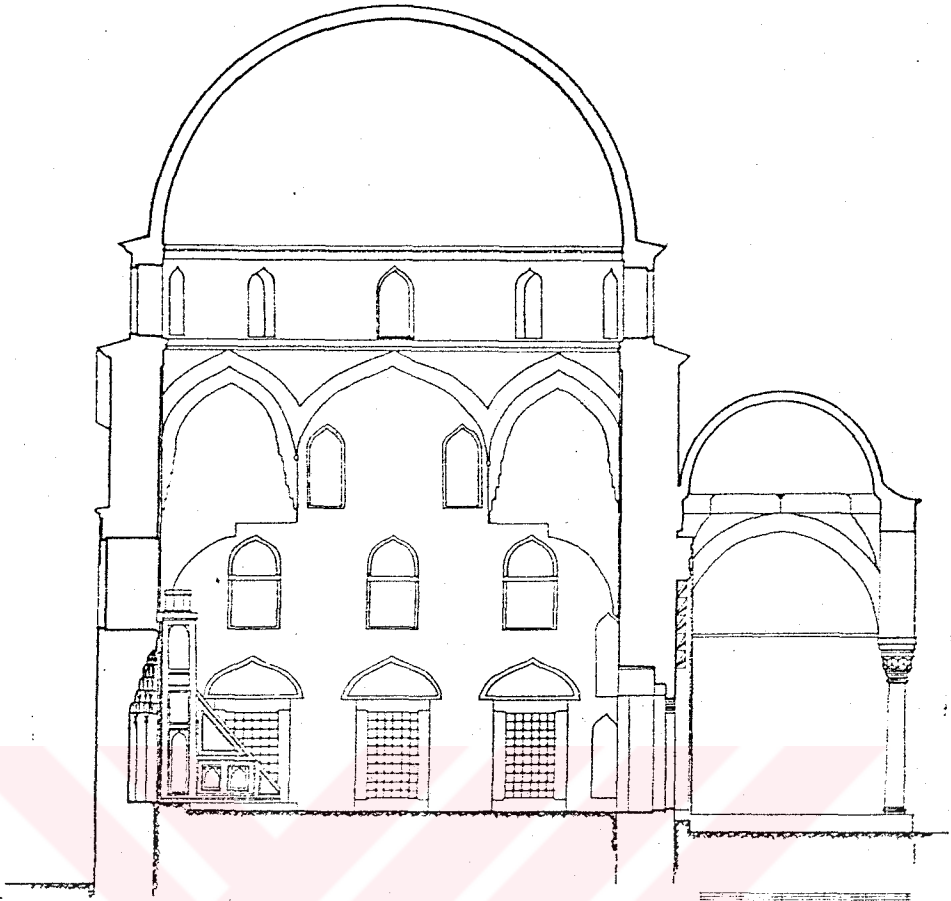
Çizim 15-Manastır, İshakiye Camii plâni (Tomovski'den)

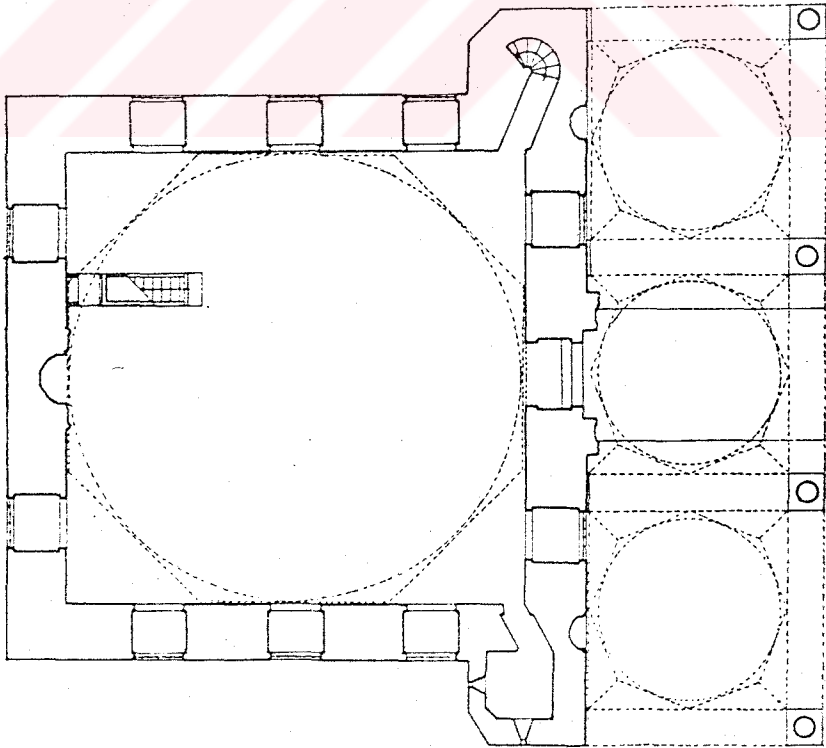
Çizim 16-Yeni Camii kesiti

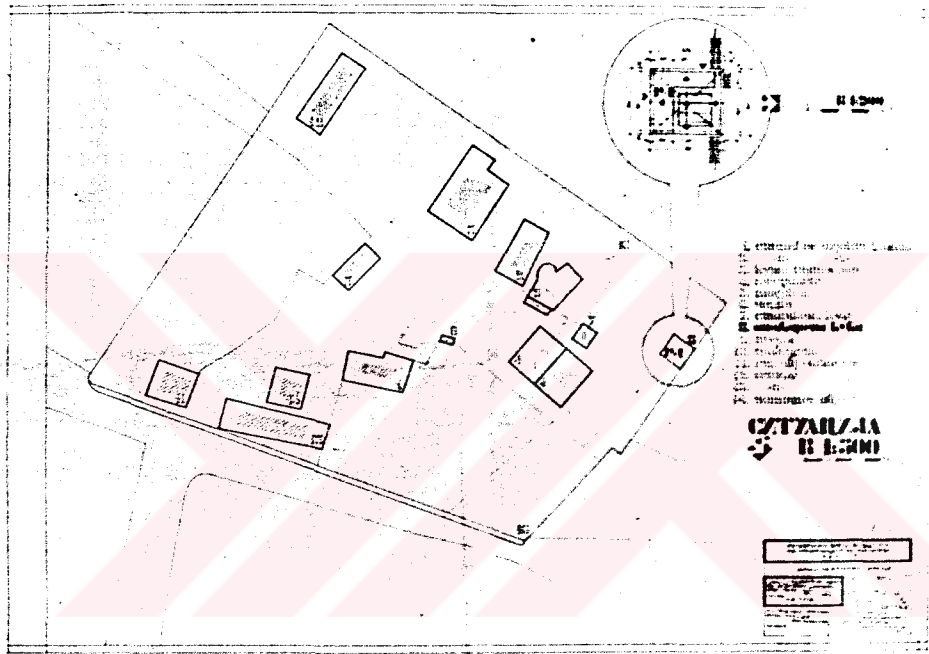
Çizim 17-Manastır, Yeni Camii (Kadı Mahmut Efendi/ plânı

Çizim 18-Haydar Kadı Camii kesiti

Çizim 19-Haydar Kadı Camii plânı

Çizim 20- Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektâşi Tekkesi plânı

BİBLİYOGRAFYA

- 1- Andrejeviç, Andrej, Monumentalna İslamska Umetnost u Jugoslaviji Belgrad, 1984.
- 2- Andrejeviç, Andrej, Predvaranje Crkva u Canije, Zbornik za Likovne Umetnosti, br.12, Novisad, 1976 (s.97-116)
- 3- Arık, Ruçan, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara, 1976.
- 4- Arık, Ruçan, Resimli Türk Evlerinden İki Örnek, Sanat Dünyamız, Sayı: 4, İstanbul, 1975, (s.13-19).
- 5- Aş-Sayal, Cemaleddin, Arapsko İslamski Uticaji na Evropsku Renesansu, (Ter. Mesud Hafizoviç), Sarajevo, 1987.
- 6- Ayverdi, E. Hakkı, Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları, Vakıflar Dergisi, Sayı: 3, Ankara 1965, (s.2-95)
- 7- Ayverdi, E. Hakkı, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, Kitap 3, İstanbul 1981.
- 8- Baltacıoğlu, Tuna, Yugoslavya'da Türk Yapıları, Yeni Adam Aylık Düşünce ve Sanat Dergisi, Sayı: 935, Ankara 1983, (s.19-21)
- 9- Bayraktareviç, Fehim, Turski Spomenici u Ohridu, "Prilozi" Orientalni Institut br. V, Sarajevo, 1935, (s.112-127).
- 10- Barkan, Ö. Lutfi, İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara, 1953, (s.26-98).
- 11- Beue, Aleksandar, Recueil d'itineraire dans la Turquie d'Europe, Vienne, 1954
- 12- Bilmenoğlu, Nadi, Kalkandelen, Kalkandelenliler Yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği Bülteni, İstanbul 1975.
- 13- Birlik Gazetesi "Kalkandelen'de Alaca Camii, Sayı: 495, Yıl: 29, 18 Ekim, 1962.
- 14- Boşkoviç, Curce, Osnovi Srednovekovna Arhitektura, Beograd, 1947.

- 15- Bošković, Curce, Quelques Observation sur l'architecture Musulmane en Yougoslavie, Marsel'e Armağan, C.II, Dizi-VII, Ankara, 1974, (s.691-694).
- 16- Brkić, Nikola, Tehnologija, Slikarstva, Vajarstva i İkonografija, Beograd, 1950.
- 17- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, C.1-12, 1985
- 18- Ceka, Neritan, Fortifikime te Vona Antike Prane, Rruges Egnatia, "Monumentet" br.7-8, Tirane, 1974, (s.71-89).
- 19- Çeliç, Cemal, Enterijeri, Pitanje Njihove Zaštite i Adaptacije, Godišnjak za Zaštita na Spomenika Kulture, S.R.B i H., br.X, Sarajevo, 1965, (s,39-46).
- 20- Çipan, Boris, Zaštita Spomenika Kultura u N.R. Makedonija, Zbornik Zaštita Spomenika Kulture, Kn.IV-V, Beograd, 1955 (s.311-326)
- 21- Deroko, Aleksandar, Monumentalna Arhitektura na Teritoriji Yougoslavije iz Vremena Turske Vlasti, Beograd, 1964.
- 22- Deroko, Aleksandar, Monumentalna Dekorativna Arhitektura Srednovekovnoj Srbiji, Beograd, 1953.
- 23- Dobrović, Nedelko, Urbanizam Kroz Vekove u Jugoslaviji, Kn.1, Beograd, 1950.
- 24- Duda, W. Helbert, Balkantürkische Studien, Sitzungberichte, 226, Band,4, Abhandlung, Wien, 1949.
- 25- Elezović, Gliša, Tursk Spomenici, Kn.1, Belgrad, 1940.
- 26- Elezović, Gliša, Turski Spomenici u Skoplju, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Kn.1, Skopje, 1925 (s.135-175).
- 27- Elezović, Gliša, Turski Spomenici u Skoplju, Glasnik Skopskog Duruštva, Kn, VI-VIII, Skopje, 1930
- 28- Ergun, S. Nuzhet, Bektaşî Şairleri, İstanbul 1930.
- 29- Erol, Turan, Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, İstanbul, 1980.
- 30- Evliya Çelebi, "Putopis", Odlomci O Jugoslovenskim Zemljama, (Ter. Hazim, Şabanović), Sarajevo, 1979.

- 1- Eyice, Semavi, Üsküp'te Türk Devri Eserleri, Türk Kültürü,
C.1, Sayı: 11, Ankara 1933, (s.20-30).
- 2- Eyice, Semavi, Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri, Vakıflar Dergisi, Sayı: 6, İstanbul 1965, (s.137-145).
- 3- Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi,
C.1-13,
- 4- Georgieva, Bagra, Plovdivski Tavani, Sofija, 1965.
- 5- Godvin, Godrey, Ottoman Architecture in the Balkans, Aarp 9,
Art and Archeology Papers April 102, St. Pauls Road,
No.1, London,1976 (s.55-59).
- 6- Gökbilgin, Tayyib, 15. ve 16. Asırda Eyaleti Rum, Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, İstanbul, 1965, (s.51-61).
- 7- Hafız Nimetullah, Prizren'de Sinan Paşa Camii, Sanat Dünyamız,
Yıl: 4, Sayı: 11, İstanbul 1977, (s.19-21).
- 8- Hasluck, W, Federik, Bektasılık Tetkikleri (Çev. Ragıp Hulusi),
İstanbul, 1928.
- 9- Hüseyin, Süleyman, Eski Mimarlığın Değerli Eserleri Olan Manastır Asarı, Birlik Gazetesi, Yıl:29, Sayı: 216,
2-11-1963 Üsküp.
- 10- İbrahimi, Mehmet, Kalkandelen'deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Bektası Tekkesi, (Basılmamış Mezuniyet Tezi)
A.Ü.İlahiyat Fakültesi, Ankara 1983.
- 11- Jastrebov, İvan, Podatci za İstoriju Srpske Crkve, Beograd, 1879.
- 12- Jirecek, Konstantin, Zbornik Konstantina Jirecek'a, br.1,
Beograd, 1959.
- 13- Kaleşi, Hasan, Najstari Vakıfski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku, Prishtina, 1972.
- 14- Kaplan, Mehmet, Tükenmez Bir Hazine, Milli Kültür, Sayı: 37,
Ankara, 1982, (s.60-66).
- 15- Kaymakoviç, Zdravko, Konzervatorsko-Restoratorski Radovi na Ornamentima Alaca Camije u Foçi, Nase Starine, br.8,
Sarajevo, 1960, (s.113-128).

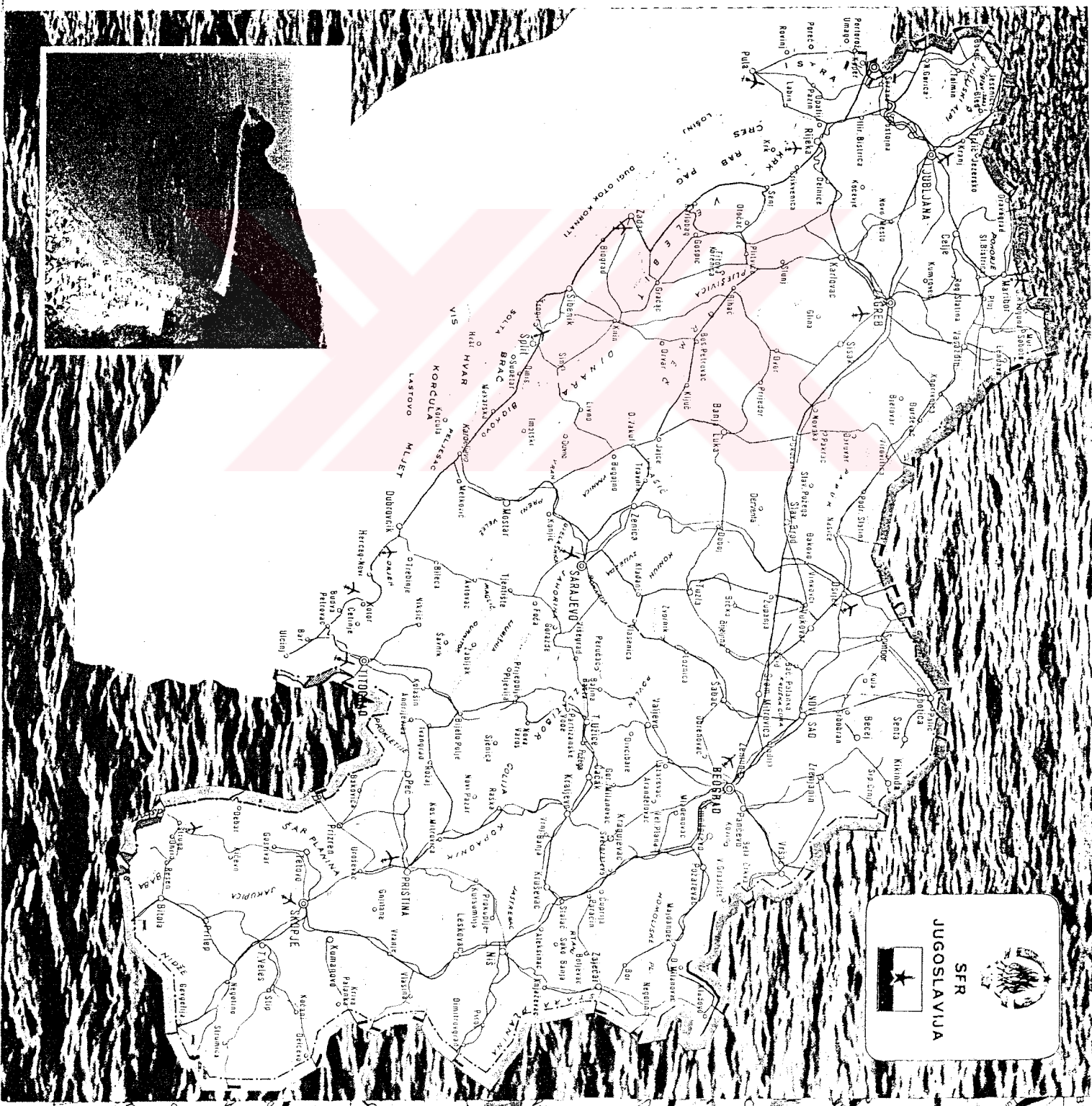
- 46- Kojić, Branislav, Konaci i Ciflik Avzi Paşe u Bardovci kod Skoplja, Zbornik Zaštita na Spomenika Kultura, Kn. IV-V, Beograd, 1955, (s.223-239).
- 47- Korović, M.-Libinković, R., Srednovekovno Slikarstvo, Ohrid, 1961.
- 48- Kumbaraci-Bogoević, Lidija, Portalot na Yahya Pašina Camija vo Skopje, Zbornik Arkeološki Muzeja, br.VI-VII, Skopje, 1975, (s.97-105).
- Kumbaraci-Bogoević, Lidija, Mustafa Pašina Camija Skopje, Zagreb, 1975.
- 50- Lap, Lanja, Skopje After The Earthquake of 1963, Aarp 9, Art and Archaeology Papres, 102 St. Pouls Road, N.1, London, 1976, (s.82-86).
- 51- Lubinković, Radomir, Sv. Sofija u Ohridu, Konzervatorski Raboti na Crkvi Sv. Sofia u Ohridu, Belgrad, 1955.
- 52- Mesensel, Federik, Srednovekovni Spomenici u Ohridu, Glasnik, Skopskog Naušnog Društva, XII, Skopje, 1933 (s.130-65)
- 53- Mexi, Aleksandar-Fracheri, G., Arkitektura dhe Restaurimi i Xhamise se Haxhi Ethem Beut ne Tirane, Monumentet, Instituti, Monumenteve te Kultures, br.14, Tirane, 1977, (s.126-144).
- 54- Mexi, Aleksandar, Restaurimi Perforcues ne Xhamine e Beqareve ne Berat, "Monumentet" br. 18, Tirane, 1980, (s.93-103)
- 55- Milković-Papak, Petar, Deloto na Zografite Mihaylo i Evitij, Skopje, 1967.
- 56- Minetti, Helbert, Osmanische Provinziale Baukunst auf dem Balkan, Hannover, 1923
- 57- Momidić, Radmila, Camijata İshak Çelebi vo Bitola, Zbornik na Trudovi, br.1, Bitola, 1979. (s. 47-70).
- 58- Muezinović, Mehmed, Natpisot na Alaca Camija u Tetovo, İslamska Misao, br.52, Sarajevo, 1976, (s.18-23).
- 59- Nikolovski, A.-Balabanov, K.-Kornakov, D., Spomenici na Kulturata Makedonija, Skopje, 1980.

- 60- Nikolovski, A.-Balabanov, K.-Kornakov, D., Spomenici na Kulturata na N.R. Makedonija, Skopje, 1961.
- 61- Nušić, Branislav, Kraj Obala Ohridskog Jezera, Brastvo, Kn.13-14, Beograd, 1894.
- 62- Okiç, Tayyib, Bir Tenkidin Tenkidi, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1953, (s. 240-270).
- 63- Oy, Aydın, Kalkandelen'deki Harabati Baba Bektâşi Tekkesi, Çevren, Yıl: VIII, No.4, Priştine, 1980 (s.16-25).
- 64- Önge, Yılmaz, Yugoslavya'da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar, Önasya, Sayı: 5/56, İstanbul 1970, (s.3-5).
- 65- Palikruşeva, G.-Tomovski, K., XVIII i XIX vek Tekinja vo Makedonija, (II. Türk Sanatı Kongresinden Ayrı Basım) Napoli, 1965, (.5-16).
- 66- Palikruşeva, Galaba, Etnografskite Osobenosti na Makedonskite Juruci, Etnogeza na Jurucite i Nivnoto naseluvanje na Balkanot, Skopje, 1986 (s.69-80).
- 67- Petkoviç, Sreten, Zidno Slikarstvo na Podraçju Peçke Patrijarsije (1557-1614), Novisad, 1965.
- 68- Petkoviç, Radomir, Srpsko Slikarstvo Srednjega Veka, Brastvo, god. 25, Kn.40, Beograd, 1931, (s.29-68).
- 69- Popa, Theofan, Considation Generales sur la Peinture post Poyzantine en Albanie, Actes e lu Premier Congres International des Etudes Balkaniques et suet-est Europennes, Sofia, 1969, (767-785).
- 70- Radanoviç, Vladimir, "Naum", Narodna Anciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenacka, Zagreb, 1928.
- 71- Reciç, Husrev, İslamska Umetnost, Beograd, 1967.
- 72- Reciç, Hüsrev, Arhitektura i Dekorativna Umetnost İslâma, Umetniçko Blago Jugoslavije, Beograd, 1969.
- 73- Reciç, Hüsrev, Studije O İslamskoj Arhitektonskoj Baştini, Sarajevo, 1983.

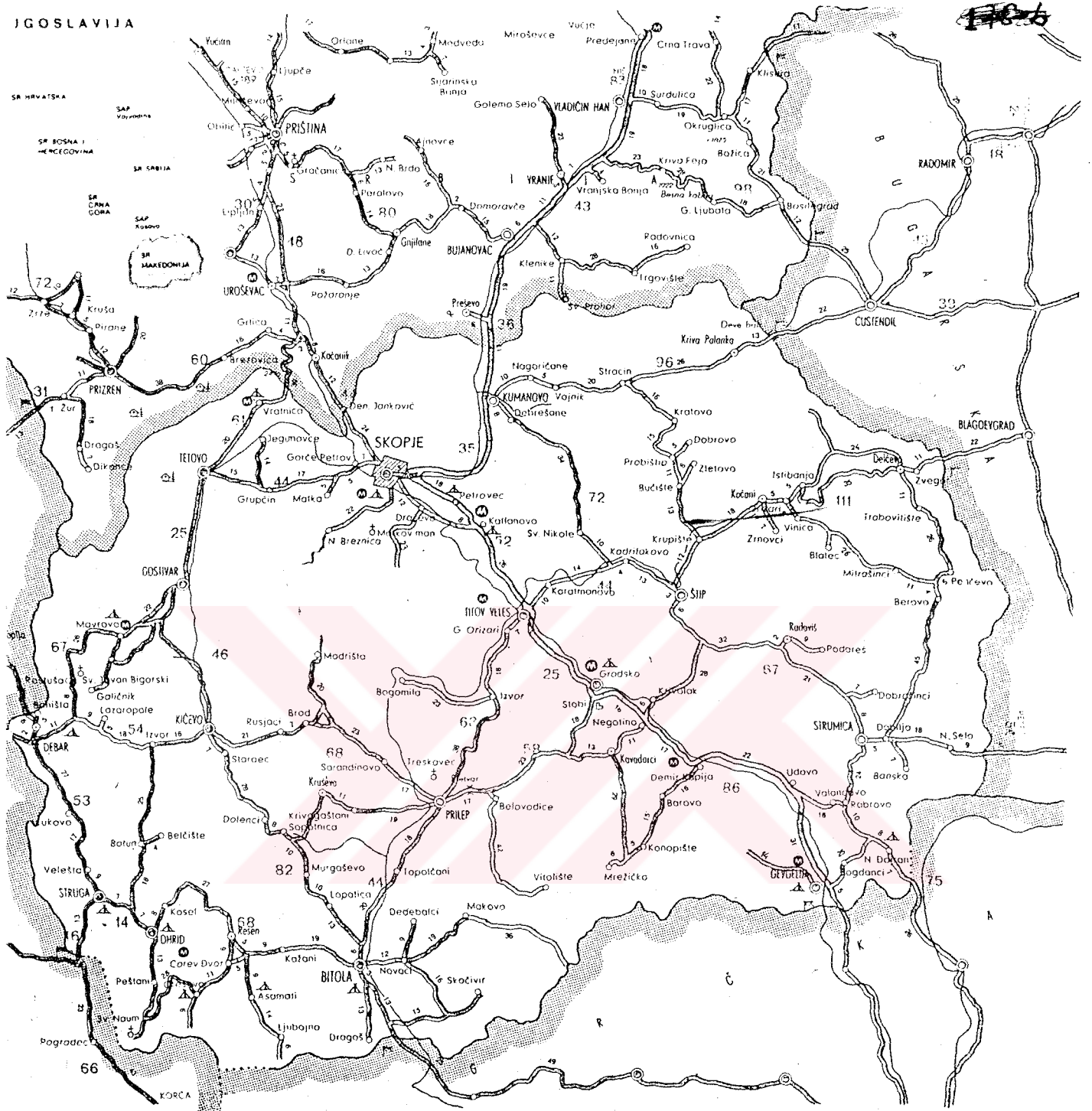
- 74- Reçiç, Husrev, Arhitektonska Konzervacija Alaca Camija u Foçi, Glasnik Zemalskog Muzeja, Spemenika Kulture B. i H. br. X, Sarajevo, 1965, (s. 105-111).
- 75- Renda, Günsel, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, 1700-1850, Ankara 1977.
- 76- Rıza, Emin, Arkitektura dhe Restaurimi i Banesesse Zekateve Gjirokaster, "Monumentet" Nu. 13, Tiran 1977 (s.105-16)
- 77- Salih Asım, Üsküp Tarihçesi (Yazma) Topkapı Sarayı Sultan Reşat Kitaplığı, No. 616
- 78- Scarce, M. Jannifer, İslam in the Balkans, Aarp 9, Art and Archeology Papers, 102 St. Pouls Road, No.1, London 1976 (s.48-54).
- 79- Simiç, Stevan, Kratovsko Kule, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skopje 1940, (s.148-156).
- 80- Staniç, Radmir, Arhitektura i Slikarstvo XVI-XVII veka, Begorad, 1969
- 81- Stanov, Stefan, Les Monumentes Islamiques Les Terres Bulgares, Aarp 9, Art and Archalegoy Papers, St 102, N.1, Pouls Road, London, 1976 (s.68-74).
- 82- Subotiç, Gojko, Ohridska Slikarsko Şkola od XV. vek, Ohrid, 1980.
- 83- Şuput, Marisa, İstorija Proucavanje Srpske Arhitekture iz Dobe Turske Vlasti (1459-1690) Beograd, 1984.
- 84- Tanovska, Ana, Sanaciona-Konzervatorski Raboti na Sultan Muratova Camija vo Skopje, Kulturno İstorisko Nasledstvo vo S.R.M. Skopje, 1983.
- 85- Tefvik, Mehmet, Manastır Vilayetinin Tarihçesi, Manastır Beynelminel Ticaret Matbaası, Manastır, 1927.
- 86- Tefvik, Mehmet, Kratka İstorija na Bitolskom Vilajetu, Brastvo XXVII, Beograd, 1933, (s.85-110).

- 87- Tomovski, Debarskite Kuki od XIX. vek, Zbornik na Arhitektonskiot Fakultet, br.2, Skopje, 1978. (s.5-28).
- 88- Tomovski, Krum, Camijite vo Bitola, Godisen Zbornik na Tekničkot Fakultet Kn.2, god.II, Skopje,1956, (s.29-60).
- 89- Tomovski, Krum, Pregled na Poznatite Turbinja vo Makedonija Godisen Zbor. na Tehn. Fak., br.3, Skopje,1958, (s.95-111).
- 90- Truhelka, Ćiro, Tursko-Slovjenski Spomenici Dubrovačka Arhive, Sarejevo,1911.
- 91- Tufai, Muzaffer, Bigorski Naučen Kulturni Sobir, I. Naučen Sobir, Gostivar,1976
- 92- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C.2, Ankara 1951
- 93- Vasiljević, H. Jovan, Grad Bitolj, Brastvo, Kn.3, Belgrad,1911 (s. 206-234).
- 94- Vasiljević, H. Jovan, "Ohrid", Brastvo, Kn.32, Belgrad,1929, (s.80-101).
- 95- Volinec, Radomir-Aleksievska, Jasmina, Muslimanska Kuka vo Tetovo-Funkcija, Oblikovanje, Modularni Proporciji, Zbornik, br.7, Arhitek. Fak., Skopje,1984,(s.109-137)
- 96- Zaćinović, Jusuf, Zidne Dekoracije Ferhadije Camije u Sarajevu, Nase Starine, br.8, Sarajevo,1972, (s.221-229).
- 97- Zdravković, İvon, Izbor Grace za Proućavanje Spomenika İslamske Arhitekture u Jugoslaviji, Beograd,1964.

YUGOSLAVIYA HARİTASI (Turistik Broşör'den)

YUGOSLAVIYA

MAKEDONYA HARİTASI (Turistik Broşör'den)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ